

The Culture of Polis

КУЛТУРА

ПОЛИСА

Часопис за неовање демократске и политичке културе

ISSN 1820-4589

Година XII

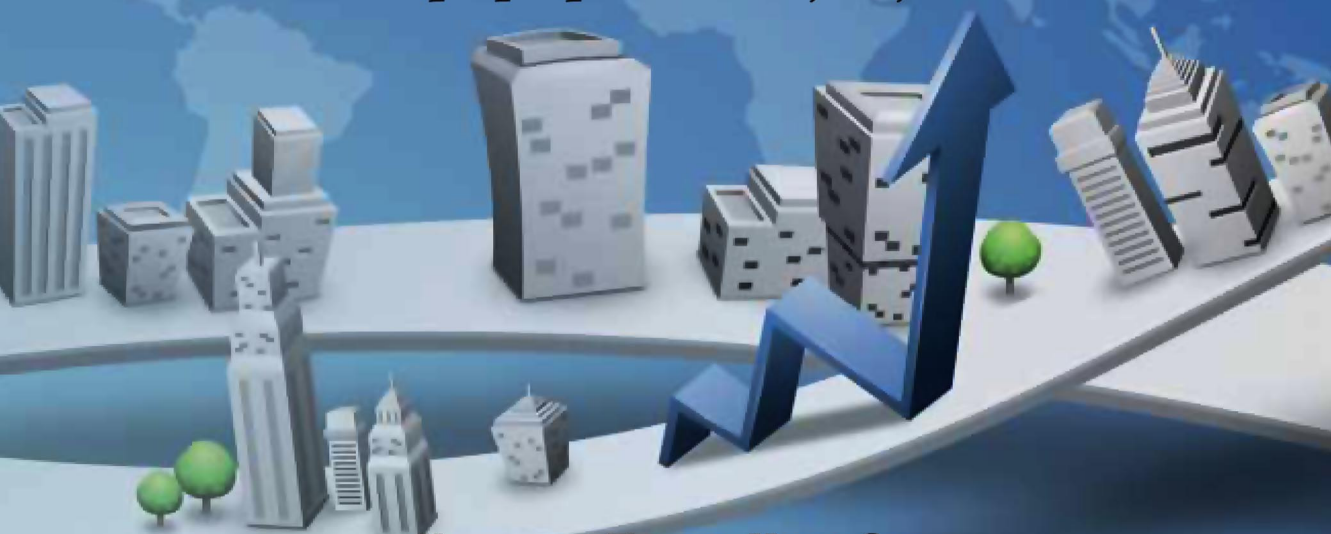
Посебно издање

2015. година

ПРАВО И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

ириредио

Проф. др Жељко Бјелајац

Култура - Полис, Нови Сад
Институт за Европске студије, Београд

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Зоран Аврамовић, др Ђорђе Стојановић,
др Милан Суботић, др Александар Гајић,
др Небојша Петровић, др Жељко Бјелајак,
др Веселин Конатар, др Милан Игрутиновић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Дарко Гавриловић

секретар уредништва: др Марија Ђорић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Василе Табара (Румунија)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;

др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,
др Драган Лакићевић, др Мирослав Прокопијевић,
др Радослав Гађиновић, др Зоран Арачки, др Недељко Прдић,
др Вељко Делибашић.

штампа: Мала књига

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.-. - 21 cm

Повремено
ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

ISSN 1820-4589

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XII (2015), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

ПРАВО И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

приредио:

Жељко Бјелајац

САДРЖАЈ:

Александар Б. Фатић, <i>Вредносни наратив у моралном оправдању међународне интервенције</i>	1
Дарко Голић, <i>Глобализација и државна сувереност</i>	23
Младен М. Милошевић, <i>Глобалне димензије криминалитета корпорација и могућности међународног права.</i>	39
Вељко Турањанин / Борко Михајловић, <i>Прање новца - глобални проблем и регионална упоредноправна анализа кривичног дела.</i>	53
Божидар Бановић / Вишња Ранђеловић, <i>Основи искључења кривице у кривичном праву Србије и Енглеске.</i>	67
Вељко Делибашевић / Сања Мандарић, <i>Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу</i>	79
Гордана Гасми / Драгана Петровић, <i>Глобални значај нових европских стандарда кривично-правног процесуирања починилаца породичног и родно заснованог насиља.</i>	93
Жељко Ђ. Бјелајац, <i>Наметање очинства као специфичан облик деградације породичних вредности и злоупотребе поверења у брачној заједници</i>	109
Јелена Ж. Шупут, <i>Кривичноправно санкционисање дискриминације</i>	127
Јоко Драгојловић, <i>Спречавање прања новца у ери глобализације</i>	141
Мина Т. Зиројевић, <i>„Женски тероризам” у Чеченији – „Црне удовице”</i>	151
Ненад Бингулац, <i>Проблем сексуалне експлоатације – тамна страна глобализације.</i>	163
Милован Б. Јовановић, <i>Улога и значај лобирања</i>	175
Сања Шкорић, <i>Правни субјективитет привредног друштва – правна, политичка и социолошка дилема</i>	193
Звонимир Ивановић, <i>Ауторска права и утицај глобализације.</i>	207
Вук Раичевић, <i>Анализа законодавног оквира- запошљавања особа са инвалидитетом у Републици Србији и ЕУ</i>	221
Александра З. Илић, <i>Утицај морала на кривично право</i>	235

CONTENT:

Aleksandar B. Fatić, <i>Value narrative in a moral justification for international intervention</i>	1
Darko Golić, <i>Globalisation and the state sovereignty</i>	23
Mladen M. Milošević, <i>Global dimensions of corporate crime and the possibility of international law.</i>	39
Veljko Turanjanin / Borko Mihajlović, <i>Money laundering – a global problem and regional comparative analysis</i>	53
Božidar Banović / Višnja Randelović, <i>Guilt exclusion basis in criminal law of Serbia and England.</i>	67
Veljko Delibašić / Sanja Mandarić, <i>Violent behavior at sports events or public gathering</i>	79
Gordana Gasmi / Dragana Petrović, <i>The global significance of the new European standards of criminal prosecution of perpetrators of domestic and gender-based violence</i>	93
Željko Đ. Bjelajac, <i>Intrusion of paternity as a specific form degradation of family values and abuse of trust in marriage</i>	109
Jelena Ž. Šuput, <i>Criminal law sanctioning of discrimination</i>	127
Joko Dragojlović, <i>Prevention of money laundering in the era of globalization</i>	141
Mina T. Zirojević, <i>Women and Terrorism in Chechnya – „Black Widows”</i>	151
Nenad Bingulac, <i>The problem of sexual exploitation - dark side of globalization</i>	163
Milovan B. Jovanović, <i>Role and importance of lobbying</i>	175
Sanja Škorić, <i>Legal personality of the company – legal, political and sociological dilemma</i>	193
Zvonimir Ivanović, <i>Copyright and impact of globalization</i>	207
Vuk Raičević, <i>Analysis of the legislative okvira- employment of persons with disabilities in the Republic of Serbia and the EU.</i>	221
Aleksandra Z. Ilić, <i>The influence of morality on criminal law</i>	235

АЛЕКСАНДАР Б. ФАТИЋ*
Институт за филозофију и
друштвену историју
Београд

УДК 355.4:316.752
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.01.2015
Одобрен: 21.01.2015

ВРЕДНОСНИ НАРАТИВ У МОРАЛНОМ ОПРАВДАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ**

Сажетак: У тексту се разматра морална димензија међународне војне интервенције, укључујући питање о томе шта значи „победити“ у таквој интервенцији, и који су кључни аспекти за моралну процену појединачних интервенција. Аутор заступа став да су савремене војне интервенције тако организоване да остављају мало простора за дилему о томе да ли ће интервенишуће снаге војно победити. Њихова победа у војничком смислу је осигурана великом надмоћношћу у техници, људству и коришћењу стратешких предности. Стога је питање које остаје нерешено победа у наметању или заштити одређених вредности и моралних принципа, због којих се, бар званично, интервенције и покрећу. Најчешћи пример таквог вредносног објашњења циљева интервенције је „заштита људских права“ или „промовисање демократије“. Текст разматра услове под којима нека војна интервенција може бити морално оправдана посматрајући нужне (не и довољне) услове за то оправдање. Аутор у тексту сугерише да је теорија наратива најпогоднији оквир за објашњење моралног вредновања војних интервенција. У тексту се укратко излаже теорија наратива, разматрају различити типови наратива по структури, дискутује однос наратива, личног и колективног идентитета и морала заједнице, и закључује да теорија наратива омогућава најпогодније инструменте за морално вредновање интервенција на основу квалитета наратива оних који интервенишу и оних према којима се интервенише.

Кључне речи: победа, наратив, вредности, морално вредновање, јавна политика, војна интервенција

---

* Aleksandar.fatic@gmail.com

** Текст је настао као резултат рада на пројекту “Политике друштвеног памћења и националног идентитета: регионални и европски контекст“, бр. 179049 који се у периоду 2011-2014 изводи у Институту за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Србије.

Појам победе у међународној војној интервенцији

Међународна војна интервенција у конфликтним жариштима представља форму рата. Осим спољашњих обележја рата, као што су премештање војника, наоружања и технике, борбена дејства и фактичка окупација, то јест контрола делова територије и институција друге државе, војна интервенција садржи и специфичну логику рата: она се руководи идејом о ратној победи. Разумевање победе од стране трупа које интервенишу у неком сукобу, наравно, може бити и често је сасвим различито од разумевања победе које карактерише локално зарађене стране. Док, рецимо, учесници у једном територијално-етничком сукобу као победу могу схватати заузимање што веће површине територије, са етнички што хомогенијим становништвом и са што вреднијим привредним потенцијалима, уз истовремено остваривање што повољније позиције за касније преговоре о миру, интервенишуће трупе обично победу доживљавају примарно у терминима вредности.

У овој разлици између схватања победе леже и неки проблеми у моралном вредновању рата. Са тачке гледишта учесника у локалном рату, а типичан случај за међународну интервенцију је грађански или регионални етнички рат, постоји морална обавеза одбране своје заједнице и солидарности са њом у ратном напору за који заједница сматра да је од виталног значаја за њену будућност. Када грађански рат наступа због нарушавања структура друштвене стабилности (пропадање институција или разарање државног оквира, као што је то било случај у бившој Југославији или данас у Украјини), постоје легитимни разлози за етничке заједнице да претензије ка аутономији, самосталној држави, или пак ка освајању контроле над што већим делом претходне државе схвате као предуслове за сопствену безбедност у будућности. У конфузији правних норми (а она сама по себи производи и фактичку конфузију друштвених норми, диркемовску „аномију“) примарна морална обавеза за члана заједнице постаје рефлексивна фактичких очекивања заједнице.

Етничка група која се, у одсуству познатих правних и друштвених норми које јој дају осећај безбедности, осећа небезбедно, па се хомогенизује и милитаризује, пројектује легитимно очекивање од својих чланова да деле то осећање угрожености и да се придруже војном напору. Индивидуални филозофски и морални ставови грађана Бања Луке или Братунца у Босни деведесетих година прошлог века, или грађана Луганска, Славјанска и Доњецка у источној Украјини данас, постају споредни. Ова димензија моралне обавезе појединца у времену несигурности често се врло брзо и врло обухватно губи из вида *post factum*. Када се грађански рат заврши или доведе под контролу, њему се придаје одређени морални предзнак и свако активно, а поготово ентузијастично, учешће у њему такође прима такав морални (па и правни) предзнак. Овакво вредновање је морално мањкаво. Чак и када би рат који трупе Доњецке Републике данас воде против украјинских власти заиста био неморалан (што је вероватна, али и крајње сумњива квалификација која му се у будућности може јавно приписати), то никако не значи да је ангажовање истакнутих бораца на страни Доњецке Републике такође неморално, или чак криминално.

Људи који учествују у рату на страни своје заједнице, у ситуацији у којој се врши нелегална прерасподела власти и стабилност земље се урушава, осећају моралну обавезу засновану на очекивању своје заједнице која је, у том тренутку, за њих у моралном смислу примарна у односу на њихова лична размишљања о филозофским темама као што су политичке обавезе грађана према држави или пожељност решавања конфликта преговорима. Исти принцип се односи на све локалне ратове, укључујући и оне у којима се чине кривична дела из домена међународног хуманитарног права, као што су присилна масовна пресељења становништва (такозвано „етничко чишћење”). Док ова врста индивидуалне моралне обавезе, наравно, не представља последњу реч у моралном вредновању нечијег индивидуалног учешћа у грађанском рату (јер оно заиста може бити неморално, па и криминално, као што је рецимо било отворено криминално учешће разних паравојних формација којима су руководили криминалци у ратовима у бившој Југославији), оно се свакако мора узети у обзир као значајан, ако не и главни елемент укупног моралног вредновања индивидуалног учешћа у рату како у време рата, тако и *post factum*. Ова врста субјективног осећања моралне обавезе најчешће се уопште не узима у обзир у међународном хуманитарном и ратном праву (Best, 2002). Она се такође не узима готово уопште у обзир у разматрању питања кривице за ратне злочине са тачке гледишта међународних односа (Brown, 1996).

С друге стране, морално вредновање међународне интервенције је другачијег садржаја. У типичном случају, питање војне победе, а самим тим ни виталних интереса заједница у чије име војска интервенише, уопште се не поставља. Војну интервенцију у начелу спроводе војно надмоћне структуре, које се руководе начелом несамерљиве супериорности у војној способности према локалним снагама, са циљем смањивања сопствених жртава и ризика на најмању меру. У ратна жаришта у којима се ратује герилски, пешадијским и артиљеријским наоружањем, шаљу се добро опремљени војници са супериорним оружјем, уз ваздушну и поморску заштиту, обично тек након што се свака озбиљна претња уклони пројектилама испаленим издалека. Таква је, примера ради, методологија НАТО интервенција, које почињу уништавањем радара, локалне артиљерије и већих формација добро обучених трупа помоћу крстарећих ракета испалених са бродова, подморница или авиона, да би се тек потом упутиле пешадијске и артиљеријске трупе на терен, уз сталну ваздушну подршку. У таквим стратешким сценаријима не постоји готово никаква могућност да интервенишућа војска не „победи” у непосредном војном смислу (Sheffer, 1992).

Управо због „луксуза” који војници интервенишуће војске у начелу имају у односу на „непријатеља” (фактички гарантована војна победа и максимална безбедност какву је уопште могуће обезбедити у војној акцији), вредносна и лична морална питања која се пред њих постављају су акутнија и релевантнија него када је реч о учесницима у грађанском рату. Пре свега, у данашњим интервенишућим војскама готово сви учесници су професионални војници. За разлику од војника који служе војни рок на основу опште војне обавезе, професионални војници имају извесну могућност избора, пре свега каријере, а

потом имају и могућност прихватања или неприхватања извесних мисија која је уграђена у уговоре које потписују. Дакле, они у већој мери (мада не потпуно) добровољно одлазе у мисије интервенције, при чему нису под притиском очекивања заједнице, него искључиво под правном обавезом која проистиче из уговора који су потписан са војском. У САД, на пример, не постоји никакво морално очекивање заједнице да неко оде у војну интервенцију у Авганистан или у Ирак, иако постоји очекивање да професионални војник, када добије наређење да иде у такву мисију, поступа у складу са својим уговором и испуњава своје војничке обавезе. Ако појединац не оде у интервенционистичку мисију, он неће бити стигматизован у својој заједници. Са друге стране, учесник у грађанском рату у Босни, ако одбије да учествује у рату, биће пре свега кажњен, а потом и морално стигматизован од најближе заједнице која то сматра издајом. Дакле, са тачке гледишта индивидуалног учесника у интервенцији, морално вредновање је комплексније и захтевније него што је то случај са учесницима у грађанским ратовима (Kuperman, 2008).

За нас је овде пре свега занимљив садржај схватања победе за интервенционистичку војску. Он је повезан са номиналним и јавно представљеним разлозима за интервенцију. Ти разлози се углавном заснивају на позивању на моралне и цивилизацијске вредности. Тако су, на пример, интервенције у Хаитију, али и у бившој Југославији, почивале на званичном наративу о томе како у ауторитарне режиме треба „увести демократију” (на начин сличан процесу „увођења” воде или струје у стамбене зграде, тако што ће се спољашњом акцијом #инсталирати” одређене институције и друштвена пракса) и спречити насиље.

Победа у интервенцији, према томе, укључује не само преживљавање и војну превагу (која је фактички гарантована), него и остваривање мисије која се схвата у терминима вредности. Та победа, за разлику од уско војне победе, у интервенцијама је неизвесна, а њен морални статус, иако наизглед неконтроверзан, предмет је бројних питања.

Нека од ових питања су консеквенцијалистичка, и односе се на моралну проблематичност интервенције у ситуацијама када она доведе до вредносних последица које су истовремено непожељне и за локалну средину и за ширу међународну јавност, као што су и супротне прокламованим вредносним циљевима интервенције. Такви морални проблем се постављају пред интервенције каква је била она у Ираку са циљем рушења са власти Садама Хусеина, а која је од једне секуларне државе створила државу прожету секташким верским поделама и сукобима. Од државе која је била имуна на тероризам Ирак је, после интервенције, постао једна од држава са најактивнијим терористичким групама, из које стижу видео снимци на којима терористи Ал Каиде одсецају главе заробљеним Западњацима и у којој на трговима експлодирају минирани аутомобили. Таква је и интервенција у Авганистану, после 9. септембра 2001., у коме је производња макове пасте, од које се даље производи хероин, после интервенције порасла на ниво од пре доласка Талибана на власт (Талибани су готово угушили производњу хероина), а земља је ушла у стање хроничног грађанског рата (Williams, 2012).

Са консеквенцијалистичке тачке гледишта, могло би се закључити да је, на вредносном нивоу, међународна интервенција у Ираку и у Авганистану доживела пораз, бар када је реч о постизању прокламованих вредности.¹ Морални проблеми у вези са таквим интервенцијама, између осталог, проистичу из жртава и штете који су нанети људима, инфраструктури, култури и поретку вредности, а да при томе резултати, за које се може претпоставити да би их бар интервенционисти сматрали пожељним, нису уследили.

Све ове моралне контроверзе интервенције која је на плану вредности неуспешна заслужују целовиту дискусију. Међутим, овде ћемо се укратко бавити проблемом моралног вредновања успешних интервенција, дакле интервенција које доводе до победе интервенционистичких снага, при чему та победа није само војна, наго укључује и постизање циљева интервенције на нивоу вредности. Тај проблем ћемо размотрити са тачке гледишта постојања моралне обавезе, са самим тим и права, да се интервенише.

Морална обавеза и право да се интервенише

Једна од претпоставки за право да се интервенише у другим срединама је та да се вредности које мотивишу интервенцију могу сматрати супериорним у односу на вредности против којих се интервенише, што је увек случај када се говори о међународној интервенцији са циљем да се „уведе демократија” или да се „заштите људска права”. У основи, ова врста претпоставке о моралној обавези почива на идеји о супериорним вредносним идентитетима, мада се у делу литературе она представља и као кантовска „савршена дужност” (Vagnoli, 2005). Заједница која интервенише (а која се често и назива неформалним термином „међународна заједница”) конституише свој идентитет на темељним вредностима за које, када су оне угрожене у неком другом делу света, може постојати довољна подршка јавности да се интервенише да би се оне заштитиле. Однос између вредности у име којих се интервенише и идентитета је важан, јер се потенцијал и енергија јавности за интервенцију не могу довољно мобилисати ако вредности на које се власти позивају нису довољно конститутивне за разумевање самог колективног идентитета интервенционистичког друштва. Тек у том случају може постојати довољно снажан осећај моралне обавезе да се те вредности заштите и на неком другом месту, просто зато што се без тих вредност смањује кохезија идентитета групе која интервенише.

Добар пример за ову врсту схватања моралне обавезе су људска права. Она се сматрају самим темељем владавине права у демократском поретку, и самим тим друштвена пракса или државна политика које отворено, агресивно и довољно драстично нарушавају људска права могу се представити као кон-

¹ О скривеним вредностима овде нећемо говорити, јер се до њих може допрети само спекулативно и није јасно који учесници у интервенцији су уопште свесни таквих скривених циљева и у којој мери их прихватају. Реч је о вредностима попут проширивања сфере утицаја сопствене државе, обезбеђивања трајног јефтиног снабдевања нафтом или гасом, постизању стратешке предности у односу на велике ривале у географском смислу, итд.

текст у коме постоји морална обавеза да се интервенише (Pease and Forsyth, 1993). Интервенције против арапских режима које су водиле САД током последњих десет година увек су се заснивале не само на пројекцији националних интереса, него и на моралном оправдању које се заснивало на претпоставци о драстичном, дуготрајном и отвореном нарушавању људских права. Исто морално оправдање САД су користиле и приликом интервенције у Србији поводом кризе на Косову 1999. године: масовна присилна пресељења косовских Албанаца и репресија над њима која нарушава њихова људска и грађанска права. Накнадна преиспитивања легитимитета и граница у примени силе која је употребљена да би се та пресељења спречила, у форми суђења пред ад хок међународним судом за ратне злочине у Хагу, показала су низ мањкавости, па и отвореног занемаривања проблема у самој интервенцији (Ćirić, 2013; Fatić, 2000).

О општој стратешкој, културолошкој, па и моралној оправданости интервенција на овом месту не може детаљно бити речи, јер се ради о широкој теми са многим различитим димензијама. Овде је реч само о условима и вредновању претпоставке о моралној обавези да се интервенише у име вредности које се сматрају конститутивним за идентитет заједнице, а самим тим и за релевантан стандард прихватљивог идентитета других заједница. „Међународна заједница” је данас група држава и друштава који немају никакав формални међународни статус. То није заједница која се поклапа са чланством у Уједињеним нацијама као релевантној глобалној организацији држава. Реч је о једној групи земаља које деле сличне вредности и политику, које се, за практичне сврхе, могу описати као вредности и политика америчког и западноевропских друштава. Та неформална група земаља је занимљива јер је интегрисана примарно на основу вредности, а не географије, регионалне репрезентативности или неког институционалног атрибута као што је припадање међународним организацијама. Реч је о групи земаља која је статистички далеко најзначајнији носилац међународних војних интервенција на планети. Идентитет те групе земаља, као и било који други идентитет, може се представити као наратив, то јест као својеврсна “прича” која доводи у везу вредности, историју и различите аспекте разумевања стварности које те земље и њихова друштва, не елементарном нивоу, деле.

Наратив о идентитету такође, на неки начин, представља и епистемолошку границу разумевања позиције другог: оне вредности које су фундаменталне за разумевање сопственог идентитета могу се универзализовати и уградити у идеју о моралној обавези у односу на друге; међутим, вредности које су несамерљиве са личним или колективним идентитетом, и које нам, иако чине саму базу туђег идентитета, нису разумљиве, тешко могу уопште играти улогу у нашем разумевању сопствене моралне обавезе. За западна друштва, појам људских права је повезан са правом на живот, на политички субјективитет грађанина и са низом сличних права. Људска прва су уграђена у разумевање колективног идентитета „западне демократије” или „либералне демократије”. С друге стране, колективни идентитет друштава какво су, рецимо, јеменско или катарско, почива на моралним вредностима Ислама у коме се људска пра-

ва не одвајају од дужности да се испуњава божја воља, која се у конкретној реализацији огледа у вољи суверена као божјег представника на земљи. Стога је идеја о демократији и индивидуалним људским правима у Јемену једнако страна за изворно схватање колективног идентитета као што је идеја о обавезном обрезивању новорођенчади страна концепцији колективног идентитета америчког, британског или руског друштва данас.

Последице ове епистемолошке границе у међусобном схватању вредности које сачињавају колективни идентитет за интервенционизам су значајне. “Међународна заједница” евро-америчких вредности не може осећати моралну обавезу да интервенише у Јемену или Катару у ситуацијама када су тамо угрожена најважнија права и вредности за јеменско или катарско друштво. Те вредности су толико различите од евро-америчких вредности да је за јавност, али и за доносиоце политичких одлука у међународној заједници потпуно незамисливо да се на њих односи дужност да заштите та права и те вредности. Ради се о вредностима које, примера ради, штити шеријатско право. Замислимо ситуацију у којој нека друштвена група која је довољно снажна да се супротстави властима Катара или Јемена одлучи да упада у школе у тим земљама и, под оружаном стражом, ђацима пропагира сексуалне слободе, конзумирање алкохола и дрога, разводе и ванбрачно родитељство — вредности које фундаментално угрожавају саму базу осећаја колективног идентитета и морала заједнице, које је засновано на Исламу (при томе та субверзивна група није холивудска индустрија забаве). Резултат ове врсте пропаганда може бити разарање читаве културе, а тиме, фактички, и вредносне кохезије друштва, уз наступање бројних проблема које то друштво раније уопште није познавало. Тешко је замислити да би јавност и политичке елите међународне заједнице могу осећати довољну моралну обавезу да интервенишу у Катару да би спасле катарско друштво. Разлог је једноставан: за њих је она полиморфност вредности и агресивно довођење у питање друштвеног морала која за катарско друштво може бити фатална — нормалан део демократије. Они не могу когнитивно докучити егзистенцијални значај моралне кохезије за опстанак колективног идентитета јеменског или катарског народа, и самим тим, иако би то можда, идеално, било оправдано, не могу осећати моралну обавезу да делују, јер не разумеју основе за такву обавезу.

Слична, мада мање драстична, је ситуација која се догодила када је ексцентрична женска група под називом „Pussy Riot” извела увредљив „перформанс” у московској цркви Христа Спаситеља, ругајући се Богородици, након чега су чланице ухапшене. Организације за заштиту људских права са Запада су то одмах протумачиле као нарушавање права чланица групе, полазећи од сопствене културне потке у којој право на изражавање, чак и када је врло провокативно, чини део људских права. Инцидент је подигнут на највиши ниво и довео је до директне дипломатске конфронтације између председника САД Барака Обаме и председника Русије Владимира Путина. У западном јавном мњењу просто није могло бити јасно до које мере наступ групе Pussy Riot нарушава основне вредности идентитета хришћанске заједнице, па и велике већине руске грађанске заједнице у целини, као и у којој мери је играње разголи-

ћених жена око олтара Православне цркве агресивно и увредљиво за вредности руског друштва и Православне цркве, у којој, рецимо, женама уопште није допуштено да уђу у олтар ни када су пристojно одевене и примерено се понашају. Осим постојања зле намере, која је на нивоу реалполитичког мишљења свакако била присутна у овом случају, јасно је да постоје и извесна епистемолошка ограничења када је реч о вредносним разликама у идентитетима.

Управо због ове епистемолошке границе међународна војна интервенција која се заснива на моралној обавези да се заштите права других захтева извесне додатне квалификације да би била морално оправдана. Сама чињеница да осећамо моралну обавезу, па и када је то осећање поткрепљено консензуалном подршком јавности, не представља морално оправдање за војну интервенцију. Та обавеза мора бити поткрепљена факторима који интервенционистима дају морални кредибилитет. Реч је о факторима који им дају супериорну моралну позицију у односу на исте оне вредности у име којих се интервенција изводи. Другим речима, ради се о вредносном наративу који дефинише моралну „причу“ или морални идентитет интервенишуће заједнице у поређењу са вредносним наративом оне заједнице против које или према којој се интервенише. Нужан (али не и довољан услов) за моралну оправданост војне интервенције је тај да је вредносни наратив интервенционистичке стране садржајно и структурно супериоран у односу на вредносни наратив идентитета стране према којој се интервенише, бар када се, колико је то год једнострано, имају у виду оне вредности у име којих се интервенише. Интервенција у име заштите људских права од стране интервенционистичке стране која драстично угрожава људска прва очигледно не би задовољавала тај нужан услов моралне оправданости интервенције. Тако је, рецимо, извесно да војна интервенција САД против исламистичког режима који примењује шеријатско право, а која се позива на заштиту права на живот, не би могла бити морално оправдана, из простог разлога што и САД нарушавају право на живот применом смртне казне у свом систему кривичних санкција.

Вредносни наратив и идентитет

Вредност теорије наратива као основе за разумевање идентитета, како личног тако и колективног, састоји се пре свега у њеној интуитивности и практичној употребљивости. Наратив је „животна прича“ појединца или заједнице која на уверљив начин посредује између личности (или колектива) и чињеница о стварности у којима тај појединац или колектив живе. Према Марији Шехтман (Marya Schechtman) наратив је прича која поставља у узајамне односе важне догађаје из прошлости, садашњости и будућности, и која лежи у самом језгру идентитета: наратив омогућава свест о себи самом и деловање, тако је је особа „аутор“ сопственог живота (Schechtman, 1996). Поремећаји личног наратива у време траума или криза идентитета нарушавају способност човека за саморазумевање и могу довести до озбиљних последица за живот, укључујући и ментално обољевање. Ситуација је иста са колективним идентитетом: зајед-

нице које пролазе кроз колективну трауму попут рата или елементарних непогода постају посебно рањиве, а када је траума повезана са конфузијом у вези са моралним начелима, са нејасним разликовањем између исправног и погрешног, онда је и идентитет заједнице у смислу колективног морала и система вредности у питању.

Привидна релативност морално исправног и морално погрешног акутан је проблем у ситуацијама грађанског рата. Раније наведен морални захтев заједнице да се поступа лојално и да се допринесе ратном напору је непосредан, снажан и поставља се у контексту сложених спољних околности: недостатак времена и услова за разложно разматрање опција и за одлучивање, страх, несигурност у погледу будућности, имплицитна или експлицитна претња тешким последицама („издаја” се у рату кажњава смрћу, а у грађанским ратовима са етничким обележјем последице се често шире и на породицу и блиске пријатеље „издајника”). Ова врста траума директно утиче и на лични и на колективни наратив. Људи и заједнице који су прошли рат често се дубоко мењају изнутра и развијају димензије идентитета које су им раније биле сасвим несвојствене. Реч је о добро познатом утицају ратне трауме на личност и на интегритет колектива.

Школски наставник или лекар који је учествовао у грађанском рату и у борбама, иако раније можда уопште није имао негативне ставове од супарничкој (непријатељској) групи вероватно ће из рата изаћи са таквим ставовима. Он ће у најмању руку бити подозрив према ставовима и интересима друге групе и склонији да верује да се његов живот, поново у будућности, може једноставно „срушити“ услед конфронтације са комшијама. Заједница таквих људи ће, природно, поступати другачије и доживљавати свет другачије него заједница људи које карактерише поверење у намере других и релативна сигурност у сопствену будућност. Њен наратив и њене вредности биће значајно измењене. У неким аспектима, тај наратив више неће одговарати потребама мирнодопског живота, који захтева релативно висок ниво поверења у друге, у друштво и у легитимне односе да би свакодневни живот био продуктиван.

Према Шехтмановој, да би наратив био аутентичан, то јест да би фундаирао здраву личност, он мора задовољавати два основна услова: „услов артикулације“ и „услов стварности“. Услов артикулације подразумева да је наратив довољно разумљив другима и да може да објасни важне догађаје у животу особе или колектива као „разумљива прича“ (Schechtman, 1996: 114). Услов стварности подразумева да наратив мора бити сагласан са основним „видљивим факторима” и „интерпретативним факторима” (Schechtman, 1996: 120). „Разлог за ово је у чињеници да је суштина бивања особом у томе да ступамо у односе са другим особама и стога је неопходно да се сложимо о основним особинама стварности која нас повезује.” (Poltera, 2011: 68, prevod autora).

Наративна конструкција није просто „причање приче”; она је перспектива кроз коју опажамо своје животе и дефинишемо ко смо, било да смо појединац, нација или просто интересна група. Стога наратив, да би био „здрав”, мора бити заснован на истини о догађајима који су нам важни и омогућити смис-

лено тумачење прошлости и планова за будућност да би особа, или заједница, могли бити делатно продуктивни и заиста „поседовати” сопствени живот.

Психотерапија и саветовање често се заснивају на наративу и на идеји да се он може поправити када је оштећен: када се наратив поправи, у идеалном случају ће се вратити и осећај контроле над сопственим животом и делотворност у постизању уобичајених циљева.

У саветовању, структура наратива се користи да би се открили догађаји и односи на које упућују ментална стања која су на изглед лишена „референта“ у стварности. Искуствено, психологија је открила средства тумачења попут механизма компензације, порицања или потискивања који објашњавају управо ментална стања која се на први поглед чине непогодним за другачије лечење (попут употребе лекова). Ова проблематична ментална стања која носе патњу човеку су можда производ „откачињања” или одвајања опажања и доживљаја стварности од саме њихове функције да упућују на неки догађај или други аспект стварности. Другим речима, претпоставка великог дела психотерапије и саветовања у случајевима траума и патње је да доживљаји који сами по себи представљају проблем (депресија, страх, итд.) у ствари постају проблем управо зато што је замрачена или изгубљена њихова аутентична наративна веза са реалним стварима и догађајима.

Страх од губитка посла или љубави није патолошки страх: он постаје патолошки када је или наизглед безразложан, или је до те мере несразмеран са оним што га наизглед проузрокује да се не може контролисати. Претпоставка саветовања је да наративно поправљање тумачења страха може поново успоставити његове стварне димензије и везу са човековим доживљајем света у коме живи, што ће онда, само по себи, омогућити и довођење страха под контролу.

Поновно „ткање” дела наратива који недостаје, који је блокиран или оштећен услед различитих опажајних, сазнајних или емоционалних искустава или проблема, често поново успоставља основну усмереност или намеру да се поsegне за стварношћу ван самог менталног стања. Идеално, ако патим од неконтролисаног и наизглед неоснованог страха (што је патолошко ментално стање), поновно ткање поцепаног наратива би ми могло омогућити да тај страх повежем са његовим стварним узроком, као што је могућа озбиљна болест или губитак породице. Након таквог поновног успостављања „намере” страха да „поsegне” за неким делом стварности или могуће стварности и да га протумачи, отвара се простор за разговор који димензије страха може довести под контролу разматрањем реалних могућности и последица догађаја који изазивају страх.

Претпоставка за покушај поправке наратива је, наравно, да терапеут или саветник располажу сопственим функционалним наративима: терапеут који болује од напада панике тешко да ће бити од помоћи особи чији проблем је неконтролисан страх. Утицај једног, бар релативно здравог, наратива на други наратив, може бити лековит. Исто тако, утицај болесног наратива на мање болестан наратив у начелу ће бити штетан.

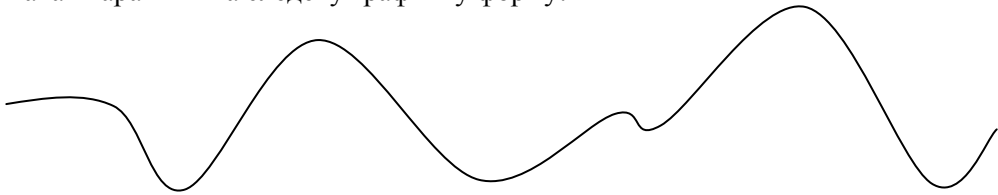

Без намере да на овом месту детаљно разрађујемо употребу наратива за лечење другог наратива у психотерапији, важно је напоменути да практично све оно што важи за индивидуалне, важи и за колективне проблеме са наративом. Са моралне тачке гледишта, међународна интервенција у вредносни наратив једне заједнице подразумева да је вредносни наратив заједнице која интервенише функционалнији и морално „здравији”. Чак и када се занемаре епистемолошки проблеми који проистичу из културних разлика, о којима је раније било речи, посматрање интервенције са тачке гледишта градивних особина наратива може бити занимљиво и поучно.

Идеална структура наратива је најједноставнија могућа. Она представља једну праву црту и означава заједницу у којој постоји сагласност о свим важним вредносним питањима, заједничка склоност мирољубивом решавању разлика у мишљењима, јасна свест о сопственој историји, садашњости и плановима за будућност, неупитан колективни идентитет који не захтева потврду кроз сукобе и драматична сучељавања са „значајним другим”, итд. Дијаграм тог типа наратива је, идеално, овакав:

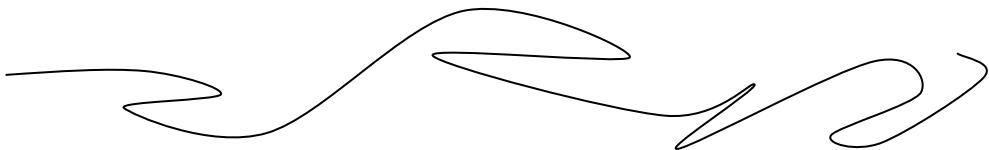
Дијаграм 1: *Идеалан наратив*

У већини случајева, међутим, један здрав, функционалан наратив има, у најбољем случају, благо таласасту форму, и означава генерално добро утврђен идентитет са појединим несигурностима и контроверзама, како у погледу историје, колективног морала и духа, тако и у погледу планова за будућност. Такав наратив има следећу графичку форму:

Дијаграм 2: *Здрав и функционалан реалан наратив 1*

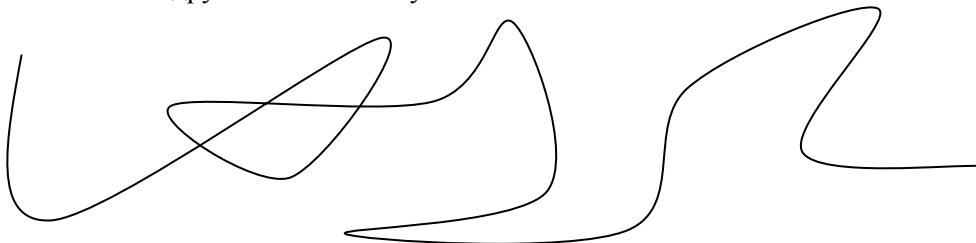
Нешто проблематичнији, али и даље укупно прогресиван и релативно неконтроверзан наратив би имао овакав облик:

Дијаграм 3: *Здрав наратив компликованије структуре*

У заједницама са проблематичним идентитетом, наратив је компликованије структуре. Он је изувујан, неприродног облика, упућује на тешкоће у раз-

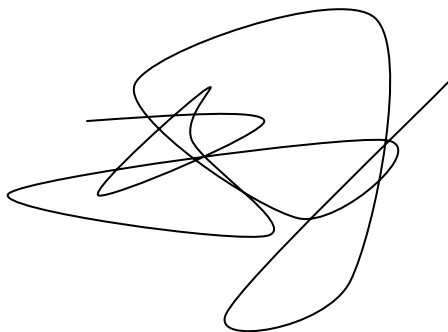
воју, унутрашњим односима, схватању континуитета прошлости, садашњости и будућности заједнице, као и на значајне промене у смеру њеног развоја у политичком и друштвеном смислу. Његов облик може бити овакав:

Дијаграм 4: *Наратив заједнице са проблематичним идентитетом*

У структури овог проблематичног наратива посебно су штетни његови делови који представљају повратна закривљења: они означавају преиспитивања већ усвојених правила и схватања, довођење у питање важних вредности, њихове измене, „превладавања” и „еманципације”, које често воде моралном релативизму који се може представљати као морални и цивилизацијски „прогрес”. Ова врста наратива карактерише већину „мултикултурних” друштава (не сва таква друштва), у којима унутрашње друштвено трење различитих вредности ствара већу или мању климу моралне и обичајне несигурности. У мултикултурном друштву у начелу има више диркемовске аномије него у монокултурном друштву. Савремено америчко, британско или немачко друштво тако имају неупоредиво проблематичнији наратив од савременог финског или данског друштва, иако су сва та друштва демократска и чак су заснована на донекле сличним политичким идеологијама (уз варијације у смислу наглашеног либерализма у англосаксонском свету и наглашеног социјал-демократског политичког мишљења у нордијском свету). Док нордијска друштва углавном карактерише наратив описан у Дијаграму 2, америчко, британско, немачко или француско друштво 21. века обележава наратив представљен Дијаграмом 3.

Друштва која бисмо назвали „пропалим државама”, у којима је степен аномије врло висок, институције нефункционалне а јавна политика „киднапована” од стране интересних група, те која обилују сукобима и неизвесношћу одликује наратив који може изгледати овако:

Дијаграм 5: *Наратив пропале државе*

Замислимо сада да описаних 5 примера наратива означавају моралну и вредносну ситуацију појединаца. Јасно је да би сви они са наративима типа 4 и 5 захтевали терапију или саветовање, јер су ти наративи озбиљно нефункционални, а уз нешто виши стандард „здравог” наратива, то би се односило и на оне са наративом типа 3. Наратив типа 3 садржи повратна закривљења која указују на проблеме у задовољавању „критеријума стварности” како га описује Шехтманова, и самим тим је реч о наративу који треба „поправљати”. Наративи 4 и 5 су толико испреплетени и конфузни да не задовољавају ни критеријум стварности ни критеријум артикулације, па се стога могу сматрати сасвим патолошким наративима. На нивоу индивидуалног идентитета, ови наративи означавају озбиљну менталну болест.

Када се посматрају на нивоу друштва (или, институционално, на нивоу државе), они означавају дубоко поремећене колективе и институције чији је идентитет упитан, а чије вредности су контрадикторне, нејасне, морал недовољно јасно нормативно изражен, укратко друштва у којима влада висок степен аномије и у којима је у великом броју контекста разлика између доброг и лошег релативна, несигурна, или чак избрисана. Особа за коју у великом броју контекста није јасна разлика између доброг и лошег, или генералније између добра и зла, сматрала би се друштвено опасном и била би јој потребна хоспитализација. Друштво у коме у великом броју случајева не постоји јасна разлика између доброг и лошег, с друге стране, може бити и врло утицајно на глобалном плану. Оно може формирати глобалне трендове који су штетни, и, радије него да буде „хоспитализовано”, оно може дисциплиновати све оне који не деле његов морални и вредносни релативизам. Постоји велика фактичка разлика између положаја појединца са поремећеним наративом вредности и друштва или државе са једнако поремећеним наративом вредности. Моралне разлике, међутим, нема.

У савременој литератури о овој теми посебно место заузима рад Ричарда Кенигсберга (Richard Koenigsberg), који је, на трагу сличних размишљања, поставио питање о основаности конзервативне употребе квалификације о менталној болести (или „лудилу”) која захтева да се она примењује само на појединце. Кенигсберг сматра да се може сматрати да и колективи, па и читави народи, могу бити ментално болесни, те да термин „лудило” треба користити либералније и доследније (Koenigsberg, 2009).

У својим истраживањима социјалне психологије на трагу кантовске етике Кенигсберг је пишући о нацистичкој Немачкој и њеној политици уништавања Јевреја Кенигсберг се, позивајући се на истраживања Џефри Херфа (Jeffrey Herf — Herf, 2006), критички осврће на данашњу научно прихваћену употребу термина који упућују на лудило, попут термина „психоза”. Кенигсберг сугерише да је лудило карактеризација која је реално шира од појединца и присутнија него што то савремена употреба речи које је означавају допуштају. Он аргументише у прилог тези да су Нацисти у ствари били колективно луди, то јест у моралном смислу безумни, јер су, рецимо, Јевреје доживљавали до те мере параноично да су били спремни да их уништавају да би се одбранили од претње коју су Јевреји представљали, иако чињенице указују на то да су Јевре-

ји били далеко од саме могућности да буду претња Немачкој тог времена. Кенигсберг иде и даље у својој аргументацији и сугерише да је колективно лудило, између осталог и у форми „ирационалне деструктивности”, раширена и распламсана стихија у свету, те да се у моралном амбијенту у коме живимо није могуће на одговарајући начин оријентисати без признавања чињенице о раширености колективног лудила, то јест лудила читавих заједница.

Кенигсбергова теза је занимљива у нашем контексту јер представља једну прилично доследну кантовску аргументацију: морална аутономија принципијелно одриче право на интервенцију, јер морал је могућ искључиво као индивидуална одлука, те се стога морал не може наметнути силом. Истовремено, морална аутономија је присутна само код рационалног субјекта (субјекта способног за оно што Кант назива „универзалним хтењем“, дакле за хтење које рационална особа може желети као универзални принцип). У ситуацијама када појединци или колективи показују драстичну несагласност са разумљивим моралним хтењима осталог света, они се могу сматрати лудима, колективно безумнима, и самим тим им се може одрећи аутономија, а тиме и „морални имунитет” на спољашњу интервенцију. Тако би се, рецимо, друштва која карактерише вредносни наратив идентитета представљен у Дијаграму 4 или Дијаграму 5 могла сматрати „психотичним” или „лудим”, самим тим и лишеним моралне аутономије, што би онда отворило простор за потенцијално морално оправдану међународну интервенцију.

Јасно је, наравно, да у практичном смислу постоје озбиљне препреке на путу утврђивања узајамних односа вредности и вредносне супериорности наратива идентитета оних који интервенишу и оних према којима се интервенише, поготово када се има у виду чињеница да релевантну процену праве управо они који интервенишу. Но, претпоставимо да је таква процена заиста могућа и у „реалном времену” и у реалним околностима које у начелу важе у међународним интервенцијама. Ако је то заиста тако, онда интервенција може (али не мора) бити морално оправдана само у случају да интервенише друштво или колектив са готово идеалним вредносним наративом према друштву или групи са озбиљно поремећеним наративом. „Морални терапеут”, тривијално, мора бити битно здравији од „моралног пацијента”. Овај принцип, који је по свом концептуалном садржају скроман, ипак је врло користан јер нам даје широки и реалистичан маневарски простор за моралну процену интервенција, чак и уз претпоставку да смо у стању да превазиђемо епистемичку баријеру која проистиче из културних разлика.

Однос вредносног наратива и моралног вредновања међународне интервенције

Са тачке гледишта интервенције која се оправдава вредностима (укључујући и људска права), нужан услов позитивног моралног вредновања интервенције био би, у терминима теорије наратива, битно супериоран наратив интервенциониста у односу на заједницу према којој се интервенише. То

значи, да би, рецимо, земља са вредносним наротивом представљеним Дијаграмом 2 можда могла морално оправдано да интервенише, у име кључних моралних вредности, према заједници са моралним наротивом из дијаграма 4 или 5. Једна Данска можда би морално оправдано могла да интервенисе у Египту због крсења права људи на окупљање, демократско гласање и на јавно заступање политичких ставова супротстављених ставовима власти. Једна Финска можда би морално оправдано интервенисала према једном Ираку у коме се људи вешају за политичка кривична дела и у коме држава спроводи репресију против противничких етничких група, какви су Курди. Занимљиво је, међутим, да земље са најздравијим наротивом идентитета практично никад (бар не самостално или доминантно) не интервенишу у другим земљама. С друге стране, земље са проблематичним наротивима, препуне конфликта, сукоба интереса, са конфузним моралним нормама, мултипликованим и често узајамно сукобљеним системима вредности, у којима све више влада морални релативизам, највише интервенишу у другим земљама.

Свака употребљива метода моралног вредновања интервенције мора бити у стању да подржи могућност да су неке интервенције (више) морално оправдане. Теорија која подразумева да ни једна интервенција није морално оправдана није практично корисна, јер онемогућава моралну процену интервенција с обзиром на разлоге за њу, на њене исходе, на намере које су укључене у њу, као и на кредибилитет оних који интервенишу у односу на оне према којима се интервенише. Теорија наротива омогућава такво посматрање и вредновање интервенција. Она сугерише да су минимално потребни (нужни, али не и довољни) услови за моралну оправданост интервенције довољно разумевање вредносног наротива у односу на који се интервенише, свест о релативној супериорности сопственог вредносног наротива и разлога за ту супериорност, као и вероватним ефектима интервенције (ти ефекти не смеју додатно погоршати наротив заједнице према којој се интервенише).

Примењујући ове једноставне стандарде теорије наротива на данас најупечатљивије међународне интервенције, оне у Авганистану, Ираку и бившој Југославији, виде се различите нијансе моралне вредности тих појединачних интервенција.

Док је интервенција у Авганистану, па и она у бившој Југославији, можда донекле поправила колективне наротиве заједница према којима се интервенише (ако је у Авганистану циљ био уклањање талибанске културе и владавине, а у Југославији заустављање рата), са тачке гледишта последица интервенција у Ираку је озбиљно нарушила наротив вредности и идентитета ирачког друштва: оно је од секуларног постало екстремистичко исламско друштво, а до тада миран однос између Шиита и Сунита ескалирао је до ивице грађанског рата уз употребу терористичких метода. Стога би се, са тачке гледишта последица интервенције за наротив, већ могло закључити да ова интервенција има мање или више једнозначно негативну морану вредност. Другим речима, са приличном извесношћу се може закључити да је америчка интервенција против режима Садама Хусеина, посматрана са тачке гледишта вредносних наротива, била неморална.

Са тачке гледишта кредибилитета у смислу супериорности наратива, интервенција у Југославији, у којој је беснео рат, можда је задовољавала овај нужан услов моралног оправдања. Истовремено, интервенција САД према Авганистану, у коме није било рата и друштво је живело под талибанским режимом релативно мирно, изведена је без довољног кредибилитета интервенциониста. Када се упореде наратив америчког друштва, који се одликује проблематичном структуром, садржи доста конфликта и вредносних противречности, са вредносним наративом тадашњег авганистанског друштва, које је било сиромашно али релативно стабилних моралних вредности (не треба заборавити да су управо САД омогућиле долазак Талибана на власт подржавајући их као „покрет револуционарних студената” и националних еманципатора), резултати не иду једнозначно у прилог супериорности вредносног наратива америчког друштва. Иако су САД биле несамерљиво економски и војно супериорне у односу на тадашњи Авганистан, однос моралних наратива не мери се постојањем шопинг молова и бројем становника који поседују куће и аутомобиле: он се мери доследношћу и стабилношћу моралних вредности. Постоји више разлога да се верује да су моралне вредности авганистанског друштва пре (а и после) америчке интервенције биле (и остале) у најмању руку упоредиве по свом значају за чланове заједнице, по својој нормативној снази и степenu подршке коју су уживале, са вредностима америчког друштва. Стога је, са тачке гледишта кредибилитета наратива, америчка интервенција против Авганистана била неморална.

Овакве процене можемо правити с обзиром на два основна аспекта наратива о којима пише Шехтманова: принцип стварности и принцип артикулације. Постоје уверљиви разлози за веровање да је вредносни наратив авганистанског друштва далеко боље артикулисан, једноставнији по структури, и нормативно снажнији него што је то наратив америчког друштва. Са тачке гледишта стварности, тај наратив можемо различито процењивати: пошто је он доминантно религиозан, он се самим тим не осврће превише на конгингентне чињенице синхроничке стварности која окружује Авганистан у међународној сфери (доминација секуларних друштава и глобална војна доминација САД), па би му се у том смислу могла приписати нижа вредност због недовољног узимања у обзир стварности о којој комуницира са другим колективним наративима. С друге стране, у моралној расправи стварност наратива се не мора ограничавати на препознавање актуелних емпиријских чињеница које иде даље од њиховог простог констатовања; оно може укључивати и препознавање принципа и вредности којима се те искуствене чињенице вреднују као морално неприхватљиве, делимично се игноришу, или се чак ради на њиховој промени. Не постоје разлози да се верује да авганистански имами који су одбили реторички ултиматум САД после терористичких напада на Њу Јорк и Вашингтон 11. септембра 2001, да изруче вође Ал Каиде, нису били свесни објективне премоћи САД. Може се, у најмању руку, претпоставити да савет авганистанских мула који је одбио ултиматум није био лишен основног разумевања чињеница и бар елементарне интелигенције, те да је разумео високу вероватноћу да ће САД напасти Авганистан. Стога постоји разумна могућност да је

њихово одбијање било мотивисано моралним вредновањем тог ултиматума упркос последицама. Уколико је то случај, онда је услов стварности авганистанског наратива био задовољен, и тада би се, уз неке друге услове (да је постојала довољна подршка у авганистанском становништву овом „принципијелном” моралном ставу, на пример), могло закључити да је, упркос одсуству шопинг молова и атомског оружја, авганистански наратив у ствари био супериоран у односу на амерички наратив.

Размотримо укратко најновији, и унеколико различит пример. 2014. године, у време одржавања Зимске олимпијаде у Русији, у Сочију, када је јавност целог света пратила Русију, изведен је државни удар у суседној Украјини, у којој су демонстранти, за које постоји опште прихваћен став да су бар неки од њих отворени фашисти, демонстрацијама сменили ауторитарног про-руског председника Јануковича и преузели власт. Дошло је до безбедносне и политичке кризе у земљи, Јануковић је побегао у Русију, а део источне и јужне Украјине, насељен са више од 7 милиона становника, већином етничких Руса, подигао је побуну, одржао рефернедуме, прогласио независност и затражио припајање Русији. Полуострво Крим је прво затражило да се придружи Русији и Русија га је укључила и интегрисала у своју територију након кратке и ефикасне поморско-копнене интервенције усмерене на то да се одржи стабилност и спречи насиље. Крим је прогласио референдум док су ред на улицама одржавали руски војници у необележеним униформама. Они су постепено, уз претњу силом али углавном без употребе силе, разоружали све украјинске гарнизоне, бродове и јединице и готово без жртава (осим неколико жртава у незгодама, не у борбама) међу Украјинцима све те војнике послали кући. Непосредно пре референдума, западне мадијске куће су обавиле кратку анкету међу не руским, него украјинским војницима стационираним на Криму. У већини случајева они су изјавили да намеравају да гласају за прикључење Русији, упркос осећају дужности према Украјини, јер је „то боље за будућност њихове деце, пошто је Украјина пропала”. Неки су са породицама живели у запуштеним становима у касарнама површине од 25 квадратних метара а били су у касним педесетим годинама и имаи су преко 30 година војног стажа.

Ако улогу Русије на Криму пре присаједињења руској територији одредимо као војну интервенцију, онда се у смислу моралног вредновања те интервенције са становишта наратива одмах поставља питање упоређења кредибилитета и квалитета вредносно-моралних наратива Русије и Украјине захваћене државним ударом. Зависно од тога како процењујемо поједине чињенице, могло би се разумно закључити да је руски друштвени и вредносни наратив значајно супериоран у односу на украјински, до те мере да чак и украјински официри гласају за присаједињење Русији због квалитета живота и функционалности друштва. Анализом начина поступања руских трупа види се поштовање за људски живот и намера да се осигура стабилност и безбедност. Када се ова „интервенција” упореди са развојем догађаја који је уследио у осталим деловима источне Украјине, у којој нема формалне руске интервенције, види се да је у овом другом случају наступио грађански рат, убиства цивила од стране украјинске војске, масовно крвопролиће и злочини, попут затварања и

паљења људи у згради у једном од највећих украјинских градова, Одеси. Другим речима, последично посматрано, руска интервенција би се могла сматрати успешном у смислу очувања живота и стабилности, дакле могла би се, консеквенцијалистички посматрано, оценити као морално оправдана. С друге стране, степен артикулисаности руског наратива идентитета, моралних (па и политичких) вредности је неупоредиво виши од украјинског наратива у време пуча, конфузије вредности и нереди који се огледа, између осталог, и у чињеници да су украјинске власти непосредно после преврата почеле да хапсе саме учеснике преврата као фашисте. Коначно, у погледу стварности наратива, чини се јасним да је присаједињењем Крима Русија заштитила своје сународнике, њихову имовину и квалитет живота, препознајући сасвим јасно основне чињенице у преврату. Ако се сложимо са свим овим проценама и констатацијама чињеница, могло би се закључити да, за разлику од америчких интервенција у Авганистану и Ираку, руска интервенција на Криму задовољава оба нужна услова за позитивно морално вредновање која проистичу из теорије наратива.

Закључак: предности и недостаци наративног вредновања интервенције

Предности наративне теорије су у вези са њеном практичном употребом у вредновању међународне интервенције. Она омогућава да се појединачне интервенције морално вреднују на основу аргументованог тумачења чињеница, и због тога је пријемчива за расуђивање у јавној политици, међународним односима, и етици примењеној на ове делатности. Овај приступ оставља отвореном могућност неслагања и различитог вредновања појединих интервенција: сваки од наведених примера вредновања може се оповргавати, унутар методологије теорије наратива, зависно од тога како, примера ради, оцењујемо различите аспекте појединих наратива, њихове односе и вредност. И сами принципи артикулације и стварности су предмет аргументације: могућа су различита аргументована мишљења о томе у којој мери неки наратив задовољава или не задовољава ове принципе, без довођења у питање методологије теорије наратива. Ова унутрашња флексибилност и пријемчивост за емпиријски садржај и процене је велика практична предност теорије наратива. Она избегава неприменљиве „категоричке” и „универзалистичке” методологије моралног мишљења које су, у начелу, знатно мање кадре да одговоре на захтев за разликовањем између појединих интервенција с обзиром на релевантне чињенице.

Наративна теорија моралног оправдања интервенције такође се може превести у јавну политику. Она, за разлику од априористичких схватања моралног оправдања, омогућава да морално оправдање буде у великој мери политички нормирано, рецимо уграђивањем неких од својих аспеката у националне уставе и статуте међународних организација. Њена зависност од процене може се институционализовати на нивоу јавне политике поверавањем такве

процене различитим међународним телима, стручним или другим друштвеним групама, попут представника међународног невладиног сектора. Могуће је, на пример, да у погледу кризе у некој земљи одлуку о оправданости интервенције са моралне и политичке тачке гледишта доноси нека релевантна регионална организација која је упозната са системом вредности у земљи о којој се ради. Такође је могуће да се легитимитет интервенције по методологији теорије наратива проверава кроз међународно правосуђе. Другим речима, могуће је користити теорију наратива у постојећем институционалном и међународно-политичком инструментарију. Може се, при томе, очекивати да би доследна примена методологије наратива, уз препознавање епистемичких и принципијелних ограничења узајамног вредновања наратива, допринела укупној праведности и моралном квалитету одлука које ти инструменти међународне политике доносе или омогућавају.

С друге стране, слабост ове методологије је у њеној ограниченој способности да активно оперише терминима као што су „морална обавеза”, „дужност”, „универзални принцип”, па чак и „универзални ум” — терминима наслеђеним из кантовске етичке традиције који су у моралној теорији стекли велики углед. У извесном смислу, усвајање теорије наратива „измиче тло под ногама” овим амбициозним појмовним пројекцијама потребе за универзалном „моралном метафизиком” која је обележила велики део модерног доба у развоју моралне филозофије.

Посебан допринос конкретном моралном вредновању међународних војних интервенција теорија наратива нуди захваљујући својој способности да повеже индивидуалне и вредности заједнице, као и индивидуални идентитет, и патологије тог идентитета, са идентитетом и патологијом заједнице. Ова способност теорије наратива је корисна због тога што се поједине процене и морална вредновања која се чине у вези са поступцима заједница, или са јавном политиком, могу проверити разматрањем аналогних случајева у индивидуалном контексту. Посматрање моралних питања на индивидуалном плану је често јасније него њихово сагледавање на плану политичке заједнице, поготово када је реч о оцени вредносних система, доследности у опредељивању за моралне изборе, и испољавању различитих врлина. Способност теорије да примени исте принципе за индивидуалну етику и етику политичке заједнице стога доприноси како теоријској елеганцији, тако и практичној, корисној употреби те теорије као примењене етике. Управо таква етика нам је потребна за моралну оцену међународних војних интервенција која ће омогућити да се такве интервенције оцењују не генерално, као уопштено право на војну интервенцију или његово одсуство, него као појединачне акције које ће добити различите моралне оцене зависно од релевантних чињеница.

Литература:

1. Bagnoli, Carla (2005). 'Humanitarian Intervention as a Perfect Duty: A Kantian Argument'. *Nomos* 47: 117-148.
2. Best, Jeffrey (2002). *War and Law Since 1945*. Oxford: Oxford University Press.
3. Brown, Michael (ed.) (1996). *The International Dimensions of Internal Conflict*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
4. Ćirić, Jovan, prir. (2013). *Haški tribunal između prava i politike*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
5. Fatić, Aleksandar (2000). *Reconciliation via the War Crimes Tribunal?*. Aldershot: Ashgate.
6. Herf, Jeffrey (2006). *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Harvard: Harvard University Press.
7. Koenigsberg, Richard (2009). *Nations have the right to kill. Hitler, the Holocaust, and war*. New York: Library of Social Science.
8. Kuperman, Alan (2008). 'Mitigating the Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from Economics'. *Global Governance* 14: 219-240.
9. Pease, Kelly Kate and Forsythe, David P. (1993). 'Human Rights, Humanitarian Intervention, and World Politics'. *Human Rights Quarterly* 15: 290-314.
10. Poltera, J. (2011). Self-Narratives, Story-Telling and Empathetic Listeners. *Practical Philosophy* 10, 1: 65-79. (internet izdanje).
11. Sheffer, David (1992). 'Toward a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention'. *University of Toledo Law Review* 23: 253-294.
12. Williams, David (2012). 'Afghan drug war debacle: Blair said smashing opium trade was a major reason to invade but 10 years on heroin production is up from 185 tons a year to 5,800'. *Daily Mail online*, 17. Februar, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2102158/Heroin-production-Afghanistan-RISEN-61.html>.

VALUE NARRATIVE IN A MORAL JUSTIFICATION FOR INTERNATIONAL INTERVENTION

Summary: The paper discusses the foundations of the moral evaluation of international military interventions in the context of the narrative theory of identity. The narrative theory portrays the collective identities and value systems of both the intervenors and those against whom the intervention is launched in terms of 'narratives' of 'life stories' of the communities. The author argues that the narrative theory provides the most useful tools to develop models of moral evaluation of particular interventions. He suggests that, unlike the deontological moral theories, which operate in terms such as 'moral obligation' or 'duty' to intervene, the narrative theory does not aspire to universality, but is capable of integrating empirical evaluations and comparisons, thus allowing the establishment of credibility or lack of credibility to intervene, superiority of the intervenors' narrative, and a number of other factors. This allows the narrative theory to discriminate between particular interventions, without drawing generalized conclusions as to whether international interventions are mor-

ally justified or unjustified. The theory allows easy incorporation in the existing political institutions and practice, and promises to enhance the profile of moral evaluations within them. Finally, the theory allows for an empirically informed moral critique of military interventions based on the qualities of the value systems constitutive of the collective identities of the intervenors, as well as those which the intervenors attempt to address in the intervening theaters. In some cases, as the author shows, although the social and economic differences between the intervenors and the communities against which interventions are aimed are enormous, the qualities of the value systems in the sense of normative power, consistency and stability, suggest a superiority of the narratives of the recipients of intervention to those of the intervening states. However, the narrative theory makes the conclusions about moral evaluations of interventions dependent on the specific interpretation of the relevant facts and value-judgements made with regard to what features of the intervention, the intervenors, or the recipients of the intervention are deemed morally decisive.

Key words: victory, narrative, values, moral evaluation, public policy, military intervention

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ДРЖАВНА СУВЕРЕНОСТ

Сажетак: Теоријска конструкција државне суверености одувек је више наглашавала идеал постојања сваке државе неголи трајно и битно обележје свих облика државног организовања. Може се уочити да је оно што се теоријски означава сувереношћу у различитим историјским епохама имало другачији садржај и домашај. Глобализација као процес који обликује све аспекте савременог друштвено-економског развоја нужно узрокује и промену неких од основних својстава и инструмената државне власти. Инструменти које нужно трпе прилагођавање одређују суштину државне суверености у глобалном друштву. Стога се она у данашње време не може посматрати путем класичних теоријских конструкција, јер је један од појмова у правној и политичкој теорији који је доживео велику еволуцију. Историјско и савремено искуство неспорно показују да она представља однос моћи, те се, стога, може и квантификирати.

Кључне речи: глобализација, сувереност, држава, власт, независност

Увод

Одређење појма државне суверености представља једно од најсложенијих питања у теорији државе и права, које се, упркос уставној прокламацији и међународноправним гаранцијама, знатно више заснива на реалним међународним односима, као и односима који постоје унутар једне државе, неголи на правним прокламацијама, ма у ком акту да се налазиле.

У глобалном друштву државна сувереност није датост сама по себи, нешто што проистиче из саме чињенице егзистирања једне државе, она проистиче из одређених својстава конкретне државе. Као таква, она се може конкретно одредити, а зависно од структуре и садржине односа у којима држава иступа, поседује квантитативно различит садржај и манифестацију. Међународна заједница се данас, иако је то званично прокламовано оснивачким актом навише међународне организације (чл. 2 Повеље Уједињених нација, посебно

---

* g.darko83@gmail.com

тачка 1 и 4) не може и не сме посматрати кроз фикцију према којој се она састоји од суверених, тј. равноправних и независних држава, јер та вешто и примамљиво конструисана и међународноправно формулисана фикција више за циљ има да камуфлира реално стање међународних односа, положаја, тенденција и циљева моћнијих субјеката у глобалној расподели моћи, неголи да нагласи њихове обавезе у међусобним односима и суштину данашње егзистенције држава и њихову улогу у процесу глобализације, који је суштински одређује.

У различитим фазама развоја државе, одређеном реалним односима и процесима који су постојали у глобалном друштву и унутар ње, државна сувереност се различито манифестовала.¹ Теоријска конструкција више је наглашавала идеал постојања сваке државе, неголи трајно и битно обележје свих облика државног организовања. Ипак, може се уочити да је оно што се теоријски означава сувереношћу у различитим историјским епохама имало другачији садржај и домашај. Једна од савремених дилема правне и политичке теорије јесте како глобализација утиче на класичан концепт државне суверености, односно да ли је она и данас једнозначан појам и општепримењиво својство државе.

Утицај глобализације на обликовање правних и политичких институција

Међу ауторима нема сагласности у погледу значења и показатеља глобализације, као ни у погледу њеног настанка. Међутим, без амбиције да уђемо у дубљу анализу њених узрока, дејства и значаја, за потребе овога рада указали бисмо да се под њом првенствено подразумевају савремени процеси, првенствено економског карактера, чије темеље представља развој комуникација и информационе технологије, а који обухватају интернационализацију производње, светско тржиште, мобилност капитала, глобални систем комуникација, повећање глобалне међузависности, јачање интернационалних организација и ширење међународне регулативе, која добија свој идеолошки садржај и производи крупне политичке, правне, културне и економске последице на глобалном нивоу. Те последице се нужно одражавају на концепт суверености савремене државе.²

---

¹ Kostakopoulou сматра да је суверенитет и као концепција и као политичка пракса одувек био ограничен. (Dora Kostakopoulou, "Floating Sovereignty: A Pathology or a Necessary Means of State Evolution?", *Oxford Journal of Legal Studies*, 22 (1), 2002, pp. 136). Са јачањем улоге државе долазило је и до свеобухватног ограничавања њене моћи. Потреба за ограничавањем државне власти је свој највећи политички израз доживела у борби за уставност, коју чини скуп основних правила на којима почива политичка заједница, а која одређују органе власти и правила по којима она имају деловати.

² Више о томе у: Ivana Tucak, „Globalizacija i državni suverenitet“, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. br. 1, 2007, str. 146-154; Дејвид Хелд, „Демократија и глобални поредак“, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 37-38 и Ulrich Beck, „Što je globalizacija“, *Vizura*, Zagreb, 2003.

Глобализација као процес који обликује све аспекте друштвено - економског развоја у савременом друштву нужно узрокује и промену неких од основних својстава и инструмената државне власти. Инструменти које нужно трпе прилагођавање одређују суштину државне суверености у глобалном друштву. Обликовање инструмената државне власти спрам различитих захтева или намета које са собом носи процес глобализације, неретко за последицу има прилагођавање интересима који нису усклађени са потребама друштва које их прихвата, то често представља услов опстанка у глобалном друштву које не толерише чак ни мекше форме изолованости, које у исто време не би подразумевале фаталне последице по процес научног, технолошког, економског и свеукупног друштвеног развоја.

У литератури се може уочити издвајање неколико фактора који утичу на слабљење или значајан преображај концепта државне суверености. То су 1) међународно право (међународно хуманитарно право, међународни кривични судови, право заштите животне средине, институције међународне контроле и заштите људских права, трговинско право итд); 2) наднационалне организације у којима се концентрише и политичка моћ (нпр. УН, Европска унија, Међународни монетарни фонд, Светска трговинска организација, НАТО итд), које имају велики утицај на државе које су им чланице или су у неком облику интеграције, с тим да неке располажу и прикривеним (некад и јавним) средствима принудног наметања воље; 3) утицај хегемоних сила, нарочито у ситуацији диспропорционалне дистрибуције моћи и униполарног или биполарног света; 4) глобализација културе као последица развоја глобалних система комуникације, нових информacionих система и економског повезивања; 5) глобална економија у којој водећу улогу имају мултинационалне компаније, чија моћ превазилази способност појединих држава да самостално развијају сопствене економске односе и које неретко постају зависне од таквих компанија, инструмент у њиховим рукама.³

Иако се глобализација, што је уједно и њено неспорно обележје, различито рефлектује на различите државе, односно њихову сувереност, могу се уочити и различити одговори, уместо једноформног наметања и десуверенизације. Између осталог, глобализација је усмерена према све чешћој интеракцији међу људима на све ширим просторима, а карактерише је напредовање науке и технологије, посебно у погледу извора енергије, брзине обраде информација и биотехнологије, повећавање густине мрежа промета и веза, уз повећавање разноврсности средстава и усавршавање метода комуникација, повећава се разноврсност метода друштвене регулације, посебно њених посредних облика, па тако и разноврсност извора друштвених норми, као и модалитета њихове примене.⁴ У којој мери ће у односу на ове изазове и захтеве који из њих проистичу држава остати само пасивни посматрач, односно објект који трпи прилагођавање, независно од сопствене воље или интереса, да ли ће узети активно

³ Више о томе у Дејвид Хелд, „Демократија и глобални поредак“, Филип Вишњић, Београд, 1997.

⁴ Eugen Pusić, „Globalizam i državna uprava“, Politička misao, vol. 36, br. 1, 1999, str. 3-5.

учешће у обликовању ширих или чак глобалних процеса, или ће пак бити у прилици да намеће своје интересе другим учесницима у међународним односима и носиоцима процеса глобализације, зависи од чинилаца на којима се заснива њена сувереност, каквог су они значаја и квантитета у савременом друштву, који је њихов територијални домаћај, начини испољавања, легитимитет на унутрашњем и међународном нивоу.⁵

О значају и домаћају глобализације постоје различита становишта. Њени протагонисти, односно критичари увек могу пронаћи елементе да поткрепе своје ставове, јер се у глобалном друштву она различито развија и манифестује. Резимирајући главне аргументе у дебати о односу економске глобализације и националне државе, тј. њене суверености, Вулетић издваја три становишта спрам односа према глобализацији. „Хиперглобалисти” тврде да је епоха глобализације, односно последице које она оставља на читав друштвени живот, учинила националну државу сувишном и да је очигледан губитак државног суверенитета у готово свим аспектима који се подразумевају под тим појмом последица објективних чинилаца. Национална држава је по њима реликт прошлости. С друге стране су „скептици“ који сматрају да глобализација не може или не сме да умањи државну сувереност, они одричу утицај глобализације на функцију савремене државе као кључног актера у међународним процесима. Трећи, средњи правац, тзв. „трансформационалисти” сматрају да глобализација несумњиво има утицај на преображај савремене државе, она утиче на савремени концепт суверености државе, али га не обесмишљава, јер држава остаје битан актер међународних процеса.⁶ Ипак, могло би се констатовати, од ресурса којима располаже зависи ниво и карактер учешћа одређене државе у глобалним процесима и мера користи или штете коју у њима трпи.⁷

Инструменти државне власти који чине оперативни супстрат државне суверености, ни организационо, ни функционално, не могу остати имуни на глобализационе процесе. Штавише, суочена првенствено са економским изазовима, веома промењивог смера и интензитета, држава мора бити предводник процеса институционалног прилагођавања, сразмерно (не)моћи да активно учествује у обликовању процеса који су знатно шири од њеног територијалног опсега и политичког утицаја, на начин да мања моћ намеће потребу за већом и бржом прилагодљивошћу, која својство формалне суверености неће лишити и оног минималног садржаја и смисла. Прилагођавање не сме подразумевати

---

⁵ Krasner сликовито описује суверенитет у међународним односима као „организовано лицемерје“, које није пролазног карактера, јер златно доба концепта суверене једнакости у међународним односима никад није ни постојало. Међународне норме које се односе на суверенитет или су с њим тесно повезане одувек су биле кршене од стране моћних држава. (Више о томе у: Stephen Krasner, *Sovereignty: Organised Hypocrisy*, Princeton, Princeton University Press, 1999).

⁶ Више о томе у Владимир Вулетић, „Економска глобализација и национална држава“, Национални интерес, бр. 3/2013, год. X, вол. 8, стр. 38-45.

⁷ Стиглиц наводи да је глобализација почела и доживела невероватан развој на обећању о општој корисности. Временом је против себе успела да окупи шаролик скуп веома различитих група широм света (радника, сељака, еколога, националних покрета). (Стиглиц, 2009, наведено према Владимир Вулетић, „Економска глобализација и национална држава“, Национални интерес, бр. 3/2013, год. X, вол. 8, стр. 47).

одрицање од *националних вредности*, јер би у том случају држава била предводник процеса који би за резултат могао имати губитак сопственог идентитета, као крајње резултанте глобализације по мишљењу радикалних антиглобалиста. Прилагођавање националних правних и политичких институција и економског система према захтевима глобализације друштва ипак има и алтернативу - уместо прилагођавања, такве државе ће бити принуђене, и мимо формално испољене принуде, на пуко преузимање туђих или експерименталних решења, а да им притом нико не одрекне њихово својство суверености!⁸

Глобализација са собом носи и настанак тзв. глобалног права, које је резултат глобалних интереса и потреба различитих субјеката који утичу на његов настанак и обликовање. Оно не представља израз воље политичког представништва народа и резултат законодавног поступка, него је творевина „невидљивог друштва“, најчешће субјеката чија интересна сфера (било да се ради о државама суперсилама, транснационалним компанијама, удружењима, међународним организацијама) превазилази националне границе. Оно, за разлику од класичног међународног права,⁹ настаје независно од националних држава, на које ипак остварује велики утицај. Његова основна обележја тичу се опсега на коме се примењује, који је најчешће нетериторијалног карактера.¹⁰ За ово право се не примењују класични принципи националних права, као што су потпуност, одређеност, хијерархија извора. Особено је и по својим изворима, дејству, заштити. Заштиту не остварују судски органи, према принципу хијерархијске организованости правног система, већ арбитражне институције с уговорно утврђеним правилима, као и неформални политички и економски инструменти, који могу имати знатно репресивнији карактер од било ког класичног института.

Обележја овог друштвеног процеса подразумевају и промену концепта на коме функционишу основне полуге државне власти, првенствено њен оперативни механизам, као и инструментариј и методологија међународног деловања. Примера ради, уместо класичних концепата локалне самоуправе, која у себи нужно укључује механизме непосредне демократије више но на другим нивоима власти, данас се све више говори о новом јавном менаџменту локалне самоуправе, у коме ће бити више економије, а што мање политике.¹¹ Продук-

⁸ Упоредити са Ђуро Бодрожић, „Нација и глобализација – идентитет и интерес“, Политичка ревија, год. XXVIII, вол. 28, бр. 2/2011, стр. 22-23.

⁹ Класично међународно право је оно које је резултат сагласности воља суверених држава. Само оне поседују моћ да стварају такво право, првенствено путем међународних уговора, али и кроз међународне обичаје, као правила која настају кроз праксу држава и других субјеката међународног права. Више о улози и настанку међународног права у Родољуб Етински, „Међународно јавно право“, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2007, стр. 3 и даље.

¹⁰ Одређене су границама „невидљивих тржишта“, „професионалних заједница“, „социјалних мрежа“ итд. Више о томе у Ivana Tucak, „Globalizacija i državni suverenitet“, Hrvatska javna uprava, год. 7. br. 1, 2007, str. 163-164.

¹¹ Нови јавни менаџмент представља сервис грађана уместо инструмента њихове контроле и владања. Као нека од његових обележја се наводе професионализација кадрова, деполитизација, индивидуализација одговорности, флексибилније форме организовања, унапређење стратегијског планирања, мерење ефикасности и економичности, увођење принципа и позитивних иску-

тивност представља нову основу легитимитета. Слобода информисања данас као да подразумева одсуство државног власништа у средствима информисања, у потпуности препуштеним тржишној утакмици. Тзв. невладин сектор агресивно се намеће у политичким односима, тако да представља окосницу свих друштвених и посебно политичких односа, он у многome замењује некад неспорну улогу политичких партија, штавише, намеће се обавеза његовог привилегованог јавног третмана. Политичке партије карактерише деидеологизација и крајње интересно краткорочно усмерење. Прекогранична сарадња постаје једно од централних питања у регионалним односима. У време када државне границе губе значај који су кроз историју имале, са мноштвом механизма којима се омогућава јединствен економски и хомогенизован правни простор између држава, те у условима технолошког, научног, информационог развоја, као и интензивне економске сарадње и сазревања свести о глобалним проблемима, развија се и потреба за интензивирањем сарадње која неће остати само на државном нивоу или бити ограничена националним границама и крутим правилима међународног споразумевања.¹² До појаве нове економске кризе светских размера од пре неколико година, од стране кредибилних (и најважнијих) међународних организација и великих економских сила, као неспорна и неупитна је промовисана (и наметана) политика према којој држава у што мањој мери сме да се меша у економске односе и тржишно функционисање, чак и по цену потпуне атрофије домаће производње. Уједначавање правних норми у области заштите од дискриминације, брачних и породичних односа, кривичног законодавства, управних поступака, интелектуалне својине, облигационих односа, компанијског права, животне средине, заштите потрошача исл. само су неки од очигледних примера где се глобално тржиште и систем глобалних комуникација (са неинституционализованим политичким утицајем) и без укључивања у неке формализоване интеграционе процесе одражавају на унутрашњи правни живот. Поставља се питање, у којој мери ове примерично набројане појаве, које представљају показатељ глобалног уједначавања правних и политичких институција, јесу резултат суверене (у класичном смислу, највише, неограничене) воље сваке државе да своје односе обликује спрам потреба које носи савремени друштвено-економски развој, а колико представљају наметање, по сили припадања глобалном друштву и заједници која у оквиру ње-

---

тава из приватног сектора, поједностављивање процедура, јавно-приватна партнерстава, јачање контролне функције (посебно контроле трошкова), јачање независних институција надзора над радом јавне управе. (Више о томе у Предраг Димитријевић, "Менаџмент локалне самоуправе", Правни живот, бр. 10, 2005, стр. 93-108).

¹² Питања животне средине, инфраструктуре, комуникација, туризма, образовања, културне размене, здравства или заштите у ванредним ситуацијама, само су нека од питања која нужно захтевају успостављање и интензивирање прекограничне сарадње у којој учествују и нижи ниво власти. Данас, прекогранична сарадња може да се посматра као део интегралног приступа управљања на више нивоа (наднационални, национални, субнационални) са циљем да се побољша хоризонтална територијална кохезија широм Европе. Облик сарадње може бити и веома институционализован, а у том контексту се говори о тзв. Европи регија и тзв. еврорегионима, који ужива и знатну финансијску подршку у оквиру регионалне политике ЕУ. (Више о томе у Тодоровић, Јелена, „Регионализам: будућност Европске уније?“ *Политичка ревија*, вол. 7, бр. 4, 2008, стр. 1096).

га егзистира, чак и по цену грубог одступања од основних традиционалних и културних вредности и националних интереса.

О теоријском и уставноправном одређењу државне суверености

Сувереност, иако комплексан и вишезначан појам, везује се обично за државну власт. Сувереност представља њено обележје које се првенствено односи према другим субјектима. У том смислу, сувереност се у најопштијем одређује као својство државне власти да буде највиша, независна, недељива, врховна. То подразумева да су све друге власти унутар једне државе ниже од ње, односно њој подређене, а да други субјекти (ван њене територије) са којима држава ступа у било који облик интеракције нису *ни правно ни фактички* држави надређени.

Од првобитних форми организовања људи у политичке заједнице до данас, држава је прошла кроз различите фазе развоја, мењајући своја обележја. Ниједно од обележја државе није пратио тако константно еволутиван пут као што је то случај са сувереношћу. У различитим епохама друштвено - економског и политичког развоја глобалног друштва, она је подразумевала другачији садржај, у потпуности детерминисан констелацијом различитих односа, од економских, културних, комуникационих, до војних и политичких, на опсегу који је знатно шири од територије на коју се сувереност односи или са којом се додирује, а уз извесне ограде се може навести да је она одувек била глобално условљена, а врло ограничено ствар унутрашње политичке воље, опредељења или манифестације. У савременом друштву она је, више но у претходним фазама њеног развоја, одређена глобалним процесима, без обзира што и сами процеси глобализације имају, с времена на време, у погледу различитих држава, различит интензитет, обележја, карактер и реперкусије на пољу функционисања њихове власти.¹³

Основе учења о државној суверености је разрадио и изложио Жан Боден у делу „Шест књига о републици“ из 1578. године, посматрајући функционисање француске државе тог доба. Сувереност (коју он везује за монарха), по њему, искључује спољну зависност и свако унутрашње ограничење, она је апсолутна (није везана никаквим законима) и недељива (не допушта никакво ограничавање). Садржину државне суверености чини оно што се данас сматра прерогативима државне власти (доношење закона, судска власт, монетарна, фискална, управна власт, право на вођење рата). И ово учење је имало своје реалне основе, који су се огледали првенствено у тадашњем систему феудалних односа, односа са Светим Римским Царством, црквом, зачецима грађанске класе, тежњи за изградњом апсолутне монархије итд.¹⁴ Хобс сматра да је суве-

¹³ Прве идеје о својствима државне власти које у савременој теорији подводимо под сувереност могу се наћи у Аристотеловом појму аутократије. Оне се могу пронаћи и код мислилаца римокатоличке цркве у оквиру проматрања улоге и организације цркве, те положаја папе, као највишег ауторитета на земљи.

¹⁴ Гордана Вукадиновић, „Теорија државе и права I“, Футура публикације, Нови Сад, 2006, стр. 35-36.

реност сама суштина државе. Он не прави разликовање између форме државе и форме владавине и по њему постоји само један тип права – заповест суверена. Изван ње остаје само међународно право.¹⁵

И Русо, знатно касније (Друштвени уговор, 1762. године), сматра да је сувереност неотуђива, недељива, највиша власт, али је њен носилац народ, а не монарх. Сувереност припада народу, она се изражава путем опште воље која је усмерена на опште интересе, а општа воља се изражава путем закона. Све друге власти извиру из законодавне и морају јој бити подређене. Ово гледиште настоји да помири концепт суверености са концептом правне државе. Као носиоци суверености, грађани је остварују непосредно или путем избора и референдума.¹⁶ Идеје о народу као носиоцу суверености, које је у својој политичкој теорији разрадио Русо, биле су касније идеолошки темељ револуционарним актима који су променили суштину државне власти и права.¹⁷ Ово учење се заснива на идеји да су људска права и слободе границе државне власти. Држава ствара право, али оно није само израз њене политике, већ и облик њеног ограничавања. Државни органи, а нарочито управа и судство, дужни су да поштују право. Савремени концепт суверености, дакле, искључује идеју о највишој, недељивој и правно неограниченој власти у апсолутном смислу. Уосталом, држава је ограничена и фактички, реалним стањем на које не може утицати. Ипак, супрематија државе, која поседује и одговарајући легитимитет, упркос ограничениости сопственим уставом и међународним правом, представља њену сувереност.¹⁸ Немачки теоретичар Јелинек, творац класичне теорије државне суверености, сматра да је она својство једне државе, чија суверена моћ треба бити правно везана путем властите воље. Суверена власт је правно везана власт. Крбек сматра да сувереност нема сврху да садржајно утврди државну власт, већ да негира свако ограничавање или подређивање другој власти. Она није апсолутан појам, већ највиши степен у компарацији.¹⁹

Ипак, динамичност друштвених и политичких односа и њихов утицај на садржај оног што се у теорији одређивало као сувереност је знатно бржа и непредвидљивија од настојања науке да дефинише њену теоријску и иоле употребљиву конструкцију, сем уколико она неће остати на нивоу лекције у уџбеницима теорије државе или политичких система. Стога се појму сувереност не сме приступати са становишта уџбеничких одређења уколико се претендује ка

---

¹⁵ Радомир Лукић, Будимир Кошуткић, Драган Митровић, „Увод у право“, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 69.

¹⁶ Више о томе у Ivana Tucak, „Globalizacija i državni suverenitet“, Hrvatska javna uprava, god. 7. br. 1, 2007, str. 145-147.

¹⁷ Енглеска повеља о правима, Декларација о независности САД из 1776. године, Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године, али и модерни међународни документи: Повеља УН из 1945. године, Универзална декларација о људским правима из 1948. године, Пакт о грађанским и политичким правима из 1966 године, те скоро сви уставни либералне концепције до данас.

¹⁸ Радомир Лукић, Будимир Кошуткић, Драган Митровић, „Увод у право“, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 70-71.

¹⁹ Ivo Krbek, „Suverenitet“, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 339, Zagreb, 1965, str. 9.

било каквој употребљивој, а поготово идеолошки обојеној или политички усмереној афирмацији.

Уношење својства суверености у устав није баш честа појава у компаративном праву. Сматра се да је самом чињеницом доношења устава и неприпадањем сложеној држави једна држава суверена²⁰ Ипак, постоје и државе које то својство изричито наводе (пример су Устав Португалије из 1976. године, Устав Републике Хрватске из 1990 године, Устав Црне Горе из 2007. године и Устав БиХ из 1995. године). Оно што је скоро општеприхваћено правило јесте уставно одређење носилаца (титулара) суверености. У Русији је то „многонационални народ“, у Уставу Француске из 1958. године „сувереност припада народу“, Устав Шпаније из 1978. године наглашава да „национална сувереност почива на шпанском народу“ Уставом Републике Хрватске из 1990. године сувереност припада хрватском народу. У уставима ранијих социјалистичких држава сувереност припада „радном народу“ или радничкој класи. Сувереност припада грађанима по одредбама Устава Македоније из 2001., устава Црне Горе из 1992. и 2007. и Устава Србије из 1990. године. Устав Србије из 2006. године у члану 2 наводи да „Сувереност потиче од грађана који је врше референдумом, народном иницијативом и преко својих слободно изабраних представника. Ниједан државни орган, политичка организација, група или појединац не може присвојити сувереност од грађана, нити успоставити власт мимо слободно изражене воље грађана.“

Теоријски, сувереност државне власти обухвата следеће карактеристике: *независност, надмоћ и правну неограниченост*. За разлику од времена у коме је, у дугом и сложеном процесу, настајао и развијао се, као идеал, савремени концепт државе и њене суверености, спрам тадашњих чинилаца као што су феудални односи, правни партикуларизам, црква, верске и националне поделе унутар државних граница, национална еманципација, колонизација, успостава националних тржишта, империјализам или деколонизација и блоковска подела, у ери глобализације поједини аспекти суверености имају другачији значај и домашај. Он не негира постојање држава које су међународно признате, формално равноправне и независне, без присуства физичке принуде других држава на својој територији мимо своје воље, али ипак са знатно другачијим прерогативима.

Домашај појединих аспеката државне суверености у глобалном друштву

Независност државне власти представља њену спољашњу манифестацију, положај у међународним односима, однос неусловљености, неподређености, равноправности, неподложности спољњем наметању. Она предста-

²⁰ Мада су код сложених држава присутна различита решења, тако постоји концепција да су федералне јединице ограничено суверене, тако је било са републикама бивше СФРЈ после Устава из 1974. године.

вља самосталност државе у доношењу и примени правних прописа, предузимању спољнополитичких активности, заснивању међународних односа, а готову у погледу уређења унутрашњих односа и функционисања без било каквог страног мешања. Ово начело прокламује и Повеља УН (чл. 2, т. 1), гарантујући суверену једнакост држава и немешање у унутрашње ствари других. Држава своју независност обезбеђује путем монопола физичке принуде којим располаже.

Ипак, чини се да прво и основно својство суверености трпи и највећа ограничења, јер се у ери развоја глобалног друштва, са константним повећањем међузависности субјеката у оквиру глобалне заједнице или њених ужих целина, те развојем савремених економских односа, неравномерности у развоју и расподели богатства, развојем технологије, система комуникација, променама у систему безбедности које подразумевају и глобалне изазове и решења, државе добровољно одричу дела своје независности, или бивају принуђене да своју политичку вољу обликују сагласно интересима оних са којима деле одређене потребе, до мере да им политичка воља буде наметнута, а само формално уведена у домаћи правни и политички поредак путем инструмената које он поседује, услед чега долази до потпуне атрофије националне политичке воље, која би требала да чини оживотворење начела народне суверености.²¹

После Другог светског рата дошло је интензивног развоја међународних организација. Оне су на почетку имале веома ограничен делокруг и нису обухватале питања која су у класичној надлежности државе. Државе су добровољно у њих улазиле или из њих иступале. Такође, равноправност у одлучивању је био темељан принцип њиховог рада. Такође, одлуке које су у оквиру њих доношене нису непосредно обавезивале државе чланице, него тек по њиховој инкорпорацији у домаћи правни поредак. Таква ситуација се временом променила. Најизразитији пример те промене је непосредно дејство одлука које се доносе, иако је то неретко формално знатно блаже формулисано. У случају непоштовања донесених одлука државе чланице, па чак и оне које то нису али су у неком облику повезаности, сnose различите санкције којима се може при-

---

²¹ Обавезивање савремених држава да ће у међусобним односима понашати се у складу са принципима Повеље УН или међународним уговорима, као ни успостављање неких „међународних стандарда“ у погледу природе политичког режима као услова за партиципацију у „међународној заједници“, није гарант да неће долазити до насртаја појединих држава на друге и грубог нарушавања туђег суверенитета. Бодрожић тврди да идеолошка природа неког политичког режима не чини рат неизбежним, нити гарантује мирољубивост. Он истиче да: „У основи односа између држава леже супротстављени интереси, па су сукоби сасвим природни. Односи снага су непостојани, подозрење стално, супарништво неуклоњиво. Дакле, убитачност савремених ратова није дошла од нација и национализма. Монархијски векови нису били ништа мање ратоборни од епохе нација, недостајао им је само материјал.“ (Ђуро Бодрожић, „Нација и глобализација – идентитет и интерес“, Политичка ревија, год. XXVIII, вол. 28, бр. 2/2011, стр. 20). Ипак, данашњи систем међународних односа обухвата читав низ средстава којима се и без употребе силе може обезбедити фактичко подређивање једне државе интересима друге, с тим што се у одсуству формалног пристајања, путем оружане силе, без одлуке Савета безбедности УН једнострано може угрозити или потпуно елиминисати сувереност једне државе, уз позивање на међународно право и природу политичког режима, без могућности да такво понашање буде судски преиспитано.

писати карактер принуде. Такође, уместо једногласности, све више се квантифицира учешће појединих држава, те сразмерно њему нормира и одређује „број гласова“ којим држава располаже. Такође, фактичке разлике међу чланицама онемогућавају равноправно учешће. Општа карактеристика међународних организација, ипак, упркос јачању њихове моћи и обавезности њихових правила, јесте дефицит демократског легитимитета.²²

Такође, релативизовано је својство „унутрашње ствари“, односно шта се данас сматра питањем јавне природе, а унутрашњег карактера. У свету који карактерише глобализација интереса, комуникација и контаката, њихово интензивирање и преплитање, свако питање које има шири значај од локалног може постати и предмет спољњег интересовања. Поред људских права која често бивај предмет злоупотребе за потребе недозвољене интервенције, постоји мноштво питања која, иако класично унутрашњег карактера, постају све више интернационално релевантна, од животне средине, положаја на тржишту, великих инфраструктурних пројеката, развоја енергетских потенцијала, до изборног законодавства, судства и система безбедности.

Надмоћ државне власти подразумева да је она најјача и највиша у односу на власт или моћ других организација или појединаца унутар своје територије. Сви други носиоци власти или било ког другог облика моћи су подређени државној власти, која их може путем свог монопола физичке принуде натерати на поштовање својих заповести. Ипак, легитимност таквог поретка је претпоставка његовог одржања. Постојање надмоћи која није пропраћена одговарајућим легитимитетом, ма у чему да имао свој формални основ, дугорочно не може да се одржи. Ипак, постојање легитимитета власти која је лишена ефективног монопола принуде суштински угрожава или елиминише сувереност те власти.²³ И ово својство државне власти у условима концентрације капитала, развоја мултинационалних компанија и њихове „окупације“ домаћих тржишта, а поготово у условима пренаглашене потребе за новим финансијским изворима, заостајања у технолошком развоју, повећању стопе незапослености, губи на значају, јер држава неретко путем мера економске политике или путем права које „сама“ ствара служи као средство у рукама ових неформализованих

²² Више о томе у Дејвид Хелд, „Демократија и глобални поредак“, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 314 и Ivana Tucak, „Globalizacija i državni suverenitet“, Hrvatska javna uprava, god. 7. br. 1, 2007, str. 156-160.

²³ Pusić govori o globalnoj integraciji kao rešenju za globalne izazove sa kojima se pojedine države ne mogu samostalno nositi i njenom dejstvu na koncept suverenosti. On ističe da sužavanje suverenosti pojedine države i gubitak njezine samostalnosti u delovanju još uvek ne znači nastanak naddržavnog, globalnog poretka, već je njegov nastanak uslovljen nastankom efektivne fizičke sile koja bi obezbedila odgovarajući poredak koji bi bio na duže vreme bio prihvatljiv dovoljnom broju članova te globalne zajednice. Pusić smatra da: „Uz današnje stanje stvari možemo zamisliti takav svjetski poredak koji bi pomoću oružanih snaga međunarodne zajednice, ili koalicije velikih sila, ili jedne supersile mogao osigurati mir i sigurnost, ali i to danas samo mariginalno i u ekstremnim slučajevima, na jedvite jade i uz mnogo „kolateralne štete“. Međutim, kako na razini svijeta zajedčiti slobodu, u smislu jamstva od zloupotrebe sile postojećih vlasti, zatim jednakost, u smislu pravne i političke ravnopravnosti, i bratstvo, kao planetarnu društvenu solidarnost za sve ljude na Zemlji bez razlike, to danas još zaista nije na vidiku.“ (Eugen Pusić, „Globalno i lokalno: lokalne jedinice u procesu globalizacije“, Hrvatska javna uprava, god. 4. br. 1, 2002, str. 12).

центра политичке моћи, а да се притом формални инструменти државног монопола физичке принуде не доводе у питање, с тим да им се приписује другачија улога – улога обезбеђења сигурности неформализованим центрима моћи, скоро без изузетка иностраног карактера, са евентуално одређеним домаћим учешћем. Ово нарочито долази до изражаја у системима тзв. „колективне безбедности“ где државе на својој територији „негују“ постојање стране оружане силе, која ни на који начин тој власти нити је подређена нити од је од ње слабија. Постојање таквих „гостовања“ иностраних оружаних сила је последица нужно условљеног прегруписавања мањих или слабијих држава, које у немогућности да обезбеде довољне ресурсе које би им гарантовале сигурност, приступају различитим интеграцијама или стављању под заштиту иностраним факторима (државе, војни савези, међународне организације). Постоје случајеви, чак и у Европи, да је то присуство резултат међународног наметања, као што је то случај са Босном и Херцеговином и Косовом и Метохијом.²⁴ Уколико би се сувереност посматрала у његовој класичној димензији, онда би такво стање значило формалну десуверенизацију. Ипак, стање које је описано захтева потпуније одређење, јер те државе и даље егзистирају, формално не губе независност, али се она може градирати. Једном речју, на овом примеру видимо да сувереност није апсолутан и јединствен појам.

Такође, различити облици сложених држава или држава које поседују шире територијалне аутономије на знатно другачији начин манифестују ово својство. Оно иде дотле да се у теорији искристалисао појам „номиналне суверености“ као међународно верификоване, али фактички испражњене власти на одређеној територији, која има пуки симболички карактер. Аутономност нижих нивоа се гарантује највишим актом „суверене“ државе, што се користи као оправдање њене „надређености“, иако је суштински нема, или је веома ограничена. Федералне јединице, али и неки облици територијалне децентрализације, поседују и судску власт, па чак и ограничено право иступа у међународним односима.

Правна неограниченост државне власти подразумева слободу избора приликом одлучивања на који начин ће регулисати друштвене односе, првенствено приликом доношења највишег и основног акта. Правну неограниченост ипак релативизује фактичка ограниченост.²⁵ Право има своје материјалне изворе, оно их одражава, али у исто време врши и повратан утицај на развој од-

---

²⁴ „Мале и слабе државе, хтеле то признати или не, више нису у стању да воде рат. Самим тим оне не могу ни претендовати на звање државе и то државе која би имала обележје суверености. Управо због тога реално је очекивати, као што је и до сад било, показује историја, нова политичка прегруписавања и нове видове политичког организовања.“ Ђуро Бодрожић, „Нација и глобализација – идентитет и интерес“, Политичка ревија, год. XXVIII, вол. 28, бр. 2/2011, стр. 23.

²⁵ Правна неограниченост се још од Русоа не сматра асполутном, она трпи знатна ограничења. У правној држави, барем формално гледано, држава ствара право и на тај начин ограничава саму себе, власт је подређена уставу и закону, подељена између различитих грана, а сваки њен аспект је право регулисан, са посебно наглашеном обавезом поштовања људских права и слобода и независношћу судства. Ово својство се односи на одсуство иностраног наметања права једној држави, односно сувереност уставотворене власти. Више о принципима правне државе у Гордана Вукадиновић, „Теорија државе и права I“, Футура публикације, Нови Сад, 2006, стр. 110-113.

носа унутар територије на којој се примењује. Држава је приликом правног регулисања друштвених односа првенствено ограничена природним законима и друштвеним ограничењима. Може се навести и да је држава ограничена извесним нормативним решењима - императивним прописима међународног права, првенствено међународним гаранцијама одређених људских права и другим општеприхваћеним правилима међународног права.

Ступајући у различите међународне односе држава се добровољно одриче права да самостално уређује унутрашње односе, а степен тог одрицања често превазилази домет сагласности аутономних воља и узајамних интереса и прераста у облик преузимања бирократски наметнутих решења, чак и потпуно несагласних са традицијом, културом, потребама, степеном развоја, друштвеним процесима и слично, који постоје у оквиру те државе. У којој мери ће самоограничење те слободе бити засновано на аутономији воље и колико ће бити вођено принципом општег добра и опште корисности, а у којој мери ће бити наметнуто - зависи од могућности државе да обезбеди основне потребе свог одржања и развоја, односно од њене моћи да се наметне као фактор у међународним односима. Такође, постојање тзв. глобалног права, иако формално не обавезује, знатно утиче на развој националног права. Глобално право је резултат глобалних интереса, а ти интереси се нужно преплићу са националним. Национални интерес подразумева и учешће у глобалним односима и процесима. Институти тог „глобалног права“, који су резултат глобалних односа и процеса, утичу на обликовање националног права самом потребом да се узме учешће у глобалним процесима, почев од економских, безбедносних, еколошких, културних, научних итд., на начин који би сликовито могли означити као „асимилација“ националног права“. Проблем настаје у одређивању границе: када је прихватање „глобалног права“ резултат сагласности и стварне потребе, а када је оно наметнуто.

Закључак

Сувереност државне власти, као једно од основних обележја државе, у данашње време се не може посматрати путем класичних теоријских конструкција, јер је она један од појмова у правној и политичкој теорији који је доживео велику еволуцију. И поред тога, динамичност друштвених и политичких процеса, варијабилност њихових узрока и детерминанти, те њихов утицај на садржај оног што се у теорији одређивало као сувереност су знатно бржи, сложенији и непредвидљивији од настојања науке да дефинише њену теоријску и иоле употребљиву конструкцију, сем уколико она неће остати на нивоу лекције у уџбеницима теорије државе или политичких система. Стога се појму суверености не сме приступати са становишта уџбеничких одређења уколико се претендује ка било каквој употребљивој, а поготово идеолошки или политички усмереној афирмацији.

У немогућности теоријског одређења државне суверености које би ванвременски и недвосмислено нагласило критеријуме њеног разликовања од

других територијализованих или интердржавних заједница, са независношћу, равноправношћу и супрематизмом као постављеним идеалом који следи сваки облик државног организовања, у савременом друштву, као доминантан елемент за објашњење сваког одступања од идеалног стања (државне суверености) је узет формални елемент који прати свако испољавање државне власти које се под идеално стање не може подвести. Тај елемент појмовно противуречи теоријској конструкцији неподељеног и потпуног суверенитета као једино могућег, али суштински скоро без изузетка прати испољавање државне воље, поготово у међународним односима, а у условима глобализације све више и на унутрашњем плану, тај елемент представља *формално пристајање на акте сопственог ограничавања*. То је уједно доња граница оног што би и даље могли, уз строго наглашавање њене квантитативне суштине, означити као државну сувереност. Дакле, *док год постоји формално прихватање споља иницираног понашања и доминантност домаћег апарата државне принуде у границама сопствене територије може се говорити о постојању државне суверености, с тим да је она различитог садржаја и домашаја међу различитим државама*.

За крај се, као најилустративније, може навести мишљење професора Висковића, које у највећој мери може да обухвати и класичне и савремене тенденције у одређењу појма и садржаја државне суверености: „Историјско и савремено искуство показује да сувереност као однос моћи државе и других институција и организација, на њеној територији и ван ње, може да буде предмет *квантификације*.”²⁶ У зависности од тога коликим међународно (регионално или национално) релевантним ресурсима, као основима своје моће (и основима међудржавне компарације), држава располаже, колико је надмоћна унутар својих граница и независна од утицаја споља, постоји виши или нижи степен суверености, све до њене пуке симболичке прокламације без било каквог основа, која међународноправно егзистира као и свака друга *правна фикција*, зарад других потреба.

Литература:

1. Beck, Ulrich (2003). *Što je globalizacija*, Vizura, Zagreb.
2. Bodrožić, Đuro (2011). Nacija i globalizacija – identitet i interes, *Politička revija*, god. XXVIII, vol. 28, br. 2, str. 17-39.
3. Vuletić, Vladimir (2013). Ekonomska globalizacija i nacionalna država, *Nacionalni interesi*, br. 3, god. X, vol. 8, str. 37-58.
4. Visković, Nikola (1995). *Država i pravo*, Birotehnika, Zagreb.
5. Vukadinović Gordana (2006). *Teorija države i prava I*, Futura publikacije, Novi Sad.
6. Dimitrijević, Predrag (2005). Menadžment lokalne samouprave, *Pravni život*, br. 10, str. 89-109.
7. Etinski, Rodoljub, (2007). *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad.

---

²⁶ Nikola Visković, „Država i pravo“, Birotehnika, Zagreb, 1995. str. 26

8. Kostakopoulou, Dora (2002). Floating Sovereignty: A Pathology or a Necessary Means of State Evolution?, *Oxford Journal of Legal Studies*, 22 (1): 135–157.
9. Krasner, Stephen (1999). *Sovereignty: Organised Hypocrisy*, Princeton, Princeton University Press.
10. Krbek, Ivo (1965). *Suverenitet*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 339, Zagreb, 1965
11. Lukić, Radomir, Košutić, Budimir, Mitrović, Dragan (2001). *Uvod u pravo*, Službeni list SRJ, Beograd.
12. Pusić, Eugen (1999). Globalizam i državna uprava, *Politička misao*, vol. 36, br. 1, str. 3-8.
13. Pusić, Eugen (2002). Globalno i lokalno: lokalne jedinice u procesu globalizacije, *Hrvatska javna uprava*, god. 4. br. 1, str. 3-19.
14. Todorović, Jelena (2008). Regionalizam: budućnost Evropske unije?, *Politička revija*, 7 (7), str. 1087–1099.
15. Tucak, Ivana (2007). Globalizacija i državni suverenitet“, *Hrvatska javna uprava*, god. 7. br. 1, 2007, str. 139-170.
16. Held, David (1997). *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd

GLOBALISATION AND THE STATE SOVEREIGNTY

Summary: The theoretical structure of state sovereignty has always pointed out ideal of the existence of any state rather than a permanent and important feature of all forms of state organization. It may be noted that what is theoretically means sovereignty in different historical eras have different content and reach. Globalization as a process that shapes all aspects of modern socio-economic development necessarily causes a change in some of the basic characteristics of the instruments of national authorities. Instruments that necessarily suffer adaptation determine the essence of state sovereignty in a global society . Therefore, it can not be seen through the classical theoretical constructions nowadays, because it is one of the terms of the legal and political theory that went through great evolution. Historical and contemporary experiences clearly show that it is a balance of power, and, therefore, it can be quantified.

Key words: globalization, sovereignty, state, authority, independence

ГЛОБАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА КОРПОРАЦИЈА И МОГУЋНОСТИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Сажетак: Криминалитет корпорација је, крајем XX и почетком XXI века, постао озбиљан међународни криминални феномен. Социјална цена кривичних дела компанија широм света, учињена у беспоштедној борби за профит, у којој се понекад не бирају средства нити „броје жртве“, постала је превисока. О овоме убедљиво сведоче бројни статистички подаци, научна истраживања, закључци међународних конференција и самита, као и чињеница да се широм света оснивају покрети чији је примарни циљ борба против криминалитета правних лица. Чланак је посвећен анализи интернационалне димензије ове криминалне појаве, произашле из глобализације економских, информационах и социјалних токова. Аутор представља податке о феноменологији криминалног деловања појединих корпорација, указујући на чињеницу да је савремено доба изнедрило моћне мултинационалне компаније, које располажу великим финансијским потенцијалом и знатном количином друштвене моћи, а чије се незаконито деловање не може „задржати“ у уским националним границама. Фокус чланка је на представљању и разматрању одредаба међународних докумената о одговорности корпорација за кривична дела, како би се утврдиле могућности међународноправних инструмената у процесу превенције и сузбијања криминалитета правних лица.

Кључне речи: одговорност правних лица за кривична дела, криминалитет корпорација, међународно право

Увод

Бројни међународноправни акти налажу државама потписницама предузимање нормативних мера којима ће увести казненоправну одговорност правних лица (корпорација). Усвајање конвенција које препоручују увођење неких облика казнене одговорности правних лица покренуло је процес доношења законских норми о кривичној одговорности колективитета у бројним европским законодавствима. Чини се да процес увођења одговорности правних лица

---

* milosevic@fb.bg.ac.rs

за кривичне деликте постепено постаје европски нормативни стандард и један од предуслова за улазак држава које су тренутно ван система ЕУ у њене окви-ре.

Теоријске дилеме о постојању правног и моралног основа за кажњавање колективитета старе су колико и теорије о суштини правног лица као правне и социјалне појаве. Разлог за постојање оштро супротстављених ставова је јасан: кривична одговорност правних лица је институт чије усвајање захтева извесна одступања од класичних кривичноправних доктрина. Основно питање у вези са тим је да ли поменута одступања доводе до неприхватљивог удаљавања од основних принципа кривичног права или се овај институт у крајњој линији може довести у склад са темељним кривичноправним начелима, узимајући у обзир његову криминалополитичку заснованост. (Ђорђевић, 1968: 25).

Ипак, оправданост идеје о кажњавању правних лица за кривична дела може се, вероватно понајбоље, утврдити анализом феноменологије њиховог криминалитета. Посматрајући феноменологију корпорацијског криминалитета, долазимо до закључку о веома високом степену његове друштвене опасности, што потврђују подаци релевантних институција.¹ (Mokhiber, 2007).

Интернационални аспект криминалне активности корпорација је, такође, очигледан. Ратнер (Ratner) истиче да трендови у развоју међународних економских односа указују да корпорације у поређењу са државама имају подједнако или више моћи у односу на појединце. Иако су државне дужне да штите појединце од незаконитог понашања корпорација, пракса показује да државе (посебно неразвијене и оне у развоју) често не показују интерес (или немају потребних капацитета) за спровођењем контроле над делатношћу корпорација јер приоритет дају инвестицијама које им оне доносе а не правима својих грађана. Државе, у одређеним случајевима, чак, помажу корпорацијама које крше људска права, уступајући им своје безбедносне снаге. У појединим екстремним примерима, државе допуштају корпорацијама фактичку контролу над целим регионима. (Ratner, 2001: 461, 462).

Неспорно је, дакле, да су корпорације постале актер који врши тешка кривична дела спроводећи своје пословне интересе, што држава често не може или неће да спречи. (Милошевић, 2012: 33). Као илустрацију, довољно је поменути кривична дела против здравља људи, попут производње и стављања у промет штетних производа или загађивања воде за пиће и животних намирница, противправног вршења медицинских експеримената и испитивања лека, или кривичних дела против животне средине. (Бановић, Милошевић, 2014: 1255, 1256).

---

¹ Према проценама америчког Федералног истражног бироа (FBI) укупна годишња штета по америчко друштво од разбојништава и тешких крађа износи око 3,8 милијарди долара, што је сума идентична оној која је настала као последица свега неколицине корпоративних превара (конкретно, реч је о познатим случајевима компанија Тусо, Adelphia, Worldcom, Enron). Преваре у области аутомобилских поправки коштају Американце око 40 милијарди долара годишње, манипулације са хартијама од вредности производе штету од око 15 милијарди по години, а у областима штедње и осигурања између 300 и 500 милијарди долара.

Имајући у виду да је наш првенствени циљ осветљавање међународне димензије овог облика криминалног деловања, усредсредимо се на приказ случајева незаконитог деловања правних лица које је имало изражену интернационалну компоненту.

Настанак и феноменологија криминалитета корпорација

Настанак различитих облика удружења са извесним степеном правне самосталности везује се за период античког Рима. Античке асоцијације формиране су у виду универзитета, верских установа и удружења, као и територијалних заједница попут градова. Ипак, прапочеци савремених корпорација, са претежно привредном сврхом, могу се пронаћи у XVII веку. Источноиндијска компанија (The East Indian Company), прво интернационално удружење које је издавало акције и обављало трговачке активности настало је 1602. године на просторима данашње Велике Британије. (Илић, 2007: 10). Хартли (Hartley) бележи да су корпорације из XVII и XVIII века често предузимале противправне активности, као што су трговина људима афро - америчке расе и њихово присиљавање на принудан рад и ропски статус, те да су имале знатног удела у уништавању домородачке америчке културе. Након индустријске револуције и развијања грађанског друштва и тржишне привреде, стекли су се услови за стварање моћних капиталистичких корпорација које су успешно изигравале прописе и биле ван ефективне контроле од стране држава, иако су предузимале бројне криминалне радње - преваре, манипулације са акцијама, експлоатацију радне снаге и организовање радних активности у нехуманом и небезбедном окружењу. Управо због тако изграђеног „реномеа“, британске корпорације биле су омражене у америчким колонијама. Отпор према њима посебно је дошао до изражаја након што су колоније избориле независност од британске круне. (Hartley, 2008: 6, 7; Gray, 1987- 88: 1595).

СТИЦАЊЕ већег степена правне самосталности и слабљење строге контроле извршне власти створили су погодно тле за настајање корпоративних злоупотреба. Већ током XIX века у САД долази до првих озбиљних скандала чији су актери привредне организације, док XX век доноси низ тешких кривичних дела великих привредних друштава.

Важан моменат у историјском развоју криминалитета корпорација везан је за 1906. годину, када је покренут судски поступак против Џона Рокфелера (John D. Rockefeller) и корпорације Стандард (Standard Oil) због кршења тзв. Шермановог антимонополског закона (Sherman Antitrust Act²) из 1890. године. Овај Закон забранио је монополско понашање на тржишту свим актерима, прописујући новчане казне за сваки уговор или заверу са циљем ограничавања тржишне размене. Амерички Врховни суд осудио је, 1911. године, корпорацију Стандард због кршења антимонополских прописа.³

² Видети: http://www.civics-online.org/library/formatted/texts/sherman_antitrust.html (сајт посећен: 25. 01. 2011); <http://www.u-s-history.com/pages/h760.html> (сајт посећен: 25. 01. 2014).

³ Standard Oil co. of New Jersey v. United States, 221 U. S. 1 (1911). Текст прецедента доступан на: <http://supreme.justia.com/us/221/1/case.html>. (сајт посећен: 04. 02. 2014).

Услед све тешње економске повезаности нација, привредни криминалитет корпорација је веома брзо задобио и међународну димензију. Пример учешћа корпорација у кршењу људских права и то у спрези са државом и уз међународну димензију налазимо још у Другом светском рату. Овде се радило о најтежим облицима њиховог кршења, међународним кривичним делима. Директори немачких компанија који су сарађивали са нацистичким режимом и учествовале у вршењу ратних злочина, злочина против човечности и злочина против мира нашли су се пред нинбершким судом. У литератури се закључује да се, иако се изрека пресуде односила на кривичну одговорност појединаца из компанија, суд изражавао као да су злочине вршила и сама предузећа. (Ђурђевић, 2003: 724, 725).

У случају САД против Кројха (*United States v. Krauch*) суд третира правно лице као инструмент за извршење кривичног дела и указује на друштвене обавезе предузећа везане за поштовање људских права. (Engle, 2006: 291). И Ратнер (*Ratner*) наводи судску одлуку у случају Фарбен (*I.G.Farben*), апострофирајући део пресуде у коме се јасно каже како је предузеће извршило кривична дела против имовине на територији Пољске, Норвешке, Алзаса и Лорена и Франуске, те да су радње предузећа и његових представника неодвојив део немачке политике у окупираним земљама и представљају кршење тзв. Хашких правила. (*Ratner*, 2001: 477, 478).

Примери великих криминалних афера корпорација са интернационалном димензијом су бројни. Парадигматичан пример корпоративних злоупотреба је случај компаније Нестле (*Nestle*). Швајцарска корпорација производи вештачко млеко за исхрану новорођенчади (тзв. млечне формуле која замењује мајчино млеко), које се пласира и у земљама трећег света. Међународне невладине организације за заштиту деце тврдили су да је пласирање млечне формуле на тржишта сиромашнијих земаља проузроковало озбиљне здравствене проблеме код деце и довело до смрти великог броја новорођених беба. Замерке упућене компанији Нестле односиле су се на агресивну медијску кампању којом су промовисане предности формуле и на свесно занемаривање чињенице да у овим земљама не постоје хигијенски услови за њено безбедно коришћење. Млечна формула се меша са пијаћом водом која је у поменутих земљама загађена и здравствено неисправна, што је доводило до развијања опасних болести код осетљиве новорођенчади. (*Baby milk action – Briefing paper*, 2014).

Чувена корпоративна криминална афера са међународно димензијом је и она изведена деведесетих година злоупотребом европских трговинских повластица. Превару је организовала и извела јапанска аутомобилска индустрија, користећи повластицу дату Мађарској на основу које су аутомобили произведени у тој земљи могли бити извезени у друге земље Уније без плаћања царине. Јапански произвођач је преместио производњу у Мађарску и извози своје аутомобиле, званично их представљајући као мађарски производ. Захваљујући овој превари, увозници из других земаља ЕУ су бесцаринским увозом преко 58000 возила у периоду од три године (1994-1997) проузроковали губитак у европском буџету у вредности од 32 милиона евра. (Ђурђевић, 2003: 723).

Упечатљив пример криминалног деловања правног лица са интернационалном димензијом десио се у Нигерији. Стране нафтне компаније у Нигерији биле су један од покретача сукоба који је у овој земљи започео деведесетих година управо због тензија између њих и појединих етничких група које су сматрале да су њихови припадници експлоатисани од стране моћних компанија.⁴ Припадници мањинске етничке групе Огони били су принуђивани од стране власти да напусте земљу како би нафтне корпорације могле да експлоатишу њена подземна богатства.

Покрет за заштиту етничких и еколошких права народа Огони (MOSOP), је, 1992. године, започео широку кампању против владе и нафтних компанија, пре свега компаније Шел (Royal Dutch Shell). Маја 1994, дошло је до убиства четири лидера конзервативне фракције MOSOP-а. Тврдећи да траже лица одговорна за смрт ове четворице, представници војних снага започели су са насиљем према припадницима народа Огони. До јуна исте године, сравњено је 30 села, притворено око 60, док је убијено барем 40 људи. Ескалација конфликта проузроковала је око 2.000 смрти цивила, а број интерно расељених лица достигао је 100.000. Јуна 2009. године компанија Шел је пристала на поравнање и на име истог исплатила 15 милиона долара, од чега је износ од 5 милиона долара уплаћен у фонд за унапређење добробити народа Огони. Ово поравнање било је једно од највећих које је нека компанија исплатила по основу навода о учешћу у кршењу људских права. (Милошевић, 34, 35).

Сразмере и социјалне последице криминалитета корпорација настављале су да расту у наредним деценијама. Међународна невладина организација Хјуман рајтс воч (Human rights watch) у својим извештајима наводи примере саучествовања корпорација у тешким кршењима основних људских права, стављајући посебан нагласак на предузећа која тргују есенцијалним робама-гасом, нафтом и електричном енергијом, попут Бритиш петролеума (British petroleum) и Енрона (Enron Power Development Corporation).⁵

Одговорност правних лица за кривична дела у одредбама релевантних међународних докумената

И поред тога што чињеница да правна лица врше криминалне делатности делује неспорно, остаје питање које мере криминалне политике (пре свега који потези законодавца) представљају најадекватнију реакцију. Основна ди-

⁴ Извештај је доступан на:

<http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/nigeria/nigeria0199.pdf> (сајт посећен: 09.05.2010). Видети

и: Извештај Nigeriawatch, доступан на:

<http://www.nigerianmuse.com/nigeriawatch/oputa/OputaVolumeTwo.pdf> (сајт посећен: 10.05.2010);

као и: <http://www.guardian.co.uk/business/2009/jun/30/oil-royaldutchshell> (сајт посећен: 10.05.2010),

<http://www.guardian.co.uk/business/2009/apr/05/shell-saro-wiwa-execution>

(сајт посећен: 10.05.2010),

http://www.mallenbaker.net/csr/page.php?Story_ID=2490 (сајт посећен: 10.05.2010).

⁵ Извештај доступан на: <http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/enron/>. (сајт посећен: 25.07.2014).

лема је да ли увести институт одговорности правних лица за кривична дела или се држати традиционалних кривичноправних категорија које познају само индивидуалну и субјективну кривичну одговорност..

Различита нормативна решења у упоредном праву указују на постојање три основна приступа:

- увођење кривичне одговорности правних лица уз санкције прилагођене њиховој природи;
- увођење административне (управноправне) одговорности правних лица за кривична дела;
- санкционисање кривичних деликата само грађанскоправном санкцијом - накнадом штете.

Српски законодавац се определио за усвајање Закона о одговорности правних лица за кривична дела 2008. године (Службени гласник РС, број 97/08). Један од основних мотива за доношење српског ЗОПЛКД свакако је била потреба за хармонизацијом домаћег правног система са међународноправним документима и стандардима који су њима постављени.

У оквиру Савета Европе расправе о одговорности правних лица за кривична дела су започеле још седамдесетих година прошлог века. Најзначајнији документ Савета Европе који позива државе да учине одређене кораке ка увођењу кривичне одговорности корпорација у унутрашње право је *Препорука R (88) 18 о одговорности организација са статусом правних лица за кривична дела учињена у вршењу њихових делатности*, из 1988. године (*Recommendation No. R(88) 18 concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities*). Пре ње, донете су Препорука R (77) 28 и Препорука R (82) 15. Прва се односила на улогу кривичног права у заштити животне средине, а потоња на кривичноправну заштиту потрошача. Препорука R (88) 18 јасно захтева од држава да, осим грађанскоправне, уведу и друге облике правне одговорности корпорација. (Цетинић, 2005: 239).

У оквиру Савета Европе донет је, крајем прошлог и почетком овог века, већи број конвенција које имају директне везе са одговорношћу правних лица. То су: *Конвенција о заштити животне средине кроз кривично право (Convention on the protection of the environment through criminal law, 1998)* *Кривичноправна конвенција о корупцији (Criminal Law Convention on Corruption, 1999)*, *Конвенција о високотехнолошком криминалу (Convention on Cyber-Crime, 2001)*, *Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (Convention on Action against Trafficking in Human Beings, 2005)*, *Конвенција Савета Европе о спречавању тероризма (Convention on the Prevention of Terrorism, 2005)*, *Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма (Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, 2005)*.⁶ Ипак, ниједна од наведених Конвенција не намеће држа-

---

⁶ Наша земља је ратификовала ове конвенције следећим законима: Закон о потврђивању Кривичноправне конвенције о корупцији („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 2/2002 и „Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 18/2005); Закон о потврђивању Конвенције о

вама обавезу увођења кривичне одговорности правних лица. Државе потписнице се могу одлучити за кривичну, грађанску или прекршајну одговорност правних лица.

Кривичноправна конвенција о корупцији и Конвенција о високотехнолошком криминалу не дозвољавају стављање резерве на одредбе о одговорности правних лица за кривична дела. Одговорност правних лица за кривична дела заснива се на актима одговорних лица учињених у име и за рачун предузећа. Члан 18 Кривичноправне конвенције о корупцији предвиђа обавезу државе потписнице да донесе правне и друге мере које ће осигурати кажњавање правних лица за кривична дела давања мита, трговина утицајем и прање новца, у складу са одредбама Конвенције. Услов за заснивање одговорности је почињење дела у корист правног лица од стране било ког физичког лица, које делује самостално или као део правног лица уколико оно у предузећу има водећу улогу, и то на темељу права на заступање, овлашћења за доношење одлука или вршење надзора у оквиру правног лица. Одговорност предузећа постојаће иако је дотично лице деловало у својству саучесника. Конвенција у ставу 2 захтева од држава и примену мера које ће осигурати кажњавање правних лица у случају да је кривично дело извршило физичко лице које делује под надзором или контролом лица из става 1, уколико је до деликта дошло услед невршења надзора.

Конвенција о високотехнолошком криминалу у члану 12 предвиђа обавезу увођења одговорности правних лица за кривична дела учињена у њихову корист. У литератури се закључује како је модел одговорности правног лица постављен у члану 12 Конвенције готово истоветан оном из члана 18 Кривичноправне конвенције о корупцији. И овде се, дакле, предвиђа изведена одговорност правног лица за кривична дела одговорног лица и препоручује кажњавање предузећа када је деликт извршен услед непостојања дужног надзора. Велики допринос уношењу института кривичне одговорности правних лица у европска кривична законодавства дала је и Конвенција Европске организације за мир и развој (ОECD) из 1997. године. Реч је о *Конвенцији о забрани подмићивања страних јавних службеника у међународним пословним трансакцијама (Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions)*.⁷ Државе потписнице преузеле су обавезу да предвиде одговорност правних лица за кривична дела активне корупције у међународним пословним трансакцијама. Конвенција предвиђа кажњавање предузећа и у случају да није утврђен идентитет физичких лица која су учинила кривично

високотехнолошком криминалу („Сл. гласник РС“, бр. 19/2009); Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима („Службени гласник РС“, бр. 19/2009); Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма („Службени гласник РС“, бр. 19/2009); Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма („Службени гласник РС“, бр. 19/2009).

⁷ Текст Конвенције доступан на: <http://www.oecd.org/dataoecd/4/18/38028044.pdf> (сајт посећен: 09.10.2014). О имплементацији Конвенције у појединим државама потписницама видети извештај: Steps taken and planned future actions by participating countries to ratify and implement the Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions, 2002.

дело. Физичка лица одговарају кумулативно са предузећем. Правно лице одговара и у случају пропуштања дужне пажње од стране одговорног лица уколико услед тога дође до извршења кривичног дела. Ако је управа предузећа предузела све потребне превентивне мере за спречавање деликта, постоји основ за факултативно ослобађање од казне. Коначно, кривичне санкције би, по тексту Конвенције, требало применити само у случају најтежих противправности, посебно узимајући у обзир степен кривице правног лица, последице кривичног дела и потребе превенције будућих деликата.

Члан 2 став 1 Конвенције захтева од држава да предузму мере које ће осигурати увођење одговорности правних лица за кривична дела. Од држава се, међутим, није захтевало искључиво увођење кривичне одговорности правних лица, већ увођење ефикасних, примерених и одвраћајућих санкција, укључујући и новчане казне. Дакле, државе које не познају кривичну одговорност предузећа, могле су испунити преузете обавезе и увођењем одговарајућих некривичних санкција, под условом да оне остварују ефекат одвраћања. То јасно произлази из члана 3 става 2 Конвенције. Према томе, земље коју су ратификовале Конвенцију нису се обавезале на увођење кривичне одговорности правних лица, те она не представља основ за универзално ширење института. У оквирима Уједињених нација усвојена је *Конвенција о транснационалном организованом криминалу (United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000)*,⁸ којом се од потписница захтева увођење одговорности правних лица за кривична дела организованог криминала, корупције, прања новца и ометања правосуђа. Ни ова Конвенција, међутим, не прописује обавезу нормирања кривичних санкција за деликте правних лица, већ препушта државама да се одреде за врсту санкција (грађанскоправне, прекршајне или кривичноправне). Став 4 члана 10 експлицитно одређује како државе могу предузети ефикасне, пропорционалне и одвраћајуће кривичне или некривичне санкције, укључујући и новчане казне. Србија, то јест СРЈ, ратификовала је Конвенцију Законом о потврђивању Конвенције о транснационалном организованом криминалу и допунских протокола („Службени лист СРЈ- Међународни уговори“, број 6/2001).

У овој области је значајна и *Конвенција УН против корупције (United Nations Convention against Corruption, 2003)*.⁹ Одговорност правних лица за кривична дела помиње се у члану 26 Конвенције. Став 2 члана 26 дозвољава потписницама избор између кривичне, грађанске и прекршајне одговорности. Став 3 препоручује кумулативну одговорност физичких и правних лица, док

---

⁸ Текст конвенције доступан на:

http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_eng.pdf

(сајт посећен: 24.4.2014.). Србија, то јест СРЈ, ратификовала је Конвенцију Законом о потврђивању Конвенције о транснационалном организованом криминалу и допунских протокола („Службени лист СРЈ- Међународни уговори“, бр. 6/2001).

⁹ Србија је ратификовала Законом о потврђивању Конвенције Уједињених нација против корупције („Службени лист СЦГ- Међународни уговори“, број 12/2005). Текст Конвенције доступан на:

http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

(сајт посећен: 10.07.2014).

став 4 захтева да санкције за које се конкретно законодавство определи буду ефикасне, сразмерне и одвраћајуће. Правни прописи Европске уније такође предвиђају одговорност правних лица за кривична дела. Ови прописи су део тзв. правне тековину ЕУ (*acquis communautaire*), те су значајне како за чланице Уније, тако и за земље које желе да јој се придруже. Члан 3 Другог протокола (ступио на снагу 2009. године) уз Конвенцију о заштити финансијских интереса европских заједница, донету 1995. године (ступила на снагу 2002. године) (*Convention on the protection of the European Communities financial interests*),¹⁰ предвиђа обавезу држава да пропишу одговорност правних лица за кривична дела преваре, давања мита и прања новца уколико је деликт извршило физичко лице у корист предузећа, без обзира да ли делује самостално или као део органа правног лица, ако то лице има водећу позицију унутар правног лица. Одредба овог члана регулише одговорност правног лица на готово истоветан начин као и Кривичноправна конвенција Савета Европе о корупцији и Конвенција Савета Европе о високотехнолошком криминалу. Члан 4 говори о санкцијама које би национална законодавства требала да уведу за кривична дела правних лица. Државе могу да бирају између кривичних и некривичних санкција, с тим да оне морају бити ефикасне, сразмерне и одвраћајуће (формулација која се понавља у свим анализираним међународноправним инструментима). Одредба наводи да се међу санкцијама могу наћи: искључење права на добијање јавних субвенција (*benefits*) или донација, трајна или привремена дисквалификација тржишних активности предузећа, постављање под судски надзор и престанак правног лица (*judicial winding-up order*). Члан 5 предвиђа обавезу држава да пропишу нормативне мере којима ће осигурати одузимање предмета стечених или насталих кривичним делима давања и примања мита, прања новца и преваре, без задирања у евентуална права савесних трећих лица. (Милошевић, 2012: 62). У теорији се водила расправа о правној природи одговорности предвиђене Протоколом. Иако се у поменутим одредбама Протокола јасно говори да државе могу применити и некривичне санкције према предузећима, постоје европски теоретичари који тврде да је смисао овог документа управо увођење кривичне одговорности, што аргументују аустријском резервом, као и ставом који је Европска комисија изнела у нацрту Протокола. (Ђурђевић 2003: 731-738, Lewish, 2008: 6). Осим Другог протокола, ЕУ је донела још низ прописа релевантних за институт одговорности корпорација за кривична дела. Ради се, углавном, о оквирним одлукама и заједничким акцијама, правним актима чији је циљ уједначавања закона и других важећих прописа у земљама чланицама. Ови акти не стварају непосредне правне ефекте у националним законодавствима, попут директива ЕУ, већ обавезују државе да постигну одређене резултате, не улазећи у начине на које ће оне постићи дате циљеве. У литератури се као релевантне помињу следеће: Заједничка акција о спречавању трговине људима и сексуалног искоришћавања деце (1997), Заједничка акција о корупцији у приватном сектору (1998), Заједничка акција о

¹⁰ Текст Другог протокола уз Конвенцију о заштити финансијских интереса европских заједница доступан на: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=208148&from=off> (сајт посећен: 10.07.2014).

кажњивости припадника криминалног удружења у државама чланицама ЕУ (1998), Оквирна одлука Савета о јачању заштите казнама и другим санкцијама за фалсификовање новца са обзиром на увођење евра (2000), Оквирна одлука о борби против преваре и фалсификовања безготовинских средстава плаћања (2001). (Милошевић, 2012: 63).¹¹

Закључна разматрања

Криминалитет корпорација, као врста криминалитета белог оковратника, представља веома озбиљан облик криминалног деловања, чије последице нису увек лако видљиве, али на дуже стазе производе већу опасност и штету по ширу заједницу него дела конвенционалног криминалитета. Велика привредна друштва, која располажу огромним капиталом и друштвеном моћи, имају могућност вршења утицаја на веома широком простору, уз потенцијално угрожавање економских система више држава. Глобална економска и информациона повезаност као и чињеница да су зоне пословног интереса великих мултинационалних компанија понекад и интерконтиненталне, тј. глобалне, јасно указују на велику опасност коју доноси савремено криминално деловање појединих моћних привредних друштава и других организација. Овај облик криминалитета нужно је детерминисан тежњом за материјалном добити која се формално испољава увећањем имовине правног лица као наиндивидуалног ентитета, али се у крајњој инстанци реализује кроз увећање профита појединаца који стоје испод маске колективитета. Та лица (најчешће руководиоци, заступници или менаџмент вишег, евентуално средњег нивоа) углавном су прави, прикривени аутори кривичног дела, који су осмислили криминални пројекат и претворили предузеће у „машину“ за производњу профита кроз кривична дела. Ова „машина“ дизајнирана је тако да прикрије своје конструкторе и постане извор дугорочних бесправно стечених имовинских прихода. Последње године прошлог и почетак овог века, као што је показано, откриле су и нову димензију криминалитета правних лица - корпоративне афере везане за озбиљна кршења људских права и слобода, посебно у земљама трећег света, у којима су очитоване чврсте криминалне везе између моћних мултинационалних корпорација (у потрази за незаконитим профитима) и корумпираних државних власти. Уједно, криминолошка стварност показује како правна лица често врше криминалну делатност кроз вешто организоване међународне организоване криминалне мреже, што отежава откривање и спречавање кривичних дела. Чини нам се да ће кохабитација организованих криминалних група и правних лица у будућности постати још израженија, јер комплексна структура, извори

---

¹¹ Осим поменутих прописа, који имају снагу формалних правних извора, значајан документ на историјском путу развоја института представљају и два нацрта, то јест пројекта са циљем стварања основа за израду јединственог европског закона за заштиту финансијских интереса ЕУ. То су тзв. Корпус Јурис (Corpus Juris) и Зелена књига о кривичноправној заштити финансијских интереса ЕУ, која представља наставак првопоменутог пројекта.

прихода и одличне могућности за прикривање кривичних дела предузећа представљају изазован и плодан терен за организовани криминал.

Ипак, иако је на међународном плану постигнут широк консензус о потреби спречавања и сузбијања кривичних деликата правних лица, а национална законодавства, пре свега у Европи, редом кренула да уведе одређене облике њихове одговорности за кривична дела (кривичну, управну или грађанско-правну) у науци се јавило и врло озбиљно питање – какви криминалнополитички ефекти се постижу прописивањем високих новчаних казни и других кривичних санкција према корпорацијама? Међународно право само препоручује државама увођење одговарајућих санкција за кривична дела правних лица, али не располаже инструментима за ефикасно супротстављање овој појави. Имајући у виду изражен међународни карактер криминалитета корпорација, јасно је да садашњи оквир не пружа довољно могућности за заједничку акцију субјеката међународне политике.

Литература:

1. Baby milk action – Briefing paper. (2013). <http://www.babymilkaction.org/pages/history.html> (Pristupljeno: 12. 02. 2014).
2. Banović, B., Milošević, M. (2014). Povrede ljudskih prava od strane korporacija i mogućnosti krivičnopravne zaštite. *Teme*, Vol. XXXVIII, no. 3 (jul – septembar 2014), str. 1251 – 1273.
3. Cetinić, M. (2005). Kaznena odgovornost pravnih lica – Kakva su rešenja moguća i očekivana. U: Radovanović D. (Ur.). *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja* (str. 299 – 314). Zemun: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova
4. Drugi protokol uz Konvenciju o zaštiti finansijskih interesa evropskih zajednica (2009).
5. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=208148&from=off> (Pristupljeno: 10.07.2014).
6. Đorđević, M. (1968). *Krivična odgovornost pravnih lica*. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
7. Đurđević Z. (2003). Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema pravnim osobama u Republici Hrvatskoj. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 10 (2), str. 719 – 770.
8. Gray M (1987/8). Academic Freedom and Nondiscrimination: Enemies or Allies. *Tex. L. Rev.*, no. 66/1987- 88, 1580-1600).
9. Hartley, R. D. (2008). *Corporate crime: a reference handbook*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, Inc.
10. Ilić, G. P. (2007). Odgovornost pravnih lica za krivična dela kao predmet (posebnog) krivičnog zakonodavstva. U: *Ustav Republike Srbije, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosuđa* (str. 205 – 215). Zlatibor-Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i „Intermex“.
11. Konvencija o zabrani podmićivanja stranih javnih službenika u međunarodnim poslovnim transakcijama, 1997.
12. <http://www.oecd.org/dataoecd/4/18/38028044.pdf> (Pristupljeno: 09.10.2014).
13. Lewish, P. (2008). „Austria“. U: Pelz, C. (Eds.). *Business Crimes and Compliance Criminal Liability of Companies Survey*. Lex Mundi Ltd.

14. Milošević M. (2012). *Odgovornost pravnih lica za krivična dela* (doktorska disertacija). Preuzeto sa:
15. <http://www.doiserbia.nb.rs/phd/university.aspx?theseid=BG20121225MILOSEVIC#.V Aoy4KPnYsk>.
16. Mokhiber, R. (2007). Twenty things you should know about corporate crime. *Corporate crime reporter*. Washington. <http://www.alternet.org/story/54093> (Pristupljeno: 27. 05. 2014).
17. Ratner, S. (2001). Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility. *The Yale Law Journal*, 111, 443.
18. Steps taken and planned future actions by participating countries to ratify and implement the Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions (2002). http://www.oecd.org/document/24/0,3343,en_2649_34859_1933144_1_1_1_1,00.html (Pristupljeno: 09.07.2014).
19. Zakon o potvrđivanju Krivičnopravne konvencije o korupciji („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 2/2002 i „Službeni list SCg - Međunarodni ugovori“, br. 18/2005)
20. Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnoškom kriminalu („Sl. glasnik RS“, br. 19/2009)
21. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Službeni glasnik RS“, br. 19/2009)
22. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma („Službeni glasnik RS“, br. 19/2009)
23. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma („Službeni glasnik RS“, br. 19/2009).
24. Zakon o potvrđivanju Konvencije o transnacionalnom organizovanom kriminalu i dopunskih protokola („Službeni list SRJ- Međunarodni ugovori“, br. 6/2001).

GLOBAL DIMENSIONS OF CORPORATE CRIME AND THE POSSIBILITY OF INTERNATIONAL LAW

Summary: The fact that a large number of states have decided to start punishing corporations with criminal sanctions is the result of an objective examination of social reality, which has unequivocally shown that serious crimes are continually committed on behalf of and for the gain of legal persons, and that those acts inflict serious damage to states, society and individuals. The problem of corporate crime and the legal response to it has become a global and regional issue, which has led to the adoption of many conventions and other legal documents that commit or recommend the signatory states to introduce efficient sanctions for corporate crimes. The examples of corporate criminal conduct in this domain include cases of human rights violations in many regions. Review and analysis of the paradigmatic examples of threats and violations of human rights by corporate crime show that the criminal activities of legal entities in the fields of protection of life, liberty and security, political rights, the environment and human health, and the right to a safe and healthy work are highly dangerous and have distinctive international dimension. International law encourages the introduction of corporate liability for criminal offenses, which is an important step in the process of prevention and combating of crime and white-collar. If classic institutes of criminal law are unable to penetrate directly to the cleverly hidden beneficiaries of the crime, it is legitimate to resort to punishing corporations such indirect means which can prevent further

growth of criminal profits and allow the return of at least some of the illegal gain and mitigate the social damage produced. However, the instruments of international law have limited possibilities in this process and the subjects of international politics should work on the development of new and more effective legal mechanisms for fighting international corporate crime.

Key words: corporate criminal liability (criminal liability of legal persons); corporate crime; international law

ВЕЉКО ТУРАЊАНИН*
БОРКО МИХАЈЛОВИЋ**
Правни факултет
Крагујевац

УДК 339.7:347.73
Монографска студија
Примљен: 13.01.2015
Одобрен: 26.01.2015

ПРАЊЕ НОВЦА – ГЛОБАЛНИ ПРОБЛЕМ И РЕГИОНАЛНА УПОРЕДНОПРАВНА АНАЛИЗА КРИВИЧНОГ ДЕЛА

*„Технике прања новца су безбројне, разнолике, комплексне, суптилне и тајне”
Национална стратегија за контролу наркотика Сједињених Америчких Држава из
1988. године.*

„Нисмо довољно ни велики ни мали да толеришемо прање новца.” (Lasló, 2006: 173)

Сажетак: Аутори у раду разматрају прање новца, као појаву која је попримила глобални карактер, те представља одлику готово сваког правног система света. Будући да прожима скоро све сегменте права, немогуће је у кратком раду обрадити све појавне облике прања новца. Због тога су аутори поставили циљ рада да фокусирајући се само на поједине карактеристике прања новца, размотре међународна становишта и истраже регионална решења. На првом месту, након уводних разматрања, дају појмовно одређење прања новца, да би након тога објаснили његове поједине елементе, наглашавајући међународни карактер и везу са нелегалном трговином опојним дрогама, тероризмом, коцкањем и спортом. Након тога аутори су пажњу посветили искључиво кривичноправном регулисању кривичног дела прања новца. После објашњавања решења у Кривичном законнику Србије, аутори су приказали решења у државама региона: Републици Српској, Црној Гори, Хрватској и Македонији. Сумирајући запажања у завршним разматрањима, аутори закључују да све земље у окружењу имају слична решења, што је добра полазна основа за међусобну сарадњу у сузбијању ове многоструко штетне појаве.

Кључне речи: прање новца, кривично дело, регионална законодавства, професионални перач новца, недозвољена трговина опојним дрогама, финансирање тероризма, коцкање

---

* vturanjanin@jura.kg.ac.rs

** bmihajlovic@jura.kg.ac.rs

Увод

Криминалитет представља једну од појава која карактерише човеково друштво од настанка првих заједница до данас. Но, његови појавни облици су се мењали кроз историју, а у савременом доба у коме живимо откривамо како до сада непознате појавне облике криминалитета, тако и нове начине извршења традиционалних кривичних дела. Једна од спона која повезује обе групе јесте како новац зарађен на илегалан начин пустити у легалне пословне токове. Другим речима, како такав новац „опрати“, па тако, прање новца представља проблем у криминалном свету широм планете. И док се криминалци довијају како избећи кривични прогон и одузимање имовинске користи и имовине зарађене извршењем кривичних дела, законодавци на међународном и националном плану доносе прописе путем којих би стали на пут овој појави, јер се одузимањем имовинске користи спречава „инфилтрација овог прихода у закониту имовину и смањује могућност за корупцију“ (Илић и Бановић, 2009: 7).

Кривично дело прање новца представља једно од дела које има глобални карактер, постојећи као појава у готово свим светским земљама већ дуги низ година, иако се тек у новије време јавља јачи интерес међународне заједнице усмерен на сузбијање прања новца (Стојановић, 2007: 552).¹ Прање новца, у спрези са корупцијом, има разарајући утицај на националне економије, међународну сигурност и развој човечанства, и представља кључан сегмент криминалитета у вези са опојним дрогама (Horwitz, 2010: 148), нелегалним прометом оружја и људи, избегавања плаћања пореза и превара (Chaikin и Sharman, 2009: 1). Уколико узмемо за пример илегалну трговину опојним дрогама, прање новца представља последњу карику у овом послу, али истовремено чинећи и његову Ахилову пету (Корп, 2004: 155-156). Обим прања новца, према подацима ММФ-а, износи од 2-5% од обједињеног укупног износа БДП свих светских држава што годишње износи 590-1.500 милијарди америчких долара (Lasló, 2006: 167). Управо количина новца која се стекне на овај начин чини прање новца трећим најпрофитабилнијим бизнисом на свету, одмах после међународне трансакције девиза и трговине сировим уљем (Cvetićanin, 2002: 444). Међутим, у суштини нико заиста не зна која је то количина новца која се годишње опере или је за то намењена, будући да готово свако кривично дело укључује стицање незаконите добити која треба да се опере (Lilley, 2006: предговор за књигу). Но, поред свеколико борбе против прања новца, не можемо а да се не осврнемо и на тврдње да се овде не ради о нужно лошој ствари. Наиме, постоје теорије о легитимности прања новца, при чему су поједине државе законом прописале имунитет од кривичног гоњења за лица која у државну касу уплате одређене, веће своте новца (Alexander, 2007: 21).

---

¹ У теорији није до краја разјашњено ко је први употребио термин „прање новца“. Према једном схватању, овај израз се први пут појавио током 50-их година у Сједињеним Америчким Државама, а који су Clark и Tugue 70-их година употребили у књизи *Прљава новац* (Лукић, 2006: 316), док је по другом схватању наведени израз први пут употребио енглески часопис Guardian 1973. године (Стошић, 2013: 29). Навешћемо и треће схватање, по ком термин потиче из времена Ал Капонеа, који је различитим техникама прикривао приходе од коцкања, проституције и кршења прохибицијских закона (Lasló, 2006: 168).

Појмовно одређење прања новца

Дуг период постојања исходовао је мноштво покушаја да се појмовно одреди прање новца, а самим тим, настало је и мноштво дефиниција. Овде ћемо се ограничити само на поједине, а почећемо од оне која је дата у Закону о спречавању прања новца и финансирању тероризма Србије (Сл. гласник РС, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010, у даљем тексту: ЗОСПНФТ). Према истом, под овом појавом се подразумева конверзија или пренос имовине стечене извршењем кривичног дела, прикривање или нетачно приказивање праве природе, порекла, места налажења, кретања, располагања, власништва или права у вези са имовином која је стечена извршењем кривичног дела, те стицање, држање или коришћење имовине стечене извршењем кривичног дела (чл. 2. ст. 1. ЗОСПНФТ) или, полагање новца стеченог обављањем незаконите делатности (сива економија, трговина оружјем, дрогом, психотропним супстанцама и др.) на рачуне код банака и других финансијских организација и институција или укључивање на други начин тог новца у легалне финансијске токове – које домаћа и страна физичка и правна лица врше ради обављања дозвољене привредне и финансијске делатности (Стошић, 2013: 30). Под наведеним појмом се подразумева и “читав низ различитих мера и активности које имају за циљ да незаконито стечене приходе, са наизглед легитимним или законским пореклом претворе у легитимна средства, односно, „то је поступак прикривања постојања, илегалности извора и употребе прихода који су резултат криминалне делатности, и њихове легализације“ (Лукић, 2006: 316). Или, прање новца можемо дефинисати и као поступак прикривања постојања, илегалности извора и употребе прихода који су резултат криминалне делатности, те њихове легализације, при чему у центру поступка прања новца лежи обмана, изражена кроз лажно приказивање надлежним органима начина стицања имовине, као законитог, и њено коришћење као законито стечених прихода (Бановић, 2007: 106). Други прање новца повезују са услугама, па под овим појмом подразумевају илегалну услугу, углавном у сфери економије, где се врши конверзија „прљавог“ новца, који потиче из кривичног дела, у новац који наизглед потиче из легалног извора (Lasló, 2006: 168). Или, то је процес конверзије одређене количине новца, „укаљаног“ на неки начин, који се може користити у привредном пословању и у идеалном случају потпуно прикривајући порекло новца (Alexander и Caiden, 1985: 35; Barbot, 1994: 162).

Прање новца представља активност која се махом обавља на међународном плану. Технике прања новца се мењају из дана у дан, постајући све софистицираније (McCarthy, 2011: 25). У уобичајеној шеми, консолидовани износ новца се, из јурисдикције у којој је створен, физичким или електронским путем премешта у сигурније подручје, попут Холандије, Швајцарске, Бахама, Бермуда, Кајманских острва, Коста Рике, Хонг Конга или Панаме (Barbot, 1994: 167), а основна сврха прања новца је смањивање или потпуно искључивање ризика од заплене противправно стечених средстава и казне за учињена дела, елиминишући све трагове који указују на њихову криминалну делатност (Бошковић и Дмитрашиновић, 2009: 53).

Укратко о појединим аспектима и међународном карактеру прања новца

Прање новца углавном има међународни карактер, иако није реткост ни прање новца у националним оквирима. Потреба за прањем новца најчешће настаје као резултат недозвољене трговине, под којом се подразумева комплексан сет различитих економских актера и владајућих структура, што формира основу за формирање ланца недозвољене трговине (Basu, 2014: 210), а услед тога, и ланца потпоре илегалној трговини (*illicit supply chain*). Иначе, под овим ланцем се подразумева више организација које се баве једном или више нелегитимних активности, које се односе на порекло, набавку, производњу, логистику и дистрибуцију нелегалних и забрањених роба и услуга (Basu, 2014: 212; Basu, 2013: 319). Међународна недозвољена трговина укључује прекограничну размену забрањених добара и услуга, као што је трговина опојном дрогом, кријумчарење миграната, трговина људима, кршење права интелектуалне својине, трговина ватреним оружјем, угроженим животињским врстама и украденим културним артефактима и прање новца (Basu, 2014: 209). Глобални карактер прања новца се огледа и у деловањима мафијашких група једне државе у другој. На пример, последњих година је постало приметно деловање италијанске мафије на простору Немачке, која је посебно активна у области прања новца и његовог пуштања у легалне економске токове (Sarno, 2014: 329, 333). У прању новца велику улогу имају стране корпорације, при чему прање новца спада у један од најчешћих разлога, поред утаје и подржавања тероризма, за кривични прогон (Garrett, 2011: 1837-1838), док посебној одговорности подлежу директор и одговорно лице (Askerman, 2012).

Потреба за прањем новца настаје као резултат многобројних криминалних делатности. На првом месту, прање новца се сматра пропратном активношћу илегалне трговине опојним дрогама. Овде се ради о великим криминалним организацијама, које имају или своје пераче новца, или ангажују професионалне пераче. Трговци дрогом ће, ипак, често да захтевају услуге професионалних перача новца, јер се у овом бизнису стичу огромне своте новца, због чега закони којима се спречава прање новца представљају важно средство у борби против овог облика криминалитета (Soudijn, 2014: 201). Иначе, у криминалној организацији се често повезују лица која имају различите вештине које су у вези с овом делатношћу. Уколико за пример узмемо лица која се баве криминалном делатношћу путем рачунара, истраживања су показала да се у таквој групи налазе особе које одликују различите вештине, попут фишинга, копирања банкарских сајтова, трансфером и прањем новца (Leukfeldt, 2014: 242). Група најбоље функционише тек када се свако од њих специјализује за одређене кораке у датој области.

Као резултат бројних криминалних активности настаје потреба за прањем новца. Уколико криминална организација није у стању сама да обави ту активност, јавља се потреба за ангажовањем професионалног перача новца, који, по правилу, није учествовао у активности у којој је новац стечен на неле-

галан начин. О томе је извршено више истраживања. Према једном од њих, од 52 кривична предмета, истраживач је пронашао да у свега 3,8% случајева био ангажован професионални перач новца. У другом, овај проценат је био нешто већи, па у узорку од 129 канадских криминалних група, истраживачи су пронашли да су у 80% случајева криминалне групе саме прале новац, у 12% радило се о ангажовању сродничких или пријатељских веза, а у преосталих 8% прање новца су обавили професионални перачи новца (Soudijn, 2014: 203). До ангажовања професионалног перача новца не долази увек, за чим реално, нема потребе, али ће до тога често доћи у ситуацијама у којима се стичу велике сво-те илегално зарађеног новца (Soudijn, 2014: 215).

Многи прање новца повезују са финансирањем тероризма, тачније, са финансирањем теоризма, што није нужно (Мијалковић и Бошковић, 2009). Финансирање тероризма представља део феномена прања новца, али исто тако обе појаве имају и своје специфичности где се не додирују (Hopton, 2006: 4). Прање новца је, потом, у великој вези са коцкањем, будући да је и ова активност повезана са великим сумама новца (Kuorppamäki, Kääriäinen, и Lind, 2014: 969, 980), при чему се нарочито издваја онлајн коцкање (Lavgorgna, 2014: 258, 260). Фудбал, али и спорт уопште, чини још једну област за прање новца (Ronco и Lavgorgna, 2014), али оно што је мање познато јесте чињеница да је прање новца повезано и са незаконитим риболовом, који на годишњем нивоу оштећује поједине државе у развоју од две до петнаест милијарди америчких долара (Liddick, 2014: 290, 295). Поред тога, прање новца је присутно и у сектору хартија од вредности, и то како у државама са неразвијеним финансијским тржиштем, тако и у државама са изузетно развијеним. Међутим, најмањи је број пријављених случајева прања новца у овој области (Лабудовић-Станковић, 2013: 990).

Укратко о кривичноправним активностима у спречавању прања новца

Глобални карактер прања новца довео је до до реакције како на међународном нивоу, тако и на нивоима појединих држава, јер свака држава треба да учествује у креирању превентивних стратегија у борби против ове појаве (Lasló, 2006: 167).² Међутим, ниједна држава самостално не може да се супротстави овој врсти криминалитета, услед чега је неопходна међународна сарадња, која подразумева кооперацију у истрази, кривичном поступку, пресуђењу и извршењу кривичне пресуде иностраног суда (Barbot, 1994: 171). Међународна кооперација на овом пољу је неопходна из још једног разлога. Наиме, државе морају да међусобно сарађују и да донесу законе против прања

² Последњих неколико година можемо да забележимо јаку активност на међународној сцени и у правцу осигуравања транспарентности светског финансијског и банкарског система, при чему се свака трансакција може пратити и одвести трагаоца до конкретног појединца, а све у циљу лимитирања међународног финансијског криминалитета, пре свега прања новца, корупције великих размера и избегавања плаћања пореза (Sharman, 2010: 127).

новца. Ови закони морају да имају слична решења, будући да је хармонизација прустапа и законских система у вези с овим криминалитетом услов за међународну сарадњу у контроли међународног прања новца (Бановић, 2007: 105). Уколико само одређене државе донесу законе, а друге не, тада ће лица која се баве криминалном делатношћу да пренесу послове из тих држава у оне у којима не постоје прописи против описане појаве (Reich, 2010: 281). Упркос чињеници да је основни циљ прање новца ове врсте криминалаца уз коришћење банака и других финансијских институција, ова појава погађа сваки аспект живота, постајући ендемична за друштво и економију, погађајући и подривајући не само банке и друге финансијске институције него и мала привредна друштва и међународне компаније (Barbot, 1994: 163). Због веза између организованог криминалитета, бизниса и политике, у спрези са поремећеним системом вредности, имамо изразито негативан утицај на могућност ефикаснијег спречавања корупције и прања новца (Бошковић, 2009: 43; Манојловић и Јовић, 2009: 250). Европска унија је неко време посматрана као сцена за квази-криминалне мере које су ограничавале појединце и организације повезане са терористичким групама, али се у међувремену развила у стабилног против-терористичког актера (Wade, 2014: 360). Данас, прање новца, поред тероризма, трговине људима, сексуалне експлоатације жена и деце, недозвољене трговине опојним дрогама, недозвољене трговине оружјем, корупције, фалсификовања средстава плаћања, те компјутерског и организованог криминалитета, спада у примарне области за чије је спречавање заинтересована Европска унија (Wade, 2014: 356).

Будући да се најчешће ради о кривичним делима са међународним елементом, понекад се поставља и питање вођења кривичног поступка у једној држави у случају да је против истог учиниоца за конкретно кривично дело већ спроведен поступак у другој заинтересованој држави. Примера ради, тужилац у Сједињеним Америчким Државама за прање новца ће да покрене поступак против страног привредног друштва без обзира на чињеницу да ли је или није у страном јурисдикцији већ спроведен поступак (*international double jeopardy*) (Garrett, 2011: 1844). Иако борба против прања новца има преваходно превентивни карактер (Лукић, 2006: 318), те се ради о изузетно комплексној појави, на овом месту ћемо скренути пажњу само на један њен елемент, који се огледа у прописивању кривичног дела прања новца у државама региона, при чему ћемо обрадити законодавства Србије, Републике Српске, Црне Горе, Македоније и Хрватске.

Но, пре преласка на конкретна законодавства, даћемо још једну напомену. Кривично дело прања новца се, уколико погледамо упоредноправна законодавства, смешта у различите групе кривичних дела. Након почетних лутања, и већинских повезивања са илегалном трговином опојним дрогама, сада се прање новца смешта у групе кривичних дела у вези са финансијама, а која ће то бити конкретно група варира о државе до државе (Sanctis, 2013: 10). У Италији и Француској су у питању кривична дела против имовине, а у Швајцарској кривична дела против правде (Guiu, 2012). У Србији, налази се међу кривичним делима против привреде, а по неким класификацијама, у посебна кри-

вична дела против привреде (Чејовић, 2006: 566), чинећи, по неким схватањима, један од четири облика проневере у привредним друштвима (Стошић, 2013: 15).

Кривично дело прања новца у Србији

Као што је то случај са другим законодавствима, и српско је трпело различите промене приликом законског уобличавања кривичног дела прања новца. Према позитивноправним прописима, радњу кривичног дела прања новца, према Кривичном законнику Србије (Сл. гласник Србије, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/2012 и 104/2013; у даљем тексту: КЗС), чини конверзија или пренос имовине, са знањем да та имовина потиче од кривичног дела, у намери да се прикрије или лажно прикаже незаконито порекло имовине, или прикривање или лажно приказивање чињеница о имовини, са знањем да та имовина потиче од кривичног дела, или стицање, држање или коришћење имовине са знањем, у тренутку пријема, да та имовина потиче од кривичног дела. Запрећена је казна затвора од пет година и новчана казна (чл. 231. ст. 1. КЗС). Дакле, радња извршења основног облика овог кривичног дела се може остварити на три начина: конверзијом или преносом имовине, прикривањем или лажним приказивањем чињеница о имовини, те стицањем, држањем или коришћењем имовине (Стојановић, 2007: 552). Под конверзијом се подразумева претварање имовине из једног облика у други, као и премештање имовине из једног облика у други, при чему мора бити извршена са намером сакривања криминалног порекла имовине (Бановић, 2007: 122). Радња прања новца подразумева полагање криминалном делатношћу стеченог новца на рачуне финансијских организација, односно, укључивање на други начин оваквог новца у легалне финансијске токове (Скакавац, 2009: 386; Бановић, 2007: 122). Појам имовине, се при том, мора узети у обзир у његовом најширем могућем смислу, обухватајући како новац, тако и покретне и непокретне ствари. Да би постојао овај облик дела, на субјективном плану је неопходно постојање умишљаја, који се огледа и у томе да је учинилац знао да имовина потиче из извршења кривичног дела. Такође, из радње извршења овог основног облика јасно произилази да је неопходно и постојање намере да се прикрије или лажно прикаже незаконито порекло имовине (Марковић, 2009: 265). За постојање дела није неопходно постојање правноснажне пресуде којом је доказано да та имовина потиче из извршења другог кривичног дела, већ се та чињеница утврђује у току кривичног поступка за конкретно дело (Стојановић, 2007: 553). Ово кривично дело може да изврши било које лице, изузев лица које је стекло имовину извршењем кривичног дела (Стојановић, 2007: 553; Гуиц, 2012: 334).

Други облик извршења овог кривичног дела је везан за вредност имовине, па ако износ новца или имовине прелази милион и петсто хиљада динара, запрећена је казна затвора од једне до десет година и новчана казна (чл. 231. ст. 2. КЗС). Међутим, ако је дело учињено са имовином коју је извршила сам прибавио извршењем кривичног дела, казниће се запрећеним казнама у прва

два облика, у зависности од тога који је облик у конкретном случају извршен (чл. 231. ст. 3. КЗС). Најтежи облик дела се састоји у извршењу његова прва два облика у групи, где је забрањена казна затвора у трајању од две до дванаест година и новчана казна (чл. 231. ст. 4. КЗС). У петом ставу је предвиђен нехатни облик дела (ради се о несвесном нехату), па ко изврши облик из прва два става, а могао је и био дужан да зна да новац или имовина представљају приход остварен кривичним делом, казниће се затвором до три године (чл. 231. ст. 5. КЗС). Одговорно лице у правном лицу ће се казнити казном прописаном за конкретан облик дела, ако је знало, односно, ако је могло и било дужно да зна да новац или имовина представљају приход остварен кривичним делом (чл. 231. ст. 6. КЗС). Новац или имовина обавезно ће се одузети од учиниоца кривичног дела (чл. 231. ст. 7. КЗС).

Кривично дело прање новца у државама региона

Све државе у региону су у своја кривична законодавства инкорпорисала кривично дело прање новца. Иако у основи иста, свако решење има неке своје специфичности. Хрватска је предузела велике кораке у правцу супротстављања прању новца, ратификацијом међународних конвенција и доношењем унутрашњих прописа (Cindori, 2007). Кривично дело прања новца у Хрватској је претрпело већи број измена, а према позитивноправном решењу (Народне новине број 125/11 и 144/12, у даљем тексту: КЗХ), исто ће извршити лице које имовинску корист остварену извршење кривичног дела уложи, преузме, претвори, пренесе или замени у циљу прикривања њеног незаконитог порекла (чл. 265. ст. 1. КЗХ). За овај облик је забрањена казна затвора од шест месеци до пет година. Иста забрањена казна је и за лице које прикрива праву природу, порекло, место, располагање, преношење и постојање права, односно власништва на имовинској користи коју је други остварио кривичним делом (чл. 265. ст. 2. КЗХ), те за лице које имовинску корист коју је други остварио кривичним делом прибавља, поседује или користи (чл. 265. ст. 3. КЗХ). Тежи облик представља извршење кривичног дела из прва два става у финансијском или другом пословању, или ако се извршилац бави прањем новца или је имовинска корист из свих наведених облика дела велике вредности, па је забрањена казна од једне до осам година (чл. 265. ст. 4. КЗХ). Предвиђен је и нехатни облик (изузев за дело из става јер је очигледно да исто може бити извршено само са умишљајем, што је карактеристика како свих досадашњих решења у овом законодавству (Katušić-Jergović, 2007: 631), тако и шире), са забрањеном казном до три године (чл. 265. ст. 5. КЗХ). На крају, предвиђено је да ако је имовинска корист остварена кривичним делом извршеним у иностраној држави, доћи ће до кажњавања само под условом да је дело прописано и у држави у којој је извршено (чл. 265. ст. 6. КЗХ), док се лице које добровољно придонесе откривању кривичног дела којим је остварена имовинска корист може ослободити од казне (чл. 265. ст. 7. КЗХ).

У Црној Гори (Кривични законик Црне Горе, Сл. лист Црне Горе, бр. 70/03, 13/04, 47/06, 40/08 и 25/10, у даљем тексту: КЗЦГ), основни облик кривичног дела прања новца се састоји у вршењу конверзије или преноса новца или друге имовине са знањем да су прибављени криминалном делатношћу, у намери да се прикрије или лажно прикаже порекло новца или друге имовине, или у стицању, држању или коришћењу новца или друге имовине са знањем у тренутку пријема да потичу од кривичног дела, или у прикривању или лажном приказивању чињеница о природи, пореклу, месту депоновања, кретања, располагања или власништва новца или друге имовине за које извршилац зна да су прибављени кривичним делом (чл. 268. ст. 1. КЗЦГ). За овај, основни облик дела запрећена је иста казна као и у хрватском законодавству – од шест месеци до пет година. Међутим, проблематично је дефинисан став 2., у коме је предвиђено: Казном из става 1 овог члана казниће се извршилац дјела из става 1 овог члана ако је истовремено и извршилац или саучесник у кривичном дјелу којим је прибављен новац или имовина из става 1 овог члана, казниће се затвором од једне до осам година (чл. 268. ст. 2. КЗЦГ). иако се у суштини ради о два идентична решења, оно по чему се разликују јесте запрећена казна. Сматрамо да је законодавац желео да и овај облик буде санкционисан казном од шест месеци до пет година, а да је исправљањем законског текста остао необрисан део претходног решења. Како бисмо правилно протумачили овакав став било је неопходно посегнути за решењем из старог КЗ-а Црне Горе, којим се о овом, тежем, облику, радило у случају када је извршилац дела из става 1. истовремено и извршилац или саучесник у кривичном делу којим је прибављен новца или имовинска корист, при чему је била запрећена казна затвора од једне до осам година. Други тежи облик дела се односи на ситуацију када је износ новца или вредност имовине већи од четрдесет хиљада евра (чл. 268. ст. 3. КЗЦГ), док најтежи облик представља извршење дела од стране лица која су се удружила због њиховог вршења, са запрећеном казном од три до дванаест година (чл. 268. ст. 4. КЗЦГ). Нехатни облик представља лакши облик извршења дела, где је учинилац могао и био дужан да зна да новац или имовина представљају приход прибављен криминалном активношћу (чл. 268. ст. 5. КЗЦГ). Очигледно, ради се о несвесном нехату. На крају је предвиђено да се новац и имовина обавезно одузимају (чл. 268. ст. 6. и чл. 113. ст. 3. т. 2. КЗЦГ).

У законодавству Републике Српске кривично дело прања новца је предвиђено на сличан начин као у Србији и Црној Гори (Кривични закон Републике Српске, Сл. гласник Републике Српске, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06 и 73/10, у даљем тексту: КЗРС). Основни облик дела чини лице које новац или имовину за које зна да су прибављени кривичним дјелом прими, замени, држи, с њим располаже, употреби га у привредном пословању или га на други начин прикрије или покуша прикрити, а запрећена ја казна затвора од шест месеци до пет година (чл. 280. ст. 1. КЗРС). Други облик дела је идентичан црногорском, али прецизнији, па се тежи облик састоји у томе да је извршилац основног облика дела истовремено и извршилац или саучесник у кривичном делу којим је прибављен новац или имовинска корист из претходног става, са запрећеном казном од једне до осам година (чл. 280. ст. 2. КЗРС). Тежи облик се односи на

вредност имовине, па ако је новац или имовина велике вредности, извршилац ће се казнити затвором од једне до десет година (чл. 280. ст. 3. КЗРС). Најтежи облик представља извршење дела од стране више лица удружених због те активности (чл. 280. ст. 4. КЗРС). Запрећена је казна затвора од две до дванаест година. Ако је извршилац поступао нехатно у односу на околност да су новац или имовинска корист прибављени кривичним делом, казниће се затвором до три године (чл. 280. ст. 5. КЗРС), а као последица извршења било ког од набројаних облика долази до одузимања новца и имовине (чл. 280. ст. 6. КЗРС).

Кривично дело прања новца на најобимнији начин описује македонски законодавац, кроз тринаест чланова, под називом Перење пари и други приноси од казниво дело (чл. 273. Кривичног законика Македоније, *Služben vesnik na Republika Makedonija*, бр. 37/96, 04/02, 43/03, 19/04, 60/06, 7/08, 139/98 и 114/09, у даљем тексту: МКК). Основни облик дела чини лице које пусти у оптицај или промет, те прими, узме, замени или раситни новац или другу имовину које је стекао извршењем кривичног дела или за које зна да су прибављени извршењем кривичног дела, или прикрије њихов извор, кретање или локацију, за шта је запрећена казна затвора од једне до десет година (чл. 273. ст. 1. МКК). Истом казном ће бити кажњено и лице које поседује или употребљава имовину или ствари за које зна да су прибављене извршењем кривичног дела или фалсификовањем исправа, непријављивањем чињеница или на други начин прикрије њихов извор или прикрије њихов извор, кретање или локацију (чл. 273. ст. 2. МКК). Тежи облик дела, запрећен са најмањом казном затвора од три године, чини лице које дело из претходна два става изврши у банкарском, финансијском или другом пословању, или ако избегне обавезу пријављивања такве трансакције у законом прописаним случајевима (чл. 273. ст. 3. МКК). Македонски законодавац је заузео исправан став наглашавајући да се овде ради о трансакцији, јер прање новца представља „тип пословне трансакције, нелегалног финансијског инструмента и веома софистицираног финансијског механизма који по форми, структури и комплексности није унифициран, већ изузетно флексибилан, иновативан и адаптилан“ (Лукић, 2006: 316; Љутић, 2003: 34). За нехатни облик извршења дела (и то за његов несвесни степен) алтернативно су прописане казне затвора до три године и новчана казна (чл. 273. ст. 4. МКК). Још тежи облик се састоји у извршењу дела од стране групе или другог удружења које се бави прањем новца, противправним стицањем имовинских или других прихода, или уз помоћ стране банке, финансијске институције или лица. за овај облик дела је запрећена казна затвора од најмање пет година (чл. 273. ст. 5. МКК). Службено лице, одговорно лице у банци, осигуравајуће друштво, друштво које се бави приређивањем игара на срећу, мењачница, берзанска или друга финансијска организација, адвокат, осим када делују као бранилац, нотар или друго лице које врши јавна овлашћења или се бави питањима од јавног интереса, биће такође кажњено казном од најмање пет година ако омогући или дозволи трансакцију или пословни однос противно законској обавези или обави трансакцију упркос забрани изреченој од стране државног органа или привременој мери одређеној од стране суда, или зато што не пријави прање новца, имовину или имовинску корист пронађену у оба-

вљању своје функције или дужности (чл. 273. ст. 6. МКК). Дакле, поред других закона којима се спречава прање новца, законодавац изричито упућује на банке и друге финансијске институције преко којих се често пере новац, као актера чија улога у спречавању ове појаве може бити, и јесте, изузетно велика (Кресоја и Кирков, 2009).³ Нарочито су адвокати у незгодној позицији у оваквим случајевима (Delahunty, 2002: 156). Затим, службено или одговорно лице у банци или другој финансијској институцији, или лице које обавља радње од јавног интереса, а које је по закону овлашћено да ради на спречавању прања новца, а које открије клијенту или другом неовлашћеном лицу податке који се односе на поступак испитивања сумњивих трансакција или на примену других мера и поступака за спречавање прања новца, казниће се затвором од три месеца до пет година (чл. 273. ст. 7. МКК). Ако је дело извршено из користољубља или коришћењем података из иностранства, запрећена је казна од најмање једне године (чл. 273. ст. 8. МКК), а ако је овај облик дела извршен из нехата, учинилац ће се казнити новчаном казном или затвором до три године (чл. 273. ст. 9. МКК). Ако је извршилац дела правно лице, запрећена је новчана казна (чл. 273. ст. 12. МКК), а новац и имовинска корист се одузимају (чл. 273. ст. 13. МКК).

Закључак

Прање новца представља један од облика криминалне делатности с којом се данас суочавају, с мањим или већим успехом, како међународна заједница тако и готово све државе света. Разарајући ефекти ове појаве познати су у свим економијама, и ма колико деловало да је то не погађа директно, чак је и најмања држава под негативним дејством прања новца. Оно прожима различите сфере криминалног живота, али се најчешће повезује са илегалном трговином опојним дрогама, финансирањем тероризма и коцкањем. Будући да се ради о глобалној појави, то је за ефикасно и ефективно супротстављање истој неопходна међусобна сарадња међу државама, а као предуслов сарадње јавља се хармонизација њихових законских решења. Приликом обраде кривичног дела прања новца, можемо да закључимо да се у суштини ради о изузетно сличним решењима у државама региона. То је узроковано како утицајем међународне заједнице, тако и процесом стварања могућности за сарадњу међу државама у овој области. А таква сарадња не треба да зависи нити од величине конкретне државе нити од њене моћи. Јер, како је лепо закључено, ми нисмо ни довољно велики ни довољно мали да толеришемо прање новца, при чему и најмање одобравање прања новца може бити опасно (Lasló, 2006: 173).

³ Примера ради, због тога је Светска банка објавила водич за борбу против прања новца (Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism: *A Comprehensive Training Guide*, 2009).

Литература:

1. Alexander, H., i Caiden, G. (1985). *The Politics and Economics of Organized Crime*. Washington: Lexington Books.
2. Alexander, R. (2007). *Insider Dealing and Money Laundering in the EU: Law and Regulation*. London: Ashgate Publishing.
3. Ackerman, J. P. (2012). A Common Law Approach to DiO Insurance "In Fact" Exclusion Disputes. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 79, No. 4, 1429-1466.
4. Banović, B. (2007). Pranje novca. *Korupcija* (pp. 105-128). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Barbot, L. (1994). Money Laundering, An International Challenge. *Tulane J. of Int'l i Comp. Law*, Vol. 3, 161-201.
6. Basu, G. (2014). Concealment, corruption, and evasion: a transaction cost and case analysis of illicit supply chain activity. *J Transp Secur*, Vol. 7, 209–226.
7. Basu, G. (2013). The role of transnational smuggling operations in illicit supply chains. *J Transp Secur*, Vol. 6, 315–328.
8. Bošković, G., i Dmitrašinović, S. (2009). Odnos organizovanog kriminala, korupcije i pranja novca. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 51-58). Sarajevo: IAK.
9. Bošković, M. (2009). Etiološka obeležja korupcije i pranja novca i strategija suprotstavljanja. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 40-50). Sarajevo: IAK.
10. Wade, M. L. (2014). The European union as a counter–terrorism actor: right path, wrong direction? *Crime Law Soc Change*, Vol. 62, 355–383.
11. Garrett, B. (2011). Globalized Corporate Prosecutions. *Virginia Law Review*, Vol. 97, No. 8, 1775-1875.
12. Guiu, M. (2012). Aproaches Regarding Money Laundering. *Perspectives of Business Law Journal Volume 1, Issue 1*, 332-337.
13. Delahunty, L., i Schifferli, P. (2002). Money Laundering Law in England and Wales and Switzerland and the Second EU Directive. *International Business Lawyer*, 155-157.
14. Ilić, G., i Banović, B. (2009). Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela. *Korupcija i pranje novca* (pp. 7-20). Sarajevo: IAK.
15. Katušić-Jergović, S. (2007). Pranje novca (pojam, karakteristike, pravna regulativa i praktični problemi). *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 14, br. 2, 619-642.
16. Kopp, P. (2004). *Political Economy of Illegal Drugs*. London and New York: Routledge.
17. Kresoja, M., i Kirkov, Z. (2009). Prevencija pranja novca u bankarskom poslovanju. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 189-201). Sarajevo: IAK.
18. Kuoppamäki, S., Kääriäinen, J., i Lind, K. (2014). Examining Gambling-Related Crime Reports in the National Finnish Police Register. *J Gambl Stud*, Vol. 30, 967–983.
19. Lasló, G. I. (2006). Some Thoughts about Money Laundering. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pecs*, Vol. 139, 167-173.
20. Labudović-Stanković, J. (2013). Pranje novca korišćenjem hartija od vrednosti. *Uslužni poslovi* (pp. 985-997). Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
21. Lavorgna, A. (2014). Internet-mediated drug trafficking: towards a better understanding of new criminal dynamics. *Trends Organ Crim*, Vol. 17, 250–270.
22. Leukfeldt, E. R. (2014). Cybercrime and social ties: Phishing in Amsterdam. *Trends Organ Crim*, Vol. 17, 231–249.

23. Liddick, D. (2014). The dimensions of a transnational crime problem: the case of IUU fishing. *Trends Organ Crim, Vol. 17*, 290–312.
24. Lilley, P. (2006). *Dirty Dealing: The Untold Truth about Global Money Laundering, International Crime and Terrorism, London and Philadelphia*. London: Kogan Page.
25. Lukić, T. (2006). Pranje novca. *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, vol. 40, br. 3*, 315-342.
26. Ljutić, B. (2003). Suprotstavljanje pranju novca u Evropskoj Uniji. *Pravni informator, br. 5*, 33-36.
27. Manojlović, D., i Jović, V. (2009). Neki aspekti pranja novca i korupcije u Republici Srbiji (prijavljivanje, optuženje i osuđenje – teorijsko i empirijsko istraživanje. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 243-256). Sarajevo: IAK.
28. Marković, M. (2009). Pranje novca u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije i uporednim zakonodavstvima. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 263-278). Sarajevo: IAK.
29. Mijalković, S., i Bošković, G. (2009). Pranje novca i finansiranje terorizma. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 293-302). Sarajevo: IAK.
30. McCarthy, D. (2011). *An Economic History of Organized Crime: A national and transnational approach*. London and New York: Routledge.
31. Reich, A. (2010). Bilateralism versus Multilateralism in International Economic Law: Applying the Principle of Subsidiarity. *The University of Toronto Law Journal, Vol. 60, No. 2*, 263-287.
32. Ronco, A. D., i Lavorgna, A. (2014). Fair play? Not so much: Corruption in the Italian football. *Trends Organ Crim*.
33. Sanctis, F. M. (2013). *Money Laundering Through Art: A Criminal Justice Perspective*. London: Springer.
34. Sarno, F. (2014). Italian mafias in Europe: between perception and reality. A comparison of press articles in Spain, Germany and the Netherlands. *Trends Organ Crim, Vol. 17*, 313–341.
35. Skakavac, T. (2009). Pranje novca – savremeni pravni standardi i nacionalna regulativa. *Korupcija i pranje novca (uzroci, otkrivanje, prevencija)* (pp. 380-388). Sarajevo: IAK.
36. Soudijn, M. R. (2014). Using strangers for money: a discussion on money-launderers in organized crime. *Trends Organ Crim, Vol. 17*, 199–217.
37. Stojanović, Z. (2007). *Komentar Krivičnog zakonika Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
38. Stošić, T. (2013). *Prevare u privredi, Specijalistički rad*. Beograd: FB.
39. Sharman, J. (2010). Shopping for Anonymous Shell Companies: An Audit Study of Anonymity and Crime in the International Financial System. *The Journal of Economic Perspectives, Vol. 24, No. 4*, 127-140.
40. Hopton, D. (2006). *Money Laundering: A Concise Guide for All Business*. Surrey: Gower.
41. Horwitz, B. (2010). The Role of the Inter-American Drug Abuse Control Commission (CICAD): Confronting the Problem of Illegal Drugs in the Americas. *Latin American Politics and Society, Vol. 52, No. 2*, 139-165.
42. Cindori, S. (2007). Sustav sprječavanja pranja novca. *Financijska teorija i praksa, Vol. 31, no. 1*, 55-72.
43. Cvetičanin, N. (2002). Money Laundering Law in Yugoslavia. *International Business Lawyer*, 443-446.
44. Chaikin, D., i Sharman, J. C. (2009). *Corruption and Money Laundering A Symbiotic Relationship*. New York: Palgrave Macmillan®.
45. Čejović, B. (2006). *Krivično pravo - opšti i posebni deo*. Beograd: Dosije.

MONEY LAUNDERING – A GLOBAL PROBLEM AND REGIONAL COMPARATIVE ANALYSIS

Summary: The authors in this work deal with money laundering, as a phenomenon that has taken a global character, so, it is a feature of almost every legal system in the world. Since it pervades virtually all segments of the law, it is impossible in the short work to cover all forms of money laundering. Therefore, the authors set a goal to focus on the individual characteristic of money laundering, considering an international viewpoint and exploring regional legal provisions. On the first place, after the introductory remarks, they give a conceptual definition of money laundering, and subsequently explain its particular elements, highlighting the international character and connection with illegal drug trafficking, terrorism, gambling and sports. Afterwards, the authors focused on the criminal regulation of money laundering. After explaining the solution from the Criminal Code of Serbia, they represented solutions in the countries in the region: Montenegro, Croatia, FNR Macedonia and Republic of Serb. Summarizing the observations in the concluding remarks, the authors conclude that all countries in the region have similar solutions, which is good starting point for cooperation in the suppression of this multiple bad phenomenon.

Key words: money laundering, crime, regional legislations, professional money launderer, illegal traffic of drugs, finance of terrorism, gambling

БОЖИДАР БАНОВИЋ*
Факултет безбедности
Београд
ВИШЊА РАНЂЕЛОВИЋ
Правни факултет
Крагујевац

УДК 343.2(479.11+411)
Монографска студија
Примљен: 13.01.2015
Одобрен: 27.01.2015

ОСНОВИ ИСКЉУЧЕЊА КРИВИЦЕ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ СРБИЈЕ И ЕНГЛЕСКЕ

Сажетак: Последњих година у Србији се уочава преузимање бројних правних института и решења из англосаксонског права у многим правним областима, па и у области кривичног права. Из тог разлога постоји и потреба за упознавањем и разумевањем преузетих института, па је циљ аутора да у раду укажу на сличности и разлике у основима искључења кривице у кривичном праву Србије и кривичном праву Енглеске, као главном представнику англосаксонског правног система. Ово поређење се не може вршити а да се претходно не укаже на чињеницу да је оно само условно, јер сви основи искључења кривице, као и сама кривица, имају смисла само ако се посматрају у оквиру читавог система коме припадају, а не изоловано. Из тог разлога, иако постоје бројне разлике у овим основима, може се рећи да има доста и сличности, али оне мање долазе до изражаја због различитих основних карактеристика англосаксонског и европско-континенталног правног система.

Кључне речи: кривица, *mens rea*, основи искључења, неурачунљивост, заблуда

У последње време се може приметити све већи утицај англосаксонског права на права држава које припадају европско-континенталном систему. Како је из тог разлога неопходно и упознавање са неким основним институтима англосаксонског правног система, у раду су размотрени основи искључења кривице у кривичном праву Србије, која припада европско-континенталном правном систему, и кривичном праву Енглеске, као главном представнику англосаксонског правног система. Кључне разлике између ова два система потичу пре свега из чињенице да су извор права у државама континенталног система закони, док су основни извор права у државама англосаксонског система тзв. прецеденти, односно судске одлуке. То значи да се у англосаксонском праву општа правила и појмови изводе из појединачних случајева, тј. правоснажно пресуђених кривичних ствари, док у европско-континенталном праву постоје општа правила у виду правних прописа, која се примењују на конкретне случајеве.

---

* bbvsup@yahoo.com

Из оваквих разлика међу самим правним системи произлазе и разлике у концепту, сруктури, облицима и основима искључења кривице. У кривичном праву Србије кривица је један од четири елемента општег појма кривичног дела, поред радње, предвиђености у закону и противправности. Структура кривице је одређена у Кривичном законнику¹ Србије (у даљем тексту: КЗ), и њу чине: урачунљивост, умишљај или нехат и свест (или дужност и могућност свести) о противправности. У кривичном праву Енглеске општи појам кривичног дела има два елемента: радњу (*actus reus*) и кривицу (*mens rea*). У литератури је општеприхваћен став да *mens rea* има неке одлике психичког стања, пре свега зато што претпоставља урачунљивост учиниоца, али у већој мери представља психички однос учиниоца према делу (Делић, 2009: 19). При том, структура кривице нигде није одређена, али се може рећи да је више одређена свешћу него вољом, с обзиром на то да се воља у већој мери доводи у везу са самом радњом извршења. На овим разликама се заснивају и разлике у основима искључења кривице у кривичном праву Србије и Енглеске, с тим што треба истаћи да су они у праву Србије одређени законом, док се у енглеском праву нигде не наводе под тим називом, већ као неке врсте оправдања за извршено дело с обзиром да негирају постојање *mens rea* код учиниоца.

Основи искључења кривице у праву Србије

Одребом чл. 14 ст. 2 КЗ прописано је да нема кривичног дела уколико је искључена противправност или кривица, иако постоје сва обележја кривичног дела одређена законом. Основи искључења кривице су: неурачунљивост, неотклоњива стварна заблуда, неотклоњива правна заблуда, и под одређеним условима компулзивна сила и претња.

1. Неурачунљивост

Неурачунљивост искључује урачунљивост као елемент структуре кривице. У чл. 23 КЗ, који носи наслов *неурачунљивост* садржане су одредбе према којима није кривично дело оно дело које је учињено у стању неурачунљивости (ст.1), а неурачунљив је онај учинилац који није могао да схвати значај свога дела или није могао да управља својим поступцима услед душевне болести, привремене душевне поремећености, заосталог душевног развоја или друге теже душевне поремећености (ст.2). Може се уочити да законодавац не одређује шта је урачунљивост, већ, полазећи од њене обориве претпоставке, наводи под којим условима је урачунљивост искључена и дефинише неурачунљивост. У складу са наведеним решењем КЗ, у нашем праву је прихваћен мешовити, биолошко-психолошки метод утврђивања неурачунљивости, који захтева утврђивање и биолошког и психолошког основа неурачунљивости. Према овом методу, прво се утврђују биолошки основи, који описују абнормално стање учиниоца, након чега се проверавају психолошки основи, тј. ка-

---

¹ Кривични законик, Сл. Гласник РС, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12 и 104/13

кав су утицај биолошки фактори имали на способност расуђивања и способност одлучивања учиниоца (Drakić, 2007: 63).

КЗ прецизно одређује који душевни поремећаји могу довести до неурачунљивости, има их четири: душевна болест, привремена душевна поремећеност, заостали душевни развој и друга тежа душевна поремећеност. Није, дакле, довољно да на страни учиниоца постоји било какав душевни поремећај па да се он сматра неурачунљивим. Законски термин *душевна болест* одговара ономе што се у психијатрији назива *психоза*. Психозе могу бити ендogene, које се заснивају на претпостављеном органском узорку, који се не може доказати (нпр. шизофренија, манично-депресивна психоза и параноја), и екзогене, које настају из спољашњих разлога који су нам најчешће познати (нпр. психоза као последица повреде мозга, инфекције, епилепсије итд.) (Krstić, 2002: 101; Drakić, 2007: 83-84). Чини се да је намера законодавца била да обухвати што више душевних болести које су подобне да доведу до неурачунљивости. *Привремена душевна поремећеност* подразумева теже поремећаје свести краћег, привременог или повремениог, трајања, који зависе од деловања одређеног спољњег или унутрашњег фактора, као на пример стања изазвана јаким афектима или интоксикацијом услед узимања алкохола или дрога, као и пролазни поремећаји свести изазвани органским болестима (Krstić, 2002: 42-46; Делић, Неке дилеме у вези утврђивања неурачунљивости и битно смањене урачунљивости (чл. КЗ), 2007: 157). *Заостали душевни развој* је законски термин који одговара изразу *олигофренија* у психијатрији, а који значи да су интелектуалне способности особе недовољно развијене (Drakić, 2007: 88). Разликују се лака, средња и тешка душевна заосталост (Стојановић, 2013: 182). *Друга тежа душевна поремећеност* је нова категорија која је први пут уведена новим Кривичним законом, а сматра се да је интенција законодавца била да путем ове уопштене формулације обухвати и оне теже душевне поремећености које се не могу подвести под претходне три категорије, а могле би да доведу до неурачунљивости (Делић, Неке дилеме у вези утврђивања неурачунљивости и битно смањене урачунљивости (чл. КЗ), 2007: 159-160). Поједини аутори сматрају да се овде могу сврстати теже неурозе, тежи поремећаји нагона, неке психопатије, несоцијализоване перверзије итд (Стојановић, 2013: 183; Делић, Неке дилеме у вези утврђивања неурачунљивости и битно смањене урачунљивости (чл. КЗ), 2007: 161).

Према КЗ-у садржина психолошке компоненте се састоји у немогућности учиниоца да схвати значај свога дела, или у немогућности учиниоца да управља својим поступцима, дакле у одсуству способности расуђивања или способности одлучивања. Способност расуђивања подразумева да учинилац може да схвати пре свега природни, али и друштвени значај свога дела, док способност одлучивања подразумева могућност управљања својим поступцима (Стојановић, Коментар кривичног законика, 2012: 123), способност да се донета одлука оствари предузимањем или пропуштањем одређене радње. За утврђивање неурачунљивости учиниоца кривичног дела неопходно је кумулативно постојање једног биолошког и једног психолошког основа. Односно, пот-

ребно је да услед једног од четири биолошка основа учинилац није могао да схвати значај свога дела, или није могао да управља својим поступцима.

2. Неотклоњива стварна заблуда

За разлику од ранијих решења, КЗ стварну заблуду одређује као основ искључења кривице, а самим тим и кривичног дела, ако је исто учињено у неотклоњивој стварној заблуди. Односно, неотклоњива стварна заблуда искључује умишљај и нехат као елементе структуре кривице. Наиме, одредбом чл. 28 КЗ прописано је да није кривично дело оно дело које је учињено у неотклоњивој стварној заблуди (ст.1), а стварна заблуда је неотклоњива ако учинилац није био дужан и није могао да избегне заблуду у погледу неке стварне околности која представља обележја кривичног дела или у погледу неке стварне околности која би да је заиста постојала, чинила дело дозвољеним (ст.2). На основу оваквог законског решења у теорији се прави разлика између две врсте стварне заблуде, а то су: стварна заблуда о бићу кривичног дела (стварна заблуда у ужем смислу) и стварна заблуда о околностима које искључују противправност (стварна заблуда у ширем смислу) (Стојановић, 2013: 188-189; Лазаревић, 2011: 146-149; Чејовић, 2006: 224-225). Стварна заблуда о бићу кривичног дела је заблуда о стварним околностима које представљају обележје бића кривичног дела, док код стварне заблуде о околностима које искључују противправност код учиниоца постоји непотпуна или погрешна представа о некој стварној околности која би, када би постојала, искључивала противправност, односно чинила дело дозвољеним (Стојановић, 2013: 188-189). У пракси се стварна заблуда у ужем смислу најчешће односи на објект радње, последицу кривичног дела, својства учиниоца, место и време извршења итд. Стварна заблуда у ширем смислу се најчешће јавља у случају путативне крајње нужде и путативне нужне одбране (Лазаревић, 2011: 147-148).

3. Неотклоњива правна заблуда

КЗ је унео велике измене у односу на правну заблуду, јер је у чл. 29 КЗ прописано да није кривично дело оно дело које је учињено у неотклоњивој правној заблуди (ст.1), и да је правна заблуда неотклоњива ако учинилац није био дужан и није могао да зна да је његово дело забрањено (ст.2). Из оваквог решења се може извести закључак да неотклоњива правна заблуда искључује свест о противправности као елемент структуре кривице. У литератури се разликују директна и индиректна правна заблуда. Код директне правне заблуде учинилац или зна шта чини, али не зна да такво понашање представља кривично дело, тј. да постоји норма која забрањује такво понашање, или зна шта чини и да постоји норма која такво понашање забрањује, али погрешно тумачи дату норму (Делић, 2006: 755). Владајуће је схватање да је довољно да учинилац не зна да је понашање које преузима забрањено правом, јер је за свест о противправности много тражити да учинилац зна да такво понашање представља кривично дело (Стојановић, 2006: 11). У случају индиректне правне заблуде учинилац погрешно процењује постојање правних услова за приме-

ну неког од основа искључења противправности, или погрешно сматра да нешто представља основ који искључује противправност (Стојановић, 2006: 12). У судској пракси се захтева да је учинилац био у правној заблуди *из оправданих разлога* да би се могла искључити његова кривица. Ова околност је од великог значаја, али је њу и најтеже утврдити (Латиновић, 2006), с обзиром на то да зависи од низа субјективних и објективних околности које се јављају у сваком конкретном случају.

4. Компулзивна сила и претња

Компулзивна сила се састоји у употреби физичке снаге према неком лицу са циљем да се оно принуди да изврши неко кривично дело. Иако се на овај начин утиче да доношење одлуке принуђеног лица, оно ипак није лишено сваке могућности да одлучује и реализује одлуку (Стојановић, 2013: 198). Претња је изјава којом се ставља у изглед неко зло лицу које се принуђава, како би се утицало на његово одлучивање у одређеном правцу. Претња мора бити озбиљна и могућа, и то пре свега са аспекта лица коме се прети (Стојановић, 2013: 198; Лазаревић, 2011: 110-111). С обзиром на то да компулзивна сила и претња утичу на вољу лица према коме се примењују, при чему воља није у потпуности искључена, али је донета одлука условљена њиховим деловањем, може се закључити да би њихов значај требало тражити у вези са кривицом (Делић, 2009: 105-106). Наиме, значај компулзивне силе и претње би требало утврдити преко оних института који садрже вољну компоненту, а то су умишљај и урачунљивост. У неким екстремним случајевима, када је интензитет компулзивне силе и претње изразито висок, што би се по својој природи граничило са апсолутном силом, постоји могућност да вољни елемент умишљаја услед тога буде искључен (Делић, 2009: 107). Такође, компулзивна сила и претња могу да утичу на урачунљивост лица према коме су уперене, па у одређеним случајевима могу да представљају узрок привремене душевне поремећености која је један од биолошких основа неурачунљивости (Делић, 2009: 107). Може се закључити да, иако се у КЗ говори о компулзивној сили и претњи као факултативном основу за ублажавање казне (чл. 21 ст. 2 КЗ), није искључена могућност да утичу и на искључење кривице, и то преко умишљаја, неутралисањем његовог вољног елемента, или преко неурачунљивости када представљају узрок привремене душевне поремећености.

Основи искључења кривице у праву Енглеске

1. Правна заблуда (*Mistake and ignorance of law*)

У енглеском праву се такође прави разлика између стварне (*mistake of fact*) и правне заблуде (*mistake and ignorance of law*), а критеријум за разграничење је предмет на који се односи погрешна представа учиниоца (Card, 1988: 121). Опште правило је да ако је извршилац у правној заблуди, он је крив, а ако се налази у стварној заблуди - није крив. Наравно, како су и право и

пракса доста сложени, ово правило се не може апсолутно примењивати у свим случајевима (Jefferson, 2007: 285).

Постоје две групе случајева који се могу подвести под правну заблуду у енглеском праву. У првој групи се налазе случајеви у којима извршилац предузима неку радњу, а да при том не зна да закон прописује такву радњу као кривично дело. Ови случајеви се подводе под *непознавање права (ignorance of law)* (Keedy, 1908: 90). И овде се могу формирати две подгрупе, у првој учинилац уопште није свестан да закон уређује неки случај (прописује неко понашање као кривично дело), док у другој учинилац узима у обзир закон, али верује да се не односи на конкретан случај (Keedy, 1908: 90). У другу групу спадају случајеви у којима извршилац предузима неку радњу погрешно схватајући правне последице такве радње, тј. погрешно процењује неку ситуацију што је последица неадекватне примене права на чињенице. Ови случајеви се подводе под *грешке у праву (mistake of law)* (Keedy, 1908: 90).

Енглески судови се придржавају начела *ignorantia juris neminem excusat* (непознавање права никога не оправдава). Ово је опште правило које се примењује у већини случајева. Један од познатији случајева у којима је ово правило установљено је *случај Bailey* из 1800. године, где је окривљени осуђен за дело које је Парламент прогласио за кривично дело док је окривљени био на отворном мору, будући да је као морепловац дуго времена био одсутан (Hall, 2005: 406). Од наведеног општег правила постоји изузетак утолико што је Парламент задржао право да у неким областима које регулише може одредити да постојање правне заблуде представља адекватну одбрану за окривљеног, с обзиром на то да код њега због правне заблуде није постојала кривица (*mens rea*) у време извршења кривичног дела. Овај изузетак се јавља и као правило у Закону о крађи из 1968. године у чијем чл. 2 ст. 1 је прописано да окривљени није непоштен, нечастан у смислу кривичног дела крађе, ако верује, на основу оправданих разлога или не, да има право да лиши оштећеног његове имовине (Jefferson, 2007: 288). У том случају окривљени је у заблуди која искључује постојање *mens rea* у конкретном случају.

2. Стварна заблуда (*Mistake of fact*)

Уколико се заблуда односи на неку чињеницу која је обележје бића кривичног дела или на постојање неког од услова за позивање на самоодбрану, примењују се правила о стварној заблуди (Wilson, 2003: 25). У случају када је извршилац предузео радњу извршења кривичног дела, а при том је био у *основаној стварној заблуди (reasonable mistake of fact)*, кривично дело не постоји због недостатка *mens rea* (Chesney, 1938-1939: 642-643). Према томе, опште је правило да стварна заблуда представља основ искључења кривице, али само ако је разумно основана, што се мора утврдити у сваком конкретном случају. Тако је у *случају Tolson* из 1889. године суд нашао да окривљена није крива за кривично дело бигамије, с обзиром на то да се налазила у основаној стварној заблуди. Окривљену је оставио муж 1881. године, након чега је обавештена од стране поузданих особа да је нестао у мору на пловидби из Енглеске за Аме-

рику. Након шест година се удала, сматрајући да је удовица, али се њен први муж појавио и она је оптужена за бигамију. Суд је ослобађајућу пресуду засновао на чињеници да је окривљена у доброј вери и на разумним основама веровала да је њен први муж мртав (McKinnon, 1991: 2). Произлази да радњу која је преузета у складу са погрешним уверењем које није разумно основано треба квалификовати као нехатно поступање, у ком случају постоји *mens rea* (Jefferson, 2007: 290-291).

3. Интоксикација (*Intoxication*)

Интоксикација је од значаја за питање кривичне одговорности у кривичном праву Енглеске, с обзиром на то да може имати утицаја на психичко стање извршиоца, па се онда поставља питање да ли је извршилац имао адекватни облик *mens rea* у време извршења кривичног дела. Прави се разлика између вољне и невољне интоксикације, и истиче како вољна интоксикација не може ослободити извршиоца одговорности (Dimock, 2011: 1-2). Невољна интоксикација постоји у случају када је особа у стање интоксикације доведена без свог пристанка (нпр. преваром, принудом...), или када особа не може да зна да ће нека супстанца проузроковати интоксикацију (Marlowe, Lambert, & Thompson, 1999: 202). У судској пракси Енглеске је заузет став да је невољна интоксикација *прихватљив начин одбране* за сва кривична дела, с обзиром на то да код учиниоца не постоји *mens rea*, осим ако је учинилац ипак имао неки облик *mens rea* у односу на кривично дело, што треба утврдити у сваком конкретном случају (Jefferson, 2007: 339). Када је у питању вољна интоксикација, она може бити прихватљив начин одбране само код кривичних дела са специфичном намером (*specific intent*), али не и код кривичних дела са основном намером (*basic intent*). Будући да међу теоретичатима и судијама постоји спор у вези са тим шта представља специфична, а шта основна намера, која кривична дела могу да се изврше са специфичном а која са основном намером, утицај вољне интоксикације на *mens rea* се решава од случаја до случаја (Jefferson, 2007: 339-340).

4. Одбране засноване на психичком поремећају (*Defences of mental disorder*)

Кривица извршиоца неће бити искључена у случају постојања сваког психичког поремећаја. Да би кривица била искључена и да би извршилац могао на тај начин да се брани пред судом, морају да постоје: губитак разума или лудило (*insanity*); смањена одговорност (*diminished responsibility*); или аутоматизам (*automatism*) (Jefferson, 2007: 342).

4.1. Губитак разума (*Insanity*)

Правило које утврђује губитак разума као основ који искључује кривицу извршиоца је постављено у *M'Naghten's случају* из 1843. године. Окривљени је боловао од параноје, стално умишљајући да га прогањају Торвијевци, па је, да би спречио прогањање, пуцао у секретара премијера, мислећи да је премијер, и

убио га. Порота је сматрала да окривљени није крив, а на основу губитка разума (McSherry, 2003: 585). Иако је овак став пороте изазвао велике дебате, правило је најјасније потврђено у случају *Tindall*: *Да би се одбрана засновала на чињеници губитка разума, јасно мора бити доказано да је у време извршења кривичног дела, извршилац деловао под утицајем таквог поремећаја разума, болести ума, који је довео до тога да извршилац не разуме природу и квалитет свог понашања, или не зна да је оно што чини лоше* (Jefferson, 2007: 342). Ово правило се примењује и данас. Под болешћу ума се подразумева нпр. губитак разума услед сенилности, трауматске повреде мозга, органске психозе, психозе услед узимања дрога, посттрауматског стреса, епилепсије, меланхолије, маничне депресије, шизофреније. Под поремећајем разума се подразумева потпуни губитак способности расуђивања (Jefferson, 2007: 350-354). Неразумеваше природе и квалитета понашања постоји нпр. у случају када извршилац уопште не зна да предузима неку радњу, или када није у могућности да предвиди последице, или када није у могућности да процени околности. Под фразом *да извршилац не зна да је оно што чини лоше* се подразумева да он не зна да је нешто супротно праву (Jefferson, 2007: 354-355).

4.2. Поништена одговорност (*Diminished responsibility*)

Поништена одговорност је основ искључења *mens rea* који се примењује само у случају кривичног дела убиства, тј. када се неко јавља као извршилац или саучесник у убиству. Уведена је Законом о убиству из 1957. године, где је одредбом чл. 2 ст. 1 прописано да ако особа убије или је саучесник у убиству друге особе, неће бити осуђена за убиство ако болује од такве абнормалности ума (која произлази из стања извршиоца, или заосталог умног развоја, или неког извршиоцу својственог узрока, или је индикована болешћу или повредом) која значајно оштећује (умањује) њену психичку одговорност у односу на чињење или пропуштање у убиству (Hughes, 1959: 525). Дакле, овде је битно да је абнормалност ума извршиоца, услед неког од наведених разлога, значајно оштетила његову психичку одговорност. Разлог увођења овог основа искључења *mens rea* је био да се не спроводи смртна казна над извршиоцима кривичног дела убиства, који су боловали од неког психичког поремећаја који није могао да се подведе под *губитак разума* (Jefferson, 2007: 386).

4.3. Аутоматизам (*Automatism*)

Аутоматизам такође може да искључи *mens rea*, али у неким случајевима и *actus reus*. Аутоматизам постоји када извршилац не може да успостави контролу над својим покретима због неких спољних узрока, дакле његове радње нису вољне (Leigh, 1962: 173-174). Подразумева или несвесне или рефлексне покрете тела. Као примери невољног понашања се наводе рефлекси и грчења, покрети тела за време несвести или сна, покрети предузети у стању хипнотисаности итд (Jefferson, 2007: 377).

	Губитак разума	Поништена одговорност	Аутоматизам
Искључује кривицу за	сва кривична дела	кривично дело убиства	сва кривична дела
Значење	болест ума	абнормалност ума	губитак свести
Узрок	мора бити унутрашњи	унутрашњи или спољашњи, у складу са Законом о убиству из 1957.	мора бити спољашњи

Табела 1. *Поређење губитка разума, смањене одговорности и аутоматизма (Jefferson, 2007: 384)*

Упоредноправна анализа

Пре него што се упустимо у упоредноправну анализу основа искључења кривице у кривичном праву Србије и Енглеске, треба истаћи да се та анализа може вршити само условно, с обзиром на то да се ни сами концепти кривице у ова два система не могу разумети ако се посматрају изоловано, као самостални елементи, већ напротив, само у оквиру целог система коме припадају. Иако су концепти кривице различити, те разлике нису суштинске, јер се у суштини ради о истом – о свести и вољи учиниоца, тј. о истом психичком процесу. Самим тим и међу самим основима искључења кривице постоје бројне сличности и разлике.

Када су у питању основи искључења кривице, они су у КЗ Србије јасно одређени, док се у енглеском праву нигде не наводе под тим називом, већ се говори о разним врстама *оправдања* за извршено кривично дело, која могу представљати адекватну одбрану за окривљеног, баш из разлога што услед њих недостаје *mens rea*. Код неурачунљивости у домаћем праву, јасно је да у случају њеног постојања нема кривице, јер је искључена урачунљивост као елемент структуре кривице. Наиме, учинилац услед једног од четири душевна поремећаја не може или да схвати значај свога дела или да управља својим поступцима. Како су облици *mens rea* у енглеском праву више одређени свешћу него вољом, основи искључења кривице који се заснивају на постојању психичког поремећаја, углавном подразумевају одсуство свести код учиниоца. Тако губитак разума подразумева да учинилац услед болести ума не разуме природу свог понашања или не зна да је оно што чини лоше, дакле суштина је у непостојању свести. Поништена одговорност подразумева да учинилац услед абнормалности ума поседује оштећену, смањену психичку одговорност према делу (у смислу његовог психичког односа према делу), и она можда највише одговара појму неурачунљивости у домаћем праву, али је основна разлика у томе што се примењује само код кривичног дела убиства. Једино и случају аутоматизма се може говорити о немогућности управљања својим поступцима, јер учинилац над њима нема контролу, али се у енглеској литератури и то објашњава губитком свести. Аутоматизам у домаћем праву може да искључи постојање кривичног дела на нивоу радње (а не на нивоу кривице), јер радња учиниоца у неким случајевима услед аутоматизма није вољна (Стојановић, 2013: 101).

Следећи основ искључења кривице је неотклоњива стварна заблуда у домаћем праву, односно разумно основана стварна заблуда у енглеском праву. Док је у КЗ јасно одређен појам неотклоњиве стварне заблуде, у енглеском праву се не одређује када је стварна заблуда разумно основана, него се то мора утврдити у зависности од околности сваког конкретног случаја. Сличност постоји у погледу схватања саме стварне заблуде, јер се у оба права најчешће односи на биће кривичног дела, или на услове за примену нужне одбране.

Може се пронаћи сличност и у значењу директне правне заблуде и непознавања права, с обзиром на то да оба облика правне заблуде постоје када учинилац не зна да је нешто правом забрањено, или погрешно тумачи право. Индиректна правна заблуда се доводи и везу са основима искључења противправности, тако да њу енглеско право не познаје, јер не познаје ни противправност као елемент општег појма кривичног дела, али у енглеском праву постоји грешка у праву, која постоји када учинилац погрешно схвата правне последице своје радње. Кључна разлика је у томе што у домаћем праву неотклоњива правна заблуда искључује кривицу, преко искључења свести о противправности, док у енглеском праву важи начело да непознавање права никога не оправдава, али је Парламент задржао право да у неким областима које регулише одреди да *mens rea* ипак може бити искључена због постојања правне заблуде (пр. наведени Закон о крађи).

Док је у судској пракси Енглеске утврђено да принуда не може имати утицај на *mens rea* јер учинилац ипак има намеру да предузме радњу (Jefferson, 2007: 248), у кривичном праву Србије, као што је поменуто, није искључена могућност да компулзивна сила и претња утичу на искључење кривице.

Невољна интоксикација у судској пракси Енглеске представља основ искључења *mens rea*, док у домаћем кривичном праву интоксикација може довести до неурачунљивости учиниоца, ако је изазвала привремену душевну поремећеност која је за последицу имала немогућност учиниоца да схвати значај свог дела или да управља својим поступцима. Утицај вољне интоксикације на *mens rea* представља спорно питање у енглеском праву, и различито се решава од случаја до случаја, док се у домаћем праву вољна интоксикација доводи у везу са институтом скривљене неурачунљивости, где се кривица учиниоца утврђује према времену непосредно пре него што је себе интоксикацијом довео у стање неурачунљивости. То значи да ће учинилац бити крив за кривично дело само ако је у времену непосредно пре интоксикације код њега постојала кривица у односу на учињено дело.

Закључак

Постоје бројне сличности и разлике у основима искључења кривице у домаћем и енглеском праву. Разлике углавном произлазе из другачијег концепта кривице у ова два права, а што је последица њихове припадности различитим правним системима – европско-континенталном и англосаксонском,

због чега је и само поређење, као што је наведено, условно. Међутим, с обзиром на то да се, када је у питању сама кривица, у суштини ради о истом – о свести и вољи учиниоца, тј. о истом психичком процесу, постоје и сличности између основа искључења кривице. Док су они у домаћем кривичном праву наведени у самом Кривичном законнику, у праву Енглеске се помињу углавном као *основи који оправдавају извршење кривичног дела*, а њиховом анализом се долази до закључка да искључују *mens rea*. Највећа сличност се може пронаћи у схватању и дејству стварне заблуде као основа искључења кривице у оба права, док у погледу правне заблуде постоји сличност у схватању, али не и у дејству. У праву Србије душевни поремећаји који могу да доведу до неурачунљивости могу да утичу на свест или вољу учиниоца, а у енглеском праву се углавном доводе у везу са свешћу учиниоца, јер су и сами облици кривице, као што је поменуто, више одређени свешћу него вољом. Дакле, оно што треба истаћи јесте чињеница да бројне сличности између основа искључења постоје, али због различитих основних карактеристика европско-континенталног и англосаксонског правног система, разлике много више долазе до изражаја.

Литература:

1. Card, R. (1988): *Introduction to Criminal Law*, London
2. Chesney, E. J. (1938-1939): *The concept of mens rea in the criminal law*, Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology, 627-644.
3. Dimock, S. (2011): *What are Intoxicated Offenders Responsible for? The "Intoxication Defence" Re-examined*, Criminal Law and Philosophy, 1-20.
4. Drakić, D. (2007): *Neuračunljivost*, Školska, Novi Sad
5. Hall, J. (2005): *General Principles of Criminal Law*, The Lawbook Exchange, Clark, New Jersey
6. Hughes, G. (1959): *The English Homicide Act of 1957: The Capital Punishment Issue, and Various Reforms in the Law of Murder and Manslaughter*, Journal of Criminal Law and Criminology, 521-532.
7. Jefferson, M. (2007): *Criminal Law*, Longman, Harlow
8. Keedy, E. R. (1908): *Ignorance and mistake in the criminal law*, Harvard Law Review, 75-96.
9. Krstić, B. (2002): *Sudska psihijatrija*, Punta, Niš
10. Leigh, L. H. (1962): *Automatism and Insanity*, Criminal Law Quarterly, 160-174.
11. Marlowe, D. B., Lambert, J. B., & Thompson, R. G. (1999): *Voluntary Intoxication and Criminal Responsibility*, Behavioral Sciences and the Law, 195-217.
12. McKinnon, G. (1991): *Mistake of fact*, Canadian Bar Association
13. McSherry, B. (2003): *Voluntariness, Intention, and the Defence of Mental Disorder: Toward a Rational Approach*, Behavioral Sciences and the Law, 581-599.
14. Wilson, W. (2003): *Criminal Law: Doctrine and Theory*, Longman Law Series, London
15. Delić, N. (2007): *Neke dileme u vezi utvrđivanja neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti (čl. KZ)*, In Đ. Ignjatović, Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reaganja, 149-171., Edicija Crimen, Beograd
16. Delić, N. (2009): *Nova rešenja opštih instituta u KZS*, Edicija Crimen, Beograd
17. Delić, N. (2006): *Pravna zablude*, Pravni život, 751-768.

18. Lazarević, Lj. (2011): *Komentar Krivičnog zakonika*, Pravni fakultet Univerzitet Union, Beograd
19. Latinović, N. (2006): *Stvarna i pravna zablude u novom Krivičnom zakoniku*, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije
20. Stojanović, Z. (2012): *Komentar krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, Beograd
21. Stojanović, Z. (2013): *Krivično pravo opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd
22. Stojanović, Z. (2006): *Pravna zablude*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, 9-18.
23. Čejović, B. (2006): *Krivično pravo*, Dosije, Beograd

GUILT EXCLUSION BASIS IN CRIMINAL LAW OF SERBIA AND ENGLAND

Summary: In recent years in Serbia it has been noticed downloading of many legal institutes and solutions from Anglo-Saxon law in many areas of law, including the area of criminal law. For this reason there is a need for introduction and understanding of the assumed institutes, so the authors aim in this paper is to point at similarities and differences between guilt exclusion basis in criminal law of Serbia and criminal law of England, as the main representative of the Anglo-Saxon legal system. This comparison cannot be done without prior pointing to the fact that it is only conditional, because all guilt exclusion basis, as well as the guilt itself, only make sense if they are reviewed in the context if the entire system they belong, and not in isolation. For this reason, although there are many differences in these basis, it can be said that there are many similarities also, but they are less expressed because of various basic characteristics of Anglo-Saxon and European-continental legal system.

Key words: guilt, mens rea, exclusion basis, mental incapacity, mistake

ВЕЉКО ДЕЛИБАШИЋ*
Београд
САЊА МАНДАРИЋ**
Факултет спорта и
физичког васпитања
Београд

УДК 316.524:343.8
Монографска студија
Примљен: 12.01.2015
Одобрен: 22.01.2015

НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ НА СПОРТСКОЈ ПРИРЕДБИ ИЛИ ЈАВНОМ СКУПУ

Сажетак: Спорт је глобални феномен, који заокупља милионе посматрача. С обзиром на то да су спортске приредбе и јавни скупови често место испољавања насилничког понашања, против којег се државе боре и кривичноправним мерама рад је посвећен кривичном делу насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу. Анализирано је шест облика радње извршења основног облика овог кривичног дела, а објашњени су и тежи облици, као и посебан облик кривичног дела. Истакнуто је да законодавац није предвидео тежи облик ако је услед основног облика дошло до смртне последице, што је свакако пропуст који би требало исправити. Након тога, указано је на добре стране и спорна питања у вези са мером безбедности забрана присуствовања одређеним спортским приредбама. У закључку се констатује да државе треба да се боре против насиља на спортским приредбама и јавним скуповима пре свега превентивним мерама, али, када до њега дође, морају се употребити прекршajне и кривичноправне мере.

Кључне речи: насиље, насилничко понашање, спортска приредба, јавни скуп, кривично дело, глобализација

Увод

Глобализација која је присутна у свим сегментима друштвеног живота одражава процес успостављања глобалних вредности које превазилазе оквире националних држава. Она је динамичан политички, економски и културни процес који је подстакнут рапидним развојем саобраћаја и комуникација, што напослетку доводи до повезивања на глобалном нивоу, превазилазећи националну затвореност уз слободан проток идеја које концентришу велику моћ (Бјелајац, 2014: 27). Поред пуно добрих ствари које глобализација доноси, она је нужно донела и много лоших, у које свакако спада насиље које се испољава на спортским приредбама и јавним скуповима. Захваљујући глобализацији,

* veljkodelibasic@open.telekom.rs

** sanja.mandarc22@gmail.com

неки облици друштвеног организовања који су се први пут појавили на тлу Јужне Америке, сада постоје и у нашој земљи. Пример за то је формирање и добро организовање навијачких група, које у Србији, делујући по угледу на сличне или исте групе у Јужној Америци, поред друштвено корисних и прихватљивих делатности понекад делују деструктивно угрожавајући не само велика материјална добра, него често и телесни интегритет других људи па чак и њихове животе (Делибашић, 2012: 233-234).

Данас се често у колоквијалном говору и медијима користи израз хулиганизам, под којим се подразумева насилно понашање публике на спортским приредбама и јавним скуповима. Неретко се хулигани подводе под појам навијача што ствара отежавајућу околност у проучавању овог феномена. Прво што треба нагласити јесте да нису сви навијачи хулигани, иако су (у ужем смислу речи) сви хулигани навијачи. Осим тога, треба имати у виду да хулиганизам није ексклузивитет појединих земаља (као што се у задње време приписује Србији), већ се може оквалификовати као међународни феномен који је својствен свакој држави која поседује традицију навијачке (не)културе у спорту, а таквих примера је много (Ђорић, 2012: 45).

Сматра се да су, у свету европског фудбала, најопаснији британски хулигани, а њихове најпознатије хулиганске групе су: Бушвакерс – Милвол (The Bushwackers – Millwall), Зулу Вариорс – Бирминген Сити (Zulu Warriors - Birmingham City), Астон Вила Хардкор (Aston Villa Hardcore - Aston Villa), Интер Сити Фирм - Вестхем (Inter City Firm - West Ham), 6.57 Кру - Портсмут (6.57 Crew – Portsmouth), Ред арми – Манчестер јунајтед (Red Army - Manchester United), Хедхантер – Челзи (Headhunters – Chelsea), а затим долазе навијачке групе у Пољској, Украјини, Шпанији и Италији. На подручју Балкана, познате навијачке групе су: Гробари – Партизан, Делије – Црвена Звезда, Торцида – Хајдук, Бед блу бојси – Динамо из Загреба, Гејт фор (Gate 4) - ПАОК, Гејт севи (Gate 7) - Олимпијакос, Гејт 13 (Gate 13) - Панатанаикос, навијачи Галатасараја - Галатасарај.

Хулиганизам је најчешће облик једносмерне „ватрене” навијачке идентификације са клубом, његовим обележјима и бојом, а одлазак на утакмице и све остале радње које се изводе током утакмице, као ритуали пре и после мечева су део личног и групног идентитета (Derbaix & Decrop, 2011: 272), којег карактеришу безобзирно понашање, изражавање презира према појединцу или друштву у целини, повређивање особа, угрожавање њихових живота и нарушавање јавног реда и мира грађана (Вејновић, 2014:10). Поред тога, у данашње време, понашање навијача карактеришу и појавни облици фашизма, расизма, национализма и хомофобије.

Против тог насиља државе се боре различитим средствима, и на том плану превентивне мере требало би да дају најбоље резултате па би и највише енергије требало употребити на том пољу. Међутим, када до насиља ипак дође, државе морају реаговати и репресивним мерама, како прекршајним тако и кривичноправним. У том циљу Кривични законик Србије чланом 344а прописује кривично дело насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу.

Као део укупне културе једног народа, спорт је високо интегрисан у све друштвене токове, вршећи снажан утицај на остале елементе друштвеног система. Његова имплементација огледа се, пре свега, у дубокој повезаности са свим сферама људских делатности, чинићи животе људи племенитијим, богатијим, и надање – хуманијим. Као вишедимензионалан и сложен феномен, поред такмичења, спорт обухвата: социјалне, психолошке, економске, политичке, педагошке, научне, медицинске, филозофске, религијске, културне, правне и друге вредности (Стефановић, 2011: 11).

Теоретичари спорта се слажу да је спорт друштвена појава, са специфичним социјалним функцијама, која представља израз одређених друштвених потреба. Међутим, када је у питању дефинисање спорта, постоји читав низ противречних дефиниција. Једна група теоретичара истиче да је спорт борба човека са самим собом, другим човеком или природним појавама. Друга група наглашава да је спорт васпитни феномен прожет игром, а чији је циљ физичко и психичко усавршавање личности појединца. Трећи спорт посматрају као рационалну делатност (Делибашић, Мандарић, 2014: 577).

С друге стране Закон о окупљању грађана прописује да су окупљања грађана слободна и да се остварују у складу с тим законом, према којем се под појмом окупљање грађана сматра сазивање и одржавање збора или другог скупа на за то примереном простору. Закон у наставку уместо ове дефиниције користи појам јавни скуп, па га тако треба схватити у контексту кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу, које ће бити анализирано у овом раду. Простором примереним за одржавање јавног скупа, сматра се простор који је приступачан и погодан за окупљање лица, чији број и идентитет нису унапред одређени и на коме окупљање грађана не доводи до ометања јавног саобраћаја, угрожавања здравља, јавног морала, или безбедности људи и имовине, као и простор на коме се одвија јавни саобраћај превозним средствима, кад је могуће додатним мерама обезбедити привремену измену режима саобраћаја, као и заштиту здравља и безбедност људи и имовине. Критика неких аутора да је на овај начин широко одређен простор за одржавање јавног скупа, што сматрају аргументом којим се доводи у питање оправданост проширивања кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу и на радње учињене на јавном скупу (!?) (видети: Шупут, 2011: 193; Милојевић и др., 2014: 97-98), потпуно је неоснована, јер се овим кривичним делом штити јавни ред и мир, без обзира на то колико широко је одређен простор на коме се кривично дело може извршити, односно јавни ред и мир угрозити или нарушити.

Кривично дело насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу

Кривично дело насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу из члана 344а Кривичног законика, прописано је у групи кривичних дела против јавног реда и мира, код које је групни заштитни објект јавни ред и мир. Имајући у виду овакав групни заштитни објект, као и то да су радњама извршења овог кривичног дела у више наврата ометани јавни скупови, нпр. „Косо-

во је Србија”¹ или „Парада поноса”², односно у значајнијој мери ремећени јавни ред и мир, добро је што је законодавац 2009. проширио поље заштите овог кривичног дела и на јавни скуп.

Стога су приговори аутора који овакво решење критикују, сматрајући да је „то акт инспирисан политичким мотивима, а не стварном потребом унапређења кривичноправног механизма заштите спорта” (Шупут, 2011: 191), потпуно неосновани, јер се овим кривичним делом уопште не штити спорт, него јавни ред и мир.

Закон о јавном реду и миру (члан 2) прописује да је јавни ред и мир усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања, очување јавног морала и људског достојанства и права малолетника на заштиту.

За правилно разумевање овог кривичног дела, с обзиром на то да се ради о бланкетној норми, поред Закона о јавном реду и миру и Закона о окупљању грађана, неопходно је имати у виду Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, из којег је ово кривично дело и преузето, као и Закон о спорту, којима се ближе одређују појмови који се користе у овој инкриминацији, као што је спортска приредба, спортски објекат, спортски терен или јавни скуп.

Кривично дело се може извршити на спортској приредби или на јавном скупу, с тим што се неке од предвиђених радњи извршења могу извршити само на спортској приредби. Спортско такмичење је, према Закону о спорту, спортска приредба која се одвија према унапред утврђеним и познатим спортским правилима, која могу бити опште важећа за конкретну грану спорта или само за конкретну спортску приредбу и чији је циљ, којем сваки учесник тежи, или победа противника, или постизање извесног унапред уређеног спортског резултата (члан 3. став 1. тачка 16). Важно је истаћи да се под временом одржавања спортске приредбе, према Закону о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, подразумева временски интервал од два часа пре почетка спортске приредбе до два часа након њеног завршетка, односно, када се одржавају спортске приредбе повећаног ризика, временски интервал од четири часа пре почетка спортске приредбе до четири часа након њеног завршетка (члан 2. став 3).

¹ Након јавног скупа одржаног на позив Владе Србије под називом „Косово је Србија”, 20. фебруара 2008. дошло је до нарушавања јавног реда и мира, а том приликом је оштећено више амбасада, запаљена је америчка, када је и једно лице изгубило живот, уништен је већи број контејнера и возила, а запаљен је и „Мекдоналд” на Славији. Видети: предмет Вишег суда у Београду К број 642/12.

² Према извештајима Министарства унутрашњих послова, током „Параде поноса” одржане 10. октобра 2010. повређена је 141 особа, а 207 особа је приведено. Тадашњи министар унутрашњих послова, Ивица Дачић, на конференцији за новинаре изјавио је, да се тог дана сукобило 6000 хулигана са 5600 полицајаца. Видети: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/211212/Parada-ponosa-zavrsena-huligani-pljackali-grad-uhapsen-vodja-Obraza>, доступно 01. јануара 2015.

Иначе, судска пракса је заузела став да се под спортским приредбама подразумевају само она такмичења која су организовали спортски савези. Тако, када је реч о пријатељској утакмици, Апелациони суд у Београду (КЖ1 221/2013) заузео је став да се пријатељска фудбалска утакмица не може подвести под појам спортске приредбе, у смислу члана 2 став 1 Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, с обзиром да за то нису испуњени законски услови. Наиме, када пријатељска утакмица није пријављена спортском савезу одређеног ранга, нити спортски савез делегира судије, односно када на утакмици нема делегата, помоћних судија, нити се води записник, оваква утакмица се не може сматрати спортском приредбом.

Такође, овај суд сматра да када је реч о пријатељској утакмици која је ограничена само за играче фудбалских тимова чији су број и идентитет унапред одређени, који није отворен за јавност тако да свако може да учествује, не може се прихватити да се ради о јавном скупу, у смислу члана 2. Закона о окупљању грађана, који дефинише појам јавног скупа, а који се као такав употребљава у Кривичном законнику код кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу.

Под јавним скупом треба подразумевати скуп који је приступачан лицима чији број и идентитет нису унапред одређени. За јавно окупљање није потребно претходно одобрење, али се захтева пријава надлежном органу. Начин остваривања овог права, као и поступак и услови за забрану јавног скупа када је реч о скупу на који грађани немају право детаљније је регулисан Законом о окупљању грађана. Спорно је да ли појмом јавног скупа у смислу овог кривичног дела треба обухватити и јавни скуп који је забрањен зато што грађани на њега немају право. С једне стране, и забрањен јавни скуп јесте јавни скуп, а с друге, поставља се питање зашто би се учесницима забрањеног јавног скупа пружала појачана кривичноправна заштита. Чини се да је став да се ово кривично дело не може учинити на забрањеном јавном скупу ипак прихватљивији (Стојановић, 2012: 907).

Дело се може извршити само са умишљајем. Извршилац основног и квалификованих облика овог кривичног дела може бити свако лице, док посебни облик може извршити само лице које има статус службеног или одговорног лица.

Када је реч о извршиоцу, спорно је да ли то може бити учесник спортске приредбе, односно споран је и сам појам учесник. Наиме, може се разликовати појам учесника спортске приредбе у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу то су такмичари, тренери, судије и сл., док су учесници у ширем смислу и гледаоци, односно сва лица присутна на спортској приредби. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским такмичењима (члан 2 став 4) појам учесника одређује у ширем смислу. Када је у питању учесник као пасивни субјект, нема дилеме да тај појам треба схватити у ширем смислу. Међутим, поставља се питање да ли извршилац може бити учесник у ужем смислу, тј. оно лице које има положај обавезног учесника који активно учествује у спортском такмичењу (нпр. фудбалер, фудбалски судија, тренер,

итд), поготово када се радња предузима према другом таквом учеснику у ужем смислу. Иако су судови у својим одлукама сматрали да је то могуће (Окружни суд у Београду Кж 2783/06), Апелациони суд у Београду 2011. заузима став да „учесници спортског такмичења и спортске манифестације, значи лица која по статуту спортског савеза имају својство обавезног и дозвољеног учесника спортског такмичења или манифестације, не могу бити извршиоци овог кривичног дела. Дакле, како је у конкретном случају дошло до физичког обрачуна учесника спортске приредбе, и то на спортском терену, односно фудбалера и судије, то се радње за које је првостепени суд огласио кривим окривљене, не могу правилно квалификовати као радње извршења кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу из члана 344а став 1 КЗ-а, јер окривљени, као играчи фудбалског тима, не могу бити извршиоци овог кривичног дела” (АСБ Кж1 3316/11). Овај суд заузима исти став и у једној другој одлуци (Кж 1632/11), сматрајући да физички обрачун између фудбалера и помоћног судије не представља радњу извршења овог кривичног дела (Трешњев, 2013: 130-131).

Овде је суд, примењујући систематско и телеолошко тумачење, пошао и од Европске конвенције о насиљу, недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно фудбалским утакмицама, чији је циљ, како се из самог његовог назива види, спречавање насиља од стране гледалаца. Ако се има у виду и то да је понашање активних учесника спортских такмичења, тј. спортиста, судија и сл. регулисано правилима и прописима који важе у одређеној области спорта, при чему су прописане и дисциплинске казне за кршење одређених правила, ипак би предност требало дати ставу Апелационог суда у Београд. Овоме би требало додати и то да би се у случају да се активни учесници спортског такмичења могу сматрати извршиоцем јавили одређени проблеми у вези са применом мере безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама чије је изрицање у случају овог кривичног дела обавезно. Шта би значило у случају професионалног фудбалера да му се забрани присуствовање фудбалским утакмицама у трајању од пет година, а дисциплински орган фудбалског савеза му изрекне забрану неиграња на само једној утакмици или на неколико утакмица? Уосталом, и наведена мера безбедности и њен назив иду у прилог томе да се она пре свега односи на гледаоце. У наведеном примеру, фудбалеру би било забрањено присуствовање, али не и учествовање, тј. играње на фудбалској утакмици (Стојановић, 2012: 907-908).

Међутим, и поред тога што би се овакав став могао прихватити као исправан, Врховни касациони суд, у пресуди Кзз 24/2012, заузео је став да без обзира у ком својству присуствује спортској приредби, свако лице које предузме описану радњу извршења може бити извршилац дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу.

Основни облик

Законодавац је прописао шест облика радње извршења основног облика овог кривичног дела. Радња извршења првог облика је физички напад или фи-

зички обрачун са учесницима спортске приредбе или јавног скупа. Разлика између физичког напада и физичког обрачуна јесте у томе што се код напада разликују извршилац и пасивни субјект (нападнути), док су код обрачуна сви учесници обрачуна извршиоци (Стојановић, 2012: 906). Физички напад и физички обрачун не подразумевају и наношење лаке телесне повреде, али ако до ње дође, не би се радило о стицају, већ би постојало само ово кривично дело по основу консумпције. У случају тешке телесне повреде, радило би се о квалификованом облику овог кривичног дела.

Други облик радње извршења чини онај ко врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа. За потребе овог кривичног дела може се прихватити криминолошка дефиниција насиља, коју даје Бошковић, а према којој је то „употреба принудних средстава и метода према некоме, а против његове воље и права или примена физичке силе према објектима и материјалним средствима” (цит. према: Спасић, Радовановић, 2012: 138). Насиље на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама представља проблем који поприма различите облике, са уочљивом тенденцијом измештања са унутрашњости стадиона на околне просторе, укључујући и ширу урбану средину (Ђурђевић, 2010: 285), што све оправдава прописивање ове радње извршења. Тако нпр., три сата пре почетка 145. „вечитог” дербија, на фудбалској утакмици између Црвене Звезде и Партизана, одржаног 2. новембра 2013, на аутобуској станици у приградском насељу Умка, сукобили су се навијачи Црвене Звезде и Партизана. Уједно, током рутинског прегледа које је извршила полиција пре, за време и после одигране утакмице код присталица обе навијачке групе, заплењена је већа количина секира, мотика, ножева, палица и чекића (<http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=1149018&print=yes>, доступно 31. децембра 2014).

Под оштећењем имовине веће вредности треба сматрати имовину чија вредност прелази милион и двеста хиљада динара.

Трећи облик радње извршења чини онај ко унесе у спортски објекат или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или штетне супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа. С обзиром на то да је последица овог облика извршења дела апстрактна опасност по живот и здравље људи, дело је довршено самим уношењем или бацањем на терен ових предмета, односно супстанци, без обзира на то да ли је дошло до телесних повреда или конкретног угрожавања здравља људи. Тако нпр., ломљење столица и њихово бацање на спортски терен представља ову радњу извршења. Типични примери за то су кошаркашка утакмица између Галатасараја и Тофаша, одиграна 21. децембра 2014, када су, након што је Дашон Вуд (DaShaun Wood) „погодил” тројку, хулигани Галатасараја засули гостујуће играче разноразним предметима, од којих је један погодио управо Вуда и направио му посекотину на лицу (<http://www.novosti.rs/vesti/sport.295.html:525616-Navijaci-Galatasaraja-divljali-i-protiv-Tofasa>, доступно 01. јануара 2015) и дерби меч између Валенције и Барселоне, када су навијачи Валенције у 94. минуту, приликом прославе каталон-

ске екипе након постигнутог гола, погодили играча Барселоне Лионела Месија (Lionel Messi) пластичном флашом у главу (<http://www.kurir.rs/sport/fudbal/video-skandal-na-mestalji-navijaci-valensije-pogodili-mesija-flasom-u-glavu-clanak-1626246>, доступно 01. јануара 2015). Такође, добар пример за овај облик радње извршења је и већ споменута фудбалска утакмица између Црвене Звезде и Партизана, током које су навијачи Партизана на више места на трибинама запалили ватру, а навијачи Црвене Звезде користили различита пиротехничка средства.

Четврти облик радње извршења представља неовлашћено улажење на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазивање насиља. Пошто је потребно да је неовлашћеним уласком изазвано насиље, за постојање кривичног дела неопходно је утврдити узрочно-последичну везу између неовлашћеног уласка и насиља (Стојановић, Делић, 2013: 302).

Пети облик радње извршења чини онај ко оштеђује спортски објекат, његову опрему, уређаје и инсталације. Пример за овај облик радње извршења је фудбалска утакмица између Темишвара и Динама из Загреба, која је одиграна 1. октобра 2009, када су хрватски навијачи још пре почетка утакмице почели да кидају ограду на стадиону и покушали да уђу на терен. Том приликом су оборили и уништили семафор на стадиону (<http://www.dw.de/huligans-tvo-i-nogomet/a-4762590-0>, доступно 01. јануара 2015).

Шести облик чини лице које својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминаторном основу услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима. Изазивање мржње или нетрпељивости претпоставља стварање негативног осећања и дефинисање непријатељског става према народу или етничкој заједници или другој друштвеној групи. Може се вршити на различите начине, нпр. вређањем, исмевањем или потцењивањем националних, расних, верских или других друштвено-групно припадајућих осећања, односно излагањем порузи њихових симбола, ниподаштавањем историјских, културних и других вредности. Неопходно је да су у питању делатности које су по својој природи подобне да изазову националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминаторском основу, што зависи од карактера делатности која се предузима, као и од начина и услова под којима је у конкретном случају предузета. Ове делатности могу се предузимати према једном или више лица. Кривично дело је довршено када је изазивање националне, расне, верске или друге мржње или нетрпељивости, које је остварено на одговарајући начин, проузроковало насиље или физички обрачун са учесницима (Стојановић, Делић, 2013: 302).

Како су спорт и дешавања у спорту и око спорта неодојиви део друштвених дешавања и „огледало” друштва, то се и говор мржње преноси и рефлектује на спортска боришта и спортске терене и то у најекстремнијем облику. Колико је танка линије између говора мржње и насиља на спортским теренима и око њих, говоре све учесталији сурови навијачки сукоби и туче,

као и прекиди утакмица којима најчешће претходе вербални дуели навијачких група пуни мржње и бруталних увреда. И што је најтрагичније, такве ситуације доводе и до губитака људских живота. Говор мржње који се експонира на спортским догађајима конотиран је првенствено националистичким и расистичким исказима као и исказима мржње који се односе на оне „друге” (Војводић и др., 2012: 41), што је довољно оправдање да се ове делатности пропишу као радња извршења.

Запрећена је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. Интересантно је да је новчана казна предвиђена само за основни и посебни облик кривичног дела, а не и за теже облике, што је свакако пропуст законодавца, који би требало исправити.

Тежи облици

Први тежи облик постоји ако је основни облик извршен од стране групе, када се учинилац кажњава затвором од једне до осам година. Према Кривичном законнику (члан 112 став 22) група је најмање три лица повезаних ради трајног или повремениог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

За коловођу групе која изврши основни облик прописана је казна затвора од три до дванаест година. Коловођа је лице које непосредно руководи појединачним акцијама групе.

Ако је извршењем основног облика дошло до нерета у коме је неком лицу нанета тешка телесна повреда или је оштећена имовина веће вредности, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година. Реч је о кривичном делу квалификованом тежом последицом, па је у односу на ту тежу последицу потребно да постоји нехат учиниоца, уз услов да је до теже последице дошло због нерета изазваног вршењем кривичног дела.

Интересантно је да законодавац није предвидео тежи облик ако је услед основног облика кривичног дела дошло до смртне последице, што је свакако пропуст који би требало исправити. Законодавац је вероватно сматрао да је то непотребно, полазећи од чињенице да је лишење живота при безобзирном насилничком понашању један облик тешког убиства прописан чланом 114. тачка 2. Кривичног законика. Овакав став се не може прихватити зато што је за постојање кривичног дела тешког убиства неопходан умишљај, док би се код тежег облика насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу, у односу на смртну последицу захтевао нехат. Такође, код тешког убиства реч је о безобзирном насилничком понашању, док је код насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу, за постојање кривичног дела довољно и обично насилничко понашање (нпр, ако се супротстављене навијачке групе само отимају око заставе, па у склопу тог отимања, неко лице падне ударивши главом у бетон и том приликом погине, или једноставно услед гурања и прављења „навијачких таласа”, неко падне са трибине и погине).

Примери у којима је неко лице изгубило живот су следећи: а) сукоби навијача 2009. током једног кола националног фудбалског првенства у Колумбији, када су погинула три навијача; б) у сукобу навијача клубова Депортес Топима и Депортиво Калија, који се одиграо на улици, убијен је 20-годишњи симпатизер Калија, који је пао са надвожњака, бежећи од присталица противничког клуба; в) готово у исто време у другом делу државе, у Боготи, потукли су се навијачи Милонариоса и Индепендијентеа, а један младић је убијен ножем; г) уједно, навијач Атлетико Национала брутално је претучен, а убрзо после тога у болници подлегао повредама (<http://www.rts.rs/page/sport/sr/story/36/Fudbal/196041/Trojica+mлади%C4%87a+ubijena+u+navija%C4%8Dkim+sukobima.html?email=ue>, доступно 01. јануара 2015); д) екстремне навијачке групе Атлетика и Депортива сукобиле су се 30. новембра 2014. уочи фудбалске утакмице, када је тешко повређен и бачен у реку 43-годишњи навијач Франсиско Хавијер Ромеро Табоада, који је касније преминуо у болници (<http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal/264580/Policija-uhapsila-dvojicu-osumnjicenih-za-ubistvo-navijaca-Deportiva>, доступно 1. јануара 2015).

Посебни облик

Прописан је и посебни облик који чини службено или одговорно лице које при организовању спортске приредбе или јавног скупа не предузме мере обезбеђења како би се онемогућио или спречио неред, па услед тога буду угрожени живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности. Радња овог облика, коју може да изврши само службено или одговорно лице, састоји се у пропуштању, тј. у томе да се при организовању спортске приредбе или јавног скупа не предузму мере обезбеђења како би се онемогућио или спречио неред. Које су то мере, предвиђено је пре свега Законом о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама (чл. 7 до 19). За постојање овог посебног облика потребно је да услед тога буде угрожен живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности, односно за постојање довршеног кривичног дела потребно је наступање последице коју чини довођење у конкретну опасност живота или тела већег броја људи или имовине веће вредности. Шта представља „већи број људи”, било је спорно у нашој судској пракси и теорији у вези са квалификованим обликом кривичног дела изазивање опште опасности. Иако има различитих мишљења, преовладао је став да ће се радити о већем броју људи у смислу те квалификаторне околности, онда када је окупљено најмање десет лица (правно схватање Кривичног одељења ВСС од 17. априла 2006). И код овог кривичног дела тај појам би се могао одредити на исти начин. У погледу тога шта представља имовину веће вредности, као и код других кривичних дела која садрже ову описну вредност, то би, према правном схватању Врховног суда Србије из 2006, била имовина чија вредност прелази износ од милион и двеста хиљада динара (Стојановић, 2012: 909).

Запређена је казна затвора од три месеца до три године и новчана казна.

Мера безбедности

Учиниоцу основног или неког од квалификованог облика које је извршено на спортској приредби обавезно се изриче мера безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама, која је прописана чланом 89б Кривичног законика.

Трајање ове мере може бити од једне до пет година, што се рачуна од дана правоснажности пресуде којом је мера изречена. Она може бити изречена учиниоцу уз казну или условну осуду. Ако је изречена уз казну затвора, време проведено на издржавању казне не урачунава се у трајање ове мере. Мера се извршава тако што је учинилац кривичног дела коме је ова мера изречена дужан да се непосредно пре почетка спортске приредбе о којој је реч јави одређеном службеном лицу у подручној полицијској управи (или подручној полицијској станици) на подручју на коме се у то време затекао. При томе, он је обавезан да за цело време трајања конкретне спортске приредбе остане у полицијској управи, односно станици.

Увођење нове мере безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама у наш систем кривичних санкција, што је учињено Законом о изменама и допунама Кривичног законика из децембра 2009, представља корисну новину која може да послужи као значајно оруђе у превенцији неких облика криминалитета, посебно оног са елементима насиља. Међутим, њено увођење у наше кривично законодавство отвара бројна питања. Она се не односе на оправданост постојања овакве мере која није спорна, већ на проблеме који се могу јавити у њеној примени.

Ова мера безбедности састоји се у томе што се учиниоцу кривичног дела у одређеном периоду забрањује да присуствује одређеним спортским приредбама. На које ће се то спортске приредбе односити зависи од конкретног случаја, односно од околности везаних за учињено кривично дело због кога се мера изриче. У сваком случају ова забрана би се морала односити на тачно одређене спортске приредбе (врста спортске приредбе, место одржавања, спортски клубови, учесници спортске приредбе, ранг такмичења и сл). Забрана која би се односила на веома широк круг спортских приредби (на пример, све фудбалске утакмице) не би имала никаквог смисла, јер би се због бројности оваквих спортских приредби, ако би се уопште могла спровести, претворила у неку врсту казне лишења слободе. Стога би она морала бити уже одређена (на пример, фудбалске утакмице Прве лиге које се играју у Београду или фудбалске утакмице на којима игра ФК Партизан). Најлогичније би било да сам суд у одлуци о изрицању мере безбедности наведе на које се спортске приредбе забрана односи (Ђорђевић, 2011: 160).

Овако формулисана ова одредба отвара неколико спорних питања. Једно од њих је да ли је осуђено лице коме је изречена ова мера дужно да само води рачуна о томе да ли се и када одржава нека од спортских приредби на које му је приступ забрањен или ће га неки орган о томе обавештавати. Друга солуција се појављује као логичнија, јер је тешко очекивати, поготово ако је круг при-

редби обухваћених забраном релативно широко одређен, да осуђено лице води рачуна о календару такмичења и тачним временима одржавања свих њему забрањених приредби и да сноси одговорност за непоштовање забране због своје необавештености о тачном времену почетка неке спортске приредбе. Ово тим пре што ће неки орган (претпоставка орган унутрашњих послова) ионако морати да води евиденцију о лицима којима је изречена мера и о кругу приредби које су им забрањене. Међутим, и ова варијанта се чини компликованом и тешко остваривом, јер у случају да мера почне масовније да се изриче и њоме буде обухваћен већи број лица ствара огроман административни посао не само око вођења одговарајућих евиденција, већ и око обавештавања осуђених лица о одржавању појединих њима забрањених приредби и контроле њихове уредне обавештености (Ђорђевић, 2011: 161).

Из одредбе о томе да је дужност лица коме је мера изречена да се јави службеном лицу у подручној полицијској управи (или подручној полицијској станици) на подручју на коме се у време одржавања спортске приредбе затекао произлази да за осуђеног не постоји обавеза да не напушта место у коме живи у периоду одржавања спортске приредбе. Међутим, није јасно како треба да поступи у случају путовања у иностранство ни да ли обавеза јављања подручној полицијској управи подразумева да осуђени мора да у том периоду због тога напусти радно место, школу, факултет, ако је запослен, ученик или студент? Ова и бројна друга слична питања немају одговоре у постојећим прописима. Посебан проблем може представљати и вођење евиденција о извршавању ове мере с обзиром на могућност јављања било којој подручној полицијској управи (станици) у земљи, на подручју на којем се затекао (Ђорђевић, 2011: 161-162).

Закључак

Насиље које се догађа на или у вези са спортским приредбама и јавним скуповима, ремети јавни ред и мир у толикој мери, да су по правилу угрожени живот и тело учесника, као и велика материјална добра. Такво понашање треба спречити пре свега превентивним мерама, док кривично право треба да игра важну, али ипак само допуњујућу улогу у тој борби. Прописивање кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу има своје пуно оправдање, јер и само прописивање има одређено превентивно дејство у спречавању насиља које је у последње време добило забрињавајуће размене. Када је кривично дело већ учињено, онда се за радње које се подводе под ово кривично дело, извршиоцу мора изрећи адекватна кривична санкција ради сузбијања дела којима се у значајнијој мери нарушава јавни ред и мир, чиме се изражава друштвена осуда за такво понашање. Поред тога, утиче се и на друге да не чине ово кривично дела, а и сам учинилац се спречава да га врши, односно утиче се на њега да убудуће не чини ово кривично дело. Само кривично дело насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу отвара неколико спорних питања, на која би теорија и пракса ускоро морали да дају

одговор. Такође, уочене недостатке код овог кривичног дела, на које се у раду указује, требало би отклонити у предстојећим изменама и допунама Кривичног законика.

Литература:

1. Derbaix C., Decrop A., (2011): Colours and scarves: an ethnographic account of football fans and their paraphernalia. *Leisure Studies*, Colchester, Essex.
2. <http://www.vreme.rs/cms/view.php?id=1149018&print=yes>, доступно 31. decembra 2014.
3. <http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal/264580/Policija-uhapsila-dvojicu-osumnjicениh-za-ubistvo-navijaca-Deportiva>, доступно 1. januara 2015.
4. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/211212/Parada-ponosa-završena-huligani-pljackali-grad-uhapsen-vodja-Obraza>, доступно 01. januara 2015.
5. <http://www.rts.rs/page/sport/sr/story/36/Fudbal/196041/Trojica+mladi%C4%87a+ubije+u+navija%C4%8Dkim+sukobima.html?email=ye>, доступно 01. januara 2015.
6. Bjelajac Ž., (2014): *Trgovina ljudima, zločin prema čovečnosti*, Novi Sad.
7. Vejnović D., (2014): *Nasilje i sport – uzroci, posljedice i strategije prevažilaženja*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
8. Vojvodić M., Simović S., Mijanović M., (2012): Analiza uzroka govora mržnje na sportskim terenima u Bosni i Hercegovini, *Antropološki aspekti sporta, fizičkog vaspitanja i rekreacije*, Banja Luka.
9. Delibašić V., (2012): Neformalni zatvorski sistem u Brazilu, *Crimen*, broj 2, Beograd.
10. Delibašić V., Mandarić S., (2014): Krivičnopravno suzbijanje dopinga u sportu, *Optuženje i drugi krivičnopravni instrumenti državne reakcije na kriminalitet*, Zlatibor.
11. Đorđević Đ., (2011): *Kaznena reakcija u Srbiji*, Beograd.
12. Đorić M., (2012): Huliganizam kao međunarodni problem, *Revija za bezbednost*, Beograd.
13. Đurđević N., (2010): Krivična odgovornost za nasilje i nedolično ponašanje na sportskim priredbama u Republici Srbiji, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split.
14. Milojević S., Simonović B., Janković B., Otašević B., Turanjanin V., (2014): *Mladi i huliganizam na sportskim priredbama*, Beograd.
15. Spasić D., Radovanović I., (2012): Nasilje kao kriminološki fenomen, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Beograd.
16. Stefanović Đ., (2011): *Filosofija, nauka, teorija i praksa sporta*, Beograd.
17. Stojanović Z., (2012): *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
18. Stojanović Z., Delić N., (2013): *Krivično pravo posebni deo*, Beograd.
19. Trešnjev A., (2013): *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije*, Beograd.
20. Šuput D., (2011): *Kaznenopravna zaštita sporta*, Beograd.

VIOLENT BEHAVIOR AT SPORTS EVENTS OR PUBLIC GATHERING

Summary: Sport is a global phenomenon that preoccupies millions of spectators. Considering that violent behaviour is often manifested at sporting events and public gatherings, against which states fight with criminal justice measures, work is devoted to the act of

violent behaviour at sporting event or public gathering. Six types of committing primary forms of this criminal offence have been analysed, along with serious forms and unique forms of criminal offence. It is pointed out that the legislator did not foresee serious forms as a consequence of primary forms which result in death, and it is a neglect that should be corrected. Furthermore, the good aspects are highlighted, as well as litigation questions about the safety measures of prohibition on attending certain sporting events. It is stated in the conclusion that states should fight against violence at sporting events and public gatherings, first of all by preventive measures, however, in case it happens, criminal and misdemeanor measures must be taken.

Key words: violence, violent behaviour, sporting event, public gathering, criminal offence, globalization

ГОРДАНА ГАСМИ*
ДРАГАНА ПЕТРОВИЋ
Институт за упоредно право
Београд

УДК 316.48:347.61/64
Монографска студија
Примљен: 14.01.2015
Одобрен: 26.01.2015

ГЛОБАЛНИ ЗНАЧАЈ НОВИХ ЕВРОПСКИХ СТАНДАРДА КРИВИЧНО - ПРАВНОГ ПРОЦЕСУИРАЊА ПОЧИНИЛАЦА ПОРОДИЧНОГ И РОДНО ЗАСНОВАНОГ НАСИЉА

Сажетак: У раду аутори настоје да анализирају одредбе нове Конвенције Савета Европе (Истанбул Конвенција) о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која је ступила на снагу августа 2014., са становишта њихових правних домета на међународном плану, посебно у домену кривично-правног процесуирања починилаца таквог насиља. Износе и доказују тезу о свеобухватности и значају установљавања заједничких правно-обавезујућих стандарда у овој области, указивањем на суштину усаглашених правних принципа од стране 47 земаља чланица Савета Европе. Иако регионалног карактера, ова Конвенција тежи да постигне универзалну примену, јер је отворена за приступање и земљама нечланицама Савета Европе, те сходно томе, аутори истичу глобални карактер и правне домете ових одредби.

Кључне речи: починиоци, родно засновано насиље, Савет Европе, Истанбул Конвенција, породично насиље

Увод

Питање регулисања породичног насиља и родно заснованог насиља на међународно-правном плану представља у великој мери занемарену област, јер све до усвајања нове Конвенције Савета Европе (СЕ)¹ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбул Конвенција, почетком августа 2014.) о овој теми на међународном плану није постојао правно-обавезујући инструмент у тој области, осим CEDAW Конвенције УН о елиминисању свих облика дискриминације према женама тј Опционог Протокола и Препоруке бр. 19. CEDAW Комитета уз ову УН Конвенцију. Отуда се

---

* gordana.gasmi@gmail.com

¹ У даљем тексту ова краћеница означава Савет Европе, који окупља 47 земаља чланица са преко 800 милиона становника

основано може констатовати да постоји време «после Конвенције», насупрот времену «пре Конвенције», јер ће се у наступајућем периоду пратити примена одредби Конвенције на националном нивоу држава потписница, као и међународна сарадња у размени релевантних података и сарадње по питању кривичних и грађанских правних питања. Тиме се обавезе међународне сарадње не завршавају, већ се односе и на сарадњу у погледу спречавања свих облика насиља обухваћених овом Конвенцијом и пружање помоћи жртвама насиља.

Као што је својевремено поручио чувени правник В. Богишић: „*Ко само речи законске знаде, тај још закона не зна, док му не схвати разум и смисао*“. Стога је посебно значајно указати на суштину, формулације и разлоге усвајања заједничких стандарда у домену кривично-правног процесуирања починилаца породичног и родно заснованог насиља тј. насиља над женама. Ово тим више, имајући у виду ширину предмета регулисања Истанбул Конвенције и претензије на будући глобални обухват њених одредби, јер је отворена за приступање и земљама нечланицама Савета Европе. Свеобухватни циљ ове Конвенције је заштита права жртва насиља, превасходно насиља над женама и осталих жртва насиља у породици, те да им се обезбеди највиши ниво заштите.

Насиље у породици је дубоко укорено у друштву. С обзиром да се одвија у приватној сфери, често га је тешко препознати и казнити у односу на остале јавне форме насиља. Отуда се агенције и службе надлежне за пружање помоћи жртвама суочавају са различитим облицима скривања истине у четири зида. До кажњавања долази само у случајевима дуготрајног испољавања породичног насиља и то на суров начин, са понекад и фаталним последицама². Међу жртвама насиља у породици упадљиво предњаче жене, што потврђују и емпиријски резултати релевантних истраживања на глобалном нивоу. Насиље према женама у породичном контексту је образац непрекидног настављања насиља и злоупотребе, ситуација поновљене виктимизације, где је жртва рањива баш због тога што дели дом са својим злостављачем, а има и осећање лојалности, или чак љубави, према њему³.

На глобалном нивоу, у већини земаља су људи све више свесни да се ради о негативној друштвеној појави, а не само о изолованом, појединачном приватном проблему. Тим пре, ако се имају у виду пратеће разарујуће последице породичног насиља. Стога је у већини европских земаља, које предњаче у правној регулативи, насиље у породици правно сврстано у категорију кривичних дела.

Истанбул Конвенција СЕ састоји из Преамбуле и 12 поглавља (укупно 81 члан и додаток о привилегијама и имунитету чланова ГРЕВИО надзорног експертског тела за примену Конвенције). Текст Конвенције је био предмет

² *The World's Women 2010, Trends and Statistics*, United Nations, New York, 2010, Department of Economic and Social Affairs, ST/ESA/STAT/SER.K/19, ISBN 978-92-1-161539-5, p. 131.

³ Kelly, 2003. цитирано према: Игњатовић Тања., „Насиље према женама у интимном партнерском односу: Модел координираног одговора заједнице“, АЖЦ, Београд, 2011. стр. 21.

скоро двогодишњих преговора држава чланица Савета Европе на експертском нивоу⁴ у оквиру 9 заседања *Ad Hoc* Комитета за спречавање и борбу против насиља према женама и насиља у породици⁵. Финални ток рада на Конвенцији текао је на следећи начин: текст Конвенције утврђен је на новембарском заседању *CAHVIO* комитета (8 – 10. XII 2010), децембра 2010. текст Конвенције усвојен је на састанку *CAHVIO* комитета, марта 2011. Парламентарна Скупштина СЕ дала је позитивно мишљење о тексту Предлога Конвенције, маја 2011. Конвенција отворена за потписивање на конференцији министара чланица Савета Европе у Истанбулу.

За ступање на снагу Конвенције о спречавању и борби против насиља према женама и насиља у породици потребно је да десет држава положи ратификационе инструменте о прихватању Конвенције, од којих најмање осам од десет иницијалних држава морају бити чланице Савета Европе. Конвенција ступа на снагу првог дана у месецу после истека периода од три месеца након полагања ратификационих инструмената од стране десет држава потписница којим се ратификује, прихвата или одобрава Конвенција. То се десило 1. августа 2014. год. те је тиме Конвенција стекла правну обавезност на међународном плану.

Дефинисање породичног и родно заснованог насиља

Конвенција регулише борбу против насиља према женама, али укључена је и заштита деце, старих и мушкараца од насиља у породици. Посебан фокус Конвенције је усмерен ка спречавању насиља према женама, имајући у виду реално стање проблема: *насиље према женама = тежак облик дискриминације према женама*.

Поред тога, емпиријска истраживања на глобалном плану⁶ указују на чињеницу да већину извршилаца породичног насиља чине мушкарци, те је стога акценат Конвенције усмерен ка спречавању и борби против насиља према женама. Међутим, област примене Конвенције односи се експлицитно и на све жртве насиља у породици, али су се стране уговорнице обавезале да посебну пажњу поклоне женама, које су жртве родно заснованог насиља (чл. 2. Конвенције).

На глобалном нивоу, проценат жена погођених физичким насиљем, макар и једном у њиховом животу, варира од неколико процената до читавих 59% у зависности од тога где живе. Актуелни статистички показатељи мерења

⁴ Проф. Др Гордана Гасми, коауторка овог рада, заступала је Србију на експертском нивоу приликом формулисања текста Истанбул Конвенције током двогодишњих преговора, сада је експерт Савета Европе за област родне равноправности

⁵ Ad Hoc Committee for preventing and combating violence against women and domestic violence – CAHVIO Committee, *CAHVIO* комитет је формиран одлуком Комитета министара СЕ децембра 2008., а отпочео је са радом априла 2009. године на основу мандата повереног од стране Комитета министара СЕ.

⁶ UNDP, WHO, UNODC, „Global Status Report on Violence Prevention 2014“, 2014, p.10.

насиља над женама дају веома ограничене податке. Стога статистичке дефиниције и класификација проблема насиља над женама захтева даља усагалашавања на међународном нивоу.

Генитално сакаћење жена, најштетнији и најозбиљнији облик кршења људских права жена и девојчица, веома је распрострањен и сходно актуелном извештају УН о женама (2010)⁷, показује благо опадање у пракси. Ипак, у многим регионима света, дуготрајни обичаји и негативни родни стереотипи врше тежак притисак на жене да прихвате различите форме насиља.

У ставу 1 чл. 2. наводи се да се Конвенција односи на све области насиља над женама које укључује насиље у породици почињено над женама. Тиме Конвенција значајно наглашава да жене представљају већину жртава насиља у породици. Експлицитно је наведено да су Конвенцијом обухваћени сви видови насиља над женама, укључујући насиље у породици, које жене погађа несразмерно у односу на мушкарце. Под свим видовима насиља треба имати у виду и економско и психолошко насиље над женама, које су посебно истицале неке делегације (Норвешка, Шпанија и др). То је значајно јер економска контрола мушкарца над женом у породици представља веома честу појаву.

Одредба из става 2 чл. 2. о области примене Конвенције подстиче потписнице да примењују Конвенцију такође на насиље у породици почињено над мушкарцима и децом. Оне то могу да учине на начин који сматрају најприкладнијим, нарочито узимајући у обзир специфичну ситуацију у држави и догађајима у друштву.

Међутим, Истанбул Конвенција (став 2, чл. 2) ипак директно захтева од земаља чланица да обрате посебну пажњу на жене, које су жртве родно заснованог насиља у примени Конвенције. То значи да родно засновано насиље над женама, у својим различитим појавним облицима, од којих је један насиље у породици, морају бити у основи свих мера политике и доношења релевантних националних прописа, који се убудуће предузимају у примени ове Конвенције.

Поље примене Конвенције обухвата доба мира као и ситуације оружаног сукоба. Одредбе става 3. Чл. 2, Конвенције треба тумачити тако да се примењују основна начела међународног хуманитарног права и Римског статута Међународног кривичног суда који се наводе у Преамбули Конвенције. Ова начела потврђују појединачну кривичну одговорност према међународном праву за насиље до којег долази превасходно (али не искључиво) током оружаног сукоба⁸.

Насиље у породици обухвата углавном два типа насиља: партнерско насиље између садашњих односно бивших супружника односно партнера и међугенерациско насиље које се најчешће јавља између родитеља и деце. Ова дефиниција је родно неутрална и обухвата жртве и учиниоце оба пола.

⁷ *The World's Women 2010, Trends and Statistics*, United Nations, New York, 2010, Department of Economic and Social Affairs, ST/ESA/STAT/SER.K/19, ISBN 978-92-1-161539-5, p. 132.

⁸ Члан 7 Римског статута (злочини против човечности почињени у оквиру раширеног и систематског напада усмереног против сваког цивилног становништва) и члан 8 (ратни злочини) који укључује дела насиља почињена углавном над женама као што је силовање и сексуално насиље.

Партнерско насиље обухвата физичко, сексуално, психичко односно економско насиље између садашњих односно бивших супружника као и садашњих односно бивших партнера. То је облик насиља који несразмерно погађа жене и који је самим тим одређен као родно заснован. Иако „у породици“ изгледа као да ограничава контекст у којем може доћи до насиља, насиље се често наставља након прекида везе, те заједничко место становања жртве и учиниоца није неопходно.

Како Истанбул Конвенција дефинише насиље над женама и породично насиље? Феномен „насиље над женама“ означава кршење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва дела родно заснованог насиља која доводе до, односно могу да доведу до, физичке, сексуалне, психичке односно економске повреде односно патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду односно арбитрарно лишавање слободе, било у јавности односно у приватном животу.

Појава „насиље у породици“ означава свако дело физичког, сексуалног, психичког односно економског насиља до којег дође у породици или домаћинству односно између бивших односно садашњих супружника односно партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.

Нова Конвенција СЕ је први међународно-правни инструмент који садржи дефиницију рода и родно заснованог насиља у чл. 3, које гласе:

- в. „род“ означава друштвено одређене улоге, понашања, активности и атрибуте које дато друштво сматра прикладним за жене и мушкарце“.
- г. „родно засновано насиље над женама“ означава насиље које је усмерено против жене зато што је жена, односно оно које несразмерно утиче на жене“.

Поставља се питање због чега је толико значајно дефинисати наведене категорије. Одговоре на ова питања превасходно треба потражити у чињеници да Конвенција поставља обавезу спречавања и борбе против насиља у ширим оквирима остваривања једнакости између жена и мушкараца, те је важно дефинисати појам „рода“. У контексту ове Конвенције, појам рода, који се заснива на два пола, мушком и женском, подразумева да такође постоје и друштвено изграђене улоге, понашања, активности и атрибути које дато друштво сматра одговарајућим понашањем за жене и мушкарце. Истраживања су показала да родне улоге и стереотипи резултирају штетном праксом и доприносе да насиље над женама постане друштвено прихватљиво.

У циљу превазилажења таквих штетних родних улога, чл. 12 (1) даје оквир којим врши сузбијање предрасуда, обичаја, традиција и других пракси које се заснивају на инфериорности жена односно на стереотипним родним улогама, те постаје општа обавеза у спречавању насиља. Поред тога, и на другим местима у Конвенцији позива се на сагледавање насиља над женама и насиља у породици из родне перспективе, која треба да буде у основи свих мера за заштиту и подршку жртвама.

То значи да се овим облицима насиља треба бавити у контексту преовлађујуће неједнакости између жена и мушкараца, постојећих стереотипа, род-

них улога и дискриминације над женама како би одговор на сложеност овог феномена био адекватан. Отуда, појам „род“ према овој дефиницији није замена за појмове „жене“ и „мушкарци“ у Конвенцији.

Поред тога, родно засновано насиље односи се на сваку повреду која је учињена жени, а представља и узрок и последицу неједнаких односа моћи који се заснивају на перцепцији разлика између жена и мушкараца, које доводе до подређеног положаја жена, како у приватној тако и у јавној сфери.

Ова врста насиља је дубоко укореењена у друштвеним и културолошким структурама, нормама и вредностима које владају друштвом, и често опстаје услед културе порицања и ћутње. Употреба израза „родно засновано насиље над женама“ у овој Конвенцији значи исто што и израз „родно засновано насиље“ како се користи у Општој препоруци бр. 19 CEDAW комитета о насиљу над женама (1992), Декларацији Генералне скупштине Уједињених нација о елиминисању насиља над женама (1993) и Препоруци Rec(2002)5 Комитета министара Савета Европе државама чланицама о заштити жена од насиља (2002).

Дужна пажња и савесно испуњавање обавеза државе

Према међународним прописима, држава је одговорна за међународно незаконита учињена дела која се могу са њом повезати, кроз рад њихових органа попут полиције, имиграционе службе и затворских чувара. Ово начело је прописано у одредбама Комисије УН међународног права о одговорности држава за међународно незаконита дела (2001), који су широко прихваћени као обичајно међународно право.

Према међународним прописима о људским правима, држава има како негативна тако и позитивна задужења: државни званичници морају и да поштују закон и уздржавају се од чињења међународно незаконитих дела и морају да штите лица од других недржавних актера. Члан 5 став 1 односи се на обавезу државе да обезбеди да се њени органи, званичници, агенти, институције и други актери који иступају у име државе уздрже од дела насиља над женама. Став 2 истог члана садржи обавезе чланица у спровођењу дужне пажње и прилежности тј. савесности у вези са делима обухваћеним овом конвенцијом почињеним од стране недржавних актера. У оба случаја држава је одговорна уколико дође до њиховог кршења.

Обавеза дужне пажње државе усвојена је у више међународних инструмената, тумачења и пресуда које се односе на људска права у погледу насиља над женама. У њих спадају и Општа препорука бр.19 CEDAW комитета о насиљу над женама (1992), члан 4 Декларације Генералне скупштине Уједињених нација о елиминисању насиља над женама (1993), Конвенција о спречавању насиља над женама (Конвенција *Belém do Pará*, 1994) коју је усвојила Организација америчких држава, као и Препорука Савета Европе (Rec(2002)5) Комитета министара државама чланицама о заштити жена од насиља (2002).

Садржај члана 5 Истанбул Конвенције СЕ одражава судску праксу Европског суда за људска права, који је усвојио обавезу дужне пажње држава у новијој пресуди: *Opuz v. Turkey*, 2009. Суд је установио да позитивна обавеза заштите права на живот (члан 2 ЕCHR) захтева од државних власти да покажу дужну прилежност и пажњу, предузимајући превентивне оперативне мере у заштити лица чији је живот угрожен.

У односу на овакав развој догађаја у међународном праву и судској јуриспруденцији, веома је значајно укључити принцип дужне пажње државе у ову Конвенцију. Она не представља обавезу која се односи на резултат, већ обавезу која се односи на средство.

Земље чланице Конвенције су у обавези да организују свој одговор на све облике насиља обухваћених овом Конвенцијом, тако да надлежни органи могу савесно да спречавају, истражују, кажњавају и обезбеде репарацију за таква дела насиља. Уколико у томе не успеју држава је одговорна за чин насиља, који би иначе био искључива одговорност недржавног актера. Насиље над женама које почине недржавни актери прелази праг кршења људских права, како се наводи у члану 2, уколико чланице имају обавезу да предузму законодавне и друге мере неопходне за примену дужне прилежности у спречавању, истрази, кажњавању и одштети тј. репарацији за дела насиља обухваћена овом Конвенцијом, као и да обезбеде заштиту жртвама.

Појам „репарација“ може да обухвати различите облике репарације у складу са међународним прописима о људским правима, као што је реституција, компензација, рехабилитација, задовољење као и гаранција непонављања. У погледу компензације, важно је нагласити да овај облик репарације чланица обезбеђује под условима наведеним у члану 30 (2) ове Конвенције. То значи да је првенствено учинилац одговоран за штету и реституцију. Накнада такође може да се тражи од осигуравајућих компанија односно од државних програма здравственог и социјалног осигурања. Став 2 одређује споредну обавезу накнаде државе. Услови који се односе на захтев за накнаду могу се одредити националним законодавством, као што је обавеза да жртва прво и пре свега тражи накнаду од учиниоца. Државна накнада треба да постоји у ситуацијама када је жртва задобила озбиљне телесне повреде односно кад јој је нарушено здравље. Појам „недржавни актер“ односи се на физичка лица⁹.

Процесуирање извршилаца

На пољу процесуирања извршилаца, државе су обавезне да обезбеде да насиље према женама и насиље у породици буде кривично гоњено и адекватно кажњено. Изузећа тј. оправдања насиља на основу културе, обичаја, религијских ставова или тзв. „разлога части“ потпуно су неприхватљива за било који акт насиља обухваћен одредбама Конвенције. У том контексту, државе треба да осигурају да жртве насиља буду обухваћене специјалним заштитним мера-

⁹ Концепт „недржавни актер“ тј. физичка лица је већ објашњен у тачки II Препоруке Савета Европе Res (2002)5 о заштити жена од насиља.

ма током истражног и правосудног поступка против извршилаца. Органи унутрашњих послова морају одмах одговорити на позиве за помоћ од стране жртве и управљати опасном ситуацијом кроз процену ризика на одговарајући начин.

У одговору на питање која су кривична дела установљена Конвенцијом, произилази да су то:

- физичко насиље,
- психолошко насиље,
- узнемиравање личности,
- сексуално насиље, укључујући силовање,
- сексуално узнемиравање,
- принудни брак,
- генитално сакаћење жена,
- принудни абортус и принудна стерилизација.

Тиме је Конвенција недвосмислено послала поруку да насиље над женама и породично насиље дефинитивно више нису приватни проблеми, већ врло штетна појава против које ће се примењивати сет оштрих кривичних, административних и грађанско-правних санкција, скуп повезаних превентивних мера и ефикасних истражних процедура у земљама потписницама. Управо из тих разлога, Конвенција предвиђа оштрије кажњавање починилаца наведених кривичних дела, ако се ради о члановима породице односно о брачном или ванбрачном партнеру, како би се истакле посебно трауматизирајуће последице таквих кривичних дела почињених у оквиру породице.

„Кривична дела утврђена на основу ове Конвенције важе независно од природе односа између жртве и починиоца.» (чл. 43).

Велики број кривичних дела из ове Конвенције представља кривична дела која најчешће врше чланови породице, интимни партнери или друга лица у непосредном окружењу жртве. Постоје многи примери ранијих пракси у државама чланицама Савета Европе који указују да су при кривичном гоњењу таквих случајева прављени изузеци, било у законима или кроз праксу, уколико су жртва и учинилац, на пример, у браку или у вези. Најизразитији пример јесте силовање у браку, што се веома дуго није уопште признавало као силовање, због односа између жртве и учиниоца. Због тога су аутори текста Конвенције сматрали да је неопходно успоставити принцип по којем врста односа између жртве и учиниоца не спречава важење било ког кривичног дела из ове Конвенције.

- „1. Узимајући у обзир права жртве током свих фаза кривичног поступка, стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да се истраге и судски поступци за све видове насиља обухваћених овом Конвенцијом спроводе без неоправданог одлагања.
2. У складу са основним принципима људских права и имајући у виду разумевање насиља из родне перспективе, стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде делотворну истрагу и судски поступак кривичних дела утврђених на основу ове Конвенције.“ (чл. 49)¹⁰

¹⁰ Tekst Konvencije: www.coe.int/violence/conventionviolence

Конвенција жели да спречи могућност да случајеви насиља над женама и насиља у породици добију низак приоритет у оквиру истрага и судских процеса, што у великој мери доприноси осећају некажњивости међу учиниоцима и доприноси опстанку високог степена прихваћености тих облика насиља. Ради постизања овог циља, у ставу 1 наводи се обавеза да се истраге и судски процеси у вези са свим облицима насиља обухваћеним овом Конвенцијом спроводе без непотребних одлагања. Тиме се доприноси обезбеђивању кључних доказа, унапређењу стопе осуда и стаје на крај некажњивости. Важно је напоменути да, иако је важно да се обезбеде брзе истраге и процеси, подједнако је важно поштовати права жртава током тих фаза. Став 1, према томе, захтева од земаља чланица да што више избегавају погоршање стања жртава током истраге и судских процеса и да им обезбеде помоћ током кривичних процеса.

У ставу 2 наведене обавезе допуњене су успостављањем обавезе да се обезбеди да истрага и судски поступак у случајевима свих облика насиља обухваћених овом Конвенцијом буду извршени на делотворан начин. То значи, на пример, утврђивање одговарајућих чињеница, разговоре са свим расположивим сведоцима, као и спровођење форензичке истраге засноване на мултидисциплинарном приступу, уз коришћење најсавременије криминалистичке истражне методологије како би се обезбедила свеобухватна анализа кривичног случаја. Од служби унутрашњих послова захтева да брзо и адекватно реагују нудећи одговарајућу и непосредну заштиту жртвама, док став 2 захтева њихово брзо и адекватно укључивање у спречавање и заштиту од свих облика насиља обухваћених овом Конвенцијом, укључујући примену превентивних оперативних мера и прикупљање доказа.

Поштовање ове обавезе, укључује, на пример, следеће:

- право на долазак надлежних органа унутрашњих послова на место на којем је особа у датом тренутку изложена ризику;
- одговарајуће поступање и давање савета жртвама од стране надлежних органа унутрашњих послова;
- саслушање жртва, без одлагања, које врше специјално обучена, и према потреби женска лица у просторијама намењеним успостављању односа поверења између жртве и запосленог у органу унутрашњих послова;
- обезбеђивање одговарајућег броја жена запослених у органима унутрашњих послова, на свим нивоима одговорности.

Неопходно је предузети делотворне мере како би се спречили најизразитији облици насиља, односно убиство и покушај убиства. Сваки такав случај би требало пажљиво испитати како би се утврдили могући пропусти у заштити, са циљем унапређења и развоја даљих заштитних мера.

„Члан 54 – Истраге и докази - Стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да, током сваког грађанског односно кривичног судског поступка, докази, који се односе на сексуалну прошлост и понашање жртве, буду прихваћени само уколико је то релевантно и неопходно.“¹¹

¹¹ *Ibidem*

У судским поступцима докази везани за сексуалну прошлост и сексуално понашање жртве понекад се злоупотребљавају како би се дискредитовали докази које представља жртва. Одбрана понекад користи доказе о ранијем сексуалном понашању како би се оповргли углед, кредибилитет и непостојање пристанка жртава. То се нарочито јавља у случајевима сексуалног насиља, укључујући силовање. Представљање те врсте доказа може да допринесе опстанку штетних стереотипова о жртвама као промискуитетним, те тиме и неморалним особама које нису вредне заштите грађанског и кривичног права. То може да доведе до *de facto* неједнакости, пошто је много вероватније да ће жртвама, које су претежно жене, бити додељена та врста заштите уколико се оцени да су угледне.

Од кључне важности је нагласити да раније сексуално понашање жртве не би требало посматрати као оправдање за случајеве насиља над њом. Међутим, у појединим чланицама Конвенције, прихватљивост и разматрање доказа леже у области дискреционог права судије, док је у другим строго унапред прописано правилима кривичног процесног права. Члан 54 повлачи обавезу чланица да предузму неопходне правосудне односно друге мере како би се обезбедило да докази везани за сексуалну прошлост и сексуално понашање жртве буду дозвољени односно размотрени искључиво уколико је то од значаја и неопходно. То значи да ова одредба ограничава прихватљивост таквих доказа, како у грађанским тако и у кривичним процесима, на случајеве у којима је од значаја за конкретно питање на суђењу и уколико поседују значајну доказну вредност. Према томе, тиме се не искључује прихватљивост наведених доказа. Уколико судије прихвате доказе о ранијој сексуалној прошлости, требало би их представљати на начин који не води секундарној виктимизацији. Жртве би требало да имају приступ правним средствима без проласка кроз додатне трауме због своје сексуалне прошлости и понашања.

Процена ризика

„Члан 51 – Процена ризика и управљање ризиком -

1. Стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да сви релевантни органи обаве процену ризика од смртности, озбиљности ситуације и ризика од понављања насиља у циљу управљања ризиком, и уколико је неопходно, обезбеде координирану заштиту и подршку.
2. Приликом обављања процене из става 1, стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да се, на потпуно прописан начин, узме у обзир чињеница да, у свим фазама истраге и примене заштитних мера, починиоци дела насиља обухваћених овом Конвенцијом поседују ватрено оружје односно имају приступ ватреном оружју.“¹²

У сржи сваке интервенције у случају свих облика насиља обухваћених овом Конвенцијом мора бити брига за безбедност жртве. У овом ставу се, према томе, одређује обавеза да се обезбеди да сви надлежни органи, не само по-

---

¹² *Ibidem*

лиција, делотворно оцене и развију план за управљање безбедносним ризицима са којима се одређена жртва суочава од случаја до случаја, у складу са стандардизованом процедуром, уз сарадњу и међусобну координацију.

Многи учиниоци прете својим жртвама озбиљним насиљем, укључујући смрт, и вршили су озбиљно насиље над својим жртвама у прошлости. Према томе, важно је да се при свакој процени ризика, као и током управљања ризиком размотри могућност поновног насиља, првенствено смртоносног насиља, и да се на одговарајућ начин оцени озбиљност ситуације. Сврха ове одредбе јесте да се обезбеди успостављање делотворне мреже стручњака из различитих агенција ради заштите жртава које су под високим ризиком. Процену ризика је, према томе, неопходно спроводити са циљем управљања утврђеним ризиком кроз развој безбедносног плана за дату жртву, како би се обезбедила координисана безбедност.

Међутим, важно је обезбедити да све мере које се предузимају ради процене и управљања ризиком од даљег насиља омогућавају поштовање права оптуженика. У исто време, од врхунске је важности да такве мере не погоршају стање жртава и да истраге и судски процеси не доведу до секундарне виктимизације.

У ставу 2 се проширује обавеза како би се обезбедило да се при процени ризика наведеној у првом ставу овог члана са дужном пажњом узму у обзир информације о ватреном оружју у поседу учинилаца. Поседовање ватреног оружја за учиниоца представља не само моћно средство присилне контроле над жртвама, већ повећава и ризик од убиства. То нарочито важи за постконфликтне ситуације односно за државе са традицијом држања ватреног оружја, што учиниоцима може да омогући лакши приступ наоружању. Стога је важно да се систематски узму у обзир све процене ризика са којим се жртва суочава у свим фазама истраге и примене заштитних мера, као и да ли учинилац законито односно незаконито поседује или има приступ ватреном оружју, како би се гарантовала безбедност жртве.

Примера ради, приликом издавања хитних налога за забрану приласка или заштиту, као и приликом одређивања казне након кривичних пресуда за било који облик насиља обухваћен овом Конвенцијом, земље чланице могу да усвоје, у оквиру националних законодавних система, неопходне мере како би се омогућила тренутна заплена ватреног оружја и муниције. Осим тога, како би се покрило сво оружје које може да се искористи у озбиљним случајевима насиља, првенствено борбени ножеви, потребно је, у мери у којој је то могуће, узети у обзир поседовање односно приступ таквом наоружању.

Поступци по службеној дужности

Свесни посебно трауматичне природе кривичних дела из овог члана, аутори нових европских стандарда у Конвенцији су настојали да олакшају терет који дуготрајна кривична истрага и поступак стављају на жртву, у исто време обезбеђујући да се учиниоци приведу правди. Циљ јесте да се омогући спро-

вођење кривичних истрага и поступака без стављања терета покретања поступка и обезбеђивања осуде на жртву. Став 1 чл. 55. обавезује земље чланице да обезбеде да истраге различитих категорија кривичних дела неће „у потпуности зависити“ од извештаја, односно пријаве коју поднесе жртва и да поступак може да се настави чак и ако жртва повуче своју изјаву односно пријаву.

Конвенција користи израз „зависити у потпуности“ како би се решиле процедуралне разлике између различитих правних система, имајући на уму да је обезбеђивање истраге, односно судских поступака за кривична дела наведена у овом члану одговорност државе и њених органа.

Посебно дела која за последицу имају тешке телесне повреде односно лишавање живота, морају бити решена брзо и непосредно од стране надлежних органа. Чињеница је да многа наведена кривична дела обухваћена овом Конвенцијом врше чланови породице, интимни партнери односно лица у непосредном окружењу жртве, а осећање стида, страха и беспомоћности које проистиче узрок су малог броја пријава, и, сходно томе, пресуда.

Према томе, органи унутрашњих послова би требало да спроводе проактивне истраге како би прикупили доказе, као што су суштински докази, сведочења жртава, медицинска вештачења итд. да би се обезбедила могућност спровођења поступка чак и ако жртва повуче изјаву односно пријаву барем када у погледу озбиљних кривичних дела као што су физичко насиље које за резултат има смрт односно телесне повреде. Став 1 овог члана отворен је за резерве у погледу члана 35 по питању мањих кривичних дела. Конвенција јасно разграничава кривична дела физичког насиља која за резултат имају озбиљне телесне повреде односно лишавање живота које би биле изузете од наведене могућности резерве тј. изузећа од примене од стране земаља чланица и друга, мања кривична дела физичког насиља која немају такве последице. Међутим, оставља се чланицама да одреде шта представља „мање кривично дело“ физичког насиља.

Са циљем оснаживања жртава и подстицањем да прођу кроз кривични поступак, став 2 захтева од чланица да обезбеде да организације за жртве, специјално обучени саветници за питања насиља у породици и друге врсте служби за подршку/заступање могу да помогну и подрже жртве током истрага и судских поступака.

Примери добре праксе показали су да жртве, којима током истраге и поступка подршку односно помоћ пружа специјализована служба за подршку, радије подnose пријаву и сведоче и боље су опремљене да предузму емотивно тежак задатак активног доприноса исходу поступка. Подршка није правне, већ практичне/психолошке природе. Укључује психичку / емотивну припрему жртава да издрже сведочење пред оптуженим, присуство уз жртву током поступка у суду, односно другу практичну и емотивну помоћ.

Закључна разматрања

Усвајање Конвенције после две године интензивних преговора¹³ и обављених поступака ратификације у потребном броју земаља, означава велико правно и цивилизацијско достигнуће на почетку XXI века.

Значајно је истаћи далекосежна решења Конвенције, од глобалне важности, посебно имајући у виду превенцију, протекцију жртава насиља и нарочито, процесуирање починилица, што све укупно чини базу концепта: „три П“ плус интегрисани родни приступ у све мере јавне политике, које земље потписнице Конвенције буду предузимале у овом домену. Конвенција Савета Европе (СЕ) о спречавању и борби против насиља према женама и насиља у породици је управо такав незаобилазни међународно-правни докуменат, који је превасходно усмерен на заштиту људских права жена и осталих жртава породичног насиља.

Основни циљ нових европских стандарда оличених у Конвенцији Савета Европе представља успостављање нулте толеранције у односу на насиље према женама и на насиље у породици, не само у Европи, већ и на глобалном нивоу. По први пут на међународно-правном плану се стигло до правно обавезујућег документа. Пре усвајања Истанбул Конвенције, сведоци смо присуства мноштва декларација, препорука и стратешких смерница на овом пољу. У томе лежи посебан значај ове Конвенције.

Србија је ратификовала Истанбул Конвенцију крајем октобра 2013. и тиме испунила препоруку UN CEDAW Комитета. Предстоје, међутим, неопходни кораци у изменама и допунама кривично-правног и грађанско-правног регулисања ове области, као и у домену релевантне превенције.

Поред тога, Србија је већ испунила обавезу уграђену у Конвенцији која захтева од земаља потписница ко-ординисани приступ у решавању проблема насиља према женама и насиља у породици, уз учешће свих надлежних државних органа и невладиног сектора. То значи да су релевантни учесници у ланцу надлежних државних тела и представници цивилног друштва обавезни да израде протоколе о сарадњи на националном нивоу, што је већ учињено половином 2013. Доказ про-активног става Србије у овој области је и усвајање Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима (2011), која је у потпуности усклађена са Конвенцијом СЕ док је она још била у изради.

Конвенција Савета Европе представља обновљено стремљење ка суштинској једнакости између жена и мушкараца, усмерена ка отклањању дубоко укоревених неједнаких односа моћи између полова. Отуда се насиље према женама правно сагледава кроз призму тешке дискриминације и кршења људских права жена са искуством насиља. Поред родног приступа, Конвенција садржи и широк обухват примене, јер упућује земље потписнице да њене одредбе регулишу и заштиту осталих жртава насиља у породици.

¹³ Коауторка Проф. Др Г. Гасми је заступала Србију током двогодишњих преговора о Конвенцији у оквиру Савета Европе

Универзални правни допринос Конвенције представља чињеница да она обавезује земље потписнице да у своја домаћа законодавства унесу прописе о кривичном гоњењу одређених кривичних дела, као што су: генитално сакаћење жена и девојчица, принудни брак, узнемиравање личности, принудни абортус и принудна стерилизација.

Драгоцену вредност Конвенције представља установљавање посебног надзорног механизма (ГРЕВИО) за праћење њене примене у форми независног експертског тела, у циљу дугорочне ефективности одредаба Конвенције у земљама чланицама Конвенције.

Глобална вредност правних решења садржаних у Истанбул Конвенцији чине да она представља превасходно међународно-правни инструмент заштите људских права и наслања се на најзначајније правне документе Савета Европе¹⁴ и Уједињених Нација (УН). Ради се о следећим међународним инструментима на глобалном нивоу:

- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966),
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966),
- Конвенција Уједињених нација (УН) о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW, 1979) и Опциони протокол Конвенције (1999),
- Општа препорука бр. 19 Комитета за елиминисање свих облика дискриминације жена (Комитета CEDAW о насиљу над женама),
- Конвенција Уједињених нација о правима детета (1989) и Опциони протоколи Конвенције (2000) и
- Конвенција Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом (2006).

У оквиру приступања Србије Европској унији, поштовање људских права представља, *inter alia*¹⁵, један од најзначајнијих политичких критеријума сходно одлукама ЕУ из Копенхагена (1993) и одредбама Лисабонског Уговора о ЕУ (2009). Отуда ратификација Истанбул Конвенције од стране Србије представља потврду поштовања људских права и слобода, јер је једно од основних права управо право на живот без насиља.

---

¹⁴ Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (ETS бр. 5, 1950) и њени протоколи, Европска социјална повеља (ETS бр. 35, 1961, ревидирано 1996, ETS бр. 163),- Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (ETS бр. 197, 2005) и Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања (ETS No. 201, 2007).

¹⁵ Сет политичких критеријума за приступање Србије ЕУ је свакако далеко комплекснији и чини приоритетне елементе у процесу стицања чланства ЕУ, ближе о томе код Миша Ђурковић, „Европске интеграције Србије између нормативизма и геополитике“, Култура полиса, посебно издање: ИЗАЗОВИ ПРОЦЕСА ПРИСТУПАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ, ISSN 1820-4589, 2014, стр. 89-109.

Литература:

1. Gasmi, Gordana (2013), *European Legal Standards on Gender Equality – Situation in Serbia*, Efficiency of Legal Norms II, Law Faculty Cluj-Napoca, Romania, ISSN 2344 – 5475, pp. 482-492
2. Gasmi, Gordana (2014), *New CoE Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence “Istanbul Convention” – Importance of Setting European Legal Standards*, br. 2/2014, str. 37 – 57, naučni časopis Strani pravni život, UDK 34 ISSN 0039 21 38, Beograd
3. Gasmi, Gordana (2012), "New European Legal Standards in the area of women human rights - CoE Convention on combating violence against women and domestic violence", Collection of papers presented at the international conference Efficiency of Legal Norms I, Cluj – Napoca, Romania, ISBN 978-606-522-873-3, pp. 141- 153
4. Gasmi, Gordana (2012), *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – pravni komentar*, UNDP projekat I Kraljevina Norveška "Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja", ISBN 978-86-7704-068-0 – , str. 122, Beograd
5. Ignjatović, Tanja (2011), *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: Model koordiniranog odgovora zajednice*, Rekonstrukcija Ženski fond, ISBN 978 – 86 – 910101 – 2 – 6, Beograd
6. *Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*, (2011), UNDP i Ministarstvo rada i socijalne politike Srbije, Sl. Glasnik Srbije br.. 027/2011 od 20. 04. 2011, ISBN 978 – 86 – 7704 – 061 – 1, Beograd, str. 115.
7. Gasmi, Gordana & Kostić, Marija (2011), *EU Legal Standards on fundamental rights – importance for Serbia*, Harmonizacija zakonodavstva R. Srbije sa pravom EU, Tematski Zbornik sa međunarodnog skupa u organizaciji Hans Seidel Stiftung i Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
8. Petrović, Dragana, (2012), *Različite strategije kontrole trgovine ljudima: problemi i perspektive*, „Relevantna pitanja primene međunarodnog krivičnog prava u nacionalnom pravu (12. Tematski međunarodni naučni skup, Tara, Intermex, str. 322-343.
9. *Rod i nasilje – Priručnik o rodno zasnovanom nasilju koje pogada mlade*, Veur, Vretthem, Titli, Toth, Savet Evrope, (2010), www.coe.int/compass
10. *O počiniocima nasilja u porodici I partnerskim odnosima* (urednica Snežana Lakićević), (2011), Ministarstvo rada I socijalne politike, Projekat Borba protiv seksualnog I rodno zasnovanog nasilja, Beograd
11. Despotović, V, Filipovski, L, Ivanović, J, Veselinović, J., Badnjarević, N, (2008), *Sistemski interventni program za zaustavljanje nasilja u porodici*, materijal iz akreditovanog programa obuke, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd
12. *The World's Women 2010, Trends and Statistics*, United Nations, New York (2010), Department of Economic and Social Affairs, ST/ESA/STAT/SER.K/19, ISBN 978-92-1-161539-5
13. Đurković, Miša (2014), *Evropske integracije Srbije između normativizma i geopolitike*, Kultura Polisa, posebno izdanje: IZAZOVI PROCESA PRISTUPANJA REPUBLIKE SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI, ISSN 1820-4589, 2014, str. 89-109, Novi Sad
14. UNDP, WHO, UNODC, *Global Status Report on Violence Prevention 2014*, 2014, New York
15. Recommendation of the Council of Europe (2002)5 on protection of women against violence, Strasbourg, www.coe.int/violence

THE GLOBAL SIGNIFICANCE OF THE NEW EUROPEAN STANDARDS OF CRIMINAL PROSECUTION OF PERPETRATORS OF DOMESTIC AND GENDER - BASED VIOLENCE

Summary: The authors analyzed provisions of the new Convention of the Council of Europe (Istanbul Convention) on preventing and combating violence against women and domestic violence, which entered into force in August 2014. seen from the aspects of their internationally recognized legal results in the field of criminal proceeding of perpetrators. Thesis on comprehensiveness and importance of the establishing common legally binding standards in this domain is presented and proved, through insight into the essence of common legal principles that have been formulated by 47 member states of the Council of Europe. Being legal instrument of regional profile, this Convention is to obtain universal implementation, since it is open for the accession also to non-member states. Therefore, the authors emphasized its global character and universal legal achievements.

Key words: perpetrators, gender based violence, Council of Europe, Istanbul Convention, domestic violence

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*
Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 347.61/.64:343.8
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.01.2015
Одобрен: 21.01.2015

НАМЕТАЊЕ ОЧИНСТВА КАО СПЕЦИФИЧАН ОБЛИК ДЕГРАДАЦИЈЕ ПОРОДИЧНИХ ВРЕДНОСТИ И ЗЛОУПОТРЕБЕ ПОВЕРЕЊА У БРАЧНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Сажетак: Живимо у времену пуном контрадикторности, које пред „модерног човека” ставља бројне изазове и искушења. Стање апатије, унезверености, бездушности и отуђења, допринело је да наша свакодневница буде испуњена стањем неизвесности која је све присутнија у животу данашњег човека. Тај талас који је захватио човечанство на планетарном нивоу, неминовно увлачи друштво у глобалну кризу морала, што се у новонасталим околностима одразило и на породицу као основну ћелију друштва, а самим тим и на брак као друштвену, верску и законску заједницу између две особе. У том контексту, дошло је до деградације породичних вредности, нарочито у погледу злоупотребе поверења у брачној заједници, која нажалост није успела да се одупре прималним нагонима који скривају нељудске механизме, непримерене постигнутим и усаглашеним хуманим цивилизацијским стандардима. У овом раду ћу се из разлога целисходности усредсредити на само један сегмент девијантног понашања, у породици, односно у брачној и ванбрачној заједници и то кроз образац „понашања” појединих мајки, који сам назвао „наметање очинства” и оквалификовао као савремени, перфидни, злочин без казне, почињен од стране биолошког или социјалног женског родитеља детета (потомка). Истовремено покушавајући да укажем да себичност, похлепа и индолентност, представљају само део симптоматологије душевне оболелости друштва, где се банализује људскост, а промовише отуђеност од вредности и патолошка амбивалентност.

Кључне речи: наметање очинства, отуђење човека, породичне вредности, функционална породица, дисфункционална породица, аморалност, кривично дело, кривичноправни систем

Увод

У мноштву научних радова који се објављују и третирају, мање - више на идентичан или сличан начин, феноменолошка и етиолошка обележја од-

---

* zdjbjelajac@gmail.com

ређених појава у друштву, тешко је запазити неки „новитет” који би подстакао моју знатижељу као научног радника, и истовремено допринео сопственом, али и ширем освешћивању и подизању колективног нивоа свести о реалном стању емотивне осакаћености друштва. Истини за вољу, и моја маленкост се добрим делом утопила у ту „научну колотечину”. Међутим, прихватање несавршености у сопственом научном раду и трагање за темама које у перспективи могу дати допринос одређеној научној области, уз продубљивање и размену диферентних размишљања и ставова, јесте тенденција сваког искреног, добронамерног, али и знатижељног научног прегаоца.

Човечанство је кроз своју дугу историју пролазило кроз трауматична и болна искуства. Стога је било за очекивати, да људи као разумна бића на овом степену развоја цивилизације, искористе импозантан помак у научно-технолошким достигнућима за афирмацију демократије, социјалне правде и уопште хуманијих услова живљења. Међутим, створила се једна апсурдна, али најалост стварна парадоксална ситуација. Упоредо са револуционарним променама које су оствариле немерљив утицај на све аспекте живота и рада савременог човека, порастао је и ниво отуђења међу људима. Та „пандемија” је евидентно захватила човечанство на глобалном нивоу, па је дошло до појаве отуђења и код оних који су у нашем непосредном окружењу. Породица као основна ћелија друштва, запоставила је традиционалне вредности синергије и блискости „директног” односа, не остављајући простора за емпатију, брижност и осећајност, што се напослетку одразило на стабилност породице и брака.

Да савремено отуђење човека од човека, нема само нехумани, већ и деструктивни карактер, покушаћу да образложим кроз анализу једног непримерног социопатолошког феномена, заступљеног у брачној и ванбрачној заједници, а који сам назвао „наметање очинства”. Уједно ми је намера да скренем пажњу не само научној, већ и широј јавности, на моралну изопаченост, поквареност, подлост и суровост особа починиоца ових злодела, демистификујући њихов бездушни карактер, који деградира свету и најузвишенију улогу мајке, предодређену да је красе племените особине присности, оданости, привржености, топлине и разумевања, према својим ближњим.

Отуђеност човека од човека као образац савременог живљења

Тенденција да се људске вредности и идеали у које су многи наивно веровали, устале у савременом „хуманом друштву”, доживела је пораз. И те истине морамо бити свесни. Ти визионарски циљеви очито су били толико далеки и недостижни, да се морамо запитати, како је човечанство после хиљада година цивилизацијског развоја, нарочито сада у ери глобализације и научнотехнолошког напретка, дошло до стања безнађа, безизлазног „ропства”, отуђења човека од човека, али и отуђења човека од природе. Озвереност људи је њихова узајамна отуђеност када су они отуђени једни од других као звери, као животиње. Отуђеност је отуђеност од других личности. То је унутрашње непризнавање „другог”, одрицање у њему личности, што значи однос према

другом човеку као према животињи која не поседује дар бесмртне личности. Отуђеност је корен и суштина трагедије света. Отуђеност у људима није њихово нормално стање, већ је последица њиховог грехопада. Откако се човек заразио отуђеношћу, његова воља је постала врло склона греху. Кроз грех је ушла у свет смрт. Као последица грехопада и разорне рушилачке склоности која је ушла у човекову природу, појавиле су се болести, страдања и смрт која одваја тело од душе. Отуђеност стоји иза сваке греховне страсти, она представља позадину за страсти и извор с којег се оне хране. Отуђеност је присутна како у грубим страстима (гнев, блуд), тако и у перфиднијим (среброљубље, славољубље, самољубље, стомакоугађање). Отуђеност је узрок међусобног неразумевача међу људима. Догађа се, на пример, да неки човек покушава да нешто објасни другом, а овај никако не може да схвати смисао његових речи, иако обојица говоре истим језиком. Отуђеност је узрок хладноће, помрачености и окорелости срца, равнодушности према ближњима, равнодушности према духовном. Она је узрок лукавства, претварања (глуме) и извештачености у људима.¹

Са сигурношћу се може потврдити, да „отуђеност човека од човека”, напослетку и јесте један од водећих разлога зашто људи чине разна злодела о којима свакодневно можемо слушати. Неки људи, напосто, не поседују способност обуздавања да не чине зло. Често се догађа да наизглед обични, мирни људи које свакодневно виђамо у својој средини почине стравичне злочине. Зашто се то догађа? Зашто људи чине зло и другима наносе бол?²

Човек једноставно више нема времена за другога већ се константно окреће у круг, унутар вртлога сопствених интереса у којем често не бира средства како би постигао своје себичне циљеве.³ Удаљавајући се од других, човек се заправо дистанцирао и од самог себе, а самим тим и од суштине свог постојања. Несвакидашња злодела која се чине, попут неких „невидљивих злочина”, разарају породицу и „убијају душу”. Она су продукт деструкције, према којој постоји толеранција заједнице, а самим тим и уопште неоправдано изостаје адекватна реакција друштва.

Афирмација породичних вредности

Резултат разорених породичних вредности, је очигледно „замућено огледало” савременог друштва, које без јасних контура и визије, само наизглед корача напред, а у бити врло често стагнира или хода уназад. На питање, да ли знамо које су најзначајније породичне вредности и колико се трудимо да их

¹http://www.pravoslavniodgovor.com/Svet_oko_nas/pokusaj_razotkrivanja_Apokalipse/otudjenost.htm/25/11/2014.

² Жељко Бјелајац, „Алијенација човека у ери научнотехнолошког развоја и глобализације као узрок пораста и разноликости организованог криминала”, *Култура полиса*, год. XI (2014), бр.25, Култура – Полис, Нови Сад, стр.385-396.

³ Никола Кнежевић, „Ропство савременог човека или илузија слободе”, <http://blog.b92.rs/text/6545/Ropstvo-savremenog-coveka-ili-iluzija-slobode/29/11/2014>.

поштујемо, невољно и конфузно одговарамо. Човек, премда је разумно биће, несвесно је срушио своју прву линију одбране - своју породицу.

Породице које поштују одређене одабране вредности, јаке су, а њихови чланови су блиски, а управо та блискост им омогућава да када се члан породице сусретне са проблемима у животу, има сигурну базу којој се може вратити. Јака и постојана породица основ је за изградњу самопоуздања њених чланова, кроз неговање породичних вредности, као што су:⁴

- Осећај припадања – Битно је да се сваки члан породице осећа вољеним, да се осећа да припада породици и да је битан члан те своје заједнице и при том да увек зна да у истој има сигурно уточиште.
- Флексибилност - Невољност да се направе неки уступци доводе до тога да су чланови породице несрећни и озлојађени. Више флексибилности у доношењу одлука усређиће чланове породице, јер ће се сви осећати као да су учествовали равноправно у доношењу одлука, а не као да им одређени чланови породице диктирају живот.
- Поштовање - Шта значи поштовати чланове своје породице? Људи имају различите представе о овоме. То на пример може бити када се при доношењу одлука узимају у обзир и осећања, мишљења и преференције свих чланова породице. Такође, поштовање може да значи и прихватање и уважавање свачијег мишљења, осећања и доприноса породици као целини.
- Искреност - Бити искрен је основа сваке везе односно сваког односа који заснивамо у животу. Без искрености, не може се формирати озбиљан и дубок однос који ће да траје. Искреност се подстиче тако што се вежба стрпљење и поштовање према члановима породице када они признају да су негде погрешили или нешто лоше учинили.
- Опраштање - Изабрати да се опрости некоме ко се о вас огрешио је једна од најбитнијих одлука које свако мора да донесе. Кључно је да оно што једном одлучимо да опростимо не спомињемо касније у будућности као аргумент против особе која је раније направила ту грешку.
- Великодушност - Треба давати без размишљања шта ћемо добити за узврат. Ова вредност ствара одговорне људе који ће у будућности доприносити заједници. Кроз великодушност ми градимемо емпатију, јер на тај начин размишљамо више о томе шта другоме треба. Бити великодушан не значи просто давати новац некоме коме је он потребан, већ подразумева улагање времена, љубави и пажње.
- Знатижеља - Деца су природно знатижељна, али многа кроз одрастење изгубе овај „истраживачки дух”. Јако је битно охрабривати и усмеравати нашу децу, али и нас одрасле, да будемо знатижељни у вези са стварима.
- Комуникација - Комуникација је пре уметност, него наука. Неспособност да се комуницира ће највероватније довести до незадовољства и неспоразума. На тај начин мале ствари прерасту у огромне и тада их је теже решити.
- Одговорност - Одговорност је нешто што се учи. Деца која се науче одговорности израстају у одговорне људе.
- Традиција - Традиције су оно што породицу чини посебном и другачијом од других. То су ствари које само та породица ради на одређен начин и на тај начин се њени чланови повезују и тако се ствара осећај припадања и заједништва.

---

⁴ <http://www.021.rs/Zivot/Porodica/Deset-osnovnih-porodicnihvrednosti.html/29/11/2014>.

Наравно, наведеним вредностима не исцрпљује се сет традиционалних породичних вредности, којих има много. Породица је наравно, елемент друштвене структуре и основ свега и уколико она није стабилна, то нам се одражава на сам живот. Породица у бити може бити срећна или несрећна, међутим она је најважнија, ми њој припадамо, део смо ње и када нам буде „ускраћена” реагујемо на крајње асоцијалан начин.

Специфичности функционалне и дисфункционалне породице

„Постојање здраве и посвећене породице предуслов је постојања здравог и напредног друштва.”⁵ Породица је темељни фактор развоја, младе, здраве, друштвено одговорне, социјално прихваћене и отпорне личности. Сви чланови породице налазе се под сталним и разноврсним утицајима како социопсихолошким тако и биолошкорепродуктивним, економским и правним. Проф. др Зорица Кубуровић када говори о породици и њезином утицају на своје чланове каже: „Свакако сматрам да је породица примарна и незамењива у формирању личности и да под тим темељима постоји и опстаје све што има везе с човеком и друштвом. Породица има моћ, још увек, да врши селекцију информација и да их прилагођава и живи по неком властитом кључу”.⁶ Када пођемо од дефиниције у праву која о породици говори као „основној јединици друштва, у којој супружници, деца, ванбрачни партнери и остали сродници, живећи у заједници живота, стварају природне и правом утврђене услове за развој и благостање свих чланова породице, а посебно деце”,⁷ приоритетно се намеће закључак о снази и утицају породице на нормално и социолошки прихватљиво понашање свих њених чланова и њезин позитиван утицај на здраво одрастање деце и њихов правилан развој као личности.

Породицу можемо поделити на функционалну и дисфункционалну. Функционалну породицу детерминишу: љубав, топлина, сигурност, поверење, заштита, нежност, помоћ, подршка, разумевање, саветовање, објашњавање, толеранција, васпитно вођење, сарадња, припадност, материјални и социјални статус, идентитет, уважавање, самоуважавање. Дисфункционалну породицу одређује и карактерише: недостатак љубави, несигурност, одбаченост, пресија, агресивност, напетост, непријатност, безвољност, апатија, негативизам, бежање у деликвентне групе, проституција, како одраслих чланова породице, тако и дечија проституција.⁸ Из оваквих одређења породице логично произлази да

⁵ Милан Почуча, Небојша Шаркић, *Породично право и породичноправна заштита*, Правни факултет Универзитета Унион и ЈП Службени гласник, Београд, 2011, стр. 61.

⁶ Зорица Кубуровић, „Религија и млади”, *Религија и толеранција*, Вол. 7, бр.12, ЦЕИР, Нови Сад, 2008, стр. 217-233.

⁷ Милан Почуча, *Породично право*, Правни факултет Универзитета Привредна академија, Нови Сад, 2010, стр. 42.

⁸ Проф. др Александар Милић, психолог и психијатар, поред датих дефиниција породице, пишући о поремећајима у понашању унутар породице наводи да је „у центру свих догађања, поред бројних фактора, личност и њена интеракција са социјалном средином која резултира повољним и/или неповољним животним ситуацијама. Социјална средина (социјални миље) делује на развој

здрава и функционална породица спречава у корену настанак предуслова који воде поједине чланове у девијантно или у крајњем случају ризично понашање. При томе је снажно изражен утицај одраслих особа у породици на децу.

Такође, дечије одрастање у породици, прати низ специфичности. Неке се огледају кроз:

- Учење од старијих;
- Прихватање ауторитета родитеља и његових ставова;
- Немогућност остваривања социјалних контаката ван породице без сагласности;
- Материјалну зависност од породице;
- Природна ограничења условљена чињеницом физичке и психичке незрелости.

Дакле, потпуно је природно и логично да дете прихвата све утицаје унутар породице, били они позитивни или негативни. Тек касније у старијим узрастима дете може формирати критички став о некима од њих. Јасно произлази, да здрава и функционална породица кроз међусобну љубав, разумевање, узајамно помагање, поштовање, превентивно утиче на правилно формирање мишљења и односа свих њених чланова према многим животним ситуацијама, биле оне повољне или неповољне. Исто тако дисфункционална породица коју карактерише одсуство било каквог саосећања, љубави, пажње, међусобне бриге и одговорности за здравље, живот, личну безбедност и нормалан развој деце, значајно подстиче настанак разних облика девијантног понашања.⁹ Коначно, најчешће као последица лоших брачних и породичних односа и сукоба, може да дође до развода родитеља,¹⁰ којим породица углавном престаје да постоји као заједница која пружа потпуну заштиту, размену осећања и друштвених искустава неопходних за развој детета. Последице по развој детета су јаче и патогеније уколико је дете млађе и уколико се развод одвија у осетљивијим фазама развоја. Деца, чији је претходни душевни развој био угрожен због лоших породичних односа, са разводом најчешће доживљавају нове повреде. Одговор детета на промену састава породице и губитак једног члана је раз-

---

личности: физичке конституције, способности, темперамента, карактера, потреба, интереса, схватања и ставова. Структура личности резултанта је деловања бројних фактора фамилиогенетских, социјалних (породице, школе, медија...); Александар Милић, *Етиологија насиља у породици као фактор основне превенције*, *Приручник за поступање субјеката заштите*, Гендер центар — центар за једнакост и равноправност полова, Бања Лука, 2008, стр. 29–30.

⁹ Жељко Бјелајац, Милан Почуча, „Место и улога религије и породице у развоју и превенцији проституције”, у: Жељко Бјелајац и Мина Зиројевић, ур., *Организовани криминалитет - Изазов XXI века*, Зборник радова са Међународне научне конференције, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2012, стр. 243–269.

¹⁰ У Србији се у 2013. години развело 8.170 парова, гласе званични подаци Републичког завода за статистику, и тај број је у односу на 2012. повећан за чак 11 одсто. Статистика говори да је просек година старости приликом развода брака за жене 39 година, а за мушкарце 43 године. Просечно трајање разведеног брака за 2013. годину је 13,4 године, што је дуже него у 2012. години, када је просек био 12,9 година, док највећи број разведених бракова чине бракови с децом (55 одсто), а након развода деца су у 78 одсто случајева додељена жени као старатељу. Разлози за овакав тренд су различити, а психолози појашњавају да је пуцање бракова последица урбанизације и новог времена у коме живимо, а у ком влада другачији систем вредности. Доступно на: <http://www.telegraf.rs/vesti/1136075-znate-li-nekog-ko-se-nije-razveo-alarman-tan-broj-propalih-brakova-u-srbiji>

личит, а као облици неповољних рекација су и агресивно, асоцијално и криминално понашања.¹¹ Код дисфункционалних породица, поремећени су и елементарни обрасци цивилизованих интерперсоналних комуникација, са искљученошћу емоционалних веза и међусобне привржености. У таквим породицама влада конфузност и дезорганизованост, а основни системи вредности су неусклађени и губе на значају. Међусобни конфликти постају до те мере изражени, да постају хронични облици са којима се живи и функционише у специфичној патолошкој равнотежи.

Значај подстицања адекватне заштите емоционалног живота деце

Данас се, с пуним правом, на алармантан начин, све више говори о могућностима адекватне заштите емоционалног живота деце, јер прикривени проблеми у емотивном животу деце, могу се одразити негативно и резултирати одређеним асоцијалним понашањима. Посебно је критичан период адолесценције. Сведоци смо да „адолесцентна култура насиља”, посебно осваја и прима се на неприлагођене и неприхваћене дечаке и девојчице, који не испољавају, већ крију и суздржавају емоције. Тај тињајући страх, са лебдећим питањима, како ће их неко разумети и како ће бити прихваћени, између осталог, за последицу има употребу алкохола, дрогирање, анксиозност, депресију, одбојност према школи, али и оно најтрагичније, повишену стопу самоубиства или улазак у криминалне кругове и бављење криминалом.

Емоционални живот индивидуе у својој бити, има основе и корене, који су стварани кроз међусобне односе, које је жртва имала са родитељима и осталим члановима породице, како у периоду детињства, тако и у периоду одрастања. Подразумева се да породична прошлост, детињство и доба адолесценције, врло често проведено у доброј мери у фрустрирајућем и одбацујућем окружењу, од утицаја је на касније биопсихолошко постојање особе.¹² Према „*attachment*” (приврженост) теорији развоја, искуство губитка, депривације, занемарености, утицај злоупотребе на дечији емоционални развој има дуготрајне последице на индивидуалне способности и изградњу задовољавајућих и стабилних односа, а такође и на њено/његово осећање самосвесности и самопоштовања.¹³ Родитељ који оличава најважнију фигуру за дете, ако демонстрира довољно поштовања за даљу индивидуалност и достојанство, учиниће да се дете осећа вредним и поштованим, развијајући самопоштовање, аутономију,

¹¹ Бојана Кеџман, „Психосоцијална породична патологија и делинквентност”, *Енграми*, вол. 29, бр.1–2, јануар–јун 2007, Клиника за психијатрију КЦС, Београд, 2007, стр. 29–39.

¹² ИОМ (International Organization for Migration), *Општи преглед психолошке подршке и услуга пружених жртвама трговине људима*, Приштина, 2003, стр. 4.

¹³ Џон Боулби (*John Bowlby*), је предложио „*attachment*” (приврженост) теорију развоја, верујући да је људска приврженост основа која омогућава детету у развоју да истражи свет. Са подршком у развоју, уз уобичајену приврженост за мајку или другог примарног староца, дете има способност да правилно организује елементе развоја, на кохерентан начин. Таква постојана приврженост је најмоћнија заштита против траума. John Bowlby, *Maternal Care and Mental Health*, Milbank Memorial Fund, New York, 1951.

контролишући и регулишући своје понашање и исказивајући своје мишљење. С друге стране свака значајнија нестабилност у релацијама кроз процес бриге о детету, било да је то физичка дистанца, нестабилност родитељског понашања, или физичка или емотивна злоупотреба, може ометати индивидуална осећања, што има могућност да прерасте до нивоа анксиозности или других психолошких проблема, понекад и у каснијим декадама живота.¹⁴ И заиста, у прилог овим чињеницама, говоре сведочења на хиљаде појединаца, који су прошли слична искуства. Интересантно је запажање, како појединци различито реагују на одређене догађаје који имају исту позадину. Неки реагују на драматичан начин, постају депресивни, анксиозни, конфузни, показују неотпорност према недаћама. Други издржавају, показују отпорност, рационалност и нормално расуђивање. Многи научници су покушавали и још увек покушавају да реше суштину слагалице, са једним конкретним питањем: Зашто се људи толико пуно разликују у својим емоционалним одговорима, у односу на падове и успоне у животу? Одговор би управо могао да лежи у раној фази детињства и биопсихолошког сазревања. Баш као што свака особа има јединствен отисак прста, свака особа има и гради јединствен емоционални профил, од кога зависи и начин емоционалне реакције, односно одговор на емотивне изазове.

Наметање очинства као социопатолошки феномен – студија једног карактеристичног случаја

Шира разрада ове проблематике само је привидна. Феномен који је у средишту пажње овог рада, и те како је у тесној вези са комплексним питањима која сам за сопствени укус можда и површно третирао. Но, истини за вољу, на овакав приступ посебно ме је инспирисало аутентично сведочење београдског адвоката и бившег судије др М.К., о свом клијенту, чију је анонимност, у духу кодекса адвокатске етике, морао да сачува. Тим пре, јер се ради о веома осетљивим питањима, која дубоко задиру у интиму и суштинске аспекте приватног и породичног живота.¹⁵

„Једног дана, пре више од једне деценије, грађанин А.К., средовечни, образовани и ситуирани човек из Београда, као и сваког другог дана, аутомобилом се с посла враћао кући. Запазио је поред пута, трудницу, у поодмаклој трудноћи која је једном руком придржавала стомак, а другом руком је безуспешно стопирала возаче који су је игнорисали. Васпитаван да помогне људима у невољи, зауставио је аутомобил, примио је трудницу која му је ван себе у једном даху објаснила да јој је пукао водењак, те да може сваког часа да јој почне порођај и да одмах мора у болницу. Не чекајући ни секунде, пошто је био у сличној ситуацији већ два пута, када је своју супругу возио да се породи,

---

¹⁴ ИОМ (International Organization for Migration), *Општи преглед психолошке подршке и услуга пружених жртвама трговине људима*, Приштина, 2003, стр. 4.

¹⁵ Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке, (Члан 8 – Право на поштовање приватног и породичног живота – Европска Конвенција о људским правима)

окренуо је возило и што је брже могао кренуо је ка најближем породилишту, на њезин захтев до ГАК „Вишеградска”. У току вожње приметио је да је реч о младој жени двадесетих година. Брзо је стигао до одредишта, позвао је дежурно особље, које је трудницу повело да амбуланте, а после пар минута и до сале за порођај. Остао је помало збуњен и изненађен таквим ненадним развојем догађаја, али је одлучио да сачека неког од медицинског особља како би предао торбу са стварима труднице, која се стицајем околности нашла на задњем седишту његовог аутомобила, а потом и у његовој руци. Већ је почео да губи стрпљење када је изашла намргођена медицинска сестра, која је узела без речи торбу, сугестивно захтевајући његову личну карту из процедуралних разлога. Махинално је из сакоа извукао новчаник, пружио личну карту, а потом сачекао пар минута да му се иста врати. Помислио је, па таква је процедура уобичајена, када неко доведе трудницу. Када је ушао у аутомобил промрмљао је себи у браду: „Гле, нисам стигао да питам, ни ко је? Ни како је? Али важно је да сам помогао”. С тим утиском и извесним олакшањем кренуо је кући, размишљајући о необичном догађају”... Задовољан што је учинио добро дело, испричао је супрузи цео догађај и она га је похвалила.

Од наведеног догађаја прошло је неколико месеци и А.К. је на њега скоро заборавио. Једног дана затекао је позив од матичара општине на чијој територији се налазило породилиште, и он је исти игнорисао бацивши га у корпу за отпадке. После готово годину дана, једног викенда, позвонио је поштар и донео „плаву судску коверту” од тада Окружног суда у Београду, са позивом да одговори на тужбу, којом је К.М. као законски заступник малолетног сина К.Н., тражила да се утврди да је он отац њеног малолетног детета, те да се обавезе на плаћање алиментације. Заборављајући на описани догађај, који никако није могао довести у везу са овом ситуацијом, на тренутак су га навеле мисли да је реч о нечијој неслааној шали или једноставно заблуди. Зашто? Живео је у хармоничној брачној вези са законитом супругом Ж.К и са своје двоје деце, ћерком Н.К.од 10 година и сином Д.К. од 12 година. Ипак, читајући тужбу, како је време одмицало, лагано је повезивао нити. Сазнао је да се ради о младој жени коју је одвезао до породилишта. Био је пренеражен, али не и уплашен. Уосталом он је најбоље знао да са рођењем малолетног тужиоца нема ништа. Искрен према свом брачном партнеру поверио се, о томе шта га је снашло, очекујући подршку и разумевања. Међутим, уследио је период отпора, раздора и неслоге међу супружницима и дистанце деце према свом оцу. Човек је био на рубу нервног слома, жигосан и анатемисан у свом непосредном окружењу.

Одласком у суд упознао се ближе са предметом, присетио се своје „хуманости”, али то је требало доказати, јер му и ближњи нису веровали. Напоследку, затражио је помоћ од адвоката. После три месеца било је заказано припремно рочиште, на коме је први пут, после готово две године, видео „аутостоपरку” којој је помогао. За њега је било потпуно несхватљиво, како се она тада вербално обрушила на њега, наводећи да ју је „завео и оставио”, при том, придобивши у моменту симпатије присутних Био је запањен и једва је чекао решење свог проблема.

У доказном поступку, извршено је ДНК вештачење узорака узетих од њега, малолетног тужиоца и његове мајке. Тужени је мирно чекао резултате вештачења. По мишљењу вештака несумњиво је утврђено да он није отац малолетног тужиоца, што је и очекивао. Специфичном анализом и тумачењем спермограма установљено је да спермограм одступа од нормалних вредности и указује на патолошки стерилитет. Уследио је још тежи шок. Према мишљењу лекара са таквим налазом немогуће је остварити родитељство, односно цитоморфолошка анализа ејакулата подразумева неспорну мушку неплодност.

С тим налазом не само да је пала неоснована „оптужба”, која му је променила из корена живот већ је доведено у питање и сопствено очинство. Шта да ради? Потиштен, збуњен, изморен и обесхрабрен, са овим доказима, уз помоћ адвоката, упознао је супругу, верујући да ће се догодити чудо, где ће га неко пробудити из тешког бунила и рећи да је све то ружан сан. Међутим, десило се признање и крај...

Епилог:

Трудница, студенткиња из унутрашњости, која потиче из патријархалне и конзервативне средине, признала је да је злоупотребила хуманост једног човека, како би ублажила „сопствени линч” породице и непосредног окружења, које је посебно осетљиво на рађање детета непознатог биолошког оца (тзв. „копиле”). Знала је да јој са ванбрачним дететом нема повратка назад у родитељску кућу. Искључиво из тог разлога је код медицинских радника пријавила као оца детета, непознатог човека који јој је пружио безрезервну помоћ. Из излагања њеног пуномоћника као и тужбе дало се закључити да је она у међувремену, као тужиља, сазнала све о туженом. Тужени и његова супруга, били су материјално обезбеђени, обоје интелектуалци). Док је тужиља била „вечити” студент из малог места у провинцији, која је као „илегалац” боравила у студентским домовима.

Супруга је признала да са својим законитим супругом дуже време није могла да затрудни, а да то сазнање није поделила са њим. Периодично је наводно одлазила код својих родитеља, гастарбајтера у Немачкој, где је ступала у интимне односе са својим бившим момком, који је живео у непосредној близини њених родитеља, са којим је обновила везу и са којим је затруднела, а потом се вративши код супруга такво своје стање представила као брачни „подухват”, злоупотребљавајући супругово безгранично поверење. Супружници су се споразумно развели. Деца су отишла да живе са мајком, код њених родитеља у Немачкој. Бивша супруга А.К.се након тога врло брзо опет удала.

Жртве - деца: Деца су доживела својеврсну траума са дубоким последица по њихов ментални, емотивни и физички склоп. Мајка им се три пута удавала и имала између тих бракова више веза. На њих није обраћала пажњу, а мушкарци са којима је била су их игнорисали. Њих двоје су у том период више времена проводили код бабе и деде. Њихов биолошки отац није хтео за њих ни да чује, никада га нису нити видели нити упознали.

Жртва - А.К.: Остао је да живи са дубоком траумом, усамљен и разочаран у живот и људе. Психички је „пукао” и годинама се лечио, али здравствено стање му се веома споро побољшавало. Остао је у контакту са „наметнутом” децом којој је подарио сву љубав овог света. Никада није престао да их воли и никада није прекидао везу са њима. Телефонски позиви, писма и ретки тајни сусрети, како је говорио одржавали су га у животу. После осам година, када су постала пунолетна, одрасла деца су убрзо препознала сву бездушност и свирепост мајке и вратила су се да живе са својим „оцем” према којем нису могли потиснути љубав и поверење стварано годинама. Њиховој срећи није било краја.

Друштво и правосудни систем: Показали су висок степен толеренције према овом несвакидашњем злочину. Трудница и жена остале су некажњене. Човеку који је показао све људске вредности, надасве хуманост, а потом преживео болна трауматска искуства и недужној деци, није пружена никаква морална и правна сатисфакција.

Наведени пример је по много чему посебан и карактеристичан. Његова експозиција, заплет, кулминација, перипетија и расплет, нас подсећају на трагедију појединих људских судбина, али истовремено не дају нам за право да помислимо како је реч о индивидуалним, изолованим и херметички затвореним случајевима, које сплет одређених околности извуче на светлост дана. Напротив, има и других сличних случајева где супруга, под притиском савести, на пример на самрти призна свој грех. Такве су ситуације, нажалост, забележене у нашем ближем или ширем окружењу.

У ДНК лабораторији Института за судску медицину у Београду, годишње се обави око 250 тестова спорног очинства, а резултати показују да сваки трећи тестирани мушкарац није отац детета. Статистике показују да практично око 80 мушкараца који се тестирају у тој лабораторији добију резултат који заправо искључује њихово очинство. На годишњем нивоу, то је практично сваки трећи тестирани мушкарац. При интерпретацији ових статистика не смемо заборавити да се оне односе на особе које већ имају неки разлог да сумњају у своје очинство, па стога и долазе на тестирање.¹⁶ Чињеница је дакле, да се ради о прикривеној и невидљивој појави, која ако би се широко „тестирала” може да укаже на поражавајуће резултате, са ширим реперкусијама по друштво, али уједно и да дезавуише улогу супруге и мајке као традиционалног стуба породице.

Да ли за аморалност чина „наметање очинства” треба да постоји алтернатива кривичном гоњењу?

Када се каже за неку особу да је не/морална, онда се под тим подразумева, да та особа не поступа или поступа, у духу успостављених моралних начела које диктира одређена друштвена средина. Међутим, веома често, у

¹⁶ <http://www.24sata.rs/vesti/aktuelno/vest/beograd-svaki-treci-muskarac-koji-ide-na-dnk-analizu-nije-otac-deteta/25561.p/15/01/2015>.

свакодневној комуникацији, у употреби је и термин „аморалан”. Тај појам би могао означавати, да особа која се назива аморалном, нема развијену свест о моралу/етици заједнице којој припада, односно чији је члан. Та особа је заправо на граници да се назове социопатом, јер не разуме основне цивилизацијске норме, које човека, као разумно биће, напослетку и разликују од животиње. Неморална особа, дакле, свесно крши моралне стандарде, због различитих мотива, при том може испољавати или не, неки облик гриже савести. Насупрот томе, аморална особа демонстрира тотално одсуство свести о неком свом чину и о томе колико се исти коси са људким понашањем. Код такве категорије људи постоји потпуни раскорак са моралношћу. То је њиховом менталном склопу, особина страна, недоступна и наразумљива, до те мере да их многи стога и називају социопатама. Код таквих особа је искључена свест о разумном понашању. Заправо, подстоји одсуство свести о неопходности рационалног односа према животу и свом окружењу, људима и ситуацијама, а самим тим, подразумева се и према својој породици.

Чином наметања очинства, починилац показује емотивну равнодушност, бездушност, отуђење или боље рећи емотивни инвалидитет. То није „недело” које се завршава даном почињања, већ има „продужено дејство” и специфичан карактер, као да се свакодневно почињава у односу на жртве, тј. „наметнутог родитеља”, децу, ужу и ширу породицу, носећи им интензиван и трајан душевни бол.

Како се овде неспорно ради о делу са умишљајем, које се заснива на вољи и савести, где особе починиоци тог дела дезавуишу породичне вредности, ниподаштавају брак као друштвену, верску и законску заједницу између две особе, носећи душевни бол другима са тешким последицама по њихов живот и здравље, а нарочито деци, чији емоционални живот мора бити под режимом посебне заштите, адекватна реакција друштва, без алтернативе мора бити кривично гоњење и санкционисање.

Зашто „наметање очинства” као дело треба инкорпорирати у кривичноправни систем Републике Србије

Ни у једном правном систему, порекло брачног детета од оца не утврђује се у сваком конкретном случају, већ се претпоставља да је отац брачног детета муж мајке детета, који је са њом био у браку у време рођења или зачећа детета. Оваква претпоставка обухвата и биолошку и правну страну питања порекла детета од оца. С биолошког становишта посматрано, очинство није тако евидентно као што је видљиво материнство, с обзиром на то да зачеће детета, за разлику од трудноће и порођаја, није чињеница која је очигледна и која може бити непосредно и несумњиво позната трећим особама. Биолошка истина о зачећу детета, једном речју, не може се узимати у обзир на начин на који се то чини када је у питању рађање детета. Због тога право само претпоставља да је отац детета муж његове мајке у време његовог рођења или зачећа. С друге стране, у највећем броју случајева у животу правна претпоставка о очинству мужа мајке детета биће потврђена и чињеницом његовог биолошког очинства,

јер је брак потпуна животна – а тиме и сексуална – заједница мушкарца и жене. Да се, дакле, нешто што најчешће или редовно бива у животу не би утврђивало у сваком поједином случају, корисно је послужити се техником правне претпоставке и учинити утврђивање брачног очинства једноставнијим и ефикаснијим.¹⁷ Међутим, оваква уопштена становишта, нас не ограничавају да правни сиситем, односно кривичноправни систем прилагођавамо у складу са „духом” динамичног времена у којем живимо.

Познато је да се у појмовном погледу кривично дело, одређује као радња човека која је у закону предвиђена као кривично дело, која је противправна и скривљена. Тако одређен појам кривичног дела састоји се од четири конститутивна елемента, при том, дело човека, предвиђеност у закону и противправност, сматрају се објективним, а кривица субјективним елементом.

Први конститутивни елемент кривичног дела јесте то да оно мора бити дело човека, с тим, кривично дело неће постојати онда када је починилац кривичног дела, лице које је млађе од 14 година, јер не постоји објективни услов (узраст) да би се то лице могло сматрати одговорним. Други конститутивни елемент, односи се на то да је дело предвиђено у закону као кривично дело, што подразумева да се сужава круг противправних понашања на она противправна понашања која су проглашена кривичним делом. Противправност, као трећи конститутивни елемент се обично разуме, као кршење неког прописа људском радњом, премда постоје правни основи који могу искључити противправност (крајња нужда, нужна одбрана, обављање службене дужности, итд.). Напоследку, као последњи елемент кривичног дела наводи се виност или кривица, која се схвата као психички однос учиниоца према делу које је извршио и за које му се може упутити социјалноетички прекор и која се може различито степеновати, на пример као нехат или умишљај, што је од значаја приликом одмеравања казне.

Радња „наметање очинства” или боље речено дело „наметања очинства”, као шири појам, који егзистира у нашој кривичноправној теорији, обухватајући сем радње и последицу, као и узрочну везу између радње и последице, у свим својим суштинским и садржајним елементима „завређује” да буде кривично дело. У датом контексту се подразумева и опсег друштвене опасности, које ово дело ствара, као материјални елемент, што је у претходним поглављима сугерисано зашто ово дело уопште треба прогласити кривичним делом, и то са пуном прецизношћу.

Резултати и дискусија

Кривични законик Републике Србије,¹⁸ нема јасну и недвосмислену одредбу која би дефинисала ову проблематику. Међутим, Глава деветнаест, која

¹⁷ Марија Драшкић, „Оспоравање и утврђивање очинства пресудом на основу признања: Незаконита пракса београдских судова”, *Анали Правног факултета у Београду*, год. LV, 1/ 2007, стр. 120–135.

¹⁸ Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014)

се односи на „Кривична дела против брака и породице”, садржи Члан 192. насловљен као „Промена породичног стања”, који је за ову тему веома интересантан, а који гласи:

„Ко подметањем, заменом или на други начин промени породично стање детета, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

Ко заменом или на други начин из нехата промени породично стање детета, казниће се затвором до три месеца.”

Сам назив, али и одредбе овог члана, на прилично конфузан и недоречен начин, детерминишу овај проблем, до те мере, да могу да „заведу”, погрешно усмере и унесу забуну, не само код неупућених појединаца, већ и код стручне јавности. На пример, уважена проф. др Наташа Делић, написала је: „У случају да се дело врши подметањем то може бити и мајка детета (нпр. уколико подметање изврши у односу на оца)”.¹⁹ Мишљења сам да су овакви ставови неприхватљиви, јер се подметање детета од стране мајке не може подвести под кривично дело из члана 192. Кривичног законика. Наиме, логично је да се дете не може подметнути оцу, већ би евентуално мајка могла да подметне дете свом супругу који није отац. Такође, кривично дело из члана 192. Кривичног законика не може да се изврши на начин како се на овом примеру истиче, јер у том случају не би био остварен неопходан услов за постојање овог кривичног дела, а то је да се промени породично стање детета. Наиме, према Породичном закону оцем детета се сматра муж мајке, па то даље значи да ако мајка подмеће дете свом мужу, она му не мења породично стање које је прописано Породичним законом, напротив, оно остаје исто, управо онако како то и прописује Породични закон. То што би у случају да се касније утврди подметање, могао да се води спор око утврђивања-оспоровања очинства ни на који начин не утиче да се таква радња подведе под биће кривичног дела из члана 192. Кривичног законика.

Евидентно је да наведени члан треба преименовати и његове одредбе преформулисати, тако да својом прецизношћу не даје повод за диферентна тумачења и заузимање противуречних ставова. Мишљења сам, да у кривично законодавство Републике Србије у овом домену, треба увести нови члан, који ће се назвати „Наметање очинства”, а који би могао да гласи:

Ко лажним приказивањем или прикривањем чињеница или на други начин доведе до успостављања очинства од стране лица које није биолошки отац детета, казниће се затвором од три до десет година.

Ако је дело из става 1 овог члана учињено из нехата, учинилац ће се казнити затвором од једне до пет година.

Зашто је утемељење оваквог члана у КЗРС, нужно и лако оправдиво. **Прво**, евидентно је да се ради о перфидном кривичном делу почињеном од стране човека. **Друго**, ово дело је на неки начин, иако конфузно и „камуфлирано” наговештено у КЗРС. **Треће**, ради се о флангратном противправном понашању које својом радњом разара жртву/жртве, појединца/појединце, поро-

---

¹⁹ Зоран Стојановић, Наташа Делић, *Кривично право - посебни део*, Београд, 2013, стр.105-106.

дичне и друштвене вредности. **Четврто**, овде је виност или кривица починиоца, доказива, или на исти или на сличан начин као код других кривичних дела. **Пето** друштвена опасност и штета која се наноси другима је немерљива. **Шесто**, сугерисање, појединих теоретичара, да ово кривично дело не може да уђе у каталог кривичних дела, услед пракси „вађења” починилаца овог кривичног дела на нехат, незнање и полне слободе, је погрешно и несхватљиво у односу на друга кривична дела, јер подстиче друштвену индиферентност уз депласирање основних породичних и друштвених вредности. **Седмо**, сврха кажњавања овог кривичног дела, баш како је прописано, Чланом 42. КЗРС, усмерена је на: „спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела; утицање на друге да не чине кривична дела; изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона”. **Осмо**, висина предложене казне, сасвим је сразмерна учињеном делу и последицама које исто имплицира. Тим пре, јер је потпуно депласирано да у КЗРС, висина казни прописаних за „Кривична дела против имовине” (видети Главу двадесет прву КЗРС), буде изнад оних за „директна дела” против човека, живог, разумног и знајућег, бића, које између осталог, такве законе твори.

У датом контексту, потребно је нагласити, да овде није од пресудног значаја да ли ће учинилац бити осуђен за умишљајно или нехатно кривично дело и да ли ће добити једну, три или више година затвора. Битно је да лице које изврши предметно кривично дело буде осуђено, чиме се, између осталог изражава друштвени прекор за такво понашање, што уједно значи активирање превентивних механизма, да то лице као и друга не чине такво кривично дело. Наравно, нехатни облик, може бити делотворан и у погледу давања малог доприноса у односу на смањивање прељуба у браку и ванбрачној заједници, као карактеристичне и друштвено неприхватљиве „активности” појединаца.

Закључак

Данашње друштво, диктира такав динамични темпо, у коме се човек претвара у робота, безосећајну машину, отуђену од породице, природе и самог себе. Такав појединац несвесно постаје роб - поданичког менталитета, којег у ужем смислу „хране” примитивни и примални нагони за задовољавањем личних потреба, а у ширем смислу глобални геополитички и економски интереси. Садашњи живот и перспективе свесне промене свакодневног живота, детерминисане су речју отуђење. Породичне вредности, идеали у које смо веровали, утопиле су се у колотечину апатичности и безнађа, са конзистентним питањем, шта ћемо сутра? Настају нова и васкрсавају стара злодела. Ништа није свето. Брак и брачна заједница, постају право попрште антагонизама, мржње и нетолеранције. Промискуитет и широко схваћене полне слободе и индолентност друштва, доприносе да се развијају такве социопатлошке и бестијалне појаве, попут „наметања очинства”. Она особа која чини то злодело показује емотивни инвалидитет, а онај који је жртва/жртве доживљава душев-

ну бол, а неретко и душевну смрт. Друштво остаје, неми, инертни посматрач, који аминује ситуацију да „актери” између себе, сами решавају, сложена питања битисања, прихватајући као део обичајног права тобожњу моралну осуду починиоца уз развод брака. Да ли је то довољна сатисфакција за друштво, правду и жртве? Друштвена реакција на злочин мора бити казна, а наметање очинства је перфидни злочин који заслужује казну, која има за циљ да појединци убудуће не чине кривична дела. Зато је наметање очинства по мом мишљењу својеврстан злочин, а злочин не подразумева само повреду тела или имовине, већ што је далеко теже и комплексније, повреду душе, менталног склопа, који је најважнији саставни део човека, живог и разумног бића.

Зато и предлажем, ненаметљиво, преко овог научног рада, да се у кривичноправни систем Републике Србије уведе кривично дело „Наметање очинства”. Но, као скептик, који има аверзију у погледу тога да законодавци читају научне радове ипак, дајем алтернативу. Питање поверења и неговање породичних вредности у данашњој брачној заједници, ипак је ирелевантно. Стога предлажем, да будући родитељи, користе предности регенеративне медицине, преко могућности употребе матичних ћелија, које се још на рођењу узимају из пупчане врпце детета, потом чувају и складиште, а у перспективи могу бити употребљене при обнови органа или ткива, односно лечењу многих болести. Такође, нека форма обавезивања у предбрачном уговору, у писаном или неписаном облику, да ће и брачни партнери дати ДНК узорак, који ће бити упоређен са узорком детета, ма колико била у супротности са начелима поверења у брачној/ванбрачној заједници, може бити од значаја као одвраћајући и превентивни механизам да ова дегутантна појава не узима даљег маха, са свим својим реперкусијама по појединца, породицу и друштво у целини.

Литература:

1. Bowlby, John (1951), *Maternal Care and Mental Health*, Milbank Memorial Fund, New York
2. European Court of Human Rights. Council of Europe. F-67075 Strasbourg cedex
3. IOM (International Organization for Migration) (2003): *Opšti pregled psihološke podrške i usluga pruženih žrtvama trgovine ljudima*, Priština, 2003
4. Bjelajac, Željko (2014): „Alijenacija čoveka u eri naučnotehnološkog razvoja i globalizacije kao uzrok porasta i raznolikosti organizovanog kriminala”, *Kultura polisa*, god. XI (2014), br. 25, Kultura – Polis, Novi Sad, str.385-396.
5. Bjelajac, Željko i Počuča, Milan (2012): „Mesto i uloga religije i porodice u razvoju i prevenciji prostitucije”, u: Željko Bjelajac i Mina Zirojević, ur., *Organizovani kriminalitet-Izazov XXI veka*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, str. 243–269.
6. Draškić, Marija (2007): „Osporavanje i utvrđivanje očinstva presudom na osnovu priznanja: Nezakonita praksa beogradskih sudova”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LV, 1/ 2007, str. 120–135.
7. Kecman, Bojana (2007), „Psihosocijalna porodična patologija i delinkventnost”, *Engrami*, vol. 29, br.1-2, januar-jun 2007, Klinika za psihijatriju KCS, Beograd, str. 29-39.

8. Krivični zakonik RS „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014
9. Kuburović, Zorica (2008): „Religija i mladi”, *Religija i tolerancija*, Vol. 7, br.12, CEIR, Novi Sad, str. 217-233.
10. Milić, Aleksandar (2008): „Etiologija nasilja u porodici kao faktor osnovne prevencije, Priručnik za postupanje subjekata zaštite”, Gender centar — centar za jednakost i ravnopravnost polova, Banja Luka, str. 29–30.
11. Počuča, Milan (2010): *Porodično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad
12. Počuča, Milan i Šarkić, Nebojša (2011): *Porodično pravo i porodičnopravnazaštita*, Pravni fakultet Univerziteta Union i JP Službeni glasnik, Beograd
13. Stojanović, Zoran i Delić, Nataša (2013): *Krivično pravo posebni deo*, Beograd, 2013, str.105-106.

Интернет извори:

<http://blog.b92.rs>

<http://www.021.rs>

<http://www.24sata.rs>

<http://www.echr.coe.int>

<http://www.pravoslavni-odgovor.com>

Intrusion of paternity as a specific form degradation of family values and abuse of trust in marriage

Summary: We live in a time full of contradictions, which before the „modern man” puts a number of challenges and temptations. Apathy and disorientation, heartlessness and alienation, contributed to our everyday life are filled with state of uncertainty that is increasingly present in the life of today's man. The wave that swept humanity at the planetary level inevitably draws society into a global crisis of morality, which in the new circumstances affected the family as the basic cell of society, and therefore the marriage as a social, religious and legal union between two people. In this context, there is a degradation of family values, particularly in regard to the abuse of trust in a marriage, which unfortunately was not able to resist the primal instincts that hide the inhuman mechanisms, inappropriate achieved and agreed human civilization standards. In this article I will for reasons of expediency focus on only one segment of deviant behavior, violence, or in marital and non-marital cohabitation and to form the „behavior” of individual mothers, which I have called „the imposition of paternity” and qualified as a modern, perfidious crime without penalty, committed by biological or social female parent of a child (offspring). At the same time trying to point out that selfishness, greed and indolence, represent only part of the symptomatology of mental illness society, where the banal and humanity, and promote the alienation of shares and pathological ambivalence.

Key words: the imposition of paternity, the alienation of man, family values, functional family, dysfunctional family, amorality, criminal offense, criminal justice system

ЈЕЛЕНА Ж. ШУПУТ*
Институт за упоредно право
Београд

УДК 343.2:343.95
Монографска студија
Примљен: 11.01.2015
Одобрен: 24.01.2015

КРИВИЧНОПРАВНО САНКЦИОНИСАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ**

Сажетак: Сва савремена национална законодавства садрже антидискриминационе мере, које су прописане било посебним тзв. антидискриминационим законима, било прописима којима је уређена одређена област (нпр. радно законодавство). Дискриминација представља и друштвеноопасно понашање, које може да претходи извршењу других кривичних дела. Због тога су у националним прописима предвиђене и кривичне санкције за кршење забране дискриминације као једног од основних начела људских права и слобода. Кривичним закоником Републике Србије прописана су чак два кривична дела којима се санкционише кршење забране дискриминације. То су кривично дело: повреда равноправности и расна и друга дискриминација. У раду је анализиран међусобни однос наведених дела и однос кривичног дела расна и друга дискриминација и дела изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости. Осим тога, дати су предлози за измену Кривичног законика због евентуалних дилема које се могу створити приликом примене његових одредби којим су прописана наведена кривична дела.

Кључне речи: дискриминација, кривично право, санкционисање, повреда равноправности

Увод

Под дискриминацијом се уобичајено подразумева: неједнак третман, прављење разлике с обзиром на лична својства, повреда начела једнакости, неједнако поступање, обесправљивање, стављање у гори положај, привилеговање, повлашћивање, стављање у бољи положај и сл. (Гајин et al:2007:11).

---

* suputjelena@yahoo.com

** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту “ Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање “. Пројекат број 179033. Које финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014

Једнак третман значи дељење доступних добара између свих и давање свима сличних погодности, док „третирање људи као равноправних“ значи понашање према њима у складу са њиховим захтевима или тежњама, уз очување правичности приликом тих подела (Dine et al:1996:4).

Посматрано са становишта садржине, неједнак третман увек има своја два основна вида: стављање једних у гори положај, које се најчешће састоји у обесправљивању и стаљање других у бољи положај, а што се назива привилеговање или повлашћивање (Гајин et al:2007:12).

Такво понашање је супротно међународним документима и националним правним актима. Начело забране дискриминације представља једно од основних уставних начела савремених земаља и једно од тековина либералне демократије. Неједнако поступање је друштвено штетно понашање, које заслужује санкционисање, с обзиром да може да претходи извршењу неких других кривичних дела нпр. кривичном делу геноцида.

У Кривичном законнику је као кривично дело предвиђено само оно понашање које је друштвено опасно. Самим тим друштвена опасност је, како се често каже, законодавни мотив инкриминисања, разлог због којег законодавац неко понашање проглашава кривичним делом (Стојановић:2010:117). Имајући у виду наведено Кривичним закоником Републике Србије¹ прописана су два кривична дела којима се санкционише дискриминација. То су кривично дело повреда равноправности и кривично дело расна и друга дискриминација. Прво кривично дело је прописано у групи кривичних дела против слобода и права човека и грађанина, а друго дело у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Између наведених дела постоје извесне сличности, па је у наредном периоду неопходно изменити Кривични законик како не би дошло до неуједначености у судској пракси када је у питању кривичноправно санкционисање повреде начела забране дискриминације. Међутим, не би требало заборавити да већи значај за поштовање наведеног начела имају превентивне мере, које су садржане у националним прописима, како посебним тзв. (антидискриминационим прописима), тако и другим прописима којима се уређују одређене области. Ипак, у неким случајевима је неопходна примена и репресивних мера, па је стога осим доношења и измене прописа којима су предвиђене антидискриминационе мере² неопходно унапредити и кривичноправне одредбе којима се санкционише дискриминација.

---

¹ “Службени гласник Републике Србије“, број 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

² Значајан напредак у овој области представља доношење Закона о забрани дискриминације („Службени гласник Републике Србије“, број 22/2009). Наведеним актом уређује се општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, као и поступци заштите од ње. Чланом 2. Закона је дефинисано да се под „дискриминацијом“ и „дискриминаторским поступањем“ подразумева свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инва-

Дискриминација у међународним документима и националном законодавству

Поштовање принципа једнакости људи данас се схвата као морални императив организованог друштва. Правило о забрани дискриминације познају сви међународни документи о људским правима, као и уставни говтово свих земаља света (Саша Гајин et al, 2007:7).

Начело једнакости и забране дискриминације су у ствари „две стране исте медаље“ и оно представља срж целокупног концепта људских права. Пошто људска права поседују људи зато што су људска бића, нормално је да се према свим људима мора поступати с једнаким поштовањем и бригом. Ово начело потврђују и чланови 1. и 2. Универзалне декларације о људским правима. У члану 1. истиче се да се „Сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима“, а чланом 2. став 1. се пак прокламује друга страна овога начела, следећим речима: „Сваком припадају сва права и слободе проглашене у овој декларацији, без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности (Пауновић Милан et al, 2007:137).

У основи начела једнакости и забране дискриминације у области међународних људских права, лежи идеја водиља људских права, једнакости свих људи. Најбитније је да се у демократским државама морају третирати сви једнако, те појам једнакости укључује једнакост свих пред законом, једнакост могућности да се свако испољи на адекватан начин, једнакост свих да им се пружи образовање. Једноставно, да и ако знамо да у животу није свима исто, бар правни поредак једне државе унапред не ускрати једак третман према свим људима (Пауновић Милан et al, 2007:137 и 138).

Сама Повеља Уједињених нација, када говори о циљевима које овај водећи међународни инструмента мора да испуни, спомиње забрану расне, сексуалне, језичке и верске дискриминације. Међутим, међународни инструменти о људским правима нису се задржали само на овоме. У Универзалној декларацији и Међународном пакту о грађанским и политичким правима забрањује се свака дискриминација на основу: расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или сваког другог мишљења, националног и друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности. Додуше термин „других околности“ је

лидиту, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима. Наведени Закон садржи ширу дефиницију „дискриминације“ него Кривични законик, обзиром да дискриминација обухвата и неједнако поступање и у односу на чланове породица или лица блиска лицима која поседују таксативно набројана својства. Њиме се први пут као основ за дискриминацију прописују: сексуална оријентација, имовно стање, рођење, генетске особености, здравствено стање, инвалидитет, осуђиваност, старосно доба и изглед. Стога би требало да и кривичним делом повреда равноправности као основ за дискриминацију буду предвиђена својства која су прописана Законом о забрани дискриминације.

доста дискутабилан, па су се многи инструменти трудили да наведу даље додатне основе забране дискриминације. Један од најсвежијих примера је Повеља о основним правима у Европској унији, усвојена у Ници 2000. године³ од стране земаља Европске уније, која у свом члану 21. говори о забрани „дискриминације засноване на основама као што су пол, раса, боја, етничко или друштвено порекло, генетска обележја, језик, вера и убеђење, политичко или друго мишљење, припадништво националној мањини, имовина, рођење, инвалидитет, старост или сексуална оријентација“ (Пауновић Милан et al, 2007:139).

Према Стандардним правилима Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом наводи се да термин „изједначавање могућности“ означава процес којим различити делови друштва и околине, као што су службе, делатности, информисање и документација постају доступни свима, посебно особама са инвалидитетом. Принцип једнаких права подразумева да су потребе сваког појединца једнако важне и да ове потребе требају да буду основа планирања у људским друштвима, са тим да се све расположиве могућности морају употребити на начин којим ће се сваком појединцу обезбедити једнака могућност учешћа. Особе са инвалидитетом су чланови друштва и имају право да остану у својим локалним заједницама. Требају да добију подршку која им је потребна у оквиру редовних структура школства, здравства, запошљавања и социјалних служби. Они који стекну једнака права, имају и једнаке обавезе. Колико се ова права остварују, толико друштвена заједница треба повећавати своја очекивања од особа са инвалидитетом. Део процеса остваривања једнаких могућности треба бити помоћ особама са инвалидитетом да преузму своју пуну одговорност као чланови друштвене заједнице.⁴

Постоји читав низ међународних и унутрашњих правних и других механизма који би требало да обезбеде остварење и заштиту зајемчених људских права и основних слобода. Неки од њих значе стварање потребних услова за несметано уживање тих права, други служе да се спречи да до кршења уопште дође, трећи имају за циљ накнаду причињене штете, четвртима је сврха кажњавање криваца. На унутрашњем плану, јавља се више врста санкција због кршења људских права као што су уставно, управно (прекршајно), радно право и др. Ипак, посебно место и значај припада кривичноправним санкцијама. И то

---

³ Повеља о основним правима у Европској унији (Charter of fundamental rights of the European Union) представља први јединствен текст о грађанским, политичким, економским и социјалним правима грађана и лица са пребивалиштем у Европској унији. Први пут је објављена на Самиту Европске уније у Ници 7. децембра 2000. године као политичка декларација. Тада није била обавезујућа. Услови за обавезну примену Повеље створени су њеним потписивањем на пленарној седници Европског парламента 12. децембра 2007. године у Стразбуру. Повеља о основним правима у Европској унији постаје правно обавезујући документ за институције и државе чланице Европске уније тек након доношења Уговора из Лисабона. Поглавље три наведене Повеље уређује једнакост, а њен текст се налази на веб-страници: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN> (30.12.2014.)

⁴ Кључ за једнакост, Стандардна правила Уједињених нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом, Центар за самостални живот инвалида Србије, Београд, 2003., стр. 13.

не само због тежине запрећених казни, већ и због прецизног дефинисања кривичних дела у кривичном законнику и с друге стране природе кривичног поступка који у савременим државама у основи пружа гаранције фер суђења (Милан Пауновић, 2007:99).

Осим међународних правних аката као основно начело људских права и слобода, Уставом Републике Србије, изричито је прописана забрана дискриминације. Пред Уставом и законом сви су једнаки. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости, и психичког или физичког инвалидитета. Дискриминацијом се не сматрају посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.⁵

Прва кривична дела којима се штите људска права (право на живот, право својине и друго.) јавила су се већ у првим организованим друштвима, тј. првим државама. Ипак, иако се одувек кажњавало за убиство, телесну повреду, силовање и слично. Стварни објекат заштите био је у првом реду правни поредак тј. јавни ред и мир. Релативно давно јавила су се и одређена кривична дела у вези са ратом, тј. она кривична дела која одређене облике понашања према цивилном становништву квалификацију као ратне злочине (Милан Пауновић, 2007:100).

Савремени кривични законици садрже читав низ кривичних дела којима се штите разни аспекти несметаног уживања зајамчених људских права. Заправо сва најважнија људска права и слободе покривени су, или би бар требало да буду покривени, одговарајућом кривичном санкцијом оснодно законом утврђеним кривичним делима. Ту спадају поред осталог и кривична дела против равноправности грађана. Конкретан списак кривичних дела којима се штите људска права и слободе разликује се донекле од земље до земље, као што се разликују и правила која се тичу кривичног гоњења и кажњавања. Ипак, све савремене државе имају у својим правним системима такве норме (Милан Пауновић et al.:2007:100). Кривичним закоником Републике Србије прописана су два кривична дела којима се санкционише кршење начела забране дискриминације. То су кривично дело повреда равноправности и расна и друга дискриминација.

Кривична дела повреда равноправности и расна и друга дискриминација

Кривичним закоником Републике Србије прописана су два кривична дела којима се штити право на једнакост грађана, као једно од основних начела

⁵ Забрана дискриминације прописана је у другом делу Устава Републике Србије, као основно начело људских и мањинских права и слобода, члану 21. („Службени гласник РС“, број 98/2006).

људских права и слобода. То су кривично дело: повреда равноправности и кривично дело расна и друга дискриминација. Између два наведена дела постоје велике сличности, а елементи бића два посебна облика кривичног дела расна и друга дискриминација веома су слични делу изазивање националне и расне мржње и нетрпељивости. Кривично дело повреда равноправности прописано је у групи кривичних дела против слобода и права човека и грађанина, а кривично дело расна и друга дискриминација у групи дела против човечности и међународног права. Имајући у виду да је дискриминација једно од основних начела људских права и основних слобода, чини се да је исправније да сва кривична дела којима се санкционише повреда равноправности тј. дискриминација, буду прописано у групи кривичних дела против слобода и права човека и грађанина. Осим тога требало би прецизније дефинисати елементе бића кривичног дела повреда равносправности као што је прописано Казненим законом Републике Хрватске. То уједно представља и усаглашавање одредби Кривичног законика са правним тековинама Европске уније, обзиром да је чланом 21. Повеље о основним правима у Европској унији која је правно обавезујућа за све институције и државе чланице прописана забрана дискриминације на основу пола, расе, боје, етничке или друштвене припадности, националне припадности, имовног стања, рођења, инвалидитета, старости и сексуалне оријентације.

Кривично дело повреда равноправности са освртом на хрватски Казнени закон

Кривично дело повреда равноправности је прописано у групи дела против слобода и права човека и грађанина, чланом 128. Оно постоји уколико лице због националне или етничке припадности, расе или вероисповести, због одсуства те припадности или због разлика у погледу политичког или другог убеђења, пола, језика, образовања, друштвеног положаја, социјалног порекла, имовног стања или неког другог личног својства, другоме ускрати или ограничи права човека и грађанина утврђена Уставом, законима, другим прописима, општим актима или потврђеним међународним уговорима или му на основу ове разлике даје повластице или погодности.

Објекат заштите кривичног дела повреда равноправности јесте право грађана на једнакост пред законом.

Радња извршења је одређена алтернативно и састоји се у: ускраћивању, ограничавању или давању повластица.

Под ускраћивањем се подразумева потпуно онемогућавање остваривања права грађана која су утврђена уставом, законом, општим актом, другим прописом, потврђеним међународним уговором. Ограничавање је делимично онемогућавање грађанима да користе та права, док се под давањем повластица или погодности подразумева стављање у повољнији положај одређеног грађанина у односу на друге у погледу остваривања њихових права утврђених правним актима. За постојање дела је битно да се радња извршења предузима

на основу разлике међу грађанима које постоје у погледу националности, расе, вероисповести, етничке припадности или због разлика у погледу политичког или другог убеђења, пола, језика, образовања, друштвеног положаја, социјалног порекла, имовинског стања или неког другог личног својства. Извршилац дела може да буде свако лице, а дело се може извршити само са умишљајем (Драган Јовашевић, 2006:480)

За извршиоца дела прописана је казна затвора до три године.

Осим основног, прописан је и тежи облик кривичног дела повреда равноправности, које постоји уколико је дело извршило службено лице у вршењу службе. За извршиоца дела прописана је казна затвора од три месеца до пет година.

Имајући у виду чињеницу да се ради о кривичном делу, којим се санкционише кршење једног од основних начела људских права и слобода-начела забране дискриминације, неопходно је прецизирати шта се подразумева под појмом „друго лично својство“. Имајући у виду да је чланом 21. Повеље о основним правима у Европској унији прописана забрана дискриминације засноване на основама као што су пол, раса, боја, етничко или друштвено порекло, генетска обележја, језик, вера и убеђење, политичко или друго мишљење, припадништво националној мањини, имовина, рођење, инвалидитет, старост или сексуална оријентација, као и чињеницу да је наведена Повеља правно обавезујућа за све институције и чланице Европске уније, неопходно је са њом ускладити члан 128. Кривичног законика Републике Србије. То уједно представља и усклађивање националног законодавства са правним тековинама Европске уније. Стога би пре приступања наведеној заједници требало изменити члан 128. Кривичног законика тако да кривично дело повреда равноправности постоји и уколико је радња извршења предузета у односу на неко лице на основу инвалидитета, старости или сексуалне оријентације.

Исто кривично дело предвиђено је у групи дела против људских права и основних слобода, члану 125. Казненог закона Републике Хрватске⁶. Наведеним чланом је прописано да дело повреда равноправности постоји уколико неко лице на основу разлике у раси, етничкој припадности, боји коже, полу, језику, вери, политичком или другом уверењу, националном или социјалном пореклу, имовини, рођењу, образовању, друштвеном положају, брачном или породичном статусу, животној доби, здравственом стању⁷, инвалидитету, генетском наслеђу, изражавању родног идентитета, полном опредељењу или другим особинама ускрати, ограничи или условљава некое право на стицање добра или примање услуга, право на обављање делатности, право на запошљавање или напредовање или уколико на основу те разлике даје другоме повластице или погодности наведених права. За извршиоца дела прописана је казна

⁶ „Narodne novine Republike Hrvatske“, broj 125/2011 i 144/2012.

⁷ У пракси постоје чести случајеви дискриминације особа оболелих од вируса ХИВ-а. Због тога је оправдан став законодавца да основ за кривичноправно санкционисање представља и дискриминација лица на основу његовог здравственог стања. Под дискриминацијом на основу здравственог стања не подразумева се инвалидитет.

затвора до три године. Осим основног, Законом је прописан и посебан облик, који постоји уколико неко лице прогони појединце или организације због њиховог залагања за равноправност људи. Као и у Кривичном законнику Републике Србије, исто дело је прописано Казненим законом Републике Хрватске у групи дела против људских права и основних слобода. Иако законски опис кривичног дела повреда равноправности из Казненог закона садржи непрецизну дефиницију „друге особине“, основ за дискриминацију је прецизније дефинисан и у већој мери усаглашен са Повељом о основним правима у Европској унији, обзиром да се као основ за дискриминацију прописује и животна доб, здравствено стање, инвалидитет и генетско наслеђе. Међутим, чини се да је прописивањем „других особина“ избегнуто да се као основ за дискриминацију у Казненом закону наведе и сексуална оријентација.

Расна и друга дискриминација

Кривично дело расна и друга дискриминација прописано је Кривичним закоником Републике Србије, у групи кривичних дела против човечности и међународног права, у члану 387. Дело постоји уколико неко лице на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије.

Објекат заштите кривичног дела јесу основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије.

Радња извршења дела се састоји у кршењу основних људских права и слобода зајамчених општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије.

Извршилац дела може бити свако лице, а дело се може извршити само са умишљајем. За извршиоца дела је прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

Осим основног, прописана су и четири посебна облика кривичног дела.

Први посебан облик дела постоји уколико неко лице прогања организације или појединце због њиховог залагања за равноправност људи. Извршилац дела може да буде свако лице. Дело се може извршити само са умишљајем, а за извршиоца је прописана иста казна као и за основни облик дела-од шест месеци до пет година.

Други облик дела расна и друга дискриминација постоји уколико неко лице шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира расну мржњу или подстиче на расну дискриминацију. Ширење и пропагирање се врши саопштавањем писаним или усменим путем наведене идеје јавности. Извршилац дела може да буде свако лице. Дело се може извршити само са умишљајем, а за извршиоца је прописана казна затвора од три месеца до три године.

Трећи посебан облик дела постоји уколико неко лице шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или на други начин представи идеје или теорије које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству. За извршиоца дела прописана је казна затвора од три месеца до три године.

Четврти облик кривичног дела постоји уколико неко лице јавно прети да ће против лица или групе лица због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора. Извршилац дела може да буде свако лице. Дело се може извршити само са умишљајем, а за извршиоца дела је прописана казна затвора од три месеца до три године.

Кривично дело расна и друга дискриминација, како у основном тако и посебним облицима има сличности са другим кривичним делима. Основни облик дела има сличности са кривичним делом повреда равноправности, а други и трећи посебан облик дела са кривичним делом изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости.

Однос кривичних дела повреда равноправности и расна и друга дискриминација

Чини се да се радња извршења основног облика кривичног дела расна и друга дискриминација уклапа у законски опис основног облика дела повреда равноправности. Основни облик првог дела постоји уколико неко лице на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије.

Радња извршења основног облика дела повреда равноправности се састоји у ускраћивању и ограничавању права човека и грађанина утврђених Уставом, законима, другим прописима, општим актима или потврђеним међународним уговорима или давању повластица или погодности неком лицу због националне или етничке припадности, расе или вероисповести, због одсуства те припадности или због разлика у погледу политичког или другог убеђења, пола, језика, образовања, друштвеног положаја, социјалног порекла, имовног стања или неког другог личног својства. Под кршењем права се подразумева ускраћивање или ограничавање. Разлика у радњи извршења предметних кривичних дела је у томе што се радња извршења кривичног дела повреда равноправности састоји и у ограничавању права човека и грађанина утврђених Уставом, законима, другим прописима и општим актима, а не само потврђеним међународним уговорима, као и давању повластица или погодности неком лицу због постојања неког од наведених основа.

Због тога се чини да је прописивањем основног облика кривичног дела повреда равноправности и дела расна и друга дискриминација дуплирана инкриминација. То може проузроковати да се у пракси исто понашање у зависности од процене надлежних правосудних органа, извршено од стране различитих лица подведе под законски опис радње извршења два различита кривична дела, а што може да допринесе неуједначености судске праксе. Чини се да законски опис радње извршења кривичног дела повреда равноправности прописује већи број понашања којима се може нарушити начело забране дискриминације, тј. прописује и понашања која спадају у тзв. „позитивну дискриминацију“. За разлику од Кривичног законика Републике Србије, Казненим законом Републике Хрватске прописано је само једно дело којим се санкционише дискриминација, а које има и посебан облик чија се радња састоји у прогањању појединаца или организација због њиховог залагања за равноправност људи. Наведено понашање је у Републици Србији прописано као посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација. Обзиром да дискриминација представља повреду основног начела људских права и слобода, као и на постојање дупле инкриминације, чини се да је квалитетније решење да се понашање којим се нарушава наведено начело пропише искључиво кривичним делом повреда равноправности, а којим би био обухваћен и наведени посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација. Такво решење садржи Казнени закон Републике Хрватске.

Однос кривичног дела расна и друга дискриминација и изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости

Остали посебни облици кривичног дела расна и друга дискриминација имају сличности са кривичним делом изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости из групе дела против уставног уређења и безбедности, а које је прописано чланом 317. Кривичног законика. Наведено дело постоји уколико неко лице изазива или распирује националну, расну или верску мржњу или нетрпељивост међу народима или етничким заједницама које живе у Србији. Под изазивањем се подразумева зачињање или проузроковање националне, расне или верске мржње или раздора тамо где такве мржње или раздора нема. Распиривање, пак значи појачавање постојеће мржње или раздора међу припадницима разних нација, раса или вероисповести. Изазивање и распиривање се врши истим средствима као и свака друга пропаганда: говором, написом, карикатуром или на други начин којим се исмевају, омаловажавају или потцењују поједине нације, расе или вере. Дело је свршено предузимањем делатности којом се изазива или распирује мржња или раздор међу народима и националним мањинама без обзира на то да ли је изазивање успело или не. Последица дела се састоји у угрожавању равноправности грађана без обзира на националну, расну или верску припадност (Љубиша Јовановић et al, 2004:40 и 41). Да би постојало наведено дело неопходно је да се радња извршења предузима према народима или етничким заједницама које живе на територији Ре-

публике Србије. Изазивање и распиривање националне, расне или верске мржње и нетрпељивости које за последицу може да има угрожавање равноправности грађана, може да се изврши и ширењем идеје о супериорности једне расе над другом, пропагирањем расне мржње ил подстицањем расне дискриминације. Такво понашање се у потпуности уклапа у законски опис основног облика кривичног дела изазивање националне, расне и верске мржње, раздора или нетрпељивости, а прописано је у групи кривичних дела против човечности и међународног права, члану 387. као посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација. Сасвим је извесно да ће се ширењем идеје о супериорности једне расе над другом, пропагирањем расне мржње или нетрпељивости изазвати или распирити расна мржња или нетрпељивост. Због тога се чини оправданим да се понашање којим се изазива или распирује расна или национална мржња или нетрпељивост, уместо са два кривична дела пропише само једним делом, а да се Кривичним закоником посебно дефинише шта се подразумева под изазивањем и распиривањем националне, расне и верске мржње или нетрпељивости. Чланом 387. Кривичног законика прописан је и други посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација који постоји уколико неко лице шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или на други начин представља идеје или теорије које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боје коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству. Међутим, с обзиром да наведено понашање представља подстрекавање на мржњу, дискриминацију или насиље против било којег лица или групе лица заснованих не само не раси, боји коже, верској припадности, националности и етничком пореклу, већ и неком другом својству, наведени облик кривичног дела могао би да представља тежи облик кривичног дела повреда равноправности или посебно дело.

Кривично дело расна и друга дискриминација постоји и уколико неко лице јавно прети да ће против лица или групе лица због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства извршити дело за које је запређена казна већа од четири године затвора. За извршиоца дела прописана је казна затвора од три месеца до три године. Наведени облик кривичног дела, такође може да буде прописан као тежи облик дела повреда равноправности.

Закључак

У савременом друштву, дискриминација се сматра за недозвољено понашање. У циљу њеног спречавања на међународном и националном нивоу прописано је низ превентивних мера. Она се најчешће схвата као неједнак третман и прављење разлике с обзиром на лична својства, повреда начела једнакости, неједнако поступање, обесправљивање, стављање у гори положај, привилеговање, повлашћивање, стављање у бољи положај. Без обзира на врсту дискриминације, тј. да ли је она „позитивна“ и састоји се у привилеговању

одређених лица или групе лица на основу њихових личних својства или у стављању у гори положај одређеног лица или групе лица на основу њихових личних својстава, она представља недозвољен начин поступања и може да претходи извршењу других кривичних дела. Због тога дискриминација представља друштвено опасно понашање, које је у свим савременим правним системима прописано као кривично дело. Забрана дискриминације представља једно од основних начела људских права и слобода. Кривичним закоником Републике Србије прописана су два кривична дела: повреда равноправности и расна и друга дискриминација. Прво дело је прописано у групи дела против људских права и основних слобода и веома је слично кривичном делу повреда равноправности које је прописано Казненим законом Републике Хрватске. Ипак, може се рећи да хрватски Закон садржи квалитетније решење. Наиме, дело прописано чланом 125. Казненог закона постоји уколико неко лице на основу разлике у раси, етничкој припадности, боји коже, полу, језику, вери, политичком или другом уверењу, националном или социјалном пореклу, имовини, рођењу, образовању, друштвеном положају, брачном или породичном статусу, животној доби, здравственом стању, инвалидитету, генетском наслеђу, изражавању родног идентитета, полном одређењу или другим особинама ускрати, ограничи или условљава неке право на стицање добра или примање услуга, право на обављање делатности, право на запошљавање или напредовање или уколико на основу те разлике даје друге повластице или погодности наведених права. За разлику од Кривичног законика Републике Србије као основ за постојање кривичног дела прописан је и брачни и породични статус, животно доба, здравствено стање, инвалидитет, генетско наслеђе, полно одређење. У том делу је Казнени закон у већој мери усаглашен са Повељом о основним правима у Европској унији која је обавезујућа за све институције и чланице наведене Заједнице. Међутим, одредба којом је прописано дело повреда равноправности није у потпуности усаглашена са наведеном Повељом. Прописивањем „других особина“ као основа избегнуто је прописивање сексуалне оријентације која се као основ дискриминације наводи у Повељи. Усаглашавање са Повељом о основним правима у Европској унији представља усаглашавање са њеним правним тековинама. Због тога је неопходно изменити законски опис кривичног дела повреда равноправности из члана 128. Кривичног законика, тако што ће као основ за дискриминацију уместо „другог личног својства“ бити наведени старост, инвалидитет, сексуална оријентација, а можда и неки други основи као што је то прописано Казненим законом Републике Србије.

Основни облик кривичног дела расна и друга дискриминација подударна се са законским описом кривичног дела повреда равноправности. Због тога би требало Кривичним закоником Републике Србије прописати једно кривично дело којим се санкционише повреда дискриминације.

Други облик кривичног дела расна и друга дискриминација који постоји уколико неко лице прогања организације или појединце због њиховог залагања за равноправност људи, такође би могао да буде прописан као посебан облик кривичног дела повреда равноправности. Уколико би се приликом сврста-

вања дела у посебну групу кривичних дела имала у виду претежност заштитног објекта, такво понашање представљало би више посебан облик дела повреда равноправности којим се штите слободе и права човека и грађанина, него кривичног дела из групе дела против човечности и међународног права.

Као посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација прописано је и ширење идеје о супериорности једне расе над другом, пропагирањем расне мржње или нетрпељивости. Такво понашање се може подвести под законски опис кривичног дела из члана 317. Кривичног законика Републике Србије којим је прописано кривично дело изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, а које за последицу може да има угрожавање равноправности грађана.

Други посебан облик кривичног дела расна и друга дискриминација, који се састоји у чињењу јавно доступним текстова, слика или сваком другом представљању идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком личном својству, могао би да представља или посебан облик кривичног дела повреда равноправности или да буде прописан као посебно кривично дело.

Иако је неопходно постојање кривичних дела којима се крши забрана дискриминације, чини се да је корисније се на националном нивоу посвети што већа пажња превентивним мерама, које су прописане не само посебним тзв. антидискриминационим законима, већ и другим прописима. Управо такве мере стварају повољан амбијент за унапређење начела једнакости и развој и напредак савременог друштва.

Литература:

1. Gajin, Saša (ur); Vodinelić, Vladimir; Drobnjak, Tanja; Nikolić, Borko (2007); *Anti-diskriminaciono pravo, vodič*, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd.
2. Dine, Janet; Watt, Bob (1996); *Discrimination Law: Concepts, Limitations and Justifications*, Longman, London and New York.
3. Jovanović, Ljubiša; Đurđić Vojislav; Jovašević, Dragan (2004); *Krivično pravo, Posebni deo*, Službeni glasnik, Beograd.
4. Jovašević, Dragan (2006); *Leksikon krivičnog prava*, Službeni glasnik, Beograd.
5. *Ključ za jednakost, Standardna pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom* (2003); Centar za samostalni život invalida Srbije, Beograd.
6. Paunović, Milan; Krivokapić, Boris; Krstić, Ivana (2007); *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*, Megatrend univerzitet, Beograd.
7. Stojanović, Zoran (2010); *Krivično pravo, Opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd.

CRIMINAL LAW SANCTIONING OF DISCRIMINATION

Summary: All contemporary national legislations contains anti-discriminations' measures which have been prescribed by a special anti-discriminations' laws, and by other regulations governing a certain area (eg. labor legislation). Discrimination is a social dangerous behavior, which could be preceded by the execution of the other crimes. Because of that, national legislation prescribes the criminal penalties for the violations of the prohibition of discrimination as the one of the fundamental principles of human rights and freedoms. The Criminal Code of the Republic of Serbia are prescribed two crimes: violation of the equality and racial and other discrimination.

In this paper are analyzed the relationship between above mentioned crimes and attitude of the offences of racial and other discrimination and inciting national, racial and religious hatred and intolerance. In Addition, are given the proposals for the legislative change due to possible dilemmas that can be generated when applying the provisions of the Criminal Code, which prescribes the crimes alleged.

Key words: discrimination, criminal law, penalties, violation of equality

ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ*
Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 339.9:336.7
Монографска студија
Примљен: 15.01.2015
Одобрен: 23.01.2015

СПРЕЧАВАЊЕ ПРАЊА НОВЦА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Под глобализацијом се подразумева процес који за циљ има стварање општесветског друштва кроз синхронизоване политичке, економске и војне активности низа политичких, војних и економских субјеката. Глобализација је процес који је чини се неминован и који на неки начин представља потврду напретка цивилизације који се огледа у различитим научно технолошким достигнућима. Као најдоминантније обележје глобализације свакако да можемо издвојити све ужу повезаност и међузависност држава која се манифестује кроз све шири круг привредних делотности које постају транснационалне, и са којима се више не може управљати унутар једне земље. Такође, на таласима глобализације суочавамо се и са интеграцијом тржишта, држава и технологија, у до сада невиђеном степену, која омогућава појединцима, корпорацијама, новцу и капиталу несметан и убрзан проток широм света. Све то, додатно је расламсало појаву која се огледа у прању новца. Модалитети прања новца су разноврсни и из дана у дан се мењају и додатно усавршавају захваљујући утицају процеса глобализације и константног научно технолошког напретка. У том смислу, предмет овог рада јесте утицај глобализације на прање новца, односно проблем спречавања прања новца у ери глобализације. У овом раду, аутор је покушао да анализира на који начин глобализација а посебно глобализација светске економије утиче на феномен прања новца.

Кључне речи: глобализација, прање новца, општесветско друштво, организовани криминалитет

Уводна разматрања

Глобализација је термин који се како у општој тако и у стручној јавности у последње време много помиње. Наиме, ради се о термину који се у различитим областима људског деловања разматра са различитих аспеката. Другим речима, глобализација је захватила сва поља друштвеног живота - пословање, политику, национални идентитет, економију и сл.

---

* jdragojlovic@pravni-fakultet.info

Глобализација као процес данас је присутна и различито се тумачи и дефинише. Управо из тог разлога, важно је направити разлику између термина који се често погрешно користе и поистовјеђују, а реч је о глобализму, глобализацији и светском поретку. У том смислу, глобализам представља идеологију, глобализација је процес, а нови светски поредак је систем.¹

Глобализација се може одредити као процес стварања општесветског друштва кроз синхронизоване политичке, економске и војне активности низа политичких, војних и економских субјеката чији су носилац Сједињене Америчке Државе.² Глобализација је процес који је чини се неминован и који на неки начин представља потврду напретка цивилизације који се огледа у различитим научно технолошким достигнућима. Наиме, живимо у времену где компјутери и информационе технологије представљају свакодневницу, толико да је готово немогуће замислити било коју људску активност у којој рачунари нису нашли своју примену. Анализирајући глобализацију, намеће се закључак да се суочавамо са појавом која има више димензија - економску, друштвену, политичку, идеолошко културну, војну, еколошку.

Свакако, као најдоминантније обележје глобализације можемо издвојити и све ужу повезаност и међузависност држава која се манифестује кроз све шири круг привредних делатности које постају транснационалне, и са којима се не може управљати унутар једне земље.³

У том смислу, предмет овог рада јесте утицај глобализације на прање новца, односно проблем спречавања прања новца у ери глобализације. У овом раду, аутор је покушао да анализира на који начин глобализација а посебно глобализација светске економије утиче на феномен прања новца.

Прање новца представља једну од најраспрострањенијих криминалних делатности на глобалном нивоу. Особеност овог кривичног дела састоји се у различитим облицима испољавања, софистицираности, транснационалном карактеру и уској повезаности са организованим криминалитетом. Такође, ово кривично дело производи низ негативних последица за државу и њено становништво које се одражавају на социјалне, политичке и економске токове. Прање новца представља глобални проблем чијем су се решавању посветиле различите организације на наднационалном нивоу.

Противречности глобализације

Као што смо већ и напоменули, глобализација је процес стварања општесветског друштва кроз заједничко политичко, економско и војно деловање

---

¹ Више о томе у: Драган Симеуновић, *New world order, globalism and globalization*, међународна конференција под називом: *The old and New World Order – between European integration and historical burdens: Prospects and challenges for Europe of 21st century*, ур. Душко Димитријевић, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014., стр. 17.

² Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009., стр. 108-117.

³ Мирослав Печуљић, *Глобализација – два лика света*, Монографија, Аспекти глобализације, прир. Ивана Пантелић, Владо Павићевић, Владимир Петровић и Горан Миловановић, Београдска отворена школа, Београд, 2003., стр. 11.

различитих држава. У том смислу, глобализација је процес који тече и не тражи претходну сагласност земаља и привредних субјеката, већ је неумољив и наставља да се развија на таласима различитих техничко-технолошких иновација. Овај термин се односи на најразличитије феномене: од иновација у комуникационим технологијама, транснационалне интеракције производних система и финансијских трансфера, до медијског распрострањања информација, или масовних померања људи (туриста, миграната, избеглица) широм света.⁴

Политички, економски и војно најмоћније државе света на челу са Сједињеним Америчким Државама су носиоци глобализације. Они промовишу водеће циљеве глобализације, који уједно представљају и њене вредности, а то су:

- повезивање држава
- отварање тржишта
- борба против ратова
- борба против производње нуклеарног, хемијског и биолошког оружја
- борба против сиромаштва
- једнакост међу људима
- слободан проток робе, људи и капитала.⁵

Наиме, заговорници глобализације као њене предности и позитивне стране истичу јединствено тржиште, свет без граница, лакши проток људи, роба, капитала... Такође, као предности глобализације можемо истаћи и то да је неке проблеме као што су тероризам, прање новца, еколошке катастрофе, корупцију, борбу против организованог криминалитета и његових различитих делатности, много лакше решавати на глобалном новоу.

Међутим, иако је са једне стране напред поменуте проблеме једноставније решавати на глобалном нивоу, чини се да је експанзија тих појава у ери глобализације све више присутна. Управо лакши проток људи, роба и капитала доприноси лакшем ширењу тероризма, трговине људима, трговине наркотицима и прања новца. Такође, противници глобализације наводе да је глобализација пошаст која убија сваки трачак националног бића, почевши од културе, језика, војске, писма, музике све до националне државе и осећаја националне припадности и националног идентитета.⁶ Такође, као негативна страна глобализације се истиче и стварање још већег јаза између развијених и мање развијених држава, где се улога неразвијених земаља своди само на тржиште јефтине радне снаге и апсолутно укидање њиховог економског и политичког суверенитета. Опасности које са собом доноси глобализација су и непредвидиви токови капитала, шпекулативни напади на поједине националне валуте, финансијске кризе и непредвидива пребацавања производње и запослености из

⁴ Татјана Ђурић-Кузмановић, *Разноврсност приступа и отпора глобализацији*, Школа бизниса, бр. 2/2008., стр 14.

⁵ Жељко Бјелајац, *Трговина људима – злочин против човечности*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2014., стр. 28.

⁶ Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић, *Безбедносна култура у ери глобализације*, *Култура полиса*, Вол. 11, бр. 23, Институт за европске студије, Нови Сад, 2014., стр. 78.

једне земље у другу. Све ово повећава економску и социјалну рањивост многих земаља, и то нарочито оних које су мале и које су у развоју.⁷

Кратак осврт на феномен прања новца

Најопштије посматрано под прањем новца подразумевају се активности којима се настоји нелегално стечен новац убацити у легалне токове, са циљем прикривања његовог порекла.

Према ширем схватању, прање новца је процес у коме се приходи, за које постоји основана сумња да су стечени криминалном активношћу, преносе, пребацују, трансформишу, размењују или мењају легалним средствима, ради скривања или прикривања праве природе, извора, намене кретања или власништва тих прихода. Циљ процеса прања новца јесте да се учини да средства добијена од недозвољених активности или повезана са њима буду приказана као легитимна.⁸

Према ужем схватању, које је усвојила Генерална скупштина Интерпола 1995. године, прање новца подразумева сваку радњу или покушај радње којом се сакрива или прикрива нелегално порекло средстава, тако да изгледа да она потичу из легалних извора, или се третира као процес током којег се прикрива порекло средстава стечених криминалном делатношћу.⁹

Према Закону о спречавању прања новца и финансирању тероризма¹⁰ под прањем новца се подразумева:

- 1) конверзија или пренос имовине стечене извршењем кривичног дела;
- 2) прикривање или нетачно приказивање праве природе, порекла, места налажења, кретања, располагања, власништва или права у вези са имовином која је стечена извршењем кривичног дела;
- 3) стицање, држање или коришћење имовине стечене извршењем кривичног дела.

Као што можемо приметити, прање новца је кривично дело деривативног карактера, односно прање новца је пратеће кривично дело, јер да би се уопште могло доћи у ситуацију да је потребно да се реализује прање новца, односно да би се уопште јавила потреба за прањем новца неопходно је да су се прибавила одређена финансијска средства на нелегалан начин и то по правилу извршењем неког другог кривичног дела. Наравно, јасно је да прању новца претходи неко кривично дело имовинског карактера, односно кривична дела чијим се извршењем прибављају велика финансијска средства. У том смислу,

---

⁷ Мирослав Јовановић, „Глобализација и европске вредности“, Годишњак 2013, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, вол. 7, бр. 9, 2013., стр. 36.

⁸ James Richards, *Transnational Criminal Organisations, Cybercrime and Money Laundering*, CRP, Press, London, 1999., р. 44.

⁹ Бранко Вучковић, Весна Вучковић, *Појам, карактеристике и облици испољавања феномена прања новца*, Организовани криминалитет изазов XXI века, ур. Жељко Бјелајац и Мина Фатић Зиројевић, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2012., стр. 270.

¹⁰ Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма, *Сл. гласник РС*, бр. 20/09, 72/09 и 91/10

јасно се назире и нераскидива веза између прања новца и организованог криминалитета. Међутим, прање новца не можемо посматрати само као пратећу појаву организованог криминалитета или неког другог облика криминалног деловања (где се стиче велика финансијска добит), јер се заправо ради, о кривичном делу, које оставља озбиљне последице на различите привредне токове и представља озбиљну претњу националним и међународним економским токовима.

У бити прања новца лежи намера прикривања других кривичних дела као и нелегално стеченог новца, где се тај нелегално стечен новац настоји убацити у легалне токове, чиме се губи сваки траг повезаности “прљавог новца” са криминалним деловањем. Стога, учесници у прању новца прибегавају разним финансијским трансакцијама у циљу прикривања правог порекла новца, да би га учинили легалним средством промета на новчаном тржишту. На тај начин настоје да обезбеде његово нормално коришћење, у пословним односима у којима настоје да пласирају капитал стечен на нелегалан начин.¹¹ Овим се додатно подиже кредибилитет криминалцима и отвара могућност за стицање још веће моћи и утицаја. Управо се у томе огледају и највеће последице које ова појава производи, а то је да прање новца представља озбиљну претњу интегритету финансијских установа, која доводи у неповољан положај субјекте који легално послују. Додатна опасност по друштво од прања новца се крије и у консолидацији економске моћи организованог криминала, јер му се на тај начин омогућава да улази и у легалну економију,¹² а притом омогућава му се још већа моћ за корумпирање политичког система и креирање политичког живота.¹³

Дакле, крајњи циљ прања новца је несметано коришћење профита који је стечен криминалном делатношћу а самим тим и губљење непосредне везе између криминала и стеченог профита, јер након што новац уђе у легалне токове, његова веза са криминалном делатношћу се прекида.

Утицај глобализације на могућности спречавања прања новца

Јасно је да се потреба за прањем новца јавља код оне групе лица која су на основу различитих криминалних делатности (углавном високопрофитабилних) остварили велики профит и суочавају се са проблемом немогућности легализације тог профита и прикривања његовог криминалног порекла. У том правцу, убрзани развој технологије и глобализација, континуирано унапређују постојеће начине и стварају нове могућности за конвертовање прљавог новца у различите легалне облике финансијске активе.¹⁴

¹¹ Добрица Весић, Економска и политичка компонента корупције и прања новца, *Међународни проблеми*, Вол 60, бр. (4), 2008, 481-501, стр. 492.

¹² Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, Специфичности феномена прања новца, Мегатренд ревија, вол. 9, бр. 3, Мегатренд универзитет, Београд, 2012., стр. 105.

¹³ Добрица Весић, оп. цит. стр. 492.

¹⁴ Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет-империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр. 28.

Посматрано статистички процењује се да је износ опраног новца на глобалном новоу у једној години од 2% до 5% бруто домаћег производа, што је када се изрази у новцу од 800 милијарди до 2 трилиона долара.¹⁵ Овако велика одступања у процени количине опраног новца на глобалном нивоу у периоду од једне године су присутна због илегалне природе трансакција, па се сходно томе тешко могу дати прецизнији подаци.

Анализирајући глобализацију можемо рећи да представља централну покретачку снагу брзих друштвених, политичких и економских промена. Преобликовање глобалне економије повезано је са економском активношћу, јер производња и финансије стичу глобалну и транснационалну димензију управо преко мултинационалних компанија и транснационалних корпорација.¹⁶

Неумољива интеграција тржишта, држава – нација и технологија у до сада невиђеном степену, која омогућава појединцима, корпорацијама, новцу и капиталу несметан и убрзан проток широм света, додатно је распламсало појаву прању новца. Наиме, борба против прања новца у условима слободног тржишта, брзог и једноставног протока новца - све је теже изводљива. Модалитети прања новца су разноврсни и из дана у дан се мењају и додатно усавршавају, а све то захваљујући утицају глобализације и константног научно технолошког напретка.

Стога, нема сумње, да глобализација креира шансе за криминал уопште, а самим тим и за реализацију прања новца. Наиме, технолошки напредак и повећана мобилност људи као и кретање роба и услуга много лакше и брже, доводи до веће заступљености а самим тим и опасности од транснационалног организованог криминалитета јер и организоване криминалне групе користе „благодети“ глобализације за међусобно повезивање са криминалним групама из суседних земаља, као и за криминално деловање изван граница једне државе, што на крају за последицу има и прање новца кроз међународне финансијске токове.

Међутим, и поред напред изнетих чињеница да процес глобализације представља погодно тле за ширење транснационалног организованог криминала, а самим тим и прања новца, ипак одређене видове борбе је ипак лакше водити на глобалном нивоу. У том смислу, лакше је, а чини се и неопходно да се све земље укључе и заједничким снагама крену о борбу против организованог криминалитета и прања новца, јер поменути појаве представљају глобални проблем и погађају како развијене, тако и мање развијене земље. Такође, неопходно је стално радити на унапређењу сарадње, која се састоји у пријављивању и праћењу сумњивих трансакција као и достављању извештаја о тим трансакцијама. Перачи новца имају тенденцију да премештају своје активности у јурисдикције где је недовољно утврђених мера за борбу против прања новца.¹⁷ Исто тако, идентификација корисника рачуна је обавезна, јер се овом

---

¹⁵ *Money-Laundering and Globalization*, преузето са: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/globalization.html> (11. 12. 2014.)

¹⁶ Александар Грачанац, *Глобално банкарство*, Факултет пословне економије – Едуконс, Сремска Каменица, 2009., стр. 13.

¹⁷ Roger Classens, *Ethics, Corporate Values and Prevention of Money Laundering*, Удружење банака Србије, Београд, 2006., стр. 35.

идентификацијом пре свега стварају услови за праћење и долажење до информација о кретању новчаних трансакција са једне стране а са друге стране стварају се услови за развијање система борбе против прања новца. Контрола уношења и изношења новца и других финансијских инструмената у земљу, такође представља један од значајнијих механизма у сузбијању прања новца. Ефикасни и континуирани систем контроле уношења и изношења новца из земље, обезбеђује се праћењем новчаних токова, анализом праваца и трендова таквих токова и њихове нелегалне природе, а на бази тога иницирањем одређених мера и радњи на откривању и разјашњавању конкретних криминалних активности.¹⁸

Закључак

Прање новца је феномен који погађа све земља света без обзира на степен њихове развијености, а у условима глобализације и константног научног и технолошког развоја ова појава је у перманентном расту. Наиме, слободно тржиште, брз и једноставан проток новца као и различите финансијске трансакције које превазилазе границе једне земље, чак и једног континента, представљају погодно тле за ширење прања новца. У таквим словима, много теже је испратити различите трансакције и финансијске токове са једне стране, а са друге стране постојање држава у којима постоји загарантована дискреција и неограничена величина трансакција додатно отежава посао.

Уношењем нелегално стеченог новца у легалне токове долази до економских поремећаја и нестабилности, опада пословање легалног приватног сектора, утицаја на девизне курсеве и страна улагања као и до губитака контроле над економском политиком, што генерално посматрано, утиче на слабење репутације земље.

Прање новца се никада не може посматрати као проблем једне државе, посебно ако се има у виду начини и методи на основу којих долази до прања новца, а који готово увек подразумевају новчане трансакције које се реализују у више држава. Размена информација између држава и других организација које воде борбу против прања новца представља нужан услов за његово ефикасно сузбијање. Такође, ако се има у виду да прање новца представља кривично дело деривативног карактера неопходност сузбијања ове појаве се још више намеће као обавеза.

У том смислу, јасно је да прању новца увек претходи неко друго кривично дело и то она кривична дела која спадају у дела организованог криминалитета. Стога, јасно се назире и неодвојива веза између прања новца и организованог криминалитета. Такође, прање новца додатно подстиче организоване криминалне групе на вршење кривичних дела, јер им омогућава да илегално стечен новац убаце у легалне токове, јер са реализацијом прања новца њихове делатности добијају пуни смисао. Сходно томе, прање новца је криминална

¹⁸ Жељко Бјелајац, Организовани криминалитет-империја зла, оп. цит. стр. 334.

делатност која је у непосредној вези са организованим криминалитетом, а у времену глобализације је све присутнија и заступљенија у готово свим државама света. Борба против ове криминалне делатности је могућа само на глобалном нивоу и управо ту треба тражити шансу за сузбијање ове појаве.

Литература:

1. Bjelajac, Željko, Zirojević, Mina (2014). Bezbednosna kultura u eri globalizacije, Kultura polisa, vol. 11, br. 23, Institut za evropske studije, Novi Sad, str. 77-99.
2. Bjelajac, Željko, Jovanović, Milovan (2012). Specifičnosti fenomena pranja novca, Megatrend revija, vol. 9, br. 3, Megatrend univerzitet, Beograd, str. 99-118.
3. Bjelajac, Željko (2013). Organizovani kriminalitet-imperija zla, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad.
4. Bjelajac, Željko (2014). Trgovina ljudima – zločin protiv čovečnosti, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad.
5. Vesić, Dobrica (2008). Ekonomska i politička komponenta korupcije i pranja novca, Međunarodni problemi, vol 60, br. 4/2008, str. 481-501.
6. Vučković, Branko, Vučković, Vesna (2012). Pojam, karakteristike i oblici ispoljavanja fenomena pranja novca, Organizovani kriminalitet izazov XXI veka, ur. Željko Bjelajac i Mina Fatić Zirojević, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad, str. 269-283.
7. Gračanac, Aleksandar (2009). Globalno bankarstvo, Fakultet poslovne ekonomije – Edukons, Sremska Kamenica.
8. Đurić-Kuzmanović, Tatjana (2008). „Raznovrsnost pristupa i otpora globalizaciji“, Škola biznisa, br. 2/2008, 14-26.
9. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma, Sl. glasnik RS, br. 20/09, 72/09 i 91/10.
10. Jovanović, Miroslav (2013). Globalizacija i evropske vrednosti, Godišnjak, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd, vol. 7, br. 9, str. 34-42.
11. Pečuljić, Miroslav (2003). Globalizacija – dva lika sveta, Monografija „Aspekti globalizacije“, prir. Ivana Pantelić, Vlado Pavićević, Vladimir Petrović i Goran Milovanović, Beogradska otvorena škola, Beograd, str. 8-19.
12. Simeunović, Dragan (2014). New world order, globalism and globalization, međunarodna konferencija pod nazivom: The old and New World Order – between European integration and historical burdens: Prospects and challenges for Europe of 21st century, ur. Duško Dimitrijević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 17.
13. Simeunović, Dragan (2009). Nacija i globalizacija, Zograf, Niš.
14. Money-Laundering and Globalization, preuzeto sa: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/globalization.html> (11. 12. 2014.)
15. Richards, James (1999). Transnational Criminal Organisations, Cybercrime and Money Laundering, CRP, Press, London.
16. Roger Classens (2006). Ethics, Corporate Values and Prevention of Money Laundering, Udruženje banaka Srbije, Beograd.

PREVENTION OF MONEY LAUNDERING IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Summary: Globalization mean a process that aims to create a universal society through synchronized political, economic and military activities of a number of political, military and economic subjects. Globalization is a process that seems to be inevitable and that in some way represents a confirmation of the progress of civilization, which is reflected in the different scientific and technological achievements. As the most dominant feature of globalization is that we can point out more closer connection and interdependence of countries that is manifested in the ever-expanding circle of economic activities which become transnational, and which can no longer be managed within the borders of one state. Also, we face with the integration of markets, nations and technologies, in so far unseen proportions, which allows individuals, corporations, money and capital unobstructed and accelerated flow across the world. All of this further increased money laundering. The modalities of money laundering are diverse and from day to day change and further improve thanks to the influence of globalization and constant scientific and technological progress. Therefore, the main subject of this paper is is the impact of globalization on money laundering and the problem of preventing money laundering in the era of globalization. In this paper, the author attempts to analyze how globalization and especially the globalization of the world economy affects the phenomenon of money laundering.

Key words: globalization , money laundering, a universal society , organized crime

МИНА Т. ЗИРОЈЕВИЋ*
Институт за упоредно право
Београд

УДК 323.28:316.6
Оригиналан научни рад
Примљен: 13.01.2015
Одобрен: 28.01.2015

„ЖЕНСКИ ТЕРОРИЗАМ” У ЧЕЧЕНИЈИ – „ЦРНЕ УДОВИЦЕ”**

Сажетак: Аутор у раду обрађује тему терориста самоубица као најрадикалнијег вида тероризма. На примеру жена самоубица у Чеченији и Дагестану дочарани су разлози прибегавања тероризму и проналажење најоптималнијих начина за елиминисање или бар смањење ове претње. У анализама се често наводи да су главни мотиви самоубица награде у рају или економска корист или наговори породица, али сматрам да је то сувише поједностављено.

У раду ћу покушати да докажем да је главни мотив обесмишљавање живота, де-хуманизације човека, људских активности, различитих култура.

Кључне речи: тероризам, социјални и економски мотиви, „беле удовице”

Корен проблема

Борбу за ослобођење од утицаја руске власти Чечени воде од краја 18. века, међутим када је царска Русија победила Турску и освојила области Кавказа у коме су живели Чечени, њихова борба се поново наставља. У 13. веку заменили су хришћанство исламом, што је касније утицало и на њихов начин борбе, али и на то како их посматрају широм света. Наиме, због све већег уплива радикалних исламиста у редове Чечена и њихово учешће у ратовима са Русијом, неретко се уместо о етносепаратистичким мотивима борбе говори о религијским, тј. да и Чечени полако узимају учешће у исламском цихаду.

---

* mina.zirojevic@gmail.com

** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање”. Пројекат број 179033. Које финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014. Након Првог светског рата проглашена је независна држава Дагестан, али је већ 1923. године створена Чеченско-ингушка Аутономна Совјетска Социјалистичка Република, након што су бољшевици поново освојили те области. Други светски рат сврстао је Чечене против СССР, на страну Немаца, а као казна уследило је протеривање Чечена у далеке просторе Сибира и Казакстана од стране Стаљина, да би им тек после његове смрти бити дозвољено да се врате у своју постобину. Током овог расељавања своје домове напустило је око 400 000 Чечена.

Након периода турбуленције током Првог и Другог светског рата, када су наизменично и на махове Чечени успевали да издејствују своју независност,¹ нове сукобе донео је распад СССР-а. По угледу на Грузију, Украјину, Естонију и Чеченија је тежила аутономији, те је прогласила независност. Међутим, за разлику од поменутих земаља, независност Чеченије није прихваћена од Русије. Одлуку тадашњег председника Чеченије Цохара Дудајева о независности, руски парламент је поништио 2. новембра 1991. године што је изазвало побуну, која је угушена интервенцијом руског председника Бориса Јелцина који је послао војне трупе наоружане тенковима. Можда је један од разлога због ког Русија није била, а ни до данас није спремна да одустане од полагања права на чеченску територију криминално поднебље које овде цвета. Који год били разлози, ови сукоби учинили су да „главни град Грозни, некадашњи центар културе и образовања, у коме је живело пола милиона становника, након ових напада постане град рушевина.” (Meier, 2005, 98) Немири и напади са обе стране трајали су до 1996, када је убијен Дудајев. Упоредо са акцијама руских војних трупа, Чечени су започели своје терористичке акције које су бивале све смелије. Низале су се акције попут окупације болнице у руском граду Будјеновску, убиства политичара, па опет заузимање болнице у дагестанском граду Кизар. Кратак предах уследио је када су се повукле руске трупе 1997. године, а у том периоду у Чеченију стиже и велики број добровољаца из исламских земаља. Увођење шеријата, строг начин живота и нова, наметнута правила додатно су разорила већ нарушени културни идентитет Чечена. Уједно, прилив добровољаца помогао је новом руском председнику Владимиру Путину да Чечене прогласи једнаким исламским терористима, што је утицало да ослаби подршка и финансирање са Запада које су до тада уживали. Иако им то није одговарало у потпуности, жеља за независност сиромашним, а превише огрезлим у криминалу, чеченским побуњеницима није оставила много избора.

Терористичке акције постајале су све окрутније, а своје учешће све више су узимале и жене. Ипак, ово не чуди с обзиром да је забележено у традицији Чечена да су се и жене бориле упоредо са мушкарцима када је било потребно, те да им је солидарност била на завидном нивоу. Такође и идеја о колективном самоубиству је давно умрежена у чеченску историју, као посебан вид отпора непријатељу. Као посебна група која се бори против Русије и за независност Чеченије јесте и група Црних удовица, коју чине Чеченке.

Самоубилачки тероризам

Питање шта је тероризам, а шта није, већ дуже времена опседа теоретичаре, експерте и политичаре. Можда би се експерти и сложили око јединс-

---

¹ Након Првог светског рата проглашена је независна држава Дагестан, али је већ 1923. године створена Чеченско-ингушка Аутономна Совјетска Социјалистичка Република, након што су бољшевици поново освојили те области. Други светски рат сврстао је Чечене против СССР, на страну Немаца, а као казна уследило је протеривање Чечена у далеке просторе Сибира и Казахстана од стране Стаљина, да би им тек после његове смрти бити дозвољено да се врате у своју постојбину. Током овог расељавања своје домове напустило је око 400 000 Чечена.

твене дефиниције, да питање тероризма у себи не садржи у великој мери и политичку компоненту. До данас није усклађена јединствена дефиниција тероризма, иако је крајње неопходно да се то уради. Често се појам тероризма замењује појмом терора или обрнуто, те је неопходно дати теоријско разграничење између ова два појма. Терор и тероризам су облици насиља примењени од стране малих група, иако у пракси постоје и другачији примери. Појам терора везује се за групу на власти која путем страховладе и другим насилним методама жели да задржи власт, док се појам тероризма везује за групе које имају за циљ смену власти, било да је она демократска или крајње недемократска. У оба случаја жртве су цивили.

Тероризам представља противправни акт насиља усмереног против одређене државе са намером да се изазове страх или колективна штета, како би се остварио одређени политички циљ. Ради се о намеравању употреби силе, а тероризам се користи као начин борбе за остварење поменутих политичких циљева.

Један од главних циљева је придобијање публицитета, па се према овоме тероризам може дефинисати и кроз комуникацијску теорију симбола (Symbolic Communication Theory) (Dowling, 1983, 1-24). Карбер сматра да „као симболичан акт, тероризам може бити анализиран као и други начини комуникације, анализом његова четири саставна дела: трансмитер (терориста), независни прималац (мета), порука (бомба, заседа) и повратна спрега (реакција одређеног круга слушалаца)” (Karber, 1971, 527-33). Постоје и они који дефинишу тероризам као позориште коме циљ не представљају стварне (фактичке) жртве, већ они, заправо, циљају на реакцију гледалаца (Jenkins, 1975). Дакле, модерни тероризам се може разумети и као покушај преношења порука употребом организованог политичког насиља.

У складу са претходно наведеним, самоубилачки тероризам је спремност појединца да жртвује свој живот као начин борбе за остваривање политичких или верских циљева, а све у терористичке сврхе. Углавном има елементе верски фундираног тероризма.

Црне удовице

Ратно стање у Чеченији траје последњих двадесет година, а корене ових сукоба можемо наћи неколико деценија, па чак и векова уназад. Наиме, проблеми и ратови са Русијом датирају из 1991. године, након распада СССР-а, али ривалство и сукоби између Руса и Чечена протежу се још од почетка 19. века. Наиме, СССР се поделио на 15 региона и тадашњи председник Чеченије Џохар Дудајев (Dzhokhar Dudayev) је прогласио независност, коју није прихватила Русија. Тако је отпочео Први чеченски рат који је заустављен 1996. године, а у коме је било преко 100 000 жртава. Услови су били да се Чеченији да аутономија, али да се не дозвољава потпуна самосталност. Ти несређени односи довели су и до Другог чеченског рата који је отпочео 1999. године. У том периоду било је безброј терористичких напада, као и 42 напада бомбаша самоубица, од овог броја 81% самоубилачких напада учиниле су жене.

Назив „Црне удовице” ова група добила је од стране руских и светских медија, када је откривено да је највећи број учесница преживео губитак блиских чланова породице: мужа, сина, оца, брата. Осим тога, утицао је и главни мотив који их покреће, а то је жеља за осветом, због које су спремне да жртвују и сопствени живот. Од када су чеченски терористи почели са применом самоубилачких напада, у њима су учествовале и Чеченке. Група Црне удовице активна је од 7. јуна 2000. године, а прва Чеченка која је учествовала у терористичкој самоубилачкој акцији је Хава Барајева, која је заједно са Луисом Магомадовом возила камион напуњен експлозивом и извела напад на руски војни штаб у чеченском селу Алкан Јурт.

Упоредо постоји и назив „Алахове невесте”, јер „свадба” означава терористички чин који изведе „жива бомба”. Летећи у ваздух на свадби онда одлази директно код Алаха.

Потребно је поменути и назив за жене самоубице „шехидке” или „шехиде”. *Шехид* је верски појам у исламу, а шехиди постају сви настрадали муслимани уколико су свој живот изгубили испуњавајући своју мисију у име вере или уколико су умрли за време верског рата. Жене које испуне овај услов зову се шехиде. Веома често у тумачењу овог појма постоји двосмисленост и противуречност. Наиме, када говори о шехидима Боаз Гејнор (Boaz Ganor), директор израелског Међународног института за борбу против тероризма, о њима говори мислећи на мушкарце, вернике, неожењене, средњег образовања, незапослене, старе између 18 и 27 година. Он такође сматра да се они не пријављују сами, добровољно, већ да их препознају, откривају и препоручују њихови вероучитељи, након чега започиње процес испирања мозга, индоктринације и менталне манипулације као и војне обуке. Оваквом самоубици, шехиду је загарантовано место у Ценету, а његовој породици одговарајући друштвени углед, тј. одређене почести, али и велике суме новца (Petrović, 2009, 86).

Овде треба поменути да и у другим крајевима света, рецимо Палестини, постоји феномен жена самоубица, али постоји значајна разлика између палестинских и чеченских акција. Иако палестинке опонашају чеченке, палестинске шехиткиње саме бирају смрт желећи да се освете за патњу свога народа, вере, земље. То је њихов избор, док се у акција чеченских самоубица често налазе психотропне супстанце и/или се даљински активира експлозив. Јулиа Јузик наводи пример Зареме Инаркеве која се услед бомбашког напада предомислила, па је са рамена скинула торбу са експлозивом пре него што су мушкарци смештени у оближњем аутомобилу успели да активирају бомбу дањинским управљачем (Jusik, 2004). Такође, разлози самоубиства Зуре Бицијеве, девојке која је била надасве депресивна, незаштићена и сама се могу довести у питање. У Ираку и Палестини посебно се наглашава слава и поштовање за те жене које су у том смислу равноправне са мушкарцима. У Чеченији, Дагестану и Ингуштији слава ипак припада мушкарцима. У својој књизи Јулија Јузик каже „Да бисмо набројили блискоисточне шехиткиње, довољни су прсти једне руке. У Палестини се њихова лица могу видјети на разгледницама, плакатима. О њима вриште на сваком углу... А у Русији о томе шуте. Срамежљиво шуте. Нитко им не зна имена, нитко не зна зашто су се одлучиле убити. Родитељи затварају

очи када их се пита о погинулим кћерима. Ако је у Палестини бити самоубојицом част, код нас је ипак срамота”.

Најславнијој шехидкињи Хави Барајевој рођак Арби је дао психотропне таблете и док је умирала снимао је како би од ње направио симбол за шехидкиње које ће доћи после ње.

- Хава Барајева је позната као прва „Црна удовица” након што се разнела експлозивом у руској војној бази у Чеченији 2000. године.
- Шахида Бајмуратова је убила 14 људи и ранила 150 у атентату на чеченског председника Ахмеда Кадирова у мају 2003. године.
- Жена с појасом експлозива испод сивог мантила скочила је под аутобус с руским војницима, када је убијено 17 војника, а 15 је тешко повређено.
- Две жене-самоубице убиле су 16 људи на рок концерту у Москви јула 2003. године.
- У нападу једног мушкарца и једне жене-самоубице у децембру 2003. године на воз на југу Русије убијено је 46 људи а 100 је повређено.
- Хадишат Мангаријева била је одговорна за напад на хотел „Национал” у центру Москве у децембру 2003, када је убијено шесторо а рањено 13 људи.
- Чеченке Аманат Нагајева и Сацита Ђербиханова сматрају се одговорним за падове два руска путничка авиона 2004. године на југу Русије, када је погинуло 46 људи.
- У нападу на основну школу у Беслану у Северној Осетији у септембру 2004. године учествовале су и две жене, Роза Нагајева и Мајрам Табурова. Тада су убијена 334 цивила, од тога 186 деце.

Догађај који је привукао највећу пажњу јавности, а у којој су учествовале Чеченке, свакако јесте упад у позориште Дубравка у Москви у октобру 2002. године. Приликом ове акције, заробљено је око 900 талаца, међу којима је било жена и деце. Напад је изведен од стране 40 терориста самоубица, међу којима је било 19 жена обучених скроз у црно и опасаних експлозивом. После скоро три дана изведена је спасилачка мисија приликом које су специјалци користили гас, а током ослобађања таоца погинуло је око 100 људи.² Разлозима и мотивима који су нагнали ожалолошћене жене да се придруже Црним удовицама и да узму учешће у терористичким акцијама бавиле су се и Ен Спекхард (En Spekhard) и Капта Ахмедова (Kapta Ahmedova) (Spekhard & Akhmedova, 2008). Оне су спровеле истраживање у коме су разговарале са преживелим таоцима који су имали прилику да посматрају и разговарају са бомбашама, што је пружило својеврстан увид у њихово деловање. Осим са жртвама напада, током свог истраживања интервјуисале су и чланове породице терористкиња, као и њихове блиске пријатеље и сараднике да би сазнале више о њиховим животима, променама, губицима, као и потенцијалним моти-

² Крајем прошле године Европски суд за људска права у Стразбуру наложио је руским властима да исплате новчане надокнаде жртвама и породицама настрадалих током овог терористичког напада. Европски суд је оценио да су приликом спасилачке акције руски специјалци прекршили одредбу Европске конвенције о заштити људских права и слобода грађана, као и да је сама акција недовољно ефикасно спроведена, а да таоцима није на време пружена адекватна медицинска помоћ.

вима. И на крају, пратиле су руске медије и разговарале са руским челницима да би добиле информације и од њих. Резултати до којих су дошле показују да су главни мотиви за учествовање били последица преживљене трауме, жеље за осветом, али и да је била изражена и религиозна идеологија.

И њихово истраживање показало је да је оправдан назив који су руски и светски медији дали групи женских чеченских терориста. Наиме скоро сви који су учествовали у нападу на позориште Дубравка, било да су у питању мушкарци или жене, претрпели су озбиљне губитке блиских чланова породице што је на њих оставило одређене последице. Посебно се може приметити да су чланови породице убијених осећале кривицу што нису учинили више. Традиција кланова уз обесмишљавање свакодневног живота довело је до жеље за осветом. У традиционалном друштву, као што је случај са Чеченима, освета због губитка члана породице је нешто подразумевано и обавезно. Наиме, они живе по принципима по којима је освета дозвољена и оправдана уколико је усмерена према ономе који је повредио или убио неког блиског. Овде је битно напоменути да је овако традиционалан начин освете усмерен искључиво према извршиоцу или његовој блиској породици, али не према широј скупини. Ову појаву можемо наћи у готово свим традиционалним породицама рецимо на Косову и Метохији, као и у неким деловима Црне Горе под називом „крвна освета”. Међутим, нестабилна времена, периоди сталне тензије и несигурности, борба са војно надмоћнијим непријатељем, фрустрација и страх довели су до тога да се жеља за осветом усмерава не ка одређеном појединцу, већ да се генерализује и усмерава према свим припадницима који деле исте карактеристике, нпр. сви припадници руске војске или цивили, или још општије сви хришћани. Ова „одмазда” уз заједничко осећање беспомоћности које ову појаву прате као праведну и достојну копирања.

Додатно уточиште и оправдање, као и подстрек за будуће акције чеченским терористима пружа и ислам. Наиме, као и код свих стресних ситуација када се појединац осећа несигурно и незаштићено, утеху и склониште тражи у вери. Полако прихватајући исламско учење, а поготово након увођења шеријатског права и прихватања њихових обичаја, етносепаратистички циљеви бивају замагљени религиозним, те и због учествовања исламских радикалиста у борби и Чечени се полако прикључују исламском цихаду. У тешким тренуцима радикализован и ислам не пружа само утеху, он истовремено позива и на освету. „Окретање религији представља чест начин утехе у моментима жалости и пружа уверење да особу чији губитак жалимо наставља свој живот и после смрти. Идеологија цихада користи ову чињеницу говорећи не само да ће они који се жртвују бити поново уједињени са својим вољенима које су изгубили, већ им гарантује и могућност да обезбеде сигуран прелазак у други свет за још седамдесет особа из круга породице – што није мали број за оне који осећају сву насилност, хаос и непредвидивост живота као и страх од смрти која вреба са свих страна.”³

---

³ op. cit. Speckhard & Akhmedova, str. 69.

У жељи да обезбеде себи обећани небески мир и да се уклопе у неку нову присну заједницу они полако прихватају и обичаје, ношњу. Тако се на улицама виђају мушкарци са брадом и краћим панталонама, а жене у дугим сукњама прекривеног лица. Овакво понашање од стране жена сматра се деградацијом за Чеченке, пошто су оне за разлику од Арапкиња имале веће привилегије упркос постојећој традиционалној подели у друштву. Под привилегијама сматрамо право на образовање и неформалнији начин одевања.

Када је реч о врбовању чланова у терористичке организације, досадашња сазнања показују да се начини придобијања мушкараца и жена не разликују умногоме, мада и даље остаје у магли како се жене одлучују на учешће у самоубилачком тероризму. Чечени су познати по својој оданости породици и повезаности, те се неретко дешавало да су се многи женили управо Чеченкама знајући да ће им њихова родбина пружити уточиште уколико им некад затреба. Велики број жена преко мужева је прихватило њихову идеологију. Истраживање које су спровеле Спекардова и Ахмедова показало је да су жене самоубице прошле кроз кратку обуку, која није трајала дуже од две недеље.

Осим злочина у Дубравка позоришту када је погинуло 129 људи, Црне удовице привукле су пажњу јавности и другим догађајима у којима су учествовале. Након овог немилостивог догађаја са краја 2002. године, уследили су напади на рок фестивалу у Москви (Тушино, 5. јул 2003.), у ресторан Имбир (Москва, 10. јул 2003.), отмица два авиона (летови Москва – Сочи и Москва - Волгоград, ноћ између 24/25 августа 2004.), као и напади на метро станицу (Москва, 31. август 2004.), напад на Беслан (Беслан, 1. септембар 2004.)

У нападу на музички фестивал на Тушино аеродрому учествовале су две жене самоубице, од којих је једна касније идентификована на основу пасоша који је пронађен код ње, као двадесетогодишња Заликан Еликацијева (Zalikhah Elikhadzhiyeva). Њена саучесница била је Зинаида Алијева (Zinaida Alieva), која је имала 26 година. У овом нападу погинуло је 15 особа, а преко 50 је рањено. Број жртава би био и већи да су самоубице успеле да до краја спроведу своју замисао, односно да уђу на сам концерт, на коме је било око 20.000 хиљада људи. Руски медији су касније објавили да је нападачица Еликацијева била сестра чеченског сепаратисте који је погинуо

ZAIRA ALLIEVA

DZANNET TSAKHAEVA

OKSANA ASLANOVA

RUZANA IBRAMIGOVA

шест месеци пре ових догађаја. Према речима очевидаца бомбашице су биле опасане експлозивом, али и металним жицама, ексерима и металним лоптама. Када су виделе да неће успети да прођу контролу због детектора метала одлучиле су да раније активирају бомбе.

Само неколико дана након овог напада, уследио је, овај пут неуспешан, напад на један московски ресторан 10. јула 2003. Напад је требало да изведе двадесетдвогодишња Зарема Мушкољева (*Zarema Muzhikoyeva*), која је ушла у кафић наоружана експлозивом. Ипак, у последњем тренутку се предомислила, а ухваћена је док је излазила из кафића. Том приликом је изјавила да је била у страху да су њени надређени имали прекидач за експлозив и да се плашила за сопствени живот. Приликом деактивирање бомбе погинуо је један полицајац, а она је преживела. Иако је касније сарађивала са полицијом, осуђена је на 20 година затвора 2004. године. Након хапшења руски медији као разлог њеног учешћа у терористичкој акцији објаснили су чињеницом да је Зарема била девојка лаког морала. Такво понашање једнако је смртној пресуди за једну Чеченку. Пре или касније због таквог слободног понашања би је убили, упуцали или удавили (*Kots & Velengurin, 2003*). Такође, рекла је да се на овакав акт одлучила не из идеолошког убеђења, већ због новчане надокнаде. Како су пренели руски медији, њој је било обећено 30.000 долара, а о новцу се спекулисало и након других напада, те су тако руски медији писали да је родбина бомбашица из Тушина добила 70.000 долара (*Baranets, 2004*).

Руски медији веома оштро су писали о активностима Црних удовица, осуђујући како само њихово понашање, тако и чињеницу да им је дозвољено да се боре. Тако једне руске новине преносе да је „велика срамота за мушкараца из Чеченије када жене учествују у рату. Уколико мушкарац дозволи жени да се меша у свакодневне ствари унутар породице, онда он није мушкарац, он је гори од жене.” (*Yamadayev, 2002*). У истом тексту овај новинар наставља, говорећи да Чеченке ипак не одлучују ни о чему и да су „оне само људско месо за које је закачен експлозив.” Ипак, након напада на Дубравка позориште и изјава очевидаца, руски медији су пренели да су бомбашице биле много окрутније и непредвидљивије, те самим тим и опасније. Према наводима очевидаца нападачи су били колико је то могуће пријатељски расположени и да су им давали чоколаду и жваке, као и да су се шалили са децом. Насупрот томе терористкиње су изазивале огроман страх код најмлађих, који нису смели ни да их погледају (*Shcheblanova & Yarskaya-Smirnova, 2009*). У појединим медијима такође се спекулисало да ли су жене подложније манипулацији и испирању мозга, као и тврдње да су нападачи у свим терористичким акцијама били дрогирани. Међутим, Александар Игнатенко, специјалиста за студије Оријента и Блиског истока одбија такве тврдње објашњењем да „потенцијални самоубица не сме да изазове никакву сумњу. Да су особе биле дрогиране неколико недеља (као што се спомиње), било би немогуће да се он или она понаша нормално.” (*Lobanova, 2003*).

Годину дана касније, у ноћи између 24. и 25. августа терористи су отели два авиона. Нападачи су пресрели авионе на линији ТУ – 154 из Москве до Сочија, и ТУ – 134 из Москве за Волгоград. У овим нападима живот је изгуби-

ло 89 особа. Након саме отмице најпре се спекулисало да је разлог пада авиона техничке природе, људски фактор, грешка пилота или освета незадовољних бивших радника, али се показало да иза напада стоје чеченски терористи. Сматра се да је напад извела Аманта Нагајева (Amanta Nagajeva), која се налазила на лету за Волгоград, за коју се касније испоставило да је насилно удата и одведена у планинске пределе, као и да јој је неколико месеци касније убијен супруг. Истраге су показале да су се Аманта Нагајева (30) и њена саучесница Сарсита Џебирканова (Satsita Dzhebirkhanova) (37) међусобно познавале.

Ипак, догађај који их је „прославио” јесте упад чеченских терориста у основну школу у руском граду Беслану у области Северне Осетије, 1. септембра 2004. године. Терористи су тражили независност Чеченије, а приликом овог напада заробљено је 1.100 ђака и наставника. Након акције спасавања свој живот изгубила је 331 особа, међу којима је било чак 186 деце. Рањено је 550 особа, а у овом нападу учествовала су 32 нападача. Овим нападом руководио је чеченски вођа Шамил Бесајев (Šamil Basajev), а окончан је упадом руских војних трупа у школу са тенковима и тешким наоружањем. Осим једног нападача који је ухваћен, сви остали су погинули. У нападу су учествовале и три жене: Роза Нагајева (Roza Nagaeva) (30), Мариам Табурова (Mairam Taburova) (27) и Каула Назирова (Khaula Nazirova) (45). Роза Нагајева осумљичена је и да је учествовала у нападу на метро станицу у Москви 31. августа, у коме је живот изгубило 11, а рањена 51 особа. За њу се такође спекулисало да је сестра Аманте Нагајеве која је учествовала у обарању руских авиона неколико дана раније. Када је реч о Каули Назиров било је помена да је њен муж мучен до смрти од стране руских војника, а да су јој син (18) и кћерка (17) убијени годину дана раније приликом напада Русије на једну од чеченских школа. Да је све било пажљиво планирано потврђује и сам датум напада, пошто је први септембар Дан знања, када се ђацима организују бројне прославе за почетак школске године, а овим прославама присуствују родитељи и бројна родбина.

Након убиства чеченског вође Шамила Басајева и догађаја у Беслану, напади Чечена постали су мање учестали, а свакако и мањег обима. Напади су и даље усмерени на цивиле, па су тако у марту 2010. забележена још два напада на руски метро и то у размаку од нешто више од пола сата. Нападе су извеле две девојке, припаднице Црних удовица, од којих је једна касније идентификована као Џенет Абдураманова (Dženet Abdurahmanova) (17) из Дагестана, удовица исламског побуњеника Умлата Магомедова (Umalata Magomedova) убијеног у фебруару 2009. Друга црна удовица највероватније је Марша Устраханова (Markha Ustarchanova), пореклом из Чеченије. У овом нападу погинуло је око 40 особа. Почетком 2011. (24. јануар 2011), изведен је нови бомбашки напад на руски аеродром у Домодедову, у ком је настрадало 35, а повређено 180 особа. Иако нико није преузео одговорност за овај догађај, претпоставља се да су у нападу учествовале Црне удовице у пратњи мушкарца. Чечени су такође додали и нову димензију тероризму, а то је страх од употребе нуклеарног оружја, пошто су први, а уједно и једини познати пут управо ово оружје користили за свој напад. Наиме, 1995. Шамил Басајев у московском парку Измаиловски закопао је пакетих радиоактивног цезијума као упозорење шта може да уради.

Закључак

Често у анализама и медијима добијамо и сувише поједностављено објашњење да је главни мотив самоубица у терористичком чину — награда статусом рајског становника. То, вероватно, може бити само један повод због којег се потенцијални самоубица одлучује на самоубилачку акцију. Обесмишљавање његовог живота јесте индивидуално, али оно није изоловано већ је повезано с посебним и општим обесмишљавањем — понижењем и дехуманизацијом живота његове заједнице, „суштину процеса дехуманизације човека, људских активности и људских делатности чини управо процес обесмишљења људског живота” (Šešić, 1977).

Дијалог, у проналажењу политичког решења, међу сукобљеним странама подразумева језик као средство комуникације као и саму комуникацију између људи. Услов за то јесте и стање *атараксије* — стање душевног мира као идеала мудрих људи. *Атараксија* је код стоика идеал мудраца који то стање остварују кад се уздигну изнад свих афеката. У разговорима међутим долази до интеракције у којој се исказују различити појединачни, групни, групни–политички, државни, културни и други интереси. Раније се предност давала процесима консензусног споразумевања, а запостављали су се конфликтни процеси. Сада према Францу Врегу (France Vreg), парадигма нове комуникацијске интеракције „(...) темељи се на претпоставци да је комуницирање облик стратешке интеракције која садржи два противречна процеса: процес приближавања, коњункцију двију личности, двају идентитета као и процес удаљавања, дисјункцију двију личности, односно чување идентитета, властитог интереса и надмоћи” (Vreg, 1998.).

У интеркултуралној комуникацији реч је о „’сусретању’ култура с различитом повијесном и културном традицијом, с различитим облицима цивилизација и ступњевима социоекономске и технолошке развијености”. Свакодневна стварност показује нам да, најчешће, није реч о мирном сусрету култура, него о „суочавању”, „удаљавању” и „судару” две или више култура, две или више личности, две или више националних, верских, идеолошких идентитета. „Интеркултурно комуницирање је”, подсећа Врег, „способност, кретања кроз културне препреке”. Човек западне културе често исказује својеврсни културални нарцизам и не показује довољан интерес за упознавање са вредностима других култура. Напротив, он често некритички прихвата доктрину о „сукобу цивилизација” поделу светске популације, рецимо Самјуела Хантингтона (Samuel Huntington), на „западни”, „исламски”, „хиндуистички”, „будистички” свет или Хегелову (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) на „историјске” и „неисторијске” народе. Плурализам култура, језика и права на достојанствен живот, нужне су претпоставке правде и истине. А борба за истину и правду јесте и конкретно преузимање одговорности. Према теорији социјалне комуникације Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas), „истина се обликује као сугласје (консензус) у једноме универзалном разговору који је, дакако, ’лишен моћи” (Halder, 2002).

Социјални додири, у сваком па и у интеркултурној комуникацији, утичу на изградњу поверења, на превладавање предрасуда и сузбијају агресивност. Игнорисање правде, објективне истине, толеранције, дијалога, пристанак је на искључивост и сукоб, на стабилну равнотежу тероризама, радикалном деструкцијом и осветом једнаком или већом смрти — пристанак на прочишћење света терором, на „победу” које никоме не доносе добро. Такве победе морале би да посраме победнике, посебно што коначна победа није могућа ни за једну страну. (Zirojević, 2014.)

Погрешно је и мишљење да је сваки потенцијални самоубица само „отписани” члан заједнице, те да су родитељи и сви остали чланови породице неизмерно срећни што га шаљу у сигурну смрт. У ово се уклапа и истраживање Јулије Јузик чији резултати показују да су шехидкиње дубоко несретне жене, присилно врбоване, изманипулисане, понекад и дрогиране. Њихова мотивација није увек чисто религијска, већ подложност претњама, уценама, љубав према терористи или чак новац. Оне су увек изоловане од породице и подвргнуте психолошкој обради. Већина је ипак до краја желела да живи и неретко, одустајала од акције.

Ипак опасност од ове претње је огромна. Широке хаљине и чадори врло су погодна кринка за сакривање експлозива свих врста. С велом преко лица, код жене самоубице није могуће уочити је ли нервозна, да ли се презнојава од страха, какав јој је поглед, има ли флегматично лице или болну гримасу која нешто наговештава. Чак се и Израелци слажу да је борба против таквог облика тероризма најтежа, најсложенија и најосјетљивија. У исламском свету немогуће је заустављати и прегледавати сваку жену, масовне контроле нема.

А ако се на време и на прави начин не одупremo и не почнемо решавање овог проблема следеће што нас чека су, готово сигурно, деца самоубице, што је са сваког аспекта, неприхватљиво.

Литература:

1. Alois Halder, *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2002.
2. Andrew, Meier, *Chechnya: to the heart of a conflict*. W.W. Norton & Company, New York, 2005, стр. 98.
3. Baranets, V, „Krov i dengi (Blood and money)”, in: *Komsomolskaya Pravda*, 2004, No. 165, 4.
4. Bogdan Šešić, *Čovek, smisao i besmisao: dijalektika smisla i besmisla*, Rad, Beograd, 1977.
5. Brian Jenkins, *International Terrorism*, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.
6. Dowling, Ralph E. „Terrorism and the media: A rhetorical genre”, *Journal of Communication*, 1983, pp. 1-24.
7. France Vreg, *Humana komunikologija: etološki vidici komuniciranja, ponašanja, djelovanja i opstanka živih bića*, Nonacom i Hrvatsko komunikološko društvo, Zagreb, 1998.
8. Gabriel Weimann, „The mediated theater of terror: Must the show go on?”, у Philip Bruck (ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986. pp. 1-22.

9. Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.
10. Jusik, Julia, *The brides Allahs. Suicide assassin inside from Chechnya*, Rome Manifesto Libri, 2004.
11. Kots A & Velengurin V, „Guliashchaya shakhidka s Tverskoi (Sluttish female shakid from Tverskaja street)” in *Komsomolskaya Pravdam* 17. jul 2003.
12. Lobanova, Z., „Pochemu shakhidki ne boyatsa smerti (Why do female shahidids have no fear of death?)”, in: *Komsomolskaya Pravda*, 8. jul 2003.
13. Petrović Dragana, *Samoubilački terorizam*, Institut za uporedno pravo, Beograd 2009.
14. Philip Karber, „Urban terrorism: Baseline data and a conceptual framework”, *Social Science Quarterly*, Bleckwell Publishing, Bleckwell, Vol 52, 1971, pp. 527-33.
15. Shcheblanova Veronika & Yarskaya-Smirnova Elena, *Explanations of Female Terrorism. Discourses about Chechen Terrorists in the Russian Mass Media: Easy Girls, Coarse Women or Fighters?*, 2009.
16. Speckhard Anne & Akhmedova Khapta, „Black Widows and beyond: Understanding the motivations and life trajectories of Chechen female terrorists”, *In Female Terrorism and Militancy: Agency, Utility, and Organization*, edited by Cindy D. Ness, 100-121, New York: Routledge, 2008.
17. Yamadayev, R. 2002, „Oni priatshutsia za zhenskiye spiny, pozor! (They hide behind women’s backs, what a shame!)”, in: *Komsomolskaya Pravda*, 25. oktobar 2002.
18. Zirojević Mina, *Terorizam – međunarodni pogled*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.

WOMEN AND TERRORISM IN CHECHNYA – „BLACK WIDOWS”

Summary: In this paper, the author examine the topic of suicide terrorists as the most radical form of terrorism. On the example of suicide bombers, the reasons for resorting to terrorism were explained, as well as the most optimal ways of eliminating or at least reducing this threat.

The analyses often state that the main motives of suicide bombers are rewards in heaven or economic benefit or family’s persuasion, but we believe that this explanation is too simplistic. I will prove that the main motive is the lack of sense of purpose in life, dehumanization of man, human activities, and different cultures.

Key words: terrorism, social and economic motives, „white widows”

НЕНАД БИНГУЛАЦ*
Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 176:327
Монографска студија
Примљен: 14.01.2015
Одобрен: 21.01.2015

ПРОБЛЕМ СЕКСУАЛНЕ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ – ТАМНА СТРАНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Многи људи сматрају да глобализација представља нека сложена економска питања која се одвијају и решавају далеко од њих а притом се тичу неког другог. Мало њих је свесно да глобализација има снажан утицај на сваког од нас и то у многим сегментима живота. Често се сматра да је она одговорна за стварање јаза између богатих и сиромашних при чему су створени услови да у одређеним државама, поједини делови сиромашне популације буду изложени ризику да постану жртве трговине људима. Сагледавањем глобализације и проблема „модерног ропства“ са поменутог аспекта, у овом раду указаћемо на актуелне статистичке податке на светском, европском и државном нивоу (пример Републике Србије), којима покушавамо да прикажемо степен опасности од сексуалне експлоатације као великог међународног проблема. Посебну пажњу у раду посветићемо односу сексуалне експлоатације и значајних културних и спортских дешавања као безбедносног изазова у смислу идентификације жртава трговине људима. Проблем сексуалне експлоатације представља изузетно сложено питање јер се најчешће овај вид трговине људима не дешава смо у границама једне државе, при чему се процењује да се сексуалном експлоатацијом, као једном од најпрофитабилнијих глобалних криминалних активности, годишње заради на жртвама око 99 милијарди долара.

Кључне речи: глобализација, трговина људима, сексуална експлоатација, проституција

Уводна разматрања

Утицај глобализације на модерне начине живота видљиви су свуда око нас почев од економске неједнакости држава у свету и неолибералне економије, док се са друге стране јављају идеје како да се створе услови за бржи привредни и економски развој. Утицаји глобалних идеја могу се видети у потребама за очувањем животне средине, у одрживом развоју, у успостављању свет-

---

* nbingulac@pravni-fakultet.info

ског мира, у смањењу разлике између богатих и сиромашних, у прокламовању људских права, у неговању и очувању културног и националног идентитета итд.

С обзиром да се под глобализацијом најчешће подразумева преношење националних и регионалних јединствености и карактеристика на глобални ниво са циљем стварања јединственог друштва, не смемо да занемаримо да се у овом процесу преношења економских, културолошких, политичких и социјалних питања преносе позитивне али и негативне особине.

Најчешће се глобализација сагледава са економских и привредних аспеката, при чему се акценат ставља на омогућавању локалним и националним економијама да се интегришу у међународну економију кроз улагање и слободно кретање страног капитала, путем инвестиција и технолошког развоја. Један од циљева глобализације представља и формирање знатно ширег и заједничког тржишта заснованог на слободној размени добара и капитала. Са стварањем јединственог финансијског тржишта остварио би се бољи приступ слободним финансијама што би био довољан подстицај за нова инвестициона улагања и развој нових технологија.

Због континуиране жеље да нам „буде боље“ и да се оствари неки вид благостања у економском смислу, у ери глобализације заборавили смо на оно због чега је све ово започето. Заборавили смо на човека.

Глобализацију, у одређеној мери, можемо да сагледамо и са становишта Аристотеловог поимања државе као основног циља за остварење безбедности и благостања грађана.¹ Њоме би се требало успоставити и одређене друштвене вредности, поред већ наведених циљева, јер се једино на тај начин може обезбедити да друштво може да функционише и опстане као целина. Подсећамо да систем вредности представља заједнички циљ припадника друштва, али у исто време и критеријуме и обрасце понашања у њему.² Друштвене вредности се кроз историју стално мењају, допуњују и надограђују у зависности од развијености друштва и генерацијских разлика. Најчешће се под друштвене вредности подразумева идеално својство извесних стандарда, норми, појава, стања и садржаја свести, односно друштвена вредност представља сваку ону вредност која за појединца, групу и државу има велики значај. Оне су објект друштвеног интереса а тиме и друштвене заштите.³ Безбедност као једна од друштвених вредности, није се мењала кроз векове а најчешће је схваћена као услов опстанка и развоја друштва.⁴

---

¹ Мирко Грчић, *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 132.

² Мило Бошковић, *Криминологија са патологијом - Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 25.

³ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности-са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Нови Сад, 2008, стр.17.

⁴ В. Јоко Драгојловић и Ненад Бингулац, *Безбедност као атрибут и функција савременог полиса*, Култура полиса, Нови Сад, 24/2014, стр.131.

Глобализација и проблем „модерног ропства“

Не улазећи даље у разматрање да ли је глобализација историјски процес који је започет још у античка времена или је она можда пројекат економско јаким интересних група (или је сасвим нешто треће), неспорно је да су мишљења подељена и по питању њене одговорности за повећавање неједнакости између држава уместо да се постигне економско приближавање на међународном нивоу. Најчешће се неједнакост сагледава кроз јаз између богатих и сиромашних. У прилог овоме можемо да наведемо многобројне ставове, али ћемо указати на изнето мишљење Кофи Анана (Kofi Annan), некадашњег генералног секретара Уједињених нација, који је истакао да светска економија функционише као обрнути Робин Худ, односно да узима новац од сиромашних држава и даје га богатим државама.⁵

За многе грађане глобализација представља нека сложена економска питања која се одвијају и решавају далеко од њих а притом се тичу неког другог. Мало њих је свесно да глобализација има снажан утицај на сваког од нас и то у многим сегментима живота.

Комбинацијом глобализације (у смислу слободе кретања људи, услуга, капитала и робе) и сиромаштва створили су се услови да у одређеним државама поједини делови популације буду изложени ризику да постану жртве трговине људима. Када је реч о сексуалној експлоатацији најчешће су то пунолетне и малолетне девојке али и деца.

Трговина људима (модерно ропство) не представља само проблем и питање једне државе, оно је одавно један од главних проблема на међународном нивоу првенствено због своје специфичности да се може одвијати на више територија, при чему мислимо на територију земље порекла жртве, затим земље транзита и на крају земље крајњег одредишта. Овај облик организованог криминала најчешће одликује више фаза и то врбовање или продају, претњу или силу, обману или злоупотребу, транспорт и на крају експлоатацију жртве. Сложеност и комплексност овог проблема није само у проналажењу и примени ефикасних мера са циљем превенције и сузбијања трговине људима већ се огледа и у заштити жртве, а наравно и у адекватном кажњавању учинилаца. Трговина људима инкриминише се међународним правом (Протокол из Палерма, Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, Протокол против кријумчарења миграната компном, морем и ваздухом...) стога постоји обавеза успостављања ефикасних мера са циљем спречавања трговине људима и заштите жртава.

По подацима Стејт департмента (Department of State) из годишњег извештаја о трговини људима за 2014. годину (табела број 1.), на глобалном нивоу процењује се да је у 2013. години било око 44.758 жртава трговине људима. У

⁵ Social Watch, *The Poor and the market: Social Watch report 2003.*, Montevideo, Uruguay, 2003., стр.9.

односу на 2012. годину, број жртава је за око 1.812 мањи али је у односу на 2011. годину већи за око 2.467 жртава.⁶

Година	Покренут поступак	Осуђена лица	Идентификоване жртве
2006	5,808	3,160	
2007	5,682	3,427	
2008	5,212	2,983	30,961
2009	5,606	4,166	49,105
2010	6,017	3,619	33,113
2011	7,909	3,969	42,291
2012	7,705	4,746	46,570
2013	9,460	5,776	44,758

Табела број 1.

Извор: *Department of State, Trafficking in persons report 2014.*

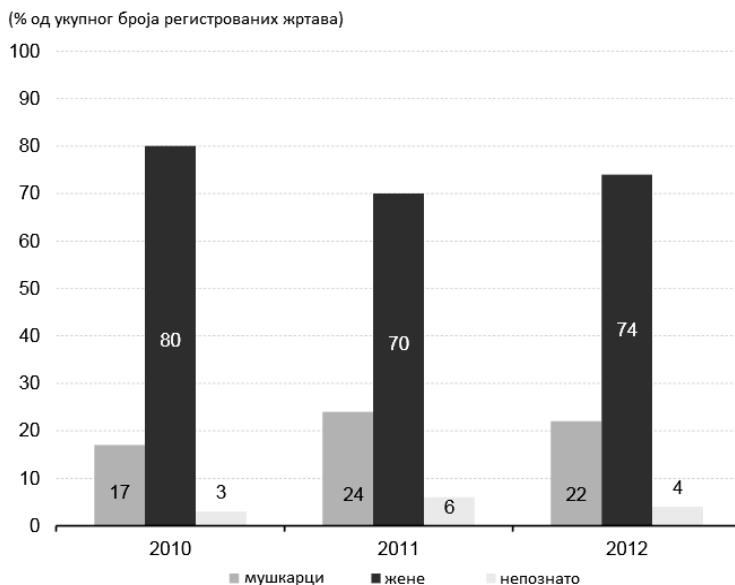
У приказаној табели, можемо још да видимо да је у 2013. години покренут поступак против 9.460 лица које се терете за неки од видова трговине људима. У односу на 2012. годину, број покренутих поступака је већи за 1.755 лица. Када је реч о осуђеним лицима, можемо да видимо да је у 2013. години осуђено 5.776 лица, док је у 2012. години осуђено 4.746. лица.

По подацима Еуростата (Eurostat) у свом извештају о трговини људима из 2014. године у којем су сумирани подаци за трогодишњи период (2010.-2012.г.) из свих 28 држава чланица Европске уније заједно са државама кандидатима и чланицама ЕФТА / ЕЕА, укупно је било 30.146 регистрованих жртава (по подацима из табеле 1. у истом периоду на глобалном нивоу било је 121.974 жртава трговине људима). Земље са највећим бројем регистрованих жртава су Румунија (6.101), Бугарска (3.043), Холандија (1.080), Мађарска (1.046) и Пољска (976).⁷

Од укупног броја жртава трговине људима у истом периоду 80% чине жене – и то 67% пунолетних и 13% малолетних, док 20% жртава чине мушкарци - и то 17% пунолетних и 3% малолетних (графикон број 1.).

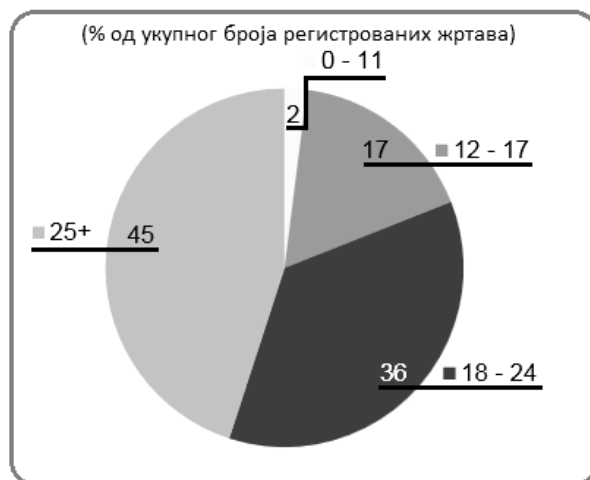
⁶ Department of State, *Trafficking in persons report 2014.*, стр.45.

⁷ Eurostat, *Trafficking in human beings 2014.*,стр.10-11. и 35.

Графикон број 1.

Извор: Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*.

Графикон број 2.

Извор: Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*.

Када је реч о старосним категоријама регистрованих жртава за исти временски период подаци показују да је 45% жртава старости од 25 година па навише, 36% жртава су старости од 18 до 24 године, 17% жртава су старости од 12 до 17 година док је 2% жртава узраста од 0 до 11 година (графикон број 2.).

Проблем модерног ропства у Републици Србији, исто као и у свету, представља једно од важнијих свакодневних питања. Република Србија због својих географских предиспозиција али и због вишедеценијске економске кри-

зе представља и земљу порекла, транзитну земљу али и крајну дестинацију за жртве сексуалне и радне експлоатације.

Организоване криминалне групе из Републике Србије, као земље порекла жртава трговине људима, жене сексуално експлоатишу на северу Италије, у Немачкој, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Аустрији и Шведској, док се мушкарци најчешће експлоатишу као радна снага у европским државама али и у Азербејџану, Русији и Уједињеним Арапским Емиратима. С обзиром да је Република Србија и земља крајне дестинације трговине људима, жртве најчешће долазе из суседних земаља као што је Црна Гора, Босна и Херцеговина, Бугарска, Румунија и Молдавија.⁸

Трговина људима се чланом 388. став 1. Кривичног законика Републике Србије, прописује као кривично дело за које је забрањена казна затвора од три до дванаест година.⁹ На основу доступних података у периоду од јануара до јуна 2014. године поднето је 11 кривичних пријава против 16 учинилаца и то: 4 кривичне пријаве због сексуалне експлоатације, против 8 лица; 2 кривичне пријаве због радне експлоатације, против 2 лица; 1 кривична пријава због експлоатације у циљу вршења кривичних дела, против 1 лица; 1 кривична пријава због експлоатације у циљу просјачења, против 2 лица и 3 кривичне пријаве због вишеструких експлоатација, против 3 лица.¹⁰ Укупан број регистрованих жртава је 45 и све су држављани Републике Србије (табела број 2.). Да би се поменута табела могла употпуности разумети, указујемо да је у кривичним пријавама било жртава трговине људима које су вишеструко експлоатисане, стога се укупан број врста експлоатација и укупан број жртава разликују (укупан број врста експлоатације је већи).

Врста експлоатације жртве	Старосна структура - по броју експлоатација					Укупно	
	мушки малолетни		мушки пунолетни	женски малолетни			женски пунолетни
	до 14г.	14-18г.		до 14г.	14-18г.		
сексуална					3	3	6
радна			36		1		37
ради вршења кривичних дела		2				1	3
ради просјачења			1	1	1		3
Укупно		2	37	1	5	4	49
		2		6			

Табела број 2.

Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Србије

⁸ Амбасада Сједињених Америчких држава у Београду, *Извештај о трговини људима 2014.*, преузето са:

<http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvetaj-o-trgovini-ljudima-2014.html>, (19.12.2014.)

⁹ Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013 121/2012 и 104/2013

¹⁰ Министарство унутрашњих послова Републике Србије, *Статистика за 2014. годину*, преузето са: <http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/statistika-2014-01-06-lat.pdf>, (20.12.2014.)

Из приказане табеле можемо да видимо да је од укупног броја регистрованих жртава, 39 мушкараца и то 37 пунолетних и 2 малолетна, док 10 жртава чине жене и то 6 малолетних и 4 пунолетне. Када је реч о врсти експлоатација у овом периоду у великој мери доминира радна експлоатација са 37 жртава (36 мушких и 1 женска жртва), затим следи сексуална експлоатација са 6 жртви (све жртве су жене), експлоатација ради просјачења и експлоатација ради вршења кривичних дела са по 3 жртве. Сматрамо да је разлог за висок број жртава радне експлоатације у овом периоду, припрема за Олимпијске игре које су одржане у Сочију почетком 2014. године, о чему ће бити више речи у наставку овог истраживања.

Трговина људима и сексуална експлоатација

У значајној мери глобализација је утицала на проблем трговине људима и на сексуалну експлоатација (присилну проституцију) јер ова два комплексна феномена са својим специфичностима (о чему је већ било речи) су укоренењени у скоро све сфере живота и рада савременог човека. Директан утицај глобализације, сагледавањем кроз призму проституције (али и не само ње), може се видети кроз повећање потражње, с друге стране сиромашење једног дела света довело је до повећања „понуде“, док поремећај вредности, недостатак образовања, правилне едукације и безбедносне политике доводе до повећања трговине људима.¹¹

Посматрано са историјске тачке проституција као облик девијантног понашања, присутна је кроз све фазе развоја људског друштва. Опште је познато да се проституција сматра за „најстарији занат“, а разлог за улажење у овај „зачарани круг“ често се наводи да је то био једини избор и могућност за унапређење материјалног положаја и побољшања статуса.¹²

Присиљавањем (силом, претњом, принудом) или обманом (преваром) неке особе чиме се постиже (комерцијално) бављење проституцијом, представљају околности у којима је та особа жртва трговине људима. Присиљавање на проституцију може да се сагледава и као вид дужничког ропства како би се отплатио одређени реални или измишљени дуг, након чега ће жртва бити слободна. Настајање дуга се најчешће дешава код илегалних миграција, када жртва остаје дужна организованој криминалној групи одређена средства за услуге илегалног пребацивања у неку другу земљу а све са циљем да жртва пронађе посао и/или бољи живот.

По основу члана 2. Директиве 2011/36/ЕУ,¹³ експлоатација обухвата као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуал-

¹¹ Жељко Бјелајац и Мина Зиројевић, *Безбедносна култура у ери глобализације*, Култура полиса, год. XI (2014), бр. 23, стр. 88.

¹² *Ibid.*

¹³ Директива 2011/36/ЕУ Европског парламента и Већа од 5. априла 2011., о превенцији и борби против трговања људима и заштити жртава трговања људима (OJ L 101 of 15.4.2011)

не експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, криминалне активности или уклањање органа. Као што можемо да видимо, у претходно наведеном члану, код експлоатације разликујемо две групе и то сексуалну и радну експлоатација. Сексуална експлоатација се може додатно категоризовати у више група и то: улична проституција, борделска проституција, стриптиз барови, порнографска индустрија, ескорт услуге, моделинг ангажмани, салони за масажу и др. Још једна од специфичности поменутих експлоатација је и у врстама жртви, па тако од укупног броја регистрованих жртава које су жене чак 85% од њих буде изложено сексуалној експлоатацији, док од укупног броја регистрованих жртава који су мушкарци, 64% буде изложено радној експлоатацији.¹⁴

По подацима Еуростата (Eurostat)¹⁵ у обрађиваном трогодишњем периоду, највећи број регистрованих жртава трговине људима су уствари жртве сексуалне експлоатације (69% од укупног броја) при чему као жртве предњаче жене са чак 95%, док је 4% мушких жртви (графикон број 3). Стога је донекле и очекивано што се у ширим круговима друштва трговина људима поистовећује са сексуалном експлоатацијом, односно присилном проституцијом.

Графикон број 3.

Извор: Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*.

Анализирањем старосних категорија регистрованих жртава можемо да приметимо да је 45% жртава старости од 18 до 24 године, 41% жртава су старости од 25 година па навише, 13% жртава су старости од 12 до 17 година док је 1% жртава узраста од 0 до 11 година (графикон број 4).

¹⁴ Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*, стр.11.

¹⁵ *Ibid.*

Графикон број 4.

Извор: Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*.

Сексуална експлоатација често је саставни део великих и значајних културних и спортских дешавања стим да је она у њиховој сенци и није видљива преко малих екрана. Велики концерти или најважнији спортски догађаји, као што су Олимпијске игре (Светски куп и др.) представљају озбиљни изазов за идентификацију жртава трговине људима али представљају и тест спремности полиције и тужилаштва у борби против овог вида организованог криминала.

За позитиван пример поменутом можемо да наведемо припрему Олимпијских игара 2012. године, одржаних у Лондону, када је градско веће (Лондонски савет) у сарадњи са Владом Велике Британије, формирало извештај о потенцијалном утицају Олимпијских игара на трговину људима.¹⁶

Поменуто може да представи одличан модел и другим државама у којима ће се у будућности организовати велики спортски догађаји, јер на овај начин се анализирањем околности могу идентификовати потенцијални пропусти и празнине које могу да стимулишу трговину људима. Значај оваквих и сличних анализа и стратегија могу бити од великог значаја на будућим Олимпијадама 2016.г. у Бразилу, 2018.г. у Јужној Кореји и 2020. г. у Јапану и Светском купу 2018. г. у Русији и 2022. г. у Катару итд.

Током поменутих манифестација највише доминира сексуална експлоатација, али у нешто мањој мери је присутна и радна експлоатација јер овакви догађаји, посебно када је реч о припремама инфраструктуре и објеката за Олимпијаду, подразумевају и значајне финансијске пројекте чиме се ствара знатна потреба за економичном (јефтином) радном снагом. Пример радне експлоатације је био видљив почетком 2014.године током изградње олимпијских

¹⁶ London Councils, *The 2012 Games and human trafficking - Identifying possible risks and relevant good practice from other cities, 2011.*, преузето са: <http://www.londoncouncils.gov.uk/policylobbying/crime/publications/2012humantrafficking.htm>, (20.12.2014.)

објеката у Сочију када су присилном раду били изложени грађевински радници из Србије.¹⁷

На крају овог истраживања, указаћемо и на податак да сексуална експлоатација представља једну од највећих и најпрофитабилнијих глобалних криминалних активности јер се процењује да је годишња зарада на жртвама око 99 милијарди долара.¹⁸

Закључак

Глобализација са свим својим позитивним и негативним претпоставкама незаобилазан је елемент модерног начина живота. Уз идеолошку жељу да се створе услови за бржи привредни и економски развој при чему би се створио одређени вид јединственог друштва, преношењем националних и регионалних посебности на глобални ниво, занемарује се да се у овом процесу преносе, поред позитивних и негативне особине друштва.

У процесу да се економским и привредним мерама постигне одређени ниво благостања, често се заборавља на једно од најважнијих елемената друштва, тј. безбедност човека.

Често се глобализација сматра да је одговорна за стварање јаза између богатих и сиромашних при чему су се створили услови да у одређеним државама поједини делови сиромашне популације буду изложени ризику да постану жртве трговине људима.

С обзиром да трговина људима, односно модерно ропство, не представља само проблем и питање једне државе у нашем истраживању указивањем на број жртава на светском, европском и државном нивоу (пример Републике Србије), покушали смо да на још један начин скренемо пажњу на овај проблем који није периодичан већ траје свих 365 дана у години и исто тако захтева константну борбу свих тих дана.

Имајући у виду све податке на које смо указали, очекивано је што се у ширим круговима друштва трговина људима поистовећује са сексуалном експлоатацијом, односно присилном проституцијом.

Овим истраживањем нисмо само хтели да постигнемо приказивање актуелних статистичких података који се тичу сексуалне експлоатације, нити само сагледавање везе између глобализације и трговине људима као облика организованог криминала. Циљ нам је и да се придружимо одржавању константне актуелизације овог међународног проблема јер тиме подижемо свест код могућих жртава сексуалне експлоатације. Потребно је имати на уму да указани статистички бројеви, нису само обични бројеви већ су то патње, бол, туга и стах жртви – људи око нас.

---

¹⁷ Влада Републике Србије, Саопштења Владе министарства, преузето са: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=74886>, (07.03.2014.)

¹⁸ Department of State, *Trafficking in persons report 2014.*, стр.432.

Литература:

1. Ambasada Sjedinjenih Američkih država u Beogradu, *Izveštaj o trgovini ljudima 2014.*, preuzeto sa: <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvetaj-o-trgovini-ljudima-2014.html>, (19.12.2014.)
2. Bjelajac, Željko i Zirojević, Mina, *Bezbednosna kultura u eri globalizacije*, Kultura polisa, god. XI (2014), br. 23, str. 77-99.
3. Bošković, Milo, *Kriminologija sa patologijom - Socijalna patologija*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002.
4. Vlada Republike Srbije, Saopštenja Vlade ministarstava, preuzeto sa: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=74886>, (07.03.2014.)
5. Grčić, Mirko, *Politička geografija*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.
6. Department of State, *Trafficking in persons report 2014*.
7. Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Veća od 5. aprila 2011., o prevenciji i borbi protiv trgovanja ljudima i zaštiti žrtava trgovanja ljudima (OJ L 101 of 15.4.2011)
8. Dragojlović, Joko i Bingulac, Nenad, *Bezbednost kao atribut i funkcija savremenog polisa*, Kultura polisa, Novi Sad, 24/2014, str.129-141.
9. Eurostat, *Trafficking in human beings 2014*.
10. Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013 121/2012 i 104/2013
11. London Councils, *The 2012 Games and human trafficking - Identifying possible risks and relevant good practice from other cities, 2011.*, preuzeto sa: <http://www.londoncouncils.gov.uk/policylobbying/crime/publications/2012humantrafficking.htm>, (20.12.2014.)
12. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, *Statistika za 2014. godinu*, preuzeto sa: <http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/statistika-2014-01-06-lat.pdf>, (20.12.2014.)
13. Social Watch, *The Poor and the market: Social Watch report 2003.*, Montevideo, Uruguay, 2003.
14. Stajić, Ljubomir, *Osnovi sistema bezbednosti-sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2008.

THE PROBLEM OF SEXUAL EXPLOITATION - DARK SIDE OF GLOBALIZATION

Summary: Many people believe that globalization represents complex economic issues that occur far away from them and at the same time are affecting someone else. Some of the people are aware that globalization has a powerful influence on us in many aspects of our lives. Globalization is often considered to be responsible for creating a gap between the rich and the poor while there are prerequisites that, in some countries, certain parts of the poor population are at risk of becoming victims of trafficking. By viewing globalization and problems of „modern slavery” through the mentioned aspects, in this paper we point out the current statistics on the global, European and national level (e.g. of the Republic of Serbia), which attempts to show the level of risk of sexual exploitation as a major international problem. Special attention will be devoted to comparison of sexual exploitation and important cultural and sports events as well as the security challenges in terms of identifying victims of

human trafficking. The problem of sexual exploitation is an extremely complex issue because it is the most common form of human trafficking and it does not only happen within one country. It is estimated that around 99 billion dollars is earned from the victims of sexual exploitation, as one of the most profitable global crime activities.

Key words: globalization, human trafficking, sexual exploitation, forced prostitution

МИЛОВАН Б. ЈОВАНОВИЋ*

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 32.019.5:321.7

Монографска студија

Примљен: 11.01.2015

Одобрен: 24.01.2015

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЛОБИРАЊА

Сажетак: Лобирање је одавно постало саставни део демократског процеса одлучивања у многим државама. Можемо слободно рећи да је лобирање данас постало високо софистицирана активност која се састоји од мешавине великог броја вештина које су неопходне за његово спровођење.

Последица злоупотребе термина лобирање је довела до тога да овај процес још увек има негативну конотацију. Ипак, процес лобирања представља један од најважнијих појава демократизације. Лобирање не представља корупционашки утицај на утицајне јавности, већ представља изношење свих чињеница поводом неког случаја. Лобирање је данас право, али и обавеза сваког члана демократске заједнице, да утиче на доношење законодавних одлука које ће обухватити све интересе грађана. Лобирање у Вашингтону није исто као у Берлину јер је процес доношења одлука као и начин финансирања политичких партија потпуно другачији.

Да ли ће лобирати једна особа или група особа зависи од питања које се решава и од околности. Важно је истаћи да свака држава мора законски регулисати лобирање и да мора увек контролисати све чиниоце у процесу лобирања. Лобисти не треба да се посматрају као особе које раде на ивици закона, они би требали да се посматрају као пуноправни учесници законодавног процеса у једном демократском друштву, где сви учесници играју подједнако важну улогу.

Приликом лобирања неопходно је избећи непроверене и несигурне податке, Аргументација мора да покаже значај наступајућег лобија.

Кључне речи: лобирање, лобиста, лоби, групе, контакти, корупција

Увод

Лобирањем се назива сваки покушај групе или појединаца да утиче на одлуке владе. Израз је настао у покушајима да се утиче на гласове законодавца у XIX веку, најчешће у предворју (енг. Lobby) испред скупштинске одаје у којој се гласало. Тај апел може бити директан апел онима који доносе одлуке у извршном или законодавном телу или индиректан (нпр. кроз покушаје да се

---

* miki80miki@gmail.com

утиче на јавно мњење). Може да укључи усмене или писмене покушаје убеђивања финансирања кампања, паблик-рилејшн кампање, истраживања која се подносе законодавним комитетима и формално сведочење пред истим. Лобисти могу бити чланови посебних интересних група, професионалци спремни да представљају било коју такву групу, или појединци. У САД федерални пропис Закона о лобирању (1946) тражи да се лобисти као и групе које се презентују, региструју и дају и извештај о прилозима и трошковима.¹

Према правној енциклопедији реч Lobby представља организацију или друштвену групу коју образују лица која нису чланови законодавног тела, с циљем да утичу на рад законодавца. Овим термином означавају се и радње ових група предузете у поменутом циљу. Њиме се обухватају само они облици деловања на државну власт и њихови носиоци који су усмерени на једну грану државне власти - законодавну. У том смислу треба разликовати значење обухваћено термином „интересне групе” од значења обухваћеног овим термином. Деловање интересних група усмерено је на државну власт у целини, најчешће на извршну власт, док је деловање лобија сведено на законодавну власт. Поред тога, лобирање је само израз и оруђе неке интересне групе, а не и сама та група. Облици и методе утицаја на законодавно тело су различити. Изворно, они су се састојали у непосредном додиру чланова лобија са члановима законодавног тела, али су ширење бирачког права, и нагли и огромни развитак средстава масовног комуницирања навели лобије да употребљавају посредне облике утицаја на чланове законодавног тела, првенствено одговарајућим мобилисањем јавног мњења. Једно време методе таквог утицаја били су подмићивања и друга неморална средства, али су се они углавном данас искоренили. Под условом да постоје институционализовани облици заштите општедруштвених интереса, постојање лобија не може се узети а priori као политичко зло.

Лобирати значи расправљати у предворју, утицати приватним разговором на заступнике, прогурати (закон) приватним разговорима са заступницима, али и сплеткарити или потајно радити.²

Лобиста је политичар који приватним разговорима настоји придобити народне заступнике за своју политику.³

Webster's Dictionary даје кратку дефиницију лобирања која гласи: лобирање је обраћање члановима парламентарног скупа у намери да се утиче на законодавство.

Многи лобирање повезују са корупцијом што се не може у потпуности негирати. У књизи *Игра моћи*, у којој се описује како заправо Вашингтон функционише, аутор Хедрик Смит тврди да је „лобирање” одувек носило са собом многе негативне конотације. Смит тврди да се поготово раније на лобирање гледало као на нешто „грешно и готово покварено”, нешто што је у очима јавности изазивало тек мало боље призвуке од речи „мафија”. Према Смиуту, стари начин лобирања подразумевао је посвећивање пажње најутицајнијим сена-

---

¹ Енциклопедија Британика, V том

² Енглеско- хрватски рјечник, Рудолф Филиповић, Школска књига, Загреб, 1996.

³ Рјечник страних ријечи, Братољуб Клаић, „Тискара Ријека”, Ријека, 1990

торима и конгресменима, приређивање коктела и према у њихову част, или редовне телефонске контакте уочи неког важног гласања. Да би се данас продрило до свих центара моћи у Сенату и Конгресу мора се потрошити неупоредиво више новца, знања и истраживачке технике, и тај посао се обично препушта специјализованим лобистичким агенцијама које настоје да за одређене теме изазову и реакцију тзв. обичних грађана.

Разлика између регуларног разговора и лобирања јесте у томе што лобирање мора бити циљано и планирано тражење истомишљеника тј. носиоца ставова и одређивање на који ће начин тај неко преносити заједничке ставове. У друштвеном смислу лобирање представља важан саставни дио сваког демократског законодавног и политичког процеса.

Историјски развој лобирања

Политичко значење речи лобирање потиче из половине 17. века. У том периоду у Енглеској је у парламенту одређена једна соба која је служила посланицима за примање грађана, који су долазили са посебним захтевима. Ипак пуно значење та реч добија у америчкој политичкој пракси, да би временом ушла у речнике готово свих светских језика. Усвајањем првог амандмана Устава САД-а 1791. године регулисано је право грађана на одбрану сопствених интереса код владе. Исте године су у Француској Ле Шапелијеовим законом професионалне групације грађана забрањене. Вилијам Хал је ангажован од стране ратних ветерана из државе Вирџинија 1792. године, да лобира за решавање њиховог статуса, што представља први забележени случај лобирања који се десио. У деветнаестом веку са снажним развојем капитализма јавља се у САД јак утицај пословних кругова у сектору пољопривреде (памук), банкарском систему, железницама. У Француској почиње корпорацијско лобирање банака, произвођача вина и других. У свим земљама западне демократије јача утицај на посланике. То је период када лобирањем почињу да се баве професионалне корпорације. Лобирање је лако прихваћено у англосаксонским већински протестантским земљама. На отпоре наилази у латинским, католичким земљама, где је сумњив сваки демарш који се не подудара са општим интересом. Тек 1901. године су у Француској призната удружења лобиста. Између два светска рата нове технологије, попут хемијске, енергетске и аутомобилске, прерастају у утицајне економске секторе. Са *New Dealom* након рецесије 30-тих година прошлог века, у Сједињеним Америчким Државама, појављују се нови партнери државе – синдикати и други покрети.

Почетком 50-тих година XIX века када су утврђена правила лобирања у америчком Конгресу, лобирање је достигао свој врхунац као начин утицаја у политици. С изградњом Европске заједнице почетком 50-тих година прошлог века рађају се чисто европски лобији, усмерени ка институцијама. Лобирање у Европском парламенту почетком 1991. године, изазвало је доста узбуђења и негодовања. Одређене групе за притисак малтретирале су посланике у намери да их наведу да потпишу петиције, настала су радна документа која су унапред

била распоређена у сали за састанке, дошло је до неправовремене употребе европског логоа. Одмах се почело с увођењем процедура. Данас представници интересних група морају да се упишу у регистар, које воде квестори, припадници обезбеђења, што подразумева одређена правила понашања. Заузврат добијају специфичну пропусницу као и омогућен приступ одређеном броју интерних докумената. Посланици у Европском парламенту морају да пријаве плаћене активности, али не и износе хонорара. Ипак, забрањено им је примање поклона или донација од трећих лица, али смеју прихватити подршку у виду средстава или особља, како би обављали своје активности. Ове обавезе знатно су мање у односу на захтеве америчког Закона о лобирању (*Lobbying Act*) и његове финансијске транспарентности.

Европска комисија тренутно поседује базу података о лобистима, дефинисан правилник понашања и побољшану транспарентност радова кроз јавне седнице и информативне семинаре. Данас је лобирање легитиман и неопходан дио сваког демократског политичког процеса. Одлуке владе утичу истовремено и на људе и на организације, а информације се морају презентовати на начин који ће произвести „исправну” одлуку.⁴ Уколико се посматра са становишта компанија, онда постоји неколико мотива за њихово учешће у политичком лобирању, најчешће поводом питања која утичу на њихове зараде. Менаџери компанија су под великим притиском. Пошто имају обавезу да квартално, полугодишње или годишње извештавају своје акционаре о постигнутим резултатима, уколико ти резултати доводе да смањења зарада акционара, онда су менаџери суочени са великим проблемима.

Пошто се на почетку године прави план годишњег пословања у коме се приказује пројекција будућих зарада по акцији, и уколико менаџери не успу да остваре тај план, или остваре мању зараду по акцији од планиране, они себе доводе у ситуацији да чак остану без посла. Пример је компанија еБау, компанија која се бави аукцијском продајом путем интернета, која је за четврти квартал 2004. године објавила повећање зарада по акцији за 44 процената у односу на исти период током 2003.године. Међутим, дошло је до пада зарада само за један долар, што је довело до пада цене акција ове компаније за чак 12 процената.⁵ Управо због оваквих примера, менаџери компанија желе да задрже што више флексибилности у свом пословању. Међутим, када тела за доношење рачуноводствених стандарда ограничавају менаџерску флексибилност својим одлукама и стандардима, онда менаџери усмеравају сву своју моћ ка лобирању за своје интересе. Такође, уколико доношење одговарајућих рачуноводствених стандарда утиче на репутацију или зараду самих менаџера, онда ће се менаџери умешати у процес доношења стандарда и лобирати за своје интересе.⁶

---

⁴ <http://www.drustvolobistasrbije.org/files/pdf/lobiranje.pdf>

⁵ Nobes, C. and Parker, R., „Comparative International Accounting (9th edition)”, 2006, Pearson Prentice Hall, str. 191-192.

⁶ Nelson, M.W., Elliott, J.A. and Tarpley, R.L., „How are earnings managed? Examples from auditors”, Accounting Horizons, Supplement, 2003, str. 17-35.

Процес лобирања

На самом почетку битно је нагласити да су основна средства којима лобисти покушавају извршити одређен утицај у ствари информације, што има и своје упориште у теорији приступа.⁷ Наиме, та теорија врло прецизно указује на то да институције ЕУ (Комисија пре свега) имају проблем политичког легитимитета⁸ и хронични недостатак административног капацитета⁹ који надокнађују кроз интеракцију са интересним групама и лобистима. У том смислу, најбоље информације су оне које су непознате, али тачне и корисне за политичке циљеве.¹⁰

Врсте лобирања

Класификовање лобирања се може извршити према жељеном циљу, начину и стратегији.

- Дефанзивно лобирање је ограничавање процењених негативних последица.
- Офанзивно лобирање је подршка осмишљавању, односно спровођењу пројекта и извлачење максимума упркос постојању супротних интереса.
- Непосредно лобирање подразумева самостално деловање предузећа или удружења које по потреби представља консултант.
- Посредно лобирање је заступање одређених интереса посредством организација као што су синдикати, савези, ад хоц удружења.
- Предупређујуће лобирање подразумева постављање својих људи у структуру.
- Корпоративно лобирање значи очување стечених предности и одбијање промена.
- Феудално лобирање значи стицање нове моћи.
- Освајачко лобирање је деловање на новим тржиштима.
- Законодавно лобирање значи стварање, измену законодавства и пореског система.
- Нормативно лобирање је стварање и измена одредаба техничке природе.
- Структурално лобирање значи измену структура и метода, увођење посматрача, комитета или комисија. Мониторинг, који се повезује с привредном шпијунажом, значи прибављање разних информација.
- Финансијско лобирање значи остварање финансијских предности. „Веза” или лажно лобирање је добијање „повлашћеног положаја” на основу постојећих правила.
- Трговинско лобирање је такође лажно лобирање и циљ му је добијање јавних тржишта.¹¹

⁷ Pieter Bouwen, „Corporate lobbying in the EU: The logic of access”, Journal of European Public Policy, 2002.

⁸ R. Van Schendelen, Machiavelli in Brussels, Amsterdam University Press, 2010, str. 287.

⁹ Кашћелан, Крسمановић, Политичко и економско лобирање, уџбеник, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

¹⁰ Дубравко Михаелић, конференција о лобирању Хрватског друштво лобиста, Загреб, 23. октобар 2010.

¹¹ Лобирање као саставни део пословног комуницирања у ЕУ, Бесим Спахић, Постдипломски студиј ФПН, Сарајево, 2005.

Носиоци процеса лобирања

Лобиста:

Лобиста може бити свака особа која може да дође до центра одлучивања и на њега утиче у складу са својим циљевима.

Лобирани:

Лобирани могу бити било који центри одлучивања у држави, међународној заједници или предузећу који директно утичу на доношење одлука. Све чешће су и грађани ти који постају предмет лобирања.

Термин лобиста

Термин је почео да се користи почетком 19-тог столећа. Лобиста је у прошлости био описиван као особа која забавља и подмићује оне који утичу на доношење одлука. Због тога је ово занимање готово увек имало негативан предзнак. Једноставно речено лобирање је залагање за пласирање или усвајање одређеног става групе или појединца и данас оно нема више негативан предзнак. Лобиста није само представник државе или великих компанија, већ и волонтер који се бори за остварење свог малог интереса у локалној средини (пример: лобирање код локалних власти за изградњу парка за децу).

Лобиста је налик на планинског водича. Не очекује се да познаје сваку стазу или путању. Његов допринос се не састоји искључиво у познавању путање. Његов прави адут је што у сложеној средини умеје да избјегне потез којим губи, а да одабере онај помоћу којег ће напредовати. Код сваког предмета, поједине државне службе имају знатан утицај у процесу одлучивања. Потребно је одредити специфичну тежину у одлучивању једних у односу на друге, не само правну, већ и практичну.

Финансирање лобија

Све је чешћа појава у свету да државе финансирају одређене лобистичке групе. Додела финансијске помоћи се у најчешћим случајевима додељује групама за подршку научним истраживањима и иновацијама, подршке извозу, одржавања конкурентне природе неких делатности, поготово оних које су у кризи, те ради промоције послова од општег значаја као што су заштита човекове околине, уштеда енергије итд. Велика финансијска средства у лобисте улажу и политичке организације ради постизања одређених политичких циљева и/или остваривања изборних резултата.

Почетком 2000. године при европским институцијама било је преко 200 стотине програма финансирања углавном предузећа, која се баве лобирањем.

Највећа средства за лобирање се ипак троше у Америци. Асоцијације и компаније које највише новца одвајају на лобирање су: *National Rifle Association of America*, *National Federation of Independent Business*, *American Israel Public Affairs Committee*, *Association of Trial Lawyers of America*, *American Medical Association*, *Pharmaceutical Research & Manufacturers of America*, *Recording Industry Association of America*, *Microsoft*, *Philip Morris*, *JTI*, *Walt Disney*,

Miramax, Pfizer ... Ове листе омогућавају вам да сагледате широко поље у ком лобисти функционишу.

Лобирање је данас високо софистицирана активност која се састоји од мешавине великог броја вештина које су неопходне за његово спровођење. Пре свега су битне експертизе везане за политички систем, правни оквир и легислатуру, и на крају секторска експертиза која зависи од поља деловања лобисте. За сваког лобисту и његов лични интегритет неопходна је мрежа контаката којом располаже. Мрежа контаката се гради годинама стварањем контаката који сежу од најнижих до највиших, те радом на повезивању корпоративног, цивилног и јавног сектора кроз унапређење дијалога и хармонизацију различитих интереса. И на крају, добар лобиста је увек тај који добро комуницира. У свету у ком процедуре постају све сложеније, кохерентност и једноставност у комуницирању су постале неизоставне вештине за добро обављање овог посла!¹² Када желимо да се упустимо у комплексан процес лобирања, а све у циљу постизања одређених циљева, морамо поседовати одговоре на слиједећа питања:

1. Ко доноси одлуке?
2. Ко све утиче на доношење одлука?
3. Да ли већ постоји формирано мишљење поводом нашег случаја?
4. Које су све препреке које морамо прећи: политичке, законске, административне, временске...
5. Ко реагује поводом нашег случаја?
6. Како ће се решавати наш случај?
7. Кога желимо да ангажујемо као саветника поводом нашег случаја?
8. Ко су наши савезници и какав им је рејтинг?
9. Ко су наши противници и који су њихови аргументи?
10. И оно што је најважније, ко ће лобирати против нас!

Лобирање представља изузетно ефикасан начин постизања политичких и пословних циљева. Лобирање је:

- а) метод политичког утицаја на законодавце
- б) комуницирање са утицајним јавностима

Ако је комуницирање усмерено ка најзначајнијим политичким јавностима, онда су то:

1. влада, чиновници
2. парламент, чиновници
3. политичке партије
4. остали

Пирамида утицаја у политичком свету подразумева:

- полицу макерс (креаторе политике),
- лобисте,
- медије и
- општу јавност.

¹² http://www.kas.de/wf/doc/kas_34374-1522-14-30.pdf?130514144847

Лобирање је у ствари свеобухватно комуницирање било које организације/ појединца са утицајном околином.¹³

Лобирање није аутоматизам у извођењу притисака. Ако га посматрамо као модел, разликујемо неколико процеса:

- Прикупљање података - праћење, анализа (потребно је формулисати проблем и наш циљ, пронаћи најбољи пут за реализацију и доћи до резултата.)
- Представљање лобираниог (презентовање теме неком центру одлучивања)
- Доказивање (изношење чињеница које могу да утичу на лобираниог)
- Притисак (може бити последњи стадијум, и то само уколико је заиста неопходно)

Имиц једне компаније је у многим случајевим пресудан за њихово пословање. Веома је битно да и највеће и најмање организације буду свесне те чињенице. Тај простор треба да освајају лобисти, те да на најбољи могући начин искористе сваку пружену прилику.

Уколико уистину желимо да наш процес лобирања буде успешан, према Јовану Ратковићу, Специјалном саветнику Председника Републике Србије, треба прво дефинисати одређене појмове:

- Утицајне јавности
- Проблем
- Циљ
- Оруђа
- Технике

Утицајне јавности

Утицајне јавности су: интересне групе / појединци који су присутни у животу организације и својим утицајем могу да побољшају пословне резултате одређене групе (владе, организације, компанија, невладиних организација, појединаца...)

Проблем

То је тема о којој и за коју желимо да лобирамо. Теме могу бити од великог или малог значаја ако се посматрају са различитих нивоа, али су за лобисту оне су једини фокус.

Циљеви лобирања

Циљеви лобирања могу бити најразличитији и зависе пре свега од проблема који желите да решите и наравно од утицајне јавности којој желите да се обратите. Изузетно је важно дефинисати циљ лобирања, јер без јасно дефинисаног циља тешко је приступити и коначном решењу проблема, а наравно још је теже доћи до позитивног исхода. Циљеви лобирања могу бити:

---

¹³ Лобирање, Јован Ратковић, ЛСПР, Београд, 2006.год

- Информисање носиоца власти са пословном политиком организације и обрнуто
- Стварање добрих законских услова за предузеће

Свака група која жели да утиче (на било који начин) успешније ће доћи до свог циља уколико користи услуге лобиста за остваривање својих циљева. Једна компанија која нпр. жели да дође до бољих услова за пословање, лакше ће то учинити уколико користи услуге професионалних лобиста. Лобирање се успешно примењује само ако су од почетак јасно одређени циљеви. Лобисти увек траже од клијента да јасно прецизира шта жели. Ово је пре свега питање избора метода, а не јасног уговора. Прва фаза је процена захтева. Интересна група увек страхује од тога у којој фази је предмет. Нема непосредне опасности ако је предмет још у фази испитивања. Та фаза отвара могућности. Ако је предмет у припремној фази, значи да је израда већ поодмакла. У фази усвајања још увек има времена за улагање приговора или покушај извлачења директне користи. Корисније је пројекат „разводнити” и борити се за одбацивање дела пројекта који заиста смета, него се борити против пројекта у целини.

Циљ треба реално поставити. Тежећи ка немогућем лобисти губе време и врше сопствену дискредитацију. Нема шаблона и циљ ће зависити од:

- односа снага,
- фазе у којој се предмет налази,
- осетљивости администрације.

Лобисти не иду против владајуће доктрине, а ако раде против ње, онда тога морају бити свесни, како би одступања ставили под контролу. Ако је првобитни циљ постао због одређених околности неодржив, прелази се на преговоре. Битно је знати шта је срж, а шта је оно чега без жаљења могу да се одрекну, међутим то мора да буде јасно прецизирано.

Оруђа лобирања

Приликом утицања на јавност, лобисти имају велики број оруђа на располагању. Листа се дели на два дела: оруђа директног или индиректног утицаја.

Директни утицај се постиже следећим оруђима:

- Лични састанци са доносиоцима одлука
- Дискусија одређених тема током приватних разговора
- Прикупљање информација
- Истраживања
- Достављање прикупљених информација доносиоцима одлука.
- Присуствовање отвореним политичким / владиним скуповима (на националном и локалном нивоу.)
- Презентовање одређених ставова на политичким / владиним скуповима
- Помоћ при изради закона
- Давање стручних савета
- Позивање утицајних група на јавне скупове

Међутим, због чињенице да директним утицајем на циљне групе некада не можете да постигнете решење, често се приступа и индиректним оруђима лобирања.

Индиректни утицај се постиже следећим оруђима:

- Креирање коалиција (некада је лакше „заједничким снагама” више организација постићи жељени циљ)
- Коришћење масмедија ради обавештавања јавности о одређеном проблему
- Спровођење истрживања да би открили какви су ставови људи поводом одређеног проблема
- Објављивање резултата кроз масмедије
- Укључивање обичних грађана кроз петиције, писма упућена одређеним утицајним групама
- Организација протеста / демонстрација
- Организовање грађанске непослушности

Као оруђе лобирања се у новије вријеме све чешће користи и спин. Спин се може дефинисати као представљање неког догађаја или чињенице на повољан начин за вас и неповољан начин за ваше политичке противнике. Овакав начин утицаја се назива „коришћење позитивног спина у причи” или „спининг”. Особе које се користе спином обично се називају спин доктори.¹⁴

Технике лобирања

У светској пракси разликују се две основне технике лобирања: директна и индиректна.

У Америци главни закон који регулише лобирање, Закон о порезима, дефинише две врсте лобирања: „директно лобирање”, које подразумева директно утицање на законодавни део власти и „лобирање из корена - *grassroots*”, односно покушај да се утиче на законодавце индиректно, мобилишући јавно мњење и охрабрујући „обичне” америчке грађане да утичу на своје представнике у Конгресу да гласају за одређене законе.

Стратегија лобирања

Кад говоримо о томе како лобирање изгледа у пракси, потребно је знати да су активности и примењене стратегије лобирања прилично условљене конкретним политичким, друштвеним и економским факторима. Из тог разлога је врло тешко говорити о стандардним начинима лобирања који су свугде у потпуности исти. С друге стране, процес лобирања има своју посебну логику која је независна од политичког контекста, па је са те стране доста лакше сагледати његове основне елементе који се у различитим контекстима испољавају на различите начине. Такође је врло битно да ли лобирање посматрамо као краткорочан (ад хок) или дугорочан процес. Код краткорочног лобирања стратегије знају бити прилично ад хок, док код дугорочног лобирања може да се говори о

---

¹⁴ Лобирање, Јован Ратковић, ЛСПР, Београд, 2006.год

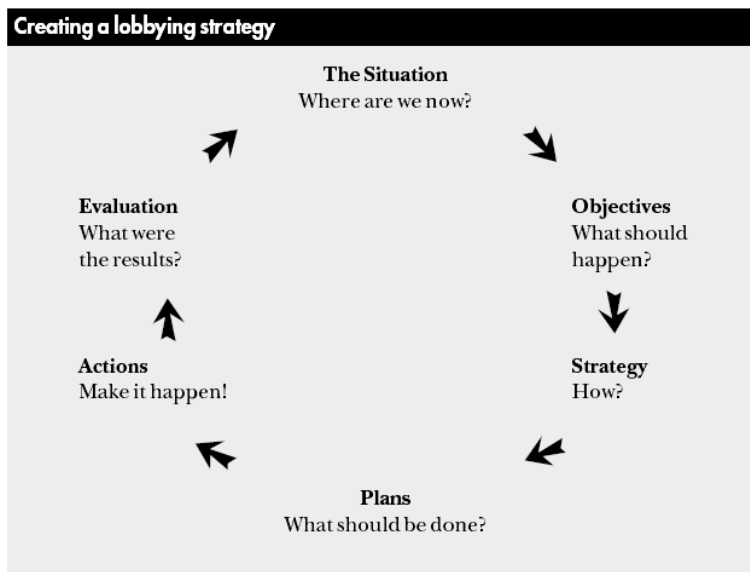
препознатљивим корацима који су део сваког професионалног приступа лобирању.¹⁵

Као и код сваког озбиљног приступа решењу одређене ситуације и код лобирања кључ успеха води преко осмишљавања свеобухватне стратегије!

- Потребно се упознати са проблемом са којим се намерава суочити
- Неопходно је сазнати што више о процедурама / одлукама доношења закона и кључним моментима у њима
- Овладати свим ефикасним техникама/оруђима лобирања
- Обезбедити приступ свим релевантим информацијама
- Свакако се мора дефинисати крајњи циљ
- Концизно дефинисати проблем (при првом сусрету најефектиније је да доставити релевантним чиниоцима информације на једној страни)
- Сагледати позиције супарника / савезника

Веома је важно да се приликом осмишљавања стратегије прикупе информације којима ће бити описани проблем, предложити решења уз буџет и дефинисати релевантне аргументе. Стратегија ће бити увек успешнија уколико се увек буде обрачала пажња на ове информације. Неопходно је урадити и SWOT анализу која обухвата 4 тачке:

- Снага (ми смо, ми имамо...)
- Слабости (ми нисмо, ми немамо...)
- Могућности (пољне: ситуација је...)
- Опасности (спољне: ситуација није...)
- Поред информације и SWOT анализе од пресудног значаја је дефинисање циљне групе.

Слика 1: Стратегија лобирања

¹⁵ Političko i ekonomsko lobiranje, B. Kaščelan i D. Krsmanović, Zavod za udžbenike, 2012, str. 157–158.

Лобирање - део односа с јавношћу

Лобирање треба посматрати као део просеца односа с јавношћу. Лобирање као једна од најсофистициранијих дисциплина ПР-а појављује се у тренуцима када је изузетно важно утицати или променити став утицајних јавности.

Лобирање представља механизам активности чији је циљ утицај на јавне органе у процесима политичког одлучивања (нпр. промовисање и усвајање закона).¹⁶

Да би се лакше разумеле најразличитије ситуације са којима се стручњак за односе са јавношћу сусреће, неопходно је објаснити спрегу између владе и масмедија. Ова спрега такође нам помаже да сагледамо поља у којима лобисти могу да делују.

Влада и масмедији

Владе свих земаља суочене су са истим изазовом. Тај изазов се огледа у специфичној врсти комуникације са јавношћу. Владе се првенствено обраћају грађанима, јер од њих зависи дужина века једне владе или долазак нове владе на политичку позорницу.

Сваки демократски систем почива на слободним медијима. Њихова примарна функција је надзорног карактера и они представљају својеврстан корективни фактор раду и активностима сваке владе. Употреба медија као средство лобирања постаје све важније јер се њиме подиже свест о одређеном питању. Поред употребе класичних медија, од којих су локални медији од суштинске важности¹⁷ такође лобирање путем употребе социјалних мрежа последњих година није ништа мање битно.

Примарни задатак сваке владе је да информише грађане о својој политици и програмима. Поред тога она користи сваку прилику да промовише сопствену политику и програме. Из овога је јасно да је једна од најважнијих функција сваке владе да информише. Са једне стране грађани очекују добијање правих информација од владе и тиме је приморавају да стално ради на потврђивању свог кредибилитета, а са друге стране грађани се увек окрећу слободним медијима и њиховим информацијама. На тај начин грађани траже потврду истинитости владиних информација и граде своје ставове којим касније утичу на политички живот. Дешава се да не постоји јасна граница између потреба и обавеза владе (која као јавни сервис треба да информише грађане) и њене потребе да стално остварује своје политичке циљеве уз велику подршку јавности.

Свака влада дефинише одређене циљеве и политику. За стварање озбиљне платформе и добијања подршке јавности потребно је радити са великим бројем стручњака. Све је чешћи случај да владе уњамљују стручњаке за односе

---

¹⁶ Лобирање, Јован Ратковић, ЈСПР, Београд, 2006. год

¹⁷ Conor McGrath, Grassroots Lobbying: Marketing Politics and Policy Beyond the Beltway, Ulster University, 2004, str. 16.

са јавностима како би најбоље опипали пулс јавног мњења и прилагођавали своју политику томе. Посао стручњака за односе с јавностима је најважнији у читавном процесу комуницирања, а од пресудног значаја је и да су они на адекватан начин укључени у процесе обликовања политике те владе.

Од великог значаја је да стручњаци за односе са јавностима познају јавно мњење, да константно врше истраживања и прате трендове како би упознали јавност и одговорили на њене потребе на начин који ће бити најразумљивији и најприхватљивији.

Ниједна влада нема загарантован медијски простор, већ константно мора да ради на проналажењу најефикаснијих комуникацијских канала и начина на који ће скренути пажњу грађана на свој програм и активности.

Проналажење најбољих комуникацијских канала и пласирање порука владе директан је задатак стручњака из области односа са јавностима.

Политички систем сад

САД има најдоследније изведену поделу и равнотежу власти:

- Конгрес: законодавна
- Председник: извршна
- Судови / Врховни суд: судска

Устав је средишњи инструмент америчког државног устројства и врховни закон државе. То је најстарији писани устав, узор многим другим уставима. Нацрт Устава је настао 1787. – Статутом о конфедерацији успостављена је прва савезна управа. Након ревидирања нови Устав је прихваћен 4. марта 1789. Примарни циљ Устава био је стварање снажне изборне власти, која је директно одговорна вољи народа. Успостављена је снажна средишња или савезна власт са широким овластима за регулисање односа међу појединачним државама и искључивом надлежношћу у подручјима спољних послова и обране. Трајни задатак Устава и државног устројства које је он створио је била да повеже све супротне интересе, да изгради заједничке основе и истовремено заштити основна права свих људи. Основно обележје Устава САД-а је флексибилност; од ратификације додано је 26 амандмана. Највиша овлашћења према Уставу има амерички народ, који може изменити основни закон, ако то жели, преко изабраних државних дужносника.

Законодавни орган власти је Конгрес Сједињених Америчких Држава, који се састоји од Представничког дома (енгл. *House of Representatives*) и Сената. Заступници и сенатори су подељени по савезним државама. У Представничком дому свака савезна држава има број представника сразмеран њеном броју становника, док у Сенату сваку државу заступају два сенатора. Број представника у Представничком дому је 435. Сенат тренутно броји 100 сенатора.

Судска власт се састоји од свих судова у Сједињеним Државама. Врховни суд Сједињених Америчких Држава броји девет судија, којима мандат траје доживотно. Након смрти или повлачења судије, председник САД номинује новог судију, а номинација се шаље у Сенат на гласање.

Свака савезна држава у Сједињеним Државама има своју владу, чије су границе моћи раздвојене од овлашћења федералне владе. Колико тачно власти свака држава може имати је тема многих расправа у америчкој политици. Главне политичке странке Сједињених Држава су Републиканска странка и Демократска странка

Лобирање у САД

У Америчком политичком систему лобирање има важну улогу те му се придаје велики значај. Хиљаде интересних група лобирањем тражи да се донесу одлуке која ће бити олакшавајуће за њихове организације или желе да заштите себе од група које могу да повреду њихов интерес. Скоро све водеће корпорације, асоцијације и синдикати ангажују лобисте да заступају њихове интересе. Процењује се да је око 40.000 лобиста регистровано у Конгресу САД-а. Многим групама, главни фокус њиховог лобирања представља Конгрес, чији чланови нису везани партијском дисциплином и који могу лако да сарађују са представницима различитих интересних група. Право сваког конгресмена да буде покровитељ закона, омогућава већи опсег деловања лобисте када је у питању сарадња са припадницима Конгреса. Комитети у Конгресу такође представљају мету интересних група и њихових представника. Специјалну прилику за представљање ставова лобиста постоји када су у питању расправе у комитетима, јер тада заинтересоване стране могу да презентују и оправдају своје позиције. Комитети објављују своје ставове везане за будућност закона, а лобисти могу лако да прате следеће фазе у законодавним процесима. Лобисти су такође заинтересовани за именовања и изборе особа које могу да утичу на законодавни процес и усвајање различитих програма који могу бити корисни за њихове клијенте. Веома је тешко повући линију између размене информација и лобирања. Често се дешава да члан Конгреса, због својих контаката са лобистима, понекад прекрши правила и постане субјект истраге. Примарна метода контроле над лобистима, јесте извештај о лобистичким активностима који се предаје Конгресу (а извештај мора да садржи и „транспарентан” рачуноводствени извештај).¹⁸

Упркос обећању америчког председника Обаме о обуздавању утицаја лобиста у Вашингтону, лобистичкој индустрији иде боље него икад, и то управо захваљујући његовим иницијативама. Америчка невладина истраживачка група *Center for Responsive Politics* објавила је да су само у првом тромесечју ове године корпорације, синдикати и различите интересне групе потрошили 903 милиона долара за своја настојања да утичу на доношење одлука у

---

¹⁸ Лобирање, Јован Ратковић, ЛСПР, Београд, 2006. год

Конгресу и администрацији. Тако интензивна лобистичка грозница наставак је прошлогодишњег, досад најинтензивнијег лобирања, мерено издацима за трошкове лобирања који су се у 2009. попели на рекордних 3,5 милијарди долара. То значи да су интересне групе на лобирање потрошиле око 19 милиона долара за сваки дан заседања Сената или Представничког дома. Толико жестоку лобистичку навалу инспирисале су највише две главне иницијативе Обаине администрације: увођење новог система здравственог осигурања и нова регулација финансијског сектора. *Center for Responsive Politics* такође је открио да је само током лобирања против Обаине здравствене реформе сваком члану Конгреса кући долазило у просеку шест лобистичких активиста који су покушавали да утичу на њихове одлуке.

У издацима за лобирање предводи *U.S. Chamber of Commerce* (Трговачка комора САД) и друге групе који заступају корпоративне интересе, а које су у првом кварталу заједно потрошиле отприлике 139 милиона долара. Не мање потрошиле су групе које су директно повезане са здравственим сектором, 138 милиона долара, а слиједи их енергетски сектор с издацима од 128 милиона. Финансијски сектор је у напорима да избегне измене правила које актуелна администрација сада жели да наметне Вол Стриту за лобирање потрошио 123 милиона долара. Толики пораст издатака за лобирање ипак скрива податак да су многе друге делатности које је рецесија тешко погодила знатно смањиле те издатке – то су пољопривредни, грађевински и транспортни сектори, али и велике корпорације.

За лобистичку индустрију криза не постоји. У извештају за 2009. *Center for Responsive Politics* објавио је да у САД-у делује између 90 и 120 хиљада компанија и утицајних група на политичка тела: компаније за односе с јавношћу, групе за стратегију, групе за кампање, консултанске компаније и слично. Према сасвим опрезним проценама на сваког члана Конгреса долази 158 разних лобистичких активиста који настоје да утичу на њихове одлуке према налогу својих клијената, а само на питањима финансијске реформе у Вашингтонским ходницима управо ради отприлике 2400 лобиста.

Додатну динамику лобирању у овој земљи уноси и посебност политичког и изборног система где су готово сви носиоци власти изабрани са различитим трајањима мандатима а конгресмени и сенатори су врло осетљиви на политички пулс савезне државе односно дистрикта из ког долазе. Овај фактор је у сваком случају битнији од припадности политичкој партији па се готово при сваком доношењу закона формирају нове коалиције што даје знатно више простора за лобирање него у класичним европским парламентарним системима где су посланичке групе дисциплинованије и гласају знатно предвидљивије.¹⁹

¹⁹ Morten Bennedsen, Sven E. Feldmann, „Lobbying legislatures”, 2000.

Лобирање и корупција

Лобирање и корупцију увек треба посматрати одвојено и никако се не могу сматрати синонимима. Пре свега, корупција се односи на активности које су квалификоване као кривична дела. То су активности којима се утиче на носиоце јавних овлашћења на начин који није легалан и кажњив је (примање и давање мита). Лобирање никада не укључује давање директне награде носиоцима јавне функције у замену за одређену услугу. Лобирање је вршење утицаја путем информација које имају политичку тежину. Да би информација била корисна за лобирање она мора бити врло специфична и употребљива за политичке циљеве у смислу да институцији или појединцу у јавном сектору доноси политичку добит. Информације у процесу лобирања представљају кључни фактор јер путем њих институције добијају експертска знања која им унапређују законодавни и извршни капацитет, али и информације о пулсу јавног мњења и индустрије које су од суштинског политичког значаја за изабране функционере.²⁰

Постоје аутори у области економије²¹ који сматрају да су корупција и лобирање заправо субститути и да је корупција мања тамо где је лобирање развијено, док је лобирање истовремено миндикатор развијеније економије.

Литература:

1. Michael Burrell - Lobbying and the Media: Working with Politicians and Journalists, 2003.god.
2. 2003.god.
3. Ken Kollman, Outside Lobbying, Public Opinion and Interest Group Strategies, Princeton University Press, 1997. god
4. Hedrick Smith, The Power Game: How Washington Works, 1996.god.
5. Nobes, C. and Parker, R., „Comparative International Accounting (9th edition)”, 2006, Pearson Prentice Hall, London;
6. Nelson, M.W., Elliott, J.A. and Tarpley, R.L., „How are earnings managed?”
7. Јован Ратковић, Лобирање, ЛСПР, Београд, 2006. год.
8. Дирекција за европске интеграције, Стратегија приближавања ЕУ, 2006.год.
9. Рудолф Филиповић, енглеско-хрватски речник, 1991.год.
10. Бесим Спахић, Лобирање као саставни дио пословног комуницирања у ЕУ, Сарајево, 2005/2006.god.
11. http://www.kas.de/wf/doc/kas_34374-1522-14-30.pdf?130514144847

---

²⁰ Bouwen P., The Logic of Access to the European Parliament: Business Lobbying in the Committee on Economic and Monetary Affairs, Journal of Common Market Studies, vol. 42, no. 3, pp. 473–495, 2004

²¹ Jakob Svensson, Eight Questions about Corruption, Journal of Economic Perspectives, 2005, str. 20 i dalje, Bard Harstad-Jakob Svensson, Bribes, Lobbying and development, Economic Growth eJournal, 2006, str. 2

ROLE AND IMPORTANCE OF LOBBYING

Summary: Lobbying has long since become an integral part of the democratic decision-making process in many countries. We can freely say that lobbying has become a highly sophisticated activity which consists of a mixture of a large number of skills that are necessary for its implementation.

The consequence of misuse of the term lobbying led to the fact that this process still has a negative connotation. However, the process of lobbying is one of the most important phenomena democratization. Lobbying not constitute corrupt influential impact on the public, but a favorite meeting to present all facts regarding a case. Lobbying is now right and obligation of every member of the Democratic Union, to influence the adoption of legislative decisions that will cover all the interests of the citizens. Lobbying in Washington is not the same as in Berlin because the decision-making process as a way of financing political parties completely different.

Will the lobby one person or group of persons on the issues to be resolved and the circumstances. It is important that each country must legally regulate lobbying and must always control all the factors in the process of lobbying. Lobbyists should not be seen as people who work on the fringes of the law, they should be viewed as full participants in the legislative process in a democratic society, where all participants play an equally important role. When lobbying it is necessary to avoid unverified and unsafe data, rationale must demonstrate the importance of the forthcoming lobbies.

Key words: lobbying, lobbyists, lobbying, groups, contacts, corruption

САЊА ШКОРИЋ*

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 334.75/.76:347.74

Монографска студија

Примљен: 12.01.2015

Одобрен: 30.01.2015

ПРАВНИ СУБЈЕКТИВИТЕТ ПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА – ПРАВНА, ПОЛИТИЧКА И СОЦИОЛОШКА ДИЛЕМА

Сажетак: Привредно друштво представља вештачки створен ентитет, односно оно црпи свој правни субјективитет из правних прописа и закона. За разлику од физичких лица која постају субјекти права самом чињеницом рођења, правна лица, односно њихов оснивач или оснивачи, морају испунити претходне прописима предвиђене услове да би привредно друштво могло постати субјект права, односно да би имало правну и пословну способност. Моменат стицања својства правног лица и пословне способности је веома значајан, јер се од тада сматра да је привредно друштво настало, односно да је основано, да може бити носилац права и обавеза и да може ступати у правне односе у своје име и за свој рачун.

У већини правних система, привредном друштву се признаје правни субјективитет, које привредно друштво стиче уписом у прописани регистар. Стицањем правног субјективитета, друштво одпочиње „засебан живот“ који је различит од живота и интереса свог оснивача.

Кључне речи: привредно друштво, уговор о оснивању привредног друштва, преддруштво, правни субјективитет

Уводне напомене

Привредно друштво, као облик удруживања лица и капитала зарад обављања неке од привредних делатности, јесте творевина новије историје, а последица развоја и јачања тржишне привреде. Дакле, појам привредног права је еволуирао око двеста година и теоријски, а и позитивноправно је уобичен тако да уједно садржи основне карактеристике или најважније елементе привредног друштва. Привредно друштво би се могло дефинисати као удружење више лица (правних или физичких), који уносе своје улоге и удружују свој рад, образујући тако основни капитал друштва, да би под заједничким (персоналним или реалним) пословним именом, обављали одређену привредну делатност

---

* skoridc@open.telekom.rs

ради стицања добити – профита, коју између себе деле према уговору о оснивању, односно статуту друштва (Миленовић, 1997: 86). Иако се у први мах може учинити да је дефиниција преширока и донекле незграпна, мора јој се дати за право да обухвата готово све елементе које једно привредно друштво треба да има. Наравно, да ниједна дефиниција не може да важи као универзални постулат и да мора, из разлога давања „живота“ правним нормама, трпети у пракси одређене изузетке, тако је случај и овде. Вероватно се из ових разлога, законодавац у новом Закону о привредним друштвима Републике Србије¹ одлучио на одређивање појма привредног друштва које је врло неодређено и кратко, односно - *Привредно друштво (у даљем тексту: друштво) је правно лице које обавља делатност у циљу стицања добити*. Дакле, овакво одређење појма привредног друштва је донекле другачије од оног које је било у раније важећем Закону од 2004. године где се привредно друштво дефинисао на следећи начин: *Привредно друштво је правно лице које оснивају оснивачким актом правна и/или физичка лица ради обављања делатности у циљу стицања добити*². На први поглед је јасно уочљиво да дефиниција у новом закону потпуно изоставља део који се тиче тога ко може основати привредно друштво, већ је акценат дат на томе да, након оснивања привредно друштво постаје самостално правно лице, без обзира да ли су га основала физичка или правна лица. Тиме је у први план истакнут правни субјективитет који привредно друштво, након оснивања, односно, уписа у прописани регистар, стиче. Одређивање тачног момента када привредно друштво стиче правни субјективитет, је од велике важности за све ученике на тржишту, новоосновано друштво, државу и сигурност правног промета, а директно зависи од поступка и система оснивања који су у позитивном праву прихваћени.

Оснивање привредног друштва и стицање правног субјективитета

Привредно друштво се оснива моментом потписа акта о оснивању, односно уговора, код вишеперсоналних друштава или одлуке код једнопрсоналног привредног друштва. У нашем позитивном праву и у упоредним правима, оснивачки акт има конститутивни карактер. Међутим, његов конститутивни карактер, са аспекта признавања својства правног лица и стицања пословне способности, се релативизира тиме што привредно друштво може самостално иступати на тржишту у своје име и за свој рачун, тек након уписа привредног друштва у прописани регистар. Дакле, без оснивачког акта привредно друштво не може да настане, али без његове регистрације, не може да почне са обављањем било каквих послова. Упис у регистар није декларативног карактера, већ конститутивног у смислу признавања правног субјективитета и настанка новог ентитета који се разликује од својих оснивача. Из разлога настанка извесног правног вакуума, који у пракси може трајати дужи или краћи временски период, поставља се питање правног третмана друштва које је конституисано осни-

¹ Чл. 2. Закона о привредним друштвима, *Сл. гласник РС*, 36/2011 и 99/2011.

² Чл. 2. Закона о привредним друштвима, *Сл. Гласник РС*, 125/2004.

вачким актом, а још увек није као такво регистровано и није стекло статус правног лица? Упоредноправно, оваква ситуација, тј. правни ентитет је регулисан увођењем института друштва у оснивању или преддруштва. Кључни моменат настанка преддруштва је склапање правног посла на коме се темељи друштво, те оно настаје по сили закона, без потребе да оснивачи то посебно спомињу или уређују уговором о оснивању (Барбић, 1999: 148-149). Наше право не познаје преддруштво, већ предвиђа оснивање привредног друштва у једном потезу – уписом у прописани регистар на основу потписаног оснивачког акта (уговора или одлуке) (Спировић Јовановић, 2004: 69). Међутим, то не значи да се у пракси не може догодити ситуација да оснивачи, након потписа уговора о оснивању, а пре регистрације, склапају одређене правне послове чија дејства се могу односити на будуће привредно друштво, након његове регистрације³. У тим случајевима у нашем праву ће доћи до примене норми грађанског права, па су самим тим веома важна теоријска одређења правне природе уговора о оснивању и заједнице оснивача која настаје пре регистрације друштва.

Садржај Уговора о оснивању привредног друштва

Уговор о оснивању привредног друштва је конститутивно – организациони акт који, као приватноправни посао, закључују правна и физичка лица као његови оснивачи (Шогоров, 2005: 58). Само одређење уговора о оснивању привредног друштва као конститутивног – организационог акта, одређује његову садржину. Код нас, али и у другим правним системима, садржина уговора је унапред прописана императивним нормама уз остављен слободан избор оснивачима да у уговор унесу још неке одредбе за које ови сматрају да су битне за уређење њихових међусобних односа, а које су наравно, законски дозвољене.

Наше позитивно законодавство је оснивачки акт, односно уговор о оснивању дефинисало у општим одредбама, а касније се утврђује његова садржина за сваку појединачну форму привредног друштва које постоји у нашем правном систему – ортакчко друштво, командитно друштво, друштво са ограниченом одговорношћу и акционарско друштво. Теоријски посматрано, уговор о оснивању друштва, без обзира на форму друштва, треба да уређује три основне групе правних односа:

- 1) међусобна права и обавезе оснивача (и евентуално каснијих чланова друштва) у вези са оснивањем;
- 2) организацију друштва и
- 3) учешће и положај члана у друштву (члански однос) (Шогоров, 2005: 59).

³ Домаћа судска пракса је на становишту да је новоосновано привредно друштво одговорно за обавезе оснивача до висине активе која му је пренета бестеретним правним послом. *Наведено према:* Решењу Врховног суда Србије, Пзз. 11/04 од 01.04.2004. године, као што плаћање штете оштећенима од стране друштва за обавезе оснивача није противно принудним прописима. *Наведено према:* Пресуди Врховног суда Србије, Прев. 192/2009 од 23.06.2009. године. - Преузето из правне базе програмског пакета Propis soft-a, <http://propissoft.propissoft.rs/> дана 05.02.2014. године.

Уколико се још више конкретизује садржина уговора о оснивању, он треба да садржи податке о оснивачима (личне податке на основу којих се идентификују физичка лица, уколико су они оснивачи и/или на основу којих се идентификују правна лица, уколико су они оснивачи), затим, пословно име и седиште друштва које се оснива, његову делатност, улоге оснивача, права и обавезе оснивача, услове и начин утврђивања и распоређивања добити и сносице ризика и друге одредбе од значаја за оснивање. Тако, рецимо важећи Закон о привредним друштвима прописује садржину за оснивачки акт, односно уговор о оснивању командитног друштва: податке о оснивачима, пословно име и седиште, претежну делатност, означавање врсте и вредности улога сваког оснивача, што је исто и за оснивачки акт ортачког друштва, са допуном да код ове форме у уговор о оснивању мора бити обавезно назначено који члан друштва је комплементар, а који је командитор.

Слично нашем праву и англосаксонски правни системи регулишу оснивачки акт привредних друштава, одн. *Corporations*, који називају *Articles of Incorporation* (Jentz, Miller Leroy, Cross, 1993: 719). Такође, оснивачки акт се у англосаксонском правном систему назива још и *Articles of Association*⁴ или само *Charter* (Getz, 1977: 431 – 432). Он је строго формалан, мора бити сачињен у писменој форми, потписан од стране свих оснивача, мора да садржи прописане елементе и као такав се предаје одређеном државном органу, обично секретару државе - *secretary of the state* (Jentz, Miller Leroy, Cross, 1993: 719). Уговор о оснивању се у англосаксонској правној теорији сматра јавним документом – *public document* и за њега важи претпоставка да су сви са њим упознати и да га разумеју, што се назива *constructive notice*. То има значајне последице за све који ступају у правне односе са привредним друштвом и то:

- 1) трећа лица су заштићена од заступника привредног друштва који покушава да делује супротно одредбама оснивачког акта и
- 2) трећа лица која послују са привредним друштвом не могу да се жале да нису знали одређене одредбе оснивачког акта (Rocchi, V.A, LL.B., 1976: 77). То све наравно, важи када је оснивачки акт предат надлежном органу и када је привредно друштво већ основано, јер у супротном ни нема привредног друштва, односно бар његовог правног субјективитета, осим изузетка фактичког привредног друштва, које постоји у англосаксонском правном систему⁵.

---

⁴ У *common law* систему Велике Британије, *Наведено према*: http://www.companylawclub.co.uk/topics/registering_a_company.shtml, приступљено 17.02.2014.год.

⁵ Англосаксонски правни систем познаје и тзв. неправилна привредна друштва, односно *improper incorporation*. То би другим речима значило да се разликују корпорације које законски постоје – *corporation de jure*, од оних које фактички постоје, али са одређеним недостацима - *corporation de facto*. (Рецимо уколико је истекао период регистрације привредног друштва, уколико је прописима предвиђено његово продужавање после одређеног времена, па се пропусти рок продужења, њему се признаје статус *de facto* привредног друштва, и трећа лица не могу оспоравати његово постојање, осим државе).

У англосаксонском правном систему, Уговор о оснивању, односно, *Article of Association* или *Article of Incorporation*⁶, треба да садржи пословно име и седиште, делатност или како је то на енглеском језику *Nature or Purpose*, што би у буквалном преводу значило – Природа или Сврха, а што се свакако не би тачно поклапало са тумачењем делатности привредног друштва. Међутим, даља разрада овог елемента уговора о оснивању, управо своди *Nature or Purpose* на делатност, онако како је схватају европска законодавства. Следећи елемент уговора о оснивању јесте трајање привредног друштва. Ово стога, што, рецимо неке државе у Сједињеним Америчким Државама својим правним актима прописују максималну дужину трајања привредних друштава, након чега се оно мора поново обновити или енг. *Renew its existance*. Следећи елемент је структура капитала, и то је углавном четврта одредба уговора и односи се на износ капитала и остале информације од значаја за оснивачки капитал. У уговору се надаље регулише унутрашња организација привредног друштва, те се уносе подаци о регистарској канцеларији државе и подаци о оснивачима односно *incorporators*. (Jentz, Miller Leroy, Cross, 1993: 718 – 719. и Getz, 1997: 432).

Правна природа Уговора о оснивању

У правној теорији постоји општа сагласност о приватноправној природи уговора о оснивању, јер у његовој основи лежи *affectio societatis*, као воља, односно намера два или више лица да се удруже ради обављања одређених послова, с тим да деле користи и губитке из тих послова (Ripert, 1986: 474). Домаћи аутори су углавном сагласни да је правна природа уговора о оснивању у основи грађанскоправни ортаклук и да се на њега примењују опште одредбе које важе за уговоре. Међутим, правна ситуација која настаје закључењем таквог уговора није иста као код осталих уговора. Наиме, њиме се ствара нови ентитет у чије име, до регистрације предузимају правне радње његови оснивачи или лице које они овласте. Те правне радње или, тзв. припремне радње, могу бити различитог обима, од врло једноставних, до веома сложених и финансијски крупних послова (куповина или закуп пословних просторија, набавка осниваних средстава рада, закључивање уговора о кредиту са банком ради обезбеђивања средстава којима ће се покривати трошкови код оснивања друштва и сл.). И англосаксонско право познаје термин припремне радње код оснивања привредних друштава. Као и у другим правним системима, и овде се тзв. промотери, односно лица која предузимају припремне радње зарад оснивања привредног друштва, сматрају лично одговорнима за све правне послове које закључе до регистрације, а након тога, привредно друштво може преузети сва права и обавезе које су до тог момента настале (Jentz, Miller Leroy, Cross, 1993: 717). До доношења новог Закона о привредним друштвима 2011. године, у правном систему Републике Србије, односно у Закону о привредним друштвима из 2004. године, под Општим одредбама, постојала је одредба која је гласила: *Оснивачи друштва и друга лица за преузете обавезе у вези са оснива-*

⁶ У Америчком и Аустралијском правном систему.

њем привредног друштва одговарају солидарно целокупном својом имовином, ако уговором са трећим лицима која имају потраживања по том основу није другачије одређено⁷. У новом закону је оваква одредба изостављена, као што је и изостављена и било каква могућност да може постојати оваква правна ситуација пре регистрације друштва. То, наравно не значи да више не постоји потреба за тим видом регулације, већ можда да је ипак то једна озбиљна правна празнина и превид од стране законодавца. Условно речено, након регистрације привредног друштва, постоји одговорност оснивача у случају злоупотребе правне личности, односно тзв. пробијања правне личности, где оснивачи одговарају неограничено за обавезе друштва уколико су учинили један вид од набројаних злоупотреба. Ово све под условом да је привредно друштво, након регистрације прихватило правне послове које су у име и за рачун друштва склопили његови оснивачи⁸.

Из горе наведених разлога, у теорији постоји још једно схватање правне природе уговора о оснивању, која стоји насупрот уговорној теорији. То је нормативистичка теорија, која има велики утицај у германском правном кругу и која негира уговорну, али и приватноправну природу уговора о оснивању. Уговорна природа се признаје само до регистрације привредног друштва. Након тога, уговор о оснивању прераста у споразум којим је створен један нови ентитет са сопственим и засебним правним животом (Шогоров, 2005: 60-66).

Све напред речено наводи на закључак да је правна природа уговора о оснивању до регистрације и стицања својства правног лица друштва које се оснива, у суштини уговорна, а опет узимајући у обзир значај оснивачког акта, и на почетку, а и касније (где је он највиши општи акт друштва или тзв. Устав друштва), он је организационо – нормативни акт. Дакле, уговор о оснивању као уговор *sui generis*, има мешовиту правну природу која зависи од тренутка посматрања. Другим речима, веома је важно када се одређује његова правна природа; да ли када је уговор закључен и привредно друштво на основу њега основано и уписано у прописани регистар или када је закључен, али пре него правни систем друштву у оснивању призна својство правног лица, када постоји тзв. преддруштво.

Појам и карактеристике преддруштва

Појам преддруштва, или друштва у оснивању се одређује као заједница оснивача која настаје након потписа уговора о оснивању, а пре регистрације друштва. Дакле, потписом уговора о оснивању привредно друштво је основано, али није још увек стекло правни субјективитет. Другим речима, дејство уговора о оснивању као правног посла јесте настанак правне заједнице чланова, која је првенствено унутрашња, тј. уређује међусобне односе оних

⁷ Члан 12. Закона о привредним друштвима, *Сл. гласник РС*, 125/2004. И надлежни судови су примењивали ову законску одредбу, *види више*: Пресуда Вишег трговинског суда бр. Пж. 5584/06 од 07.09.2006. године, реузето из правне базе програмског пакета Propis soft-a, <http://propissoft.propissoft.rs/> дана 05.02.2014. године.

⁸ Члан 18. Закона о привредним друштвима, *Сл. гласник РС*, 36/2011 и 99/2011.

који су га закључили. Међутим, та правна заједница делује и према трећим лицима, те има и шире дејство (Барбић, 1999: 148).

Схватање појма преддруштва се у правној теорији различито схвата и објашњава у зависности од схватања правне природе уговора о оснивању. Иако постоји сагласност да је правна природа уговора о оснивању у основи грађанскоправни ортаклук и да се на њега примењују опште одредбе које важе за уговоре, о чему је раније било више речи, ипак се не може рећи да је преддруштво орташтво грађанског права, јер престаје настанком привредног друштва, односно уписом друштва у прописани регистар, а не ликвидацијом или развргнућем ортачке заједнице, те има континуитет. Исто тако се не може рећи ни да је оно привредно друштво, јер му недостаје правни субјективитет (Васиљевић, 2006: 78). Преддруштво настаје закључењем уговора о оснивању и траје до уписа привредног друштва у прописани регистар. Заједнички циљ који оснивачи остварују преко преддруштва јесу све припремне радње које претходе упису у регистар привредног друштва. Иако преддруштво нема правни субјективитет, оно има неку врсту субјективитета, јер сва права и обавезе које предузима, не предузима у име својих оснивача, већ у име будућег привредног друштва које ће из њега настати. За преузете обавезе које настану из правних послова преддруштва и трећих лица, пре регистрације привредног друштва, солидарно и неограничено одговарају његови оснивачи целокупном својом имовином. Када привредно друштво стекне правни субјективитет, на њега аутоматски прелазе сва права и обавезе које је преддруштво преузело у његово име. Права и обавезе које су преузели пак оснивачи у своје име, прелази на друштво само уколико из оно преузме, односно ратификује, а преносе се на друштво правилима уговорног права (Васиљевић, 2006: 79).

Америчко и енглеско законодавство не познаје институт преддруштва и за све уговоре које оснивачи потпишу пре регистрације друштва, они су лично одговорни и та лична одговорност се продужује и када се привредно друштво региструје, без обзира да ли је уговор закључен у име будућег друштва или у име оснивача. Ослобађање одговорности је једино могуће у случају да привредно друштво, након стицања својства правног лица одлучи да преузме права и обавезе настале из уговора који су закључени пре његовог оснивања (Jentz et al, 1993: 717. и Rosenberg, Ott, Byers, Brown, 1983: 445)⁹.

Појам преддруштва познају европска правна законодавства, као нпр. Немачка, Аустрија и Француска (Барбић, 1999; 148).

У суседној Хрватској се статус преддруштва признаје заједници оснивача, након потписа уговора о оснивању, по самом Закону о трговачким друштвима¹⁰, где је на једном месту решено питање преддруштва за сва привредна друштва (Барбић, 1999: 148).

⁹ http://www.companylawclub.co.uk/topics/registering_a_company.shtml; приступљено 17.02.2014. год.

¹⁰ Члан 6 Закона о трговачким друштвима, „Народне новине Републике Хрватске“ бр. 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 152/11, 111/12 и 68/13.

У позитивном праву Републике Српске, нема одређења појма преддруштва, али зато постоје норме које се односе на одговорност оснивача за обавезе пре регистрације друштва (слично као што је то постојало у ранијем Закону о привредним друштвима Србије из 2004. године)¹¹.

Наше позитивно привредно законодавство је новим Законом о привредним друштвима од 2011. године, изменило схватање правне ситуације која може настати у правном вакууму од момента закључења уговора о оснивању привредног друштва, па до његове регистрације. Ни раније, правни систем Србије није регулисао питања преддруштва, али је бар правно уређивао одговорност оснивача за обавезе пре регистрације друштва. Садашња решења сву одговорност оснивача упућују на институт пробијања правне личности¹². Из тога произилази да наше позитивно законодавство правној заједници оснивача, до регистрације друштва, не признају никакав статус, па чак ни друштва у оснивању. То би могло бити потенцијално лоше решење баш из раније наведених разлога због којих оснивачи и предузимају одређене правне радње пре регистрације, а које су неопходне и управо служе за припрему регистрације. Међутим, на овакво решење се може гледати и на други начин. Наиме, у пракси оснивачи могу да иступају у име будућег друштва на које ће аутоматски прећи сва права и обавезе у оном моменту када се оно стекне правни субјективитет. Ако се крене од претпоставке да ће оснивачи радити у интересу будућег друштва, онда овакво решење служи ефикасности и континуитету права и обавеза без потребе додатног закључивања било каквих формалних уговора. Дакле, долази до уштеде времена и новца друштва. Ипак, ситуација се потпуно мења уколико оснивачи не раде у интересу будућег друштва. Мада је то ретко претпоставка, није немогуће замислити такву ситуацију, посебно код оснивача који се служе различитим шпекулацијама и приступају оснивању привредног друштва из побуда које воде злоупотреби друштва и правних прописа. Тада долази до активирања раније поменутих норми Закона које се односе на пробијање правне личности привредног друштва, која се односе на период када је привредно друштво већ настало, дакле после његове регистрације и када је оно већ носилац свих права и обавеза које су оснивачи преузели пре његовог настанка. Како је опште позната чињеница дужине трајања судских поступака, овакво решење може озбиљно утицати на пословање поверилаца из правних послова у питању и сл. Практично посматрајући, код примене института пробијања правне личности, може се јавити још један проблем, а то је његова ретка примена у пракси. Разлози томе се крећу од колебљивости самог законодавца до колебљивости судова у примени норми које се односе на пробијање правне личности привредног друштва (Васиљевић, 2006: 93-94).

Упоредноправна решења раније описаних ситуација, посебно америчко, где привредно друштво, након оснивања има избор да ли ће преузети раније обавезе или не, чини се рационалнијим.

---

¹¹ Члан 12 Закона о привредним друштвима „Службени гласник Републике Српске“ бр. 01-1882/08.

¹² Члан 18. Закона о привредним друштвима, *Сл. гласник РС*, 36/2011 и 99/2011.

Читава претходна дебата се може релативизирати на тај начин што правни субјективитет привредног друштва јесте различит од његових оснивача, али ипак то привредно друштво чине ти исти оснивачи (бар његов персонални супстрат), управљају њиме, закључују уговоре у име друштва и сл. То другим речима значи, да уколико се приступи оснивању привредног друштва из побуда које воде злоупотреби друштва и правних прописа, вероватно ће се и каснији правни послови, предузети након његове регистрације, закључивати из сличних побуда и ту правни субјективитет привредног друштва неће бити од већег значаја. Биће потпуно свеједно у ком тренутку такви оснивачи предузимају правне радње. Наш законодавац полази од претпоставке да су овакви случајеви ретки у пракси, па је стога ситуација решена прописима, без детаљисања, али опет са механизмом који може спречити све евентуалне злоупотребе привредних друштава.

Правни субјективитет привредног друштва

Привредно друштво стиче правни субјективитет моментом уписа у прописани регистар и од тог тренутка оно може почети са обављањем своје регистроване делатности и може самостално иступати у правном промету у своје име и за свој рачун. Иако настаје на основу уговора о оснивању и заснива се на уговорним основама (када се ради о више оснивача), након регистрације, привредно друштво постаје институционална заједница његовог персоналног и имовинског супстрата. Тако створена заједница од тренутка стицања својства правног лица, почиње да води „засебан“ правни живот, који је различит од његових оснивача. Ово би требало универзално да важи за све облике и форме привредног друштва, мада је потпуно логично да се тзв. засебан живот привредног друштва које се оснује у форми друштва лица, другачије практично изражава. Наиме, друштва лица, упркос правном субјективитету, се никада потпуно не могу решити своје уговорне природе, јер овим друштвима управљају чланови као уговорне стране из оснивачког акта, а не неки засебни и посебно формиран органи, као што је то случај код друштва капитала (Васиљевић, 2004: 41).

Историјскоправно посматрано, теоријске полемике око правног субјективитета привредних друштава су биле бројне, као што су били бројни и разлози због којих су брањене супростављене теорије – негације и афирмације (Васиљевић, 2004: 40).

Основно полазиште различитих негаторских теорија јесте потпуна негација правног субјективитета привредног друштва, као посебне правне личности, различите од својих оснивача. Дакле, теорије негације, истичу персонални супстрат привредног друштва на такав начин, да привредно друштво, ни онда када почне са обављањем своје делатности, нема различите интересе од својих оснивача. По овим теоријама, привредно друштво не може да има ни имовину која је различита од имовине својих власника, већ за обавезе друштва они одговарају солидарно целокупном својом имовином.

Насупрот теоријама негације, стоји други правац који привредним друштвима признаје правни субјективитет. То је правац афирмације, који такође има више различитих варијација. Прва од тих варијација је *теорија фикције*, по којој је правни субјективитет привредног друштва фикција, вештачки створен субјект права, јер само физичка лица могу имати и слободно изражавати своју вољу. Према *теорији реалности*, постојање и признавање правног субјективитета привредног друштва јесте једна реалност, те правни односи у које ступа су реални правни односи. Након теорије реалности, развила се *институционална теорија*, која привредно друштво види као потпуно самостални субјект, потпуно одвојен од свог персоналног супстрата, који има своје сопствене интересе који понекад могу бити не само различити, већ и супротстављени интересима својих власника. Степен различитости и супростављености интереса друштва и његовог персоналног супстрата није исти код свих форми привредних друштава (Guinnane, Harris, Lamoreaux, Rosenthal, 2007: 678-729).

Неки аутори сматрају да је правни субјективитет привредног друштва почива на разлозима целисходности и политике, те да је конструисан правним прописима, а не дат (Јовановић, 1990: 98).

Наше позитивно право признаје правни субјективитет свим формама привредних друштава – ортачко и командитно друштво, друштво са ограниченом одговорношћу и акционарско друштво.

У вези са правним субјективитетом јесте и пословна способност привредних друштава. Пословна способност за физичка лица значи да она могу изјавом своје воље да стичу, мењају или укидају права и обавезе (Николић, 1999: 206). Уколико овакво одређење пословне способности покушамо применити на привредна друштва, поставља се питање на који начин ће она изјављивати своју вољу. Ако се под вољом подразумева психичко стање свести, јасно је да привредно друштво не може имати вољу. Вољу могу имати само физичка лица, па стога воља код привредних друштава подразумева вољу чланова органа привредних друштава или његових заступника као физичких лица. Иако има правни субјективитет и може бити самостално носилац права и обавеза, привредно друштво у правном промету иступа преко својих заступника (Јанковец, 1996: 95). Дакле, правни субјективитет, па самим тим и пословна способност привредног друштва се изражава преко органа управљања друштва, или преко његових заступника.

У америчком законодавству, правна природа привредног друштва – *corporation*, се дефинише као правни ентитет створен и признат од стране закона који се идентификује под одређеним именом. Корпорацијама је признат атрибут „особе“ и федералним законом, али и законима држава чланица, те оне уживају многа, мада не и сва права која су призната и физичким лицима, држављанима САД-а. Закон о правима (Jentz et al, 1993: 710) гарантује „особама“ одређена права и заштиту и корпорације се подводе под тај термин у већини случајева. Тако, корпорације имају иста права као и физичка лица и исту заштиту из Четрнаестог Амандмана – право на приступ судовима (тужити и бити

тужен) и сл. Корпорацијама је такође, загарантовано право слободе говора, као и физичким лицима (Први Амандман). Осим слободе говора у смислу изражавања кроз свој маркетинг и рекламирање својих услуга, ова слобода је проширена и на слободу изражавања политичког мишљења у одређеним питањима (Jentz et al, 1993: 711). Разлика у односу на физичка лица, постоји код евентуалних кривичних дела која учини корпорација, јер корпорација као вештачка правна особа не може бити послата на издржавање казне затвора, па се кривична одговорност пребацује на лица која могу бити деликтно одговорна – лица која управљају или заступају корпорације. Међутим, англосаксонски правни систем познаје *ultra vires* доктрину, која у преводу значи деловање изван своје моћи, односно она важи у случајевима када привредно друштво у свом пословању прекорачи пословну способност која му је дата прописима (Lipton, Herzberg, 2000: 82). Дакле, привредним друштвима је призната правна и пословна способност, али само у оквиру обављања послова који су утврђени у оснивачком акту и на основу овлашћења која су има дата прописима, те та правна и пословна способност није општа и не може се поистоветити са правном способношћу физичких лица. Новије позитивно англосаксонско законодавство ублажава последице *ultra vires* доктрине, чији је првобитни циљ био заштита акционара и чланова друштва, као и његових повериоца. Тако је, нпр. у Аустралији 1998. године, доношењем *Company Law Review Act* – а, члан 124., компанијама дат правни субјективитет, па самим тим и правна и пословна способност као и индивидуама (Lipton, Herzberg, 2000: 82). У америчком правном систему, ова доктрина се ублажава на начин да су послови изван овлашћења компаније, валидни између страна које су у њему учествовале, а да се оставља право акционарима и члановима да побијају такве правне послове (Jentz et al., 1993: 723).

Правни субјективитет привредног друштва траје до престанка привредног друштва, односно до момента брисања привредног друштва из прописаног регистра. За време трајања поступка престанка (ликвидација или стечај), привредно друштво задржава правни субјективитет у оној мери колико је он потребан за спровођење поступка престанка - ограничена правна способност (Васиљевић, 2005: 49).

Значај правног субјективитета

Правни субјективите привредних друштава има вишеструки значај у правном промету. Захваљујући њему привредно друштво стиче својство правног лица, а тиме постаје и посебан субјект права. То значи да оно може стицати права и преузимати обавезе у правном промету (пословна способност), може подизати тужбе пред судом и бити тужено (процесна способност). Такође, велики значај правног субјективитета јесте и имовина коју привредно друштво, као посебан субјект права може имати. Својом посебном имовином, која је различита од имовине њених оснивача и чланова, привредно друштво одговара за своје имовинске обавезе (Јанковец, 1996: 92). Привредно друштво у правном промету иступа преко својих заступника, као физичких лица, чија ов-

лашћења посебно утврђују, а понекад и ограничавају органи управљања привредних друштава.

Процесна способност привредних друштава може бити веома важна код различитих судских поступака. Наиме, у случајевима када трећа лица или повериоци туже привредно друштво, углавном се претпоставља да се евентулни успех у спору или накнада штете лакше може наплатити од правних, него од физичких лица. Посебно уколико су обе стране у поступку правна лица, па је надлежност на привредним судовима., онда је брзина пресуђивања далеко бржа него у грађанским споровима.

Поседовање посебне имовине која је различита од имовине његових оснивача и чланова, може бити веома битна и са гледишта интереса тих истих оснивача, али и са аспекта трећих лица. Оснивачима је свакако веома важно да своју одговорност за имовинске обавезе ограниче на висину свог удела у друштву и тиме се осигурају да њихова лична имовина буде потпуно одвојена од друштва. Изузетак од тога представља инситут пробијања правне личности за чију примену морају да се испуне одређени услови. Посебна имовина привредних друштава може двојако утицати на положај његових поверилаца и трећих лица. Уколико је привредно друштво успешно и солвентно, повериоци би требали лакше да направте своја потраживања. Међутим, уколико је привредно друштво презадужено, рецимо банкарским кредитима који се лакше одобравају привредним друштвима, те је преценило своју привредну моћ, повериоци неће моћи своја потраживања наплаћивати изван имовине коју друштво поседује, односно његови власници и чланови неће бити одговорни својом личном имовином.

Англосаксонско законодавство, код правног субјективитета наводи и чињеницу да због њега, привредно друштво не престаје да постоји смрћу његовог власника или смрћу једног од власника. Другим речима, „живот“ привредног друштва може бити дужи од живота његових чланова, што може имати велики значај код сигурности правног промета и потребе постојања континуитета у привредном пословању (Lipton et al., 2000: 25). Како привредни живот има далеко и неупоредиву дужи „животни“ век од просечног животног века физичких лица, овако представљен ефекат и значај правног субјективитета налази и своје практично оправдање.

Дејства правног субјективитета

Правни субјективитет привредног друштва прозводи имовинска и ванимовинска дејства. Прва су повезана са претходно поменутом чињеницом да је имовина привредног друштва одвојена од имовине њених власника (осим када се ради о ортацима у ортачком друштву и комплементару у командитном друштву). Ванимовинска дејства правног субјективитета су елементи индивидуализације привредног друштва – пословно име, седиште, делатност, националну припадност, посебан пословни рачун и сл.

Посматрајући правни субјективитет привредног друштва и његова дејства у пракси, долази се до закључка да она представљају једну неодвојиву и

узајамно повезану и условљену целину. Одвојено анализирање имовинских и ванимовинских дејстава правног субјективитета је могуће само у теоријским расправама и разлог томе је боље разумевање и једних и других.

Иако се у литератури имовинска дејства правног субјективитета истичу као прва у анализама, ипак би се могло рећи да временски, прво настају ванимовинска дејства. Ово стога, што поседовање имовине, која настаје од удела оснивача, није довољно да би се привредно друштво истакло као посебан субјект права. Њега, као посебног субјекта у правном промету, који се разликује од других сличних привредних друштава, на првом месту одређују ванимовинска дејства правног субјективитета – посебно име, седиште, делатност и сл. Ипак неодвојивост и међусобна условљеност дејстава правног субјективитета се огледа и у томе, што привредно друштво, као јасно дистиктиван нови ентитет у правном промету, мора имати и своју посебну имовину.

Литература:

1. Barbić, J. (1999). *Pravo društava, knjiga prva – opći dio*; Zagreb.
2. Vasiljević, M. (2004). *Poslovno pravo*; Beograd.
3. Vasiljević, M. (2005). *Kompanijsko pravo*; Beograd.
4. Vasiljević, M. (2006). *Komentar Zakona o privrednim društvima*; Beograd.
5. Guinnane, T., Harris, R., Lamoreaux R., N. and Rosenthal, J.L. (2007). *Putting the Corporation in its Place*; Oxford University Press on behalf of the Business History Conference. Advance Access publication July 19.
6. Getz, G. (1977). *Business Law*; Fifth edition, Glencoe Publishing Company.
7. Jankovec, I. (1996). *Privredno pravo*; Beograd.
8. Jentz A. G., Miller L. R., Cross B. F. (1993). *West Business Law*; Fifth edition, West publishing company.
9. Lipton, P., Herzberg, A. (2000). *Understanding Company law*; Melbourne, Australia.
10. Milenović, D. (1997). *Subjekti privrednog prava*; Niš.
11. Ripert, G, et Roblot, R (1986). *Traite elementaire de droit commercial*; tome I, Paris.
12. Rosenberg R., Robert, Ott G., William, Byers E., Edward and Brown W., Gordon (1983). *Business law, With UCC Applications, Sixth edition*; USA.
13. Rocchi J., Thomas, B.A, LL.B. (1976). *Guide to Canadian Business law*; Toronto, Canada.
14. Spirović Jovanović, L. (2004). *Trgovinsko pravo*; Beograd.
15. Šogorov, S. (2005). *Priroda ugovora o privrednom društvu*; „Novo privredno zakonodavstvo“, Kragujevac.
16. Zakon o privrednim društvima. *Službeni glasnik RS*. Br. 36 i 99 (2011).
17. Zakon o privrednim društvima. *Službeni glasnik RS* Br. 125 (2004).
18. Zakona o trgovačkim društvima, „Narodne novine Republike Hrvatske“ br. 111/93, 34/99, 121/ 99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 152/11, 111/12 i 68/13.
19. Zakona o privrednim društvima „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 01- 1882/08.
20. http://www.companylawclub.co.uk/topics/registering_a_company.shtml, pristupljeno 17.02.2014.god.
21. Presuda Višeg trgovinskog suda br. Pž. 5584/06 od 07.09.2006. godine, Preuzeto iz pravne baze programskog paketa Propis soft-a, <http://propissoft.propissoft.rs/> dana 05.02.2014. godine.

22. Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Pzz. 11/04 od 01.04.2004. godine - Preuzeto iz pravne baze programskog paketa Propis soft-a, <http://propissoft.propissoft.rs/> dana 05.02.2014. godine.
23. Presuda Vrhovnog suda Srbije, Prev. 192/2009 od 23.06.2009. godine. - Preuzeto iz pravne baze programskog paketa Propis soft-a, <http://propissoft.propissoft.rs/> dana 05.02.2014. godine.

LEGAL PERSONALITY OF THE COMPANY – LEGAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL DILEMMA

Summary: A company is an artificially created entity, and it derives its legal status from legislation and law. Unlike individuals who become subjects of law by the very fact of birth, legal persons, or their founder or founders, must meet the requirements of the previous regulations provided that the company could become the subject of law, that would have legal capacity. Moment of acquisition of legal personality and legal capacity is very important, because since then is considered to be a company formed, that is established, it may be a bearer of rights and obligations and can enter into legal relations in its own name and for its own account. Most jurisdictions recognize the legal personality of a company which is acquired by registration in the prescribed register. Acquisition of legal personality, company starts "separate life" which is different from the lives and interests of its founder.

Key words: Company, the Articles of Incorporation, company before registration, legal personality

ЗВОНИМИР ИВАНОВИЋ*
Криминалистичко полицијска
академија
Београд

УДК 316.7:327
Монографска студија
Примљен: 12.01.2015
Одобрен: 27.01.2015

АУТОРСКА ПРАВА И УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Аутор у раду покушава да да преглед важнијих правних аката у области заштите интелектуалне својине, на међународном плану, али и на унутрашњем. У овим стремљењима он се бави феноменом глобализације и утицајем на међународне правне акте и њиховим преношењем утицаја на национална законодавства. У овом процесу аутор указује и на постојање алтернативних околности и светлих тачака у развоју појмова и карактеристика нових концепција у области ауторског права. У овом смислу од посебног значаја је указивање на лиценце креативне заједнице. Аутор покушава да укаже на један концепт који можда представља здрав одговор на све чешће инсистирање на заштиту ауторских права на глобалном нивоу, уз постојеће разлике у економским снагама друштава, издвајајући облике отпора који се граниче са законом у односу на нове концепције. Ова дијалектика одговора говори и о комплексности проблематике ауторских права, посебно у сајбер простору, али такође указује и на нерешивост проблема сировом снагом закона, којом се и креативност на тај начин спутава. Управо нека концептуална решења која приказује аутор дају светло на крају тунела и указују на светле примере људске креативности који могу дати наду у будућност третирања ауторских права на глобалном нивоу уз најминималнија решења у ограничењима корисника.

Кључне речи: ауторска права, сајбер простор, лиценце отвореног кода, лиценце креативне заједнице, глобални трендови

О међународним и националним правилима заштите ауторских права у сајбер простору

На међународном плану ова материја регулисана је Бернском Конвенцијом (о заштити литерарних и уметничких радова) 40 из 1886.године. Измене су начињене у Паризу 1896.године, Берлину 1908.године. у првом маху довршене у Берну 1914., конвенција је ревидирана у Риму 1928.год. Бриселу 1948.год. Штокхолму 1967. и Паризу 1971. да би 1979.год. била измењена амандманима. А као један од значајних недостатака ове конвенције били су

---

* zvonko31@gmail.com

њено нерегулисање Интернета и информационо- комуникационих технологија, што је резултирало усвајањем споразума WIPO (The World Intellectual Property Organization Copyright Treaty) 1996.god. Светска трговинска организација као један од услова за чланство захтева од будућих чланица да усвоје одредбе Бернске конвенције које и јесу саставни део Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине. Поред Бернске од значаја за материју је и Римска Конвенција о заштити права извођача, произвођача фонограма и организација за радиодифузију која је отворена за потписивање 26. октобра 1961.god. када су је усвојиле чланице BIRPI¹ претходнице WIPO². Такође, од значаја у овој области је и Женевска Конвенција о заштити произвођача фонограма од неовлашћеног умножавања из 1971 о третирању заштите ауторских права у погледу звучних записа. Овом конвенцијом је дата могућност и овлашћења да се предузму мере против увоза пиратерије у облику неовлашћено створених музичких снимака као и лица која их дистрибуирају и препродају. WIPO администрира 24 Конвенције, споразума и протокола од којих је Србија потписница свих. УН су уврстиле ову организацију као специјализовану међународну организацију у саставу УН. Ова организација је потврдила свој значај и проширила домаћај своје важности потписивањем споразума 1996.god. са Светском трговинском организацијом (СТО). Данас ова организација администрира 24 споразума.

Глобални утицај АЦТА документа

Развој информационих технологија и интернета проузроковао је повећање различитих облика угрожавања интелектуалне својине у сајбер простору. Готово неограничена доступност књижевних дела, научних радова, музичких радова, видео радова, и других ауторских дела у дигиталном облику омогућила је огроман број злоупотреба и разних облика кршења права интелектуалне својине па је било неопходно међународним споразумима осмислити ефикасне системе заштите интелектуалне својине, који су у складу са временом у коме доминирају дигиталне технологије. Велике међународне организације, као што су Уједињене нације, Европска унија, Светска трговинска организација, као и поједине државе (пре свега САД), настојале су у последњих двадесет година да усвоје међународна правна акта која ће ограничити и санкционисати злоупотребу интелектуалне својине. У оквиру Светске трговинске организације (СТО) усвојен је ТРИПС (*Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights – Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине*). Овај споразум је резултат преговора и уобличења текста из 1994. године.

---

¹ United International Bureaux for the Protection of Intellectual Property, више о истој на интернет адреси: <http://en.wikipedia.org/wiki/BIRPI> последњи пут приступљено 24.01.2012.

² Конвенција о оснивању Светске организације за заштиту права интелектуалне својине (Convention Establishing the World Intellectual Property Organization) потписана је у Штокхолму 14. Јула 1967.god. и на снази је укључујући амандмане од 28. септембра 1979. Текст је доступан на интернет адреси: http://www.wipo.int/treaties/en/convention/trtdocs_wo029.html, 25.01.2012.

ТРИПС је обавезан за све чланице Светске трговинске организације. У оквиру Светске организације за интелектуалну својину (СОИС), закључен је низ међународних споразума, од којих је најзначајнији Споразум о ауторском праву (Copyright Treaty) из 1996.г. У оквиру ЕУ, 2004. године, усвојена је Директива о заштити права интелектуалне својине 2004/48 (усвојили су је Европски парламент и Европски савет). У САД донето је више законских прописа у вези са заштитом интелектуалне својине, али посебну пажњу су изазвали предлози Закона о спречавању онлине пиратерије СОПА и Закон о спречавању онлајн претњи економској креативности и крађа интелектуалне својине – ПИПА припремљени у другој половини 2011.г. Ти акти су имали за циљ отежавање продаје и дистрибуције пиратског материјала заштићеног ауторским правима (филмови, музика, али и физичка добра)³. У питању су Бернска Конвенција, Бриселска Конвенција, Будимпештански уговор, Хашки споразум, Лисабонски споразум, Споразум из Локарна, Мадридски споразум (Индикатори извора), Мадридски споразум (ознаке), Мадридски Протокол, Уговор из Наиробија, Париска Конвенција, Уговор о сарадњи у погледу патената, Уговор о патентном праву, Женевска Конвенција о фонограмима, Римска Конвенција, Сингапурски Уговор, Стразбуршки споразум, Уговор о праву трговинских марки, Бечки уговор, и Вашингтонски споразум. Последица је била гашање низа сајтова межу којима и Megaupload.com и хапшење власника сајта под оптужбом за nanoшење огромне материјалне штете носиоцима ауторских права. Након тога многи сајтови су се сами угасили како би избегли правне последице (као btjunkie.org). Одговор интернет заједнице је био напад хакерске групације Анонимуси на сајтове ФБИ-а, Министарства правде САД, сајтове музичке и филмске индустрије као и политичких моћника. Широм Европе и света 11 фебруара 2012.г. десетине хиљада људи у више стотина протеста исказало је своје противљење споразумима о заштити интелектуалне својине. Последица реакције интернет заједнице и јавности била је пролонгирање гласања о СОПИ и ПИПА у Конгресу САД и покретање поступка пред Европском судом правде о усклађености АЦТА са правом Европске уније. Трговински споразум против фалсификовања (*Anti - Counterfeiting Trade Agreement*), познатији у јавности као АЦТА, је један у низу мултилатералних међународних споразума чији је циљ да се заштити интелектуална својина. Свакако се не ради о једином међународном споразуму овакве врсте, јер их је било и раније, али је овај мултилатерални споразум изазвао изузетно оштру реакцију јавности у многим земљама, укључујући и нашу, па је то још један разлог више да се упознамо са детаљима садржине овог акта и да анализирамо последице које из њега могу проистећи. Трговински споразум против фалсификовања (АЦТА) је потписан 1. октобра 2011.г. у Токију од стране САД-а, Јапана, Канаде, Марока, Новог Зеланда, Сингапура и Јужне Кореје, а овом споразуму се придружила и Европска унија почетком 2012.г. Од земаља чланица Европске уније 22 земље су потписале АЦТ-у док су од потписивања, за сада, одустале Немачка, Холанди-

³ О овоме више на интернет адреси:

http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?search_what=C&country_id=189C, 5.01.2012.

ја, Чешка, Пољска, Словачка и Словенија. У неким случајевима, ова уздржаност је била последица масовних протеста, у другим, последица мишљења експерата за право интелектуалне својине о одредбама АЦТА које су у супротности са правом ЕУ и европским стандардима уживања и заштите људских права (Ракић Водинелић Весна, 2012). Преговоре о Трговинском споразуму против фалсификовања (АЦТА) отпочеле су САД 2006.г. са Јапаном, Швајцарском и Европском унијом, а 2008.г. преговорима су се придружиле Аустралија, Јужна Кореја, Мароко, Нови Зеланд, Мексико, и Сингапур. Преговори су вођени у тајности, јер су углавном сви преговарачи преговоре прогласили државном тајном, све док о преговорима јавност није обавештена 2008.г. уз помоћ Wikileaks-а. Велику подршку преговорима о Трговинском споразуму против фалсификовања – АЦТА пружиле су велике медијске корпорације које производе филмове, серије, музику, итд, као и корпорације које се баве производњом лекова. Основани приговори на процес доношења овог споразума су да није било *транспарентности*, да није било *демократског процеса* и да није било *утицаја јавности* на текст споразума. Сва три приговора су у потпуности оправдани. Пошто су преговори вођени у тајности наравно да није било транспарентности. Демократски процес је изостао јер су из преговора били искључени Светска трговинска организација и Светска организација за интелектуалну својину, а онемогућавање јавности, односно низу невладиних организација и експерата да дају своје мишљење о споразуму сигурно није допринело квалитету коначног текста споразума. Позната изрека сјајног правника Валтазара Богишића "Што се грбо роди вријеме не исправи" у потпуности се може односити на Трговински споразум против фалсификовања. Трговински споразум против фалсификовања - АЦТА се састоји из шест глава: (1) уводне одредбе и општи појмови; (2) правни оквир за заштиту права интелектуалне својине; (3) праксе правне заштите; (4) међународна сарадња; (5) институционална правила и (6) завршне одредбе. У формалном смислу, ради се о одредбама које су уобичајене у мултилатералним међународним споразумима: оне намећу државама које потпишу и ратификују АЦТА, обавезу прилагођавања њиховог унутрашњег права одредбама тог споразума. Без обзира што су намере редактора изражене у преамбули легитимне (заштита ауторских права и других права интелектуалне својине, сузбијање фалсификовања интелектуалних добара и спречавање пиратерије) правни методи које садрже АЦТА су агресивни и противни бројним међународним и регионалним документима о људским правима. Људска права која се у Трговинском споразуму против фалсификовања највише угрожавају јесу: *право на приватност*, *слобода изражавања*, *право на лечење* (приступ медикаментима) и *право на правично одлучивање* (суђење)⁴. Циљ Трговинског споразума против фалсификовања је како проистиче из самог споразума, да примора интернет компаније и интернет провајдере да надзиру своје кориснике и да цензуришу садржаје. Један од циљева овог међународног споразума је и да заштити интересе великих фармацеутских компанија, односно да омогући третирање генеричких лекова (лекови који су

---

⁴ Ibidem.

произведени у земљама у којима не важи патент или је он истекао) као фалсификат. Такође се штите и интереси компанија које се баве биотехнологијом па би компаније које заштите неки од патената у области биотехнологије – генетике у више земаља биле под заштитом Трговинског споразума против фалсификовања и лакше могле да остваре своја права. Иако Трговински споразум против фалсификовања - АЦТА креће од легитимних циљева, по оцени наше стручне јавности он ипак пати од низа недостатака. На јавној дебати о споразуму АЦТА у Београду одржаној 9 марта 2012.г. Саша Гајин је констатовао да овај споразум може угрозити слободан приступ информацијама, приватност, и да не садржи довољну меру процесних гаранција за правично суђење (АЦТА у Србији, 1012). Весна Ракић Водинелић истиче пет крупних недостатака Трговинског споразума против фалсификовања – АЦТА: (Ракић Водинелић Весна, 2012).

1. АЦТА не прави разлику између корисника за које постоји основана сумња да повређују право интелектуалне својине и других корисника. Довољно је да носилац права твди да је одређени корисник његово право повредио. У овом погледу, наглашава се, АЦТА иде знатно даље од ТРИПС-а, који овакву обавезу провајдера прописује само за оне кориснике за које је доказано да вређају право интелектуалне својине. На овај начин се успоставља претпоставка да је сваки корисник истовремено и прекршилац.

2. АЦТА, поред грађанскоправне заштите, намеће државама потписницама обавезу кривичноправне заштите, тј. криминализацију повреда права интелектуалне својине, што одступа од ЕУ стандарда, јер Директива ЕУ 2004/48 уопште не предвиђа криминализацију. Поред тога АЦТА не обезбеђује правично суђење и заштиту процесних права окривљених. Иако се државама потписницама намеће обавеза криминализације, у АЦТА се не прави разлика између копирања које је корисник извршио за сопствену употребу и оног за незаконито стицање профита, будући да се појам комерцијалне употребе интелектуалног добра неодређено и широко дефинише.

3. У чл. 12 АЦТА нису садржане уобичајене процесне гаранције за туженог (наводног прекршиоца права интелектуалне својине), зато што се привремене мере одузимања и заплена његових добара, за које се тврди да су резултат повреде права интелектуалне својине, могу изрећи, а да се туженом и не пружи прилика да се изјасни (*inaudita altera parte*).

4. Државни органи који контролишу границу, на основу АЦТА могу уживати овлашћења која иначе, сме да има само суд: према неким тумачењима гранични службеници царине могу да нареду преглед лап топа или iPad-а и њихово одузимање на основу обичне сумње да садрже фалсификована интелектуална добра (снимке музике, филма и сл.) који би наводно били намењени комерцијалној, а не, као што уобичајено јесу, личној употреби.

5. У Европском парламенту је наглашавано да се АЦТА односи и на генеричне лекове (лекове са генеричним именом), иако се не ради о фалсификованим лековима, него и о оним за које је истекло време заштите или се из разлога унутрашњег права, стављају у промет под генеричним именом. За-

плена и уништавање таквих лекова као фалсификованих спречиће приступ лечењу нарочито у неразвијеним земљама. Једна од најпроблематичнијих одредби Трговинског споразума против фалсификовања - АЦТА је она која се односи на *интернет провајдере*, односно члан тог споразума који предвиђа могућност да земље потписнице могу да овласте надлежне органе да траже од интернет провајдера податке о корисницима за које се сумња да крше ауторска права са својих интернет адреса. Трговинским споразумом против фалсификовања - АЦТА предвиђа се и успостављање глобалне агенције за сузбијање фалсификовања и бесплатног преузимања филмског, музичког и других садржаја са интернета уз претњу затворским и новчаним казнама. Европски суд правде је 16. фебруара 2012.г. одбацио захтев да друштвене мреже и интернет провајдери уведу "филтере" којима ће корисницима онемогућити да размењују садржаје заштићене ауторским правима. Европски суд правде је одбацио тужбу Агандија за заштиту ауторских права из Белгије уз образложење да би се тиме кршили принципи слободне трговине и слободе изражавања, као и да се тиме угрожава приватност корисника интернета. Ова одлука Европског суда правде имаће сигурно значајне последице на будуће сличне случајеве.

Трговински споразум против фалсификовања – АЦТА био је отворен за потписивање до 31. марта 2012.г. за земље које су учествовале у преговорима и за чланице Светске трговинске организације. Од земаља Европске уније њих 20 од укупно 27 је потписало АЦТА споразум. Да би овај споразум ступио на снагу било је потребно да га ратификује Европски парламент, али је он, након негативне реакције јавног мњења и мишљење Одбора за међународну трговину Европског парламента, одбио 4. јула 2012.г. да га ратификује са 478 гласова против 39 за и 165 уздржаних уз образложење да овај споразум представља претњу за личне слободе и приватност грађана Европске уније. Без обзира што Трговински споразума против фалсификовања – АЦТА није ратификован од стране Европског парламента и неће се примењивати у Европи, сигурно је да нас у наредном периоду очекује још међународних споразума из области заштите интелектуалне својине који ће, после реакције јавности на Трговински споразум против фалсификовања – АЦТА морати бити много боље припремљени уз посебно вођење рачуна да се не угрожавају личне слободе и приватност грађана.

Изазови концепту ауторских права

Дуго се није доводио у питању концепт ауторског права, али са појавом и развојем нових информационих технологија и интернета концепт ауторских права почиње да се значајно мења, односно да добија алтернативу у виду отвореног приступа информацијама. Нова политика ауторских права у сајбер простору „требало би да реafirмише права аутора у свету глобалних дигиталних комуникација, али не би требало да ствара подршку за бесконачне монополе и технолошку дискриминацију” (Димитријевић Предраг, 2010, 286). У другој половини деведесетих година упоредо са развојем информационих тех-

нологија развијала се и идеје стварања софтвера отвореног кода, односно бесплатног софтвера. Аутори оваквог софтвера омогућавали су другима да софтвер: бесплатно користе, приступају изворном коду, дистрибуирају, и да га унапређују, односно мењају (Dusollier Séverine, 2010). Комисија Европске уније 2007.г. установила је лиценцу за бесплатан софтвер односно софтвер отвореног кода под називом „The European Union Public Licence” (ЕУПЛ). Званична верзија ове лиценце доступна је на свим званичним језицима ЕУ. Данас у свету постоји преко 100 различитих лиценци та бесплатан софтвер, односно софтвер отвореног кода⁵. Појава копилефт (енг. Copyleft) лиценце и лиценце отвореног садржаја (Open Content Licence) указују на потребу радикалне променом међународне постојеће регулативе ауторских права у циљу стварања фундаменталних права на фер и јавну употребу у дигиталном свету. Копилефт и Лиценце отвореног садржаја стварају само субкултурална острва слободне употребе и дистрибуције радова у оквиру великог мору не-слободне медијске културе (Liang, 2004). Идеја о стварању софтвера отвореног кода временом се сасвим очекивано проширила и на остала ауторска дела. Ова идеја стварања слободног софтвера, односно отвореног садржаја, која се појављује са настанком дигиталног света радикално мења концепт ауторских права. Насупрот идеји о генијалном аутору који своје дело штити ауторским правима и другима омогућава само да буду пасивни корисници супротставља се идеја о аутору који жели да омогући крајњем кориснику да постане коаутор, односно да може софтвер или друго дело да копира, мења, унапређује. Тако да те нове дигиталне слободе, нова дигитална култура омогућава обичном кориснику, обичном човеку да постане коаутор, да створи нову вредност, ново уметничко, књижевно или друго дело. Овакав модел фундаментално мења традиционално схватање ауторских права. Основа ове нове идеје је да стваралаштво почива на креативној употреби постојећих дела у јавном домену. Део ове нове идеје је и сарадња десетина или стотина аутора у стварању једног новог дела. Нека дела као што су рецимо велике енциклопедије могуће је створити само сарадњом великог броја аутора широм света. Дobar пример како се на основу постојећег ауторског дела уз помоћ креативности ствара ново ауторско дело је хип хоп музика. Многе новостворене културне вредности заправо су засноване на копирању већ постојећих ауторских дела. Дизајнирање нових медија, рецимо на интернету, засновано је у великој мери на копирању постојећих фонтова, скриптова, алата, итд. Насупрот класичне идеје о ауторском праву које онемогућава даље коришћење и измену ауторског дела стоји идеја сарадње у стварању на бази *слободне размене информација у дигиталном свету*. Пасивни корисници ауторских дела постају креативни сарадници који непрекидно обогаћују јавни домен доступан свима. Јавни домен представља заједнички ресурс који је доступан свима и који се може користити без потребе добијања било каквих одобрења и дозвола. Нешто слично улицама, парковима игралиштима, који су у јавном домену и сви их могу користити (Liang, 2004). Енормним повећањем брзине протока информација и доступности ауторских дела у свим

⁵ Интернет адреса: <http://www.osor.eu/eupl>, 14.11.2010.

облицима довело је у несразмеру класичан концепт ауторских права са потребом постојања јавног домена и могућности доступности знања, као и могућности стварања новог знања као јавног добра проистеклог из јавног интереса. Пуно је разлога за омогућавање приступа ауторском делу као отвореном садржају. Неки од тих разлога су:

- Аутори који још увек нису постали познати желе да се што већи број људи упозна са њиховим делом, односно желе да га популаришу како би изградили своју репутацију. На тај начин се могу обезбедити нови наступи, нови спонзори, итд.,
- Избегавају се посредници, дистрибутери и омогућава се директан контакт са ауторима,
- Аутори који дела не стварају да би зарадили већ из других разлога да би ширили своје идеје,
- Идеја отвореног садржаја омогућава да се и заради тако што се академској заједници и непрофитним организацијама може омогућити слободан приступ, а задржавају се права на комерцијалну употребу дела,
- Непознати аутори могу своја дела понудити као потпуно слободан садржај, а понудити онима који то желе да дају донације онолико колико желе,
- Аутори који дела објављују на класичан начин, рецимо у штампаним медијима, ако истовремено објаве своје дело и на интернету као отворени садржај обично тако поспешују продају свог штампаног дела, јер омогућавају купцима да се са њим упознају пре куповине,
- Неки од аутора су привучени идејом интелектуалне сарадње, односно идејом идеализма и њихов број на интернету није мали, и
- Многи аутори финансирани су за свој рад из јавних средстава па је логично да њихова дела буду доступна као јавно интелектуално добро (Liang, 2004).

Лиценце отвореног садржаја

Нове идеје о слободном софтверу, слободном приступу информацијама добиле су и своје конкретне облике у разним лиценцама отвореног садржаја које су требале да представљају средства остваривање заједничког циља проширења дела доступних у јавном домену. Ако је аутор одлучио да омогући приступ свом делу као отвореном садржају сам аутор доноси одлуку о типу лиценце који жели да изабере, а којом ће прецизније дефинисати која права жели да задржи. Наравно прва претпоставка давања лиценце отвореног садржаја је да аутор има важеће ауторско право како би могао своје ексклузивна права пренети на друге. Без одобрења аутора у оквиру одређене лиценце није могуће користити дело, односно оно се налази под пуном заштитом ауторског права. Све лиценце отвореног садржаја у ствари одређују које су слободе у односу на дело дозвољене. Нека права су заједничка за све лиценце отвореног садржаја, као што је то право на копирање, док су друга везана само за одређену врсту лиценци, као што је на пример прерада дела. Свако дело које је створено на основу постојећег дела је прерађено дело. Основна разлика између различитих врста лиценци отвореног садржаја је баш у томе како решавају питања везана за новонастало прерађено дело. Код ГНУ лиценци захтева се

обавезно да дело које је прерађено на основу дела које је под ГНУ лиценцом мора бити лиценцирано под ГНУ лиценцом. То заправо значи да када неко има прилику да користећи дело које је под лиценцом отвореног садржаја и на бази њега створи прерађено дело не може то дело сада учинити недоступним, већ га мора лиценцирати као отворени садржај. На овај начин се онемогућава да то ново прерађено дело изађе из јавног домена, када је већ настало на основу дела које је у јавном домену. Питање могућности контроле прерађених радова на основу лиценце најважније је питање лиценци отвореног садржаја. Још једно јако важно питање лиценци отвореног садржаја је питање коришћења дела у комерцијалне и некомерцијалне сврхе. Аутор сам одлучује да ли ће дозволити само некомерцијалну или и комерцијалну употребу свог дела. Ако се одлучи да омогући некомерцијално коришћење његовог дела он и даље може на основу свог ауторског права склопити уговор са издавачем и објавити своје дело и остварити економску накнаду. Већина лиценци отвореног садржаја захтевају поштовање стриктне процедуре како би се могло сматрати да је дело лиценцирано под лиценцом отвореног садржаја. Лиценцирање под лиценцом отвореног садржаја нема никакав утицај на право фер коришћења ауторских права. То значи да и онај ко не жели да тражи одобрење аутора, односно да прихвати лиценцу може користити своје право на фер употребу дела у некомерцијалне и образовне сврхе. Карактеристика лиценце отвореног садржаја да имају стандардну клаузулу да не дају никакву врсту гаранција, што је и очекивано јер се не захтева финансијска надокнада за употребу дела (Liang, 2004). Лиценце отвореног садржаја могу се поделити на основу тога да ли су општег типа као „Лиценце креативне заједнице” или су намењене за неки одређен медиј, као што је на пример софтвер или музичка дела. Према природи лиценце отвореног садржаја могу се поделити на оне које промовишу „апсолутне” слободе са малим ограничењима, и оне које одређују јасна ограничења слобода коришћења дела, као што то чине „Лиценце креативне заједнице” (Liang, 2004). Слободна уметничка лиценца појавила се 2000 године и она је омогућавала копирање, дистрибуцију и прераду дела под условом да је јасно назначена ова лиценца, да је наведен аутор оригинала и да је назначено где се оригинал може пронаћи. Прерађени рад настао на основу ове лиценце остаје у јавном домену и то под Слободном уметничком лиценцом (Liang, 2004). ГНУ покрет и заједница која се створила око идеје слободног софтвера представља једну од првих практичних иницијатива која је уродила плодом омогућавајући људима да слободно користе предности информатичких технологија. Овај покрет је основан 1984. године са циљем стварања слободног оперативног система сличног UNIX-у. ГНУ General Public Licence (ГНУ општа јавна лиценца) - ГНУ ГПЛ представља свакако једну од најпознатијих лиценци. Настала је за потребе стварања слободног софтвера и његовог правног регулисања. Ова лиценца омогућава четири базичне слободе: слобода коришћења, копирања, модификације и дистрибуције модификованих верзија програма. Поред поштовања слобода корисника, ГНУ ГПЛ је установио принцип који је назван „Copyleft”, што у значи да се, у случају слободног софтвера, он мора дистрибуирати под истим условима под којима је добијен. На тај начин је слобода заштићена у оба смера

јер ГПЛ даје слободу и кориснику и софтверу. Едукативни материјал и уметничка дела се такође могу објављивати под условима који корисницима обезбеђују задовољавање у најмању руку елементарних људских права корисника и аутора. Поред лиценце за софтвер, ГНУ пројекат је изнедрио још једну лиценцу која је намењена објављивању документације под називом ГНУ Free Documentation Licence (ГНУ лиценца за слободну документацију) - ГНУ ФДЛ. ФДЛ је настао за потребе објављивања документације за слободан софтвер и грубо речено омогућава документацији оно што ГПЛ омогућава софтверу. Ова лиценца је једна од најлибералнијих лиценци за писани материјал (Јелић, 2006). ГНУ Лиценца за слободну документацију превасходно је била намењена за документацију која иде уз софтвер. Касније је та лиценца коришћена и за друге садржаје, посебно колективна дела (на пример под том лиценцом је настала Wikipediја). Овом лиценцом се даје право копирања, дистрибуције, прераде и некомерцијалног и комерцијалног коришћења, али прерађени радови морају бити дати на коришћење под истом ГНУ лиценцом (copyleft) (Liang, 2004). Лиценце креативне заједнице (Creative Commons Licenses) данас представљају најважнији облик лиценци отвореног садржаја. Њима је предходила Лиценца отвореног садржаја (од 1998 до 2004) која се инкорпорирала у Лиценцу креативне заједнице. Идеја Креативне заједнице је знатно шира од понуде самих лиценци и она се базира на ширењу знања о ауторским правима, јавном домену, слободи говора, итд. „Лиценце креативне заједнице” омогућују аутору да прво изабере да ли жели да заштити своје дело или не, а потом ако се одлучи за неку врсту заштите дела може да бира једну од 6 врста лиценци (Liang, 2004).

Лиценце креативне заједнице (Creative Commons Licenses)

Креативну заједницу, као пројект и организацију, основао је Lawrence Lesing 2001. године, експерт за питања сајбер права, са главном идејом да, слично као и покрет за слободан софтвер, омогући корисницима основне слободе копирања и дистрибуирања радова заштићених ауторским правима уз помоћ више различитих лиценци које се не односе на софтвер, већ на све друге облике ауторских дела (Dusollier Séverine, 2010). Основно питање када се говори о делу које се даје на коришћење широком кругу корисника је начин дистрибуције, односно заштита ауторских права аутора дела. У својим почецима, копирајт је служио као заштита коју је аутор примењивао на своје дело у циљу омогућавања или онемогућавања копирања од стране издавача. Крајњи корисници нису имали превише разлога против, јер се он односио само на издаваче не погађајући конзументе дела које му је подлегало. Развој рачунарских технологија и мрежа је омогућио масовну размену информација и знања. Копирање и дељење књига, музичких садржаја или било чега другог је постало лако и брзо. У том моменту је *copyright* постао ограничење и за кориснике, који су све наведене могућности савремених технологија имали у својим рукама. Креативна слобода и могућност несметаног протока информација и знања на жалост

нису постале цивилизацијске тековине. Издавачки и медијски лобији су искористили копирајт као метод репресије и контроле па уместо да закони штите кориснике и омогућавају им слободан приступ знању, почели су да служе компанијама као средство контроле. Модерна примена *copyright* у великој мери одступа од његове иницијалне примене. Уместо контроле издавача од стране аутора, *copyright* служи као средство контроле у рукама издавача у оба смера: према корисницима и према ауторима. Слобода је постала резидуална категорија док ауторска права уместо аутору припадају издавачкој компанији за која објављује његов рад (Јелић, 2006). Појављивањем слободних лиценци које су омогућиле стварање слободних садржаја, правила су доведена у службу корисника омогућавајући правну заштиту слободе (Јелић, 2006). Један од покушаја заустављања медијских компанија у остваривању екстрапрофита представљају флексибилне лиценце које ауторима враћају право на своја дела која им продуцентске куће у неку руку ускраћују. Лиценце креативне заједнице представљају сет лиценци које ауторима омогућавају брзо и лако објављивање дела чиме они сами постављају услове коришћења свог дела уместо медијских компанија које то данас раде (Јелић, 2006). Лиценце креативне заједнице су својим постојањем омогућиле одређену флексибилност у дефиницији услова под којима се дело објављује. Сет лиценци креативне заједнице чини шест лиценце које се разликују по флексибилности, од најслободније до најрестриктивније. Њихова заједничка карактеристика је да корисник има право копирања садржаја. Битна карактеристика лиценци креативне заједнице је и то што ауторима помоћу неколико кликова мишем и одговора на врло тривијална питања обезбеђују правну регулативу за објављивање дела без потребе за сарадњом са медијским корпорацијама (Јелић, 2006). Шест лиценци креативне заједнице су:

1. Ауторство

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство - некомерцијално

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одредјен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално - без прераде

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одредјен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или дава-

оца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство - без прераде

Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима

Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода. Ако се изабере нека од лиценци креативне заједнице то подразумева и да се у дело унесе дигитални код који ће у оквиру метаподатака омогућити претраживачима да дело идентификују као дело објављено под „Лиценцом креативне заједнице”. Поред појединаца који користе „Лиценце креативне заједнице” све је већи број и институција, па и влада појединих земаља које се одлучују за коришћење”. Влада Холандије је у марту 2010. године отпочела са коришћењем „нулте Лиценце креативне заједнице” (Creative Commons Zero - CC0) за садржаје веб сите презентација 5 министарстава (до краја 2010.г. била су представљена и остала министарства) помоћу којих се промовисала отворена размена информација јавног сектора. Ову одлуку Холандска влада је донела на основу истраживања Амстердамског института за информационо право (Amsterdam's Institute for Information Law)

Закључак

Након приказаног од великог је значаја разумети трендове и стања како на глобалном тако и регионалном нивоу у области заштите права интелектуалне својине. Ови трендови су израз све јачих тежњи развијених западних земаља да своје носиоце права интелектуалне својине заштите на сваком кораку. Са друге стране стоје средње развијене и неразвијене односно земље у развоју чији грађани ни у ком случају не би могли поднети економски терет овакве потпуне заштите. Овај компромис је функционисао до скоро са прећутним прихватањем првих околности и оправдања на страни других, али развојем дигиталних (електронских) комуникација, у значајном обиму повећава улог. Наиме савремене комуникације дају могућности неслућених размера обема странама у овом односу. Могућности на страни средње или слабо развијених земаља и земаља у развоју јесу свеобухватнија и тренутна могућност искоришћавања Интернет мреже за уживање права интелектуалне својине противно правилима без санкција, а са друге стране овакав развој комуникација даје могућност потпуније контроле и сагледавања искоришћавања дигиталних об-

лика и видова права интелектуалне својине. Можда управо овакво стање прва категорија земаља покушава да искористи у своју корист, и сва је прилика да се на том пољу много радило од стране њих, али као што се може приметити ни друга страна не остаје без одговора.

Literatura:

1. ACTA u Srbiji: Protest i debata, Internet adresa: http://www.b92.net/tehnopolis/=aktuelno.php?yyyy=2012&mm=03&nav_id=589563, 9. 3. 2012.
2. Dusollier Séverine, Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain, WIPO, 2010, Internet
3. Lawrence Liang, Guide to Open Content Licenses, 2004, Internet adresa: http://media.opencultures.net/open_content_guide/ocl_v1.2.pdf , 4.11.2010.
4. Dimitrijević Predrag, Pravo informacione tehnologije, SVEN, Niš, 2010.
5. Zirojević, Mina, Zloupotreba interneta u svrhe terorizma, 2011, Međunarodna politika, Vol. LXIII, br. 3, str. 417–448.
6. Jelić Ivan, Zajednica u savremenom informatičkom društvu, 2006, Internet adresa: <http://www.bos.rs/cepit/idrustvo2/tema14/zajednica.pdf> , 4.11.2010
7. Prlja, D. i Reljanović, M.: „Pravna informatika“, Pravni fakultet Univerziteta Union, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd, 2010
8. Rakić Vodinelić Vesna, Opasne pravne posledice ACTA, Internet adresa: <http://pescanik.net/2012/02/opasnepravne-posledice-acta/> , 15. 03.2012.

COPYRIGHT AND IMPACT OF GLOBALIZATION

Summary: The author tries to give an overview of the most important legal documents in the field of intellectual property at the international level, but also on the inside. In these pursuits he deals with the phenomenon of globalization and the impact of the international legal acts and transferring their impact on national legislation. In this process, the author points to the existence of alternative circumstances bright spots in the development of concepts and characteristics of new concepts in the field of copyright. In this regard, of particular importance is the indication of the license creative community. The author tries to point out a concept that may represent a healthy response to increasing insistence on copyright protection at the global level, with the existing disparities in economic power companies, highlighting the forms of resistance which is adjacent to the law in relation to new concepts. This dialectic response speaks about the complexity of the issue of copyright, especially in cyberspace, but also points to the problem not solving raw power law, which creativity and thus hampers. Just some of the conceptual solutions that shows the author gives light at the end of the tunnel and point to the bright examples of human creativity that can give hope to the future of copyright policy at the global level with the minimal solution to the limitations of users.

Key words: copyright, cyber space, the open source licenses, licenses creative community, global trends

АНАЛИЗА ЗАКОНОДАВНОГ ОКВИРА - ЗАПОШЉАВАЊА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ЕУ

Сажетак: Чланак доноси синтетички осврт на положај и стање особа са инвалидитетом у Републици Србији са аспекта мотивисаности, али и могућности за запошљавање. Анализа тренутног законодавног оквира је триангулисана је и проверена са релевантним подацима добијеним са терена – махом од стране организација особа са инвалидитетом, али и посматрањем са и без учествовања, као и другим истраживачким техникама. Закључено је да постојећи нормативни оквир, који је претежно усаглашен са међународним правним актима и формама, а посебно европским, пружа могућност за запошљавање особа са инвалидитетом, али да се у пракси тешко спроводи, највише због недостатка стратешких, управљачких и административних механизма за његово спровођење. Иако је велики помак на овом пољу постигнут, општи утисак је да су темељи постављени, али да је пред Србијом остало још много посла који мора бити обављен како би се створили услови за равноправно укључење особа са инвалидитетом на отворено тржиште рада.

Кључне речи: особе са инвалидитетом, запошљавање, европско регулативе, запошљивост, стимулативне мере, правни оквир

Увод

Подизање нивоа запошљивости¹ грађана, подизање општег благостања кроз примену адекватних мера за борбу против сиромаштва и неразвијености

---

¹ Запошљивост (енг. employability) - Појам подразумева могућност појединца да се запосли. У питању је реч која, у суштини, званично не постоји ни у енглеском језику, па је овде преведена такође непостојећом речи у српском језику, тј. онолико колико превод не звучи добро на српском језику, толико не звучи добро ни у оригиналу. Међутим, овде емпоуабилиту није преведено као „могућност запошљавања“ јер би тај превод подразумевао да се та могућност даје појединцу од некога са стране, а не да је у питању особина коју поседује сам појединац. Даље, employability није преведено ни као „способност запошљавања“. Иако реч „способност“ наводи на закључак да је у питању особина појединца, а не нешто што постоји у спољњем свету, „способност“ може бити схваћена превише уско за потребе објашњења појма емпоуабилиту, јер он подразумева скуп знања, способности, вештина и склоности које појединац поседује, а које му могу помоћи да се лакше и боље запосли. (Мартина Вукасовић, Развој курикулума у високом образовању, ААОМ, Београд, 2006)

свакако представља приоритетан задатак свих чинилаца једног друштва, па тако и српског. И на том путу, све државне установе, али и организације цивилног друштва, као и пословне, имају моралну, али и законску дужност и обавезу да уложе све напоре, појединачно или (још боље) у синергији, како би повећале лични, али и просперитет окружења у ком делују, живе и послују.

Поред стварања стимулативног окружења, повољних интерних и екстерних услова и стимулативних мера за све грађане, посебна пажња мора се посветити и мањинским групама које, због социоекономских особености које их издвајају из целокупне популације, понекад не могу, да остваре своја људска права (са посебним акцентом на право на једнакост, слободу и рад), без стварања специфичних предуслова. Због тога се у савременим друштвима често посебним законодавним актима ствара подстицајни амбијент како би се уважиле специфичности наведених група, али и како би их оне очувале и/или унапредиле.

Имајући у виду све претходно речено, Република Србија је у многим стратешким документима (од Стратегије за смањење сиромаштва, преко Стратегије унапређења положаја особа са инвалидите том и Устава Републике Србије, све до Стратегије одрживог развоја) ставила посебан акценат на особе са инвалидитетом, као највеће мањинске групе са широким спектром изазова са којима са свако дневно и дугорочно суочава. Уважавајући појаву објективно повећане дискриминације ове популације настале услед дуготрајног деловања сегрегационих околности, отишло се и корак даље, па је донет (пре општег) и Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом. Овај закон дефинише посебне регулаторне алате које особе са инвалидитетом могу применити у случају угрожавања личних слобода и права. Поред тога, надлежне државне институције изразиле су и жељу и уложиле напоре да регулишу још један од горућих изазова свих мањинских група, а посебно особа са инвалидитетом – повећавање запошљавања.

У тренутку када је усвојен предлог Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, пред предузећа у Србији постављен је нови задатак – да активирају своје капацитете и адекватно се припреме за примену законом постављених задатака. Како никада раније предузећа и друге организације нису имали обавезу да се баве овом или сличном проблематиком, значајан број се суочио са недостатком специфичних знања и вештина за испуњавање овако деликатног задатка.

Повећавање запошљивости, као концепта који омогућава стварање бољих услова за ефективније, али и ефикасније запошљавање грађана, означена је као једна од најзначајнијих тема за развој и равноправну интеграцију Републике Србије у заједницу европских народа. Као и све битне развојне области људског деловања, заснована је на препознатим и опште признатим вредностима, које су развијенији простори глобалног популуса преточили у одговарајуће системе и из њих операционализовали одређене стратегије формулисане и примењене кроз чврста законска решења.

На том путу, транзициона Србија, као и регион Западног Балкана, суочила се са неколико изазова: основни свакако представља стварање стабилног законодавног оквира који ће повећати конкурентност целе привреде што, између осталог, доводи до повећања броја радних места. Следећи кораци представљају суочавање са идентификованим специфичним проблемима, као што су смањење сиромаштва кроз повећање запошљавања припадника неких мањинских група становништва, од којих једну од најзначајнијих и неоспорно највећих представљају и особе са инвалидитетом.

И на овом путу, Србија је прешла и превазишла многе препреке. Почетком деведесетих, још увек је доминантан приступ инвалидитету и инвалидности био тзв. **медицински модел**, који је особе са инвалидитетом третирао као пасивне примаоце услуга, предмет социјалног и здравственог старања државе и њених институција, пореско оптерећење, један од оних издатака које цивилизована држава мора да испуњава. Притом, биле су занемарене жеље и потребе ове популације, као и капацитети и потенцијали које они могу да развију. Укратко, друштво их је означавало као неједнаке, па и неспособне, као лица којима се мора посветити посебна пажња и о којима неко други мора и треба да одлучује и да се о њима стара.

Са друге стране, вишестраначје је такође отворило простор и за нека другачија мишљења и ставове, отворени су прозори ка другим државама и регионима, па је самим тим, полако усвајан и нови вредносни систем и промовисане неке нове идеје, превасходно кроз активности удружења особа са инвалидитетом.

И ту је потребно навести неколико значајних чињеница - у социјалистичкој Југославији постојали су и деловали савези особа са инвалидитетом (Савез слепих и слабовидих, Савез глувих и наглувих, Савез параплегичара, Савез дистрофичара итд.) као репрезентативни представници особа са одређеном врстом инвалидитета, и то на нивоу целе државе, као и република или покрајина, међурегионалном, регионалном и општинском нивоу. Ове организације су биле финансиране из буџетских средстава и трудиле се да, у оквиру законских могућности, на што бољи начин остваре интересе својих чланова. Кључни проблем у њиховом функционисању било је то што су представници руководства (председник, директор, секретар итд.) углавном биле особе без инвалидитета или, понекад, родитељи особа са инвалидитетом. Овакав приступ водио је гетоизацији и непотребном ускраћивању права особама са инвалидитетом, њиховој сегрегацији и негирању достојанства и интелекта, али и онемогућавању иницијативе појединаца са инвалидитетом да самостално делују и равноправно учествују у личном, као и развоју своје друштвене заједнице.

Дакле, промена државног уређења и друштвеног окружења, као и комплексне социоекономске и политичке околности на глобалном нивоу, умногоме су утицали и на *ослобађање* и оснаживање особа са инвалидитетом. У почетку, оне покушавају да своја права остваре кроз савезе, а потом оснивају нове организације, које усвајају нов, модеран тзв. **социјални модел** приступа особама са инвалидитетом, који у први план ставља личност, особу, а не дијаг-

нозу и инвалидитет. Оне говоре о инклузивном, о интегративном, о равноправном и једнаком у правима, али и обавезама. Одричу се *повластџа*, јер не осећају потребу за њима. Траже окружење које их неће гетоизирати, већ прихватити, које их неће *одвајати*, већ укључивати, и на крају, не желе да буду *потрошачи државног буџета*, већ они који ће искористити своје потенцијале, знања и способности, па самим тим и остваривати пореске приходе. Почетни отпор који су исказивали неки савези и државне институције коначно је савладан почетком миленијума, када је Србија, после серије криза које су обележиле деведесете, ушла у фазу стабилизације и отворила процес решавања нагомиланих проблема који су у претходном периоду стављени под тепих. Убрзо *социјални модел* постаје опште прихваћен, држава и сви релевантни фактори развијају и прилагођавају своје стратегије, програме и активности у смеру изједначавања права особа са инвалидитетом. Организације особа са инвалидитетом, подједнако и традиционалне (савези) и удружења грађана, постају препознати као јаки и релевантни социјални партнери државних институција.

ОД (медицински модел)	КА (социјални модел)
Индивидуални проблем	Проблем је у друштву
Разлике у способностима чине особу индивидуалном и неадекватном	Разлике у способностима чине ресурс и потенцијал који тежи укључењу
Процена неспособности	Усмереност на способност
Ми и Они: искључивање – (не)толеранција	Сви ми заједно: укљученост и вредновање
Друштво бира за “њих“	Особе са инвалидитетом одлучују о себи
Професионалци знају најбоље	Људи поседују различите врсте знања
Модел инвалидност који тежи изолацији, са циљем контроле или излечења-зацељења	Модел инвалидности који тражи учешће у животу, захтева промене у окружењу и понашању, односно приступу

Табела 1: Од медицинског ка социјалном моделу инвалидитета²

Неколико значајних искорака обележили су почетак миленијума. Прихватањем Миленијумских циљева који су договорени на нивоу Уједињених нација, Република Србија почиње посебну пажњу да обраћа на побољшање положаја маргинализованих група. Тако је у Стратегији за смањење сиромаштва, усвојеној 2003. године, цело поглавље посвећено питањима особа са инвалидитетом, и то њиховом социјалном, образовном и економском статусу. Потом је донесена и Стратегија унапређења положаја ОСИ у Републици Србији, као и Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом (усвојени и ступили на снагу 2006. године), док врхунац представља доношење Закона о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом. Права особа са инвалидитетом јасно су дефинисана и у Уставу Републике Србије.

Наравно, наведена документа означавају само стратешко опредељење државе да приступи решавању деценијама нагомиланих проблема особа са инвалидитетом, али на том путу потребно је остварити још много конкретних

² Митановски Ј, Јанковић А, Моје право да будем здрава, ...Из круга, Београд, 2007, стр. 12

активности, које свакако ефикасно не могу бити осмишљене, нити ефикасно примењене без активирања свих расположивих друштвених потенцијала и чинилаца. Интересне групе у овом процесу су многобројне: са једне стране примат имају особе са инвалидитетом и њихове организације, јер њихов положај мора да се унапреди, па тако ниједна активност на том путу не би смела бити реализована без њиховог квалитетног, али и бројчаног учешћа.

Због чега је ово потребно посебно нагласити? Неоспорно је да бројну популацију особа са инвалидитетом чини неколико великих група (особе са физичким инвалидитетом, особе са сензорним инвалидитетом, особе са менталним инвалидитетом, са сметњама учењу и особе са вишеструким инвалидитетом), од којих свака има своје специфичности и разлике, а на које друштво често не обраћа довољно пажње. Најчешће се под особама са инвалидитетом у општој популацији подразумевају особе са физичким инвалидитетом, јер су најочљивије. На пример, у шетњи или на улици, корисник инвалидских колица веома је видљив, док је особу са недостатком слуха или говора, па чак и вида, тешко уочити.

Са друге стране, интересне групе свакако су и репрезенти надлежних државних институција, који су се избором свога позива определили да, у оквиру својих законских овлашћења, унапређују друштво, па самим тим и преузели обавезу да створе законски оквир кроз подстицајне мере за унапређење положаја ОСИ. То су и представници привредног сектора, привредна друштва која послују у Србији, чији успеси унапређују положај грађана, као и свеобухватног окружења у ком се налазе. Само синергијом сва три сектора може се повећати конкурентност Србије и повећати степен благостања њених становника.

Са тог аспекта мора се посматрати и питање запошљивости особа са инвалидитетом, при чему би посебно требало истаћи да је у протеклом периоду остварена ефективна комуникација између државних институција и организација особа са инвалидитетом, док је сарадња са привредним сектором по овом питању тек започета и своди се на појединачне иницијативе организација или компанија, док вид институционализоване колаборације још увек није успостављен. Изузетак чине радне групе Глобалног договора УН у Србији, као и појединих иностраних привредних комора које делују у Републици Србији.

Неопходно је посебно нагласити и сарадњу са образовним институцијама, јер систем образовања у Србији деценијама није био отворен за децу и младе са инвалидитетом, а у процесу запошљавања свакако је неопходна извесна образовна квалификованост. У другој половини XX века, у Југославији је, у складу са *медицинским моделом*, развијен посебан систем тзв. *специјалних школа* за особе са инвалидитетом (на нивоу основних и средњих школа, али не и универзитета), који функционише и данас, паралелно са редовним образовним системом. Иако деца и млади са инвалидитетом могу да упишу редовне школе, закон их у томе не дискриминише, велики проценат се и даље, што због предрасуда, што због неприлагођености редовних образовних институција (објеката школа и факултета, али и наставних планова и програма), али и због недовољне подршке примарног, најближег окружења (породице, фамилије,

пријатеља) и других објективних фактора, одлучује за систем специјалног образовања. Овај систем деценијама није систематски унапређиван, па полазници ових школа себи смањују конкурентност на тржишту, па самим тим и могућност да се запосле. Ипак, неопходно је истаћи да је популација особа са инвалидитетом, узимајући све у обзир, само незнатно лошије образована од остатка грађана Србије, као и да је уочљив тренд повећања високообразованих ОСИ. Међутим, приметно је да још пуно тога треба урадити како би се особама са инвалидитетом омогућило да се под једнаким условима и равноправно образују. И ту је важно јединство представника сва три сектора: особе са инвалидитетом морају јасно формулисати препреке на овом путу, али и понудити нека решења, држава мора да истражи, формулише и спроведе мере за успешно школовање ОСИ, док би послодавци требало да одговоре на питање који су им образовни профили потребни. При томе је неопходно јасно дефинисати политику једнаких могућности приликом запошљавања, дакле узимати у обзир и запошљавање особа са инвалидитетом.

Подршка породице, као основног окружења које формира неку јединку, представља један од пресудних фактора, као и предузимљивост самих особа са инвалидитетом, које морају јасно исказати своје жеље и на тај начин убрзавати интегративне процесе, па тако и сопствено запошљавање. Неопходно је истаћи да неусаглашеност, па често и нелогичност законских и подзаконских аката, у комбинацији са специфичним економским и политичким околностима и недовољно сензибилисаним социјалним окружењем, не делују стимулативно на особу са инвалидитетом да се одлучи да потражи посао. Неке од мера наслеђених из претходног периода, као на пример подзаконски акт којим се особама са инвалидитетом даје право да после свега 3 године радног стажа остваре могућност да оду у тзв. *инвалидску пензију*, у нестабилном економском окружењу, не охрабрују никога да покуша да се запосли. Износ инвалидске пензије заједно са осталим социјалним давањима, представљају стабилан извор прихода (чији износ није велики, али није ни занемарљив), док економија и тржиште у развоју, турбулентно на локалном, а од скора и на глобалном нивоу, праћени одбацивањем средине или неприлагођеним односом колега (често су сажаливост и претерана љубазност дискриминаторни), доводе до тзв. аутогетоизације ОСИ, па и развијања предрасуда према особама без инвалидитета. Они тако често свој мир и стабилност, иако невољно, налазе у заштићеној средини, породици и/или окружењу у ком су провели највећи део живота.

Ипак, неопходно је истаћи податак из *Истраживања о запошљавању и samozapoшљавању особа са инвалидитетом у Републици Србији*, који су 2006. године реализовали Центар за развој инклузивног друштва и Центар за мониторинг и евалуацију, а који говори да чак 84% пунолетних особа са инвалидитетом жели да се запосли, узимајући у обзир решавање најбитнијих баријера за њихову успешну интеграцију у српско друштво.

Метод истраживања

За потребе ове студије коришћена је метода секундарне анализе различитих домаћих стручних и научних радова, као и законодавних аката, али и релевантних међународних студија и података. Триангулација прикупљених и селектованих података коришћена је у анализи како би се најверодостојније описало затечено стање и обезбедила објективност научног приказа у анализи и синтетизовању закључака. Секундарном анализом обухваћено је преко 2000 страна различитих докумената.

Хронолошко представљање налаза у овом чланку коришћено је као најадекватније за детерминисање развоја односа према особама са инвалидитетом у контексту њиховог запошљавања. Статистички подаци су представљени само за интервал од 2001. године до данас, јер је оцена аутора овог чланка да ранији налази нису релевантни са аспекта обрађене теме. На крају, одређени подаци настали су и методом посматрања самог аутора у различитим интеракцијама са особама са инвалидитетом и/или представницима њихових организација, такође у горе наведеном периоду.

Обзиром да је постављени циљ чланка да пружи кратак осврт на проблематику запошљавања особа са инвалидитетом у Републици Србији, наведена разматрања и закључци могу, у наредном периоду, представљати основ за даља, конкретнија истраживања.

Релевантни статистички показатељи

Особе са инвалидитетом свакако представљају једну од највећих социјално угрожених група у свакој држави. По проценама Светске здравствене организације³ (WHO), најмање 10% становништва које насељава неку територију чине особе са инвалидитетом. Подаци Статистичког завода Европске Уније⁴ (EUROSTAT) говоре да су чак 12% грађана ЕУ особе са инвалидитетом. Република Србија нема развијене механизме и евиденцију за праћење броја и миграција особа са инвалидитетом, па тако прецизних демографских података о овој популацији нема. Обзиром на претходно речено, као и на специфичне околности које су обележиле историју Србије деведесетих, процена Центра за мониторинг и евалуацију говори да око 13.5% или око милион грађана Србије чине особе са инвалидитетом.

Што се тиче запослености особа са инвалидитетом, једини релевантни подаци на националном нивоу проистичу из два истраживања. Једно је још 2001. године реализовао Центар за проучавање алтернатива на пригодном узорку особа са телесним инвалидитетом, који говори да је све га 13% грађана са овом врстом инвалидитета радно ангажовано на било који начин – дакле, запослено на неодређено и на одређено време, и привремено и повремено, хонорарно, легално, полулегално итд. Друго истраживање партнерски су реали-

³ <http://www.who.int/en/> (26/10/2004)

⁴ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (26/10/2004)

зовали током 2006. године Центар за развој инклузивног друштва и Центар за мониторинг и евалуацију на особама са телесним и сензорним инвалидитетима, као и особама са вишеструком ометеношћу, али без особа са сметњама у развоју, где је идентификовано 21% радно активних на било који начин док је, поређења ради, проценат особа са телесним инвалидитетом само незнатно већи него 2001. године – 13,5%.

И опет поређења ради, по подацима Еуро Стата, статистичког бироа Европске Уније, стопа запослености особа са инвалидитетом у ЕУ, али искључиво запослених на неодређено време је 43 до 44%.

Правни оквир Републике Србије

Запошљавање је једна у низу институционалних баријера за укључивање особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота, не само код нас, већ и у развијенијим и економски јачим државама света. Недовољно развијена свест послодавца, неприлагођени простори за рад и непостојање служби подршке за особе са инвалидитетом, као и непостојање одговарајуће политике која би стимулисала послодавце да их запошљавају, свакако су препрека да буду равноправни са другима. Остваривање права на образовање, могућност доквалификације и преквалификације у складу са потребама тржишта, основни су услови за остваривање права на запошљавање и каснију економску самосталност.

Законски основ за остваривање основног људског права⁵ права на рад, лежи у неколико правних прописа. Пошто су особе са инвалидитетом такође људска бића, са свим правима, обавезама и одговорностима као и особе без инвалидитета, за њих се примењују прописи из области радних односа, пензијског и инвалидског осигурања, безбедности и здравља на раду, запошљавања и др. Устав Републике Србије, као највиши акт наше земље прокламује равноправност свих грађана и грађанки, и забрану дискриминације на основу било које њихове различитости, па самим тим и на основу инвалидности. Чињеница је да то у пракси није случај и да особе са инвалидитетом имају мање могућности да се запосле на отвореном тржишту од особа без инвалидитета. Како општа законска регулатива не доводи до жељеног резултата, држава уз помоћ самих особа са инвалидитетом, односно њихових представника, доноси посебне прописе и стимулативне мере.

Национална служба за запошљавање Републике Србије сваке године доноси нови пакет стимулативних мера како за послодавце, тако и за samozapošljavanje особа са инвалидитетом⁶. Те стимулативне мере се углавном односе на:

- адаптацију радног места,
- рефундацију доприноса,
- или рефундирање зараде у трајању од 12 месеци.

⁶ http://www.nsz.sr.gov.yu/page/services/sr/subvencije/snezaposleni/licasai_nvaliditetom.html

Новчани износ ових олакшица се утврђује сваке године и зависи пре свега од степена образовања особе са инвалидитетом, као и од тога где живи и где ће да се запосли. Већи износ новчаних средстава ће добити послодавци у неразвијеним општинама, него у онима које су у развоју или припадају категорији развијених. Да би могла да се користи ова стимулативна мера, особа са инвалидитетом мора да се води на евиденцији незапослених у Националној служби за запошљавање у општини пребивалишта. Мањкавост ових мера у односу на особе са инвалидитетом лежи у чињеници да се оне могу користити и за особе које немају инвалидитет, већ се налазе у „тежем ризику запошљивости“, а при том имају одређене медицинске индикације (дијабетес, канцер, разни тумори, проблеми са срцем итд.)

Субвенционирање запошљавања особа са инвалидитетом у нашој земљи се користи већ дужи низ година, али није донела неке значајније резултате. Због тога је покрет особа са инвалидитетом инсистирао на доношењу посебног **Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом**, који предвиђа квотни систем запошљавања не само у државним институцијама, већ и у великим и средњим приватним и јавним предузећима. По овом закону, обавеза сваког послодавца који има најмање 20 запослених, јесте да запосли одређени број особа са инвалидитетом. Послодавац који не запосли особе са инвалидитетом плаћа пенале у висини троструког износа минималне зараде утврђене у складу са прописима о раду⁷, за сваку особу са инвалидитетом коју није запослио.

Закон такође предвиђа запошљавање особа са инвалидитетом под општим и под посебним условима. Запошљавањем под општим условима сматра се запошљавање код послодавца без прилагођавања послова и радног места. Запошљавањем под посебним условима сматра се запошљавање код послодавца уз прилагођавање послова, радног места или послова и радног места. Под прилагођавањем послова подразумева се прилагођавање радног процеса и радних задатака. Под прилагођавањем радног места подразумева се техничко и технолошко опремање радног места, средстава за рад, простора и опреме – у складу са могућностима и потребама особе са инвалидитетом. Прилагођавањем се може обезбедити и стручна помоћ, као подршка особи са инвалидитетом код увођења у посао или на радном месту, кроз саветовање, оспособљавање, услуге асистенције и подршку на радном месту, праћење при раду, развој личних метода рада и оцењивање ефикасности.

Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом претходила су један међународни и два домаћа правна документа.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом УН је правно– обавезујући документ за све државе које су је потписале и ратификовале. Наша земља је активно учествовала у њеном доношењу, потписала је и сада је у поступку усклађивања прописа, пре него што је ратификује. Обавеза сваке државе односи се на омогућавање свим особама са инвалидитетом пуно остваривање свих људских права и основних слобода без икакве дискриминације по основу инвалидности и то кроз предузимање одређених мера и акција, као и доноше-

њем нове или измену постојеће законске регулативе. Једна од важних области живота којима се бави Конвенција јесте и запошљавање као право особа са инвалидитетом на рад на основу једнакости са другима.

Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији представља средњерочни план активности свих друштвених актера. Задатак Стратегије и акционог плана је да се дефинишу циљеви, мере и активности које ће допринети да се социјални модел и при ступ заснован на људским правима угради у мере које утичу на питања положаја особа са инвалидитетом. Један од основних циљева је да се развију политике мера и примена програма, нарочито у областима образовања, запошљавања, рада и становања, који особама са инвалидитетом пружају једнаке могућности и подстичу самосталност, лични развој и активан живот у свим областима.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом (први антидискриминациони закон у Републици Србији) уређује општи режим забране дискриминације по основу инвалидности, посебне случајеве дискриминације особа са инвалидитетом, поступак заштите особа изложених дискриминацији и мере које се предузимају ради подстицања равноправности и социјалне укључености особа са инвалидитетом.

Приказ законодавства ЕУ у контексту запошљавања особа са инвалидитетом

Први кораци ка увођењу анти дискриминаторног законодавства према особана са инвалидитетом у Европској Унији предузети су 1997. године, када су владе држава чланица једногласно усвојиле *члан 13 Европске Повеље* (Article 13 of EU Treaty) који осуђује дискриминацију на основу полне, расне, етничке, религијске, старосне и сексуалне оријентације и припадности, али и на основу инвалидитета. На основу ове новине, три године касније усвојена је *Директива о једнаким могућностима при запошљавању* (European Directive on Equal Treatment in Employment and Occupation), која експлицитно штити право особа са инвалидитетом на рад и запошљавање. Ова два документа чине темељ даљег развоја конкретних мера оријентисаних ка повећању запошљивости особа са инвалидитетом у Европској Унији.

У XXI веку, ЕУ је интензивирала активности усмерених ка равноправном укључивању (инклузији) особа са инвалидитетом у друштва држава чланица, а посебно ка спречавању дискриминације особа са инвалидитетом у свим аспектима живота, али и повећању доступности њихових основних људских права, па самим тим и права на рад. Тако је 2003. године Европска Комисија усвојила *Акциони план за особе са инвалидитетом за период од 2004-2010. године* (EU Disability Action Plan)⁸, док је 2006. Савет Европе усвојио свој *Акциони план о особама са инвалититетом за период од 2006-2015. године* (Со-

⁸<http://eur-leh.europa.eu/LehUriServ/LehUriServ.do?uri=COM:2007:0738:FIN:EN:PDF> (26/10/2014)

uncil of Europe Disability Action Plan)⁹ као одговор на усвајање Конвенције Уједињених Нација о правима особа са инвалидитетом¹⁰ (усвојена 2006, а ступила на снагу потписивањем двадесете чланице 2008. године).

Сем наведене легислативе усмерене на , значајно је напоменути и да је 1997. усвојена и *Стратегија запошљавања Европске Уније* (European Employment Strategy), која је допуњена и проширена 2005. године, а која је донешена са циљем да се умањи јаз у запошљавању тешко запошљивих група, а посебно особа са инвалидитетом. У складу са Изменама и допунама из 2005. године, а са циљем да се оснажи запошљавање маргинализованих група у државама чланицама Европске Уније, крајем 2000. донешена је и *Директива о једнакости при запошљавању* (Employment Equality Directive)¹¹.

Анализом наведених докумената лако је закључити да су државе чланице Европске Уније постигле концензус на пољу побољшања свеобухватног положаја особа са инвалидитетом стварајући јасно дефинисане законодавне оквире са задатком да обезбеде остваривање основних људских права особа са инвалидитетом, а пре свега омогућавањем једнаких могућности за све, промовисањем способности особа са инвалидитетом и равноправним укључивањем на тржиште рада и запошљавања.

Стручњаци Европске Уније ипак наводе да још много тога може и мора да се уради како би се ова тема адекватно решила, а посебно на пољу заштитеног запошљавања и рада од куће, као и приступа особа са инвалидитетом ИЦТ технологијама. На том путу, они такође истичу значај сарадње са Уједињеним Нацијама, али и појединачним државама које нуде своје моделе и искуства, без обзира да ли су чланице ЕУ или не.

Приликом доношења горе наведених националних правних аката, подршка Европске Уније и њених институција била је често и од пресудног значаја, а посебно у хармонизацији прописа са европским и међународним стандардима.

Закључак или ка запошљавању особа са инвалидитетом

Особе са инвалидитетом никако не треба посматрати као терет и лоше раднике. Напротив, сва истраживања рађена на ту тему међу послодавцима у иностранству показују да су особе са инвалидитетом лојални радници, ређе изостају са посла и дуже се задржавају на једном радном месту¹². Поред наведеног, често својим присуством подижу радни морал у организацији, мотивишући остале запослене да се више залажу и буду иницијативнији. Управо је један од основних циљева лидерског тима организације и сектора људских ресурса да створе одрживост радног колектива, односно да дугорочно обезбеде

⁹ http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/Rec_2006_5%20Disability%20Action%20Plan.pdf (26/10/2014)

¹⁰ <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf> (26/10/2014)

¹¹ <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:EN:HTML> (26/10/2014)

«праве људе на правом радном месту». Имајући у виду наведене резултате истраживања, особе са инвалидитетом им значајно могу помоћи у постављеном циљу. Било би интересантно истаћи пример државне администрације Новог Зеланда. Наиме, чак 20% популације Новог Зеланда себе сматра особом са инвалидитетом. Државна комисија за социјална питања је, водећи се позитивним ставовима послодаваца из приватног сектора о запошљавању особа са инвалидитетом, дала општу препоруку јавном и приватном сектору да се значајно повећање ефикасности организације може постићи уколико 20% запослених у организацији буду особе са инвалидитетом.

Посебно у временима економских превирања и социоекономске несигурности, у домаћој и међународној заједници, организацији су потребни мотивисани и поуздани људи који ће бити спремни да остану уз организацију и предано раде на реализацији постављених циљева.

II. Особе с инвалидитетом поуздани радници

Приликом спровођења акције Награда за најбољег послодавца за особе са инвалидитетом од стране сервиса MoJobso.net, у контактима с послодавцима показало се како они сами процењују да немају довољан ниво знања и компетенција за управљање особама с инвалидитетом као људским потенцијалом. Са друге стране, послодавци који и сами имају запослене особе с инвалидитетом, тврде да су особе с инвалидитетом поуздани радници (њих 95 посто), а готово 90 посто послодаваца слаже се с тврдњом да се особе с инвалидитетом труде да буду једнако ефективни као и други радници.

Заправо, највише ће се постићи ако се особе са инвалидитетом посматрају као потпуно нормални људи, кандидати за посао, односно запослени. Они нису «особе са посебним потребама», јер имају исте потребе као сви остали запослени – потребу да обезбеде своју основну егзистенцију, потребу за комуникацијом и дружењем, за поштовањем и признањем, потребу за образовањем, за напредовањем, као и потребу за самореализацијом. Једина разлика код особа са инвалидитетом јесте у томе што некада своје потребе задовољавају на другачији начин – на пример, потребан им је другачије организован пословни простор, различита количина времена да би успешно завршили одређени посао или различит начин комуникације. То свакако није разлог да се особе са инвалидитетом не узму озбиљно у разматрање када је запошљавање у питању. Требало би се подсетити да сваки запослени поседује неке особености по којима се разликује од осталих и због којих је потребно извршити одређена прилагођавања његових дневних дужности, или макар од нос према њој/њему – родитељске обавезе, животни проблеми, изненадна болест, веома изражена екстровертност/интровертност, претерана импулсивност и слично. Са друге стране, сваки запослени поседује особености које га чине значајним чланом радног колектива у смислу доприноса радној атмосфери и резултатима организације. На тај начин треба посматрати и особе са инвалидитетом и ценити код њих знања, вештине и особине које могу да допринесу свакодневном функционисању и на претку организације. У Србији, већина послодаваца сматра да није

довољно информисана о могућностима за запошљавање особа са инвалидитетом, као ни о погодностима које у том случају могу да имају¹³. Најзад, битно је истаћи да дискриминација особа са инвалидитетом није само неетичка, већ је и неправедна и представља значајан губитак људског и економског потенцијала.

Литература:

1. *Deklaracija o ljudskim pravima* (1948), NY, UN
2. Diversity Council Australia (2005), *Diversity Matters*, Issue No 43, DCA
3. *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom* (2006), NY, UN
4. M. Živić, L. Čarević Mitanovski, M. Savić (2009), *Priručnik za zapošljavanje osoba sa invaliditetom*, Beograd, Centar za monitoring i evaluaciju
5. Martina Vukasović (2006), *Razvoj kurikuluma u visokom obrazovanju*, Beograd, AA-OM
6. Mitanovski L, Janković A (2007), *Moje pravo da budem zdrava*, Beograd, ...Iz kruga
7. Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, („Službeni glasnik RS”, br. 55/05 i 71/05 – ispravka)
8. V. Bogdanović, M. Savić (2006), *Motivacija za zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom u Beogradu*, Beograd, CRID
9. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom Republike Srbije
10. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije

ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE OKVIRA- EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE EU

Summary: The article analysis motivation and position of persons with disabilities toward employment in Republic of Serbia. Relevant data from legal analysis of existing normative acts were triangulated with qualitative researches results on persons with disabilities, its organisations and observations of researchers themselves. EU regulations relevant to this topic are also introduced and presented. Conclusion emerges that, even thou there are legal foundations for employment of persons with disabilities in Serbia, the state needs to put more effort to increase mechanisms for education and inclusion of persons with disabilities to the open market, as well as to other area of social and economic life.

Key words: persons with disabilities, employment, employability, stimulative measures, legislation

¹³ Diversity Council Australia (2005), *Diversity Matters*, Issue No 43, August, 2005

¹³ Весна Богдановић, Марко Савић, Мотивација за запошљавање и samozapošljavanje особа са инвалидитетом у Београду, ЦРИД, Београд 2006, 23 стр.

АЛЕКСАНДРА З. ИЛИЋ
Факултет безбедности
Београд

УДК 177:343
Монографска студија
Примљен: 17.01.2015
Одобен: 31.01.2015

УТИЦАЈ МОРАЛА НА КРИВИЧНО ПРАВО

Сажетак: У раду аутор разматра проблематику утицаја морала на кривично право. Иако је тај утицај у данашње време минималан и даље је присутан. Важећи српски Кривични законик садржи поједине инкриминације у којима се огледа утицај морала. Посебно су размотрена одређена кривична дела против полне слободе и у вези с тим феномен проституције који у основи није кажњив у кривичном праву али неки његови аспекти јесу. Анализиран је и утицај морала на кривична дела против брака и породице. Размотрено је и питање посредног кажњавања наркоманије, јер је то у основи *ratio legis* кривичног дела неовлашћено држање опојних дрога. У вези с тим је анализиран феномен „деликата без жртве“ и то у контексту присутности моралних елемената у тој категорији кривичних дела.

Кључне речи: морал, кривично право, кривично дело, полна слобода, проституција, брак, породица, наркоманија, деликти без жртве

Увод

Утицај моралних норми у области кривичног законодавства је у данашње време минималан, иако међу моралистима има покушаја да се успостави веза између човекове радње која је супротна усвојеном моралном учењу и аката који су забрањени у световном праву (Игњатовић, 2011: 23). У ранијим периодима је ситуација била другачија. Тако су у Средњем веку моралне норме имале велики утицај на инкриминисање одређених понашања, што се може објаснити утицајем цркве која је у том периоду била доминантан фактор у функционисању друштва. Насупрот томе, у данашње време је утицај морала кудикамо мањи и то само у односу на поједине инкриминације. Већина савремених кривичноправних система садржи неке инкриминације, пре свега у области полне слободе, брака и породичних односа, које су остаци традиционалног, патријархалног или средњовековног резоновања (Игњатовић, 2011: 23).

Постоји неколико области које су предмет кривичноправног регулисања, а у којима је присутан утицај морала. Иако би детаљна анализа утицаја морала на конкретне инкриминације захтевала један шири приступ, за потребе овог

рада биће издвојена само одређена кривична дела у којима се он јасно огледа. У питању су следеће области: а) човекова полност која је у посебном делу Кривичног законика¹ обрађена у Глави XVIII под називом кривична дела против полне слободе и б) област брака и породичних односа која је садржана у Глави XIX под називом кривична дела против брака и породице. Такође ће бити размотрен и феномен „деликата без жртве“ у контексту присутности моралних елемената у овој категорији кривичних дела. У том смислу, посебна пажња биће посвећена фактичком инкриминисању наркоманије, јер је то у начелу разлог прописивања кривичног дела неовлашћено држање опојних дрога из Главе XXIII Кривичног законика (кривична дела против здравља људи).

Морал и кривична дела против полне слободе

Област човекове полности је у прошлости била предмет многобројних забрана, тако да су норме сексуалног морала у значајној мери биле присутне и у области кривичног права. Једна од основних дилема са којима се сусрећу законодавци приликом кривичноправног регулисања ове области је где повући границу између дозвољеног и недозвољеног (Стојановић, 2006: 431, 432). Без обзира на начелну оправданост и неопходност ангажовања кривичноправних механизма ради заштите полних слобода, ипак је у питању и приватна, интимна сфера појединаца која таква треба и да остане. Човекова полност је свакако само један сегмент приватне сфере појединца који се кривичноправно ограничава ради заштите општих интереса у друштву.

Ту је и област брака и породичних односа, као и низ других области које се могу подвести под приватну сферу. О осталим аспектима приватне сфере биће више речи касније, али је битно нагласити да је свима њима, уосталом као и подручју човекове полности, заједничка неопходност утврђивања граница државне интервенције.

Међутим, скуп интереса који чине приватну сферу није лако дефинисати и од суштинског је значаја да се утврди само да тај скуп постоји, јер се понекад управо то оспорава. Ипак, када се једном утврди да таква сфера постоји онда још остаје највећи део посла: да се у скупу свих људских интереса и поступака дефинише демаркациона линија иза које право државе или друштва да се меша у регулисање приватне сфере престаје (Бабић, 2005: 130). У том смислу проналажење праве мере у кривичноправном задирању у приватност појединаца представља велики изазов за сваког законодавца. У случају да се превелики нагласак стави на могућност државне интервенције, доводи се у питање право на приватност појединаца. С друге стране, у случају недовољне кривичноправне заштите неке од основних вредности могу бити значајно угрожене.

---

¹ Кривични законик („Службени гласник РС“, бр. 85/05, 88/05 - испр., 107/05 - испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14).

Некадашњи назив групе кривичних дела која се тичу човекове полности указивао је на значајан утицај моралних норми. У том смислу је у Кривичном закону Републике Србије² било речи о кривичним делима против достојанства личности и морала. Тај термин је из више разлога био неадекватан. Један од разлога је спомињање морала односно његово сврставање међу заштитни објекат где му никако није место. Заштитни објекат у овој области би се могао свести на једно основно добро које представља право на сексуално опредељење. У складу с тим, предмет инкриминисања би требало да буду само оне сексуалне радње где не постоји свесни и вољни пристанак лица према коме се предузимају (Стојановић, 2006: 432).

У нашем ранијем кривичном законодавству постојало је више кривичних дела чија је основна, а неретко и једина, сврха била да се пружи заштита одређеним моралним схватањима у тој области. Један од таквих примера јесте кривично дело завођење које је декриминализовано ступањем на снагу важећег Кривичног законика. Поред тога, инкриминација добровољних хомосексуалних односа између пунолетних лица мушког пола, који су у Србији декриминализовани тек 1994. године, представљала је пример доминантног утицаја морала. С тим у вези, у доктрини се постављало питање да ли приликом инкриминисања поменутог кривичног дела треба правити разлику у зависности од тога да ли се ради о хетеросексуалном или хомосексуалном односу (Стојановић, 2006: 433, 434). Основна дилема је била у погледу евентуалне инкриминације хомосексуалног односа пунолетне особе са малолетним лицем а не само са дететом, што је неспорно забрањено. Таква идеја није заживела тако да је, као и у случају када се ради о хетеросексуалном односу, добровољан хомосексуални однос између пунолетне особе и малолетног лица дозвољен. Супротно решење би представљало израз доминације моралних норми у области кривичног права.

Иако у нашем праву нема више инкриминација чији је искључиви основ заштита сексуалног морала, ипак је сексуални морал и његова заштита и даље значајан чинилац који утиче на одређивање домашаја кривичноправне заштите у овој области (Стојановић, 2006: 432). У том смислу је и терминологија којом се означавају неки важни појмови дуго остала негативно вредносно обојена, попут израза противприродни блуд или блудње радње који су сада измењени другим примеренијим називима. Постојали су аргументи који су истицани у прилог задржавању таквих термина као што је чињеница да је њихово значење током времена у теорији и судској пракси прецизирано чиме се олакшавао посао у препознавању конкретних појавних облика различитих сексуалних аката (Стојановић, 2006: 432).

Проституција је такође један од феномена људске сексуалности у односу на кога постоје различита мишљења. Може се поставити доста питања у вези с

² Кривични закон Републике Србије („Службени гласник СРС“, бр. 26/77, 28/77 – испр., 43/77 – испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и „Службени гласник РС“, бр. 16/90, 26/91 – одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 – одлука УС РС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/992, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02 – испр., 80/02 др. закон, 39/03 и 67/03).

тим. У нашем законодавству бављење проституцијом није кривично дело већ представља прекршај против јавног реда и мира. Проституција је појава која наилази на значајну моралну осуду људи и представља друштвено неприхватљиво понашање. Међутим, њене размере су веће него што на то указују одређени видљиви показатељи. Постоје различити облици манифестације проституције који се не могу тако лако препознати и који се зато не могу лако ни сузбијати. Да ли је оправдано уводити било какву инкриминацију у вези са проституцијом имајући у виду да је пре свега реч о морално неприхватљивој појави? Да ли кажњавамо особе које се баве проституцијом само због тога што се баве неморалном делатношћу и које пре свега наносе себи штету бављењем таквим послом? Оправдање се увек може пронаћи када је у питању потреба заштите малолетних лица као и у случају да се ради о одређеним радњама посредовања у вршењу проституције као што је предвиђено у члану 184 Кривичног законика (Стојановић, 2006: 456, 457).

Морал и инкриминисање наркоманије (деликт без жртве)

Проституција је пример деликта (с обзиром да је кажњива у прекршајном праву) код којег не постоји жртва. Међутим, постоје и инкриминације код којих не постоји жртва у класичном смислу и чије постојање се заснива претежно на моралној неприхватљивости понашања која су обухваћена таквом забраном. То су тзв. *деликти без жртве* (*victimless crimes*), а њихова посебност је у томе што се односе на понашања која спадају у категорију *mala prohibita*, јер нису злочини сами по себи (*per se*), већ то постају вољом законодавца (Игњатовић, 2011: 135).

Углавном се ради о делима против јавног реда, која обично угрожавају друштвени морал и имају у себи елементе „греха“ и „порока“ (Игњатовић, 2011: 136). Типичан пример деликта без жртве је кривично дело неовлашћено држање опојних дрога (члан 246а Кривичног законика). Од 2003 године³, када је ова инкриминација по први пут уведена у наше кривично законодавство, до 2009. године⁴ неовлашћено држање опојних дрога било је предвиђено као посебан облик кривичног дела неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога. Овде је у суштини реч о инкриминисању наркоманије као друштвено неприхватљивог понашања или једног облика девијантности. Кажњавају се зависници зато што конзумирањем опојних дрога наносе штету сами себи, па се и ово може разумети као један вид моралисања државе која, под изговором заштите конзументата опојних дрога и борбе против организо-

---

³ Ова инкриминација је уведена Законом о изменама и допунама тадашњег Кривичног закона Савезне Републике Југославије („Службени гласник РС“, број 39/03) као посебан облик кривичног дела „неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога“ (члан 245 став 3). Истим изменама је промењен назив Кривичног закона Савезне Републике Југославије у Основни кривични закон, који је престао да важи ступањем на снагу Кривичног законика из 2006. године.

⁴ Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник РС“, број 72/09).

ване трговине дрогом, остварује неке друге „више“ циљеве. Реч је о нелегитимној инкриминацији која је неспојива са схватањем права одраслог грађанина у демократском друштву на избор сопственог начина живота (Стојановић, 2005: 12).⁵

Ипак не треба *a priori* имати негативан став према свим деликтима без жртве. Кривично право путем инкриминација штити различита општа добра или интересе који могу бити повређени или угрожени чак иако не постоји жртва у класичном смислу.

Морал и кривична дела против брака и породице

Област брака и породичних односа је такође традиционално била под значајним утицајем моралних норми. Важност очувања брачне и породичне заједнице је сигурно један од разлога таквог приступа у регулисању ове проблематике. С друге стране, ипак је у питању лична сфера појединца па је изузетно важно пронаћи одговарајућу меру приликом задирања у њу. Домашај тог мешања зависи од много чинилаца. Нека друштва су традиционалнија од других што подразумева и веће ангажовање њихових влада у овој области. У данашње време када је све чешће нарушавање неких основних вредности на којима би требало да почива друштво, очување брака и породице представља истовремено и тежак и важан задатак. Постоје различити друштвени механизми за заштиту породице. Нормативна регулатива брачних и породичних односа примарно подразумева примену одговарајућих уставноправних, породичноправних, грађанскоправних и административних прописа, док је кривичноправна заштита супсидијарног карактера (Делић, 2014: 46). Кривично право, нарочито у овој области, треба да буде *ultima ratio* јер неадекватно уплитање државе у решавање проблема који постоје у овој сфери само може погоршати постојећу ситуацију. Кривичноправни механизми су понекад неопходан вид заштите брака и породице али је проналажење легитимне границе кривичноправне заштите у овој области од велике важности.

На сличан начин као што су се дешавале (и још увек трају) промене у области кривичноправног регулисања човекове полности, мења се и област брака и породичних односа. Присутан је тренд декриминализације или сужавања криминалне зоне, али и депенализација (Стојановић, 2006:460). С једне стране, кривичноправну заштиту брака карактерише наглашено сужавање криминалне зоне, док се, с друге стране, инкриминисањем насиља у породици проширује круг породичних односа за које се сматра да је приликом њиховог регулисања оправдана примена кривичноправне принуде (Делић, 2014: 46).

Међутим, још увек су актуелна нека кривична дела која немају своје криминално-политичко оправдање. Једно од таквих дела је двобрачност или бигамија. То је једно од најстаријих кривичних дела које је данас изгубило на

⁵ Наведено према: Делић Н., *Нова решења у посебном делу КЗ Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 108.

значају и тежини (Стојановић, 2006: 461). Ово кривично дело је прописано у члану 187 Кривичног законика, а њиме је инкриминисано закључење новог брака у случају када се нека особа већ налази у браку. У одредби става 2 истог члана предвиђена је одговорност лица које закључује брак са особом која се већ налази у браку, уколико је том лицу позната та околност. Иако је са становишта општег друштвеног морала то апсолутно неприхватљива појава, чини се да је претерано овај проблем решавати на терену кривичног права. У сваком случају и даље је присутна ова инкриминација. Такође, попут нашег Кривичног законика ово кривично дело садрже и многа друга савремена кривична законодавства.

Кривичноправно регулисање инцеста је такође начелно спорно. Са моралне тачке гледишта неприхватљиви су сексуални односи између блиских чланова породице. Кривично право ипак не би требало да се претежно ослања на морал. Истина, постоје ситуације када се може оправдати мешање државе, али се оно ограничава само на случајеве када је један од актера малолетна особа. У свим другим варијантама инцестуозног односа тешко је пронаћи оправдање за ту инкриминацију. Подразумева се да одсуство добровољности треба решавати на други начин, применом неке друге инкриминације. Инцест је у нашем праву инкриминисан одредбом члана 197 Кривичног законика под називом родоскрвњење. У поређењу са претходним законским решењем је извршено сужавања криминалне зоне, јер се ово кривично дело ограничава на заштиту малолетних чланова породице. С друге стране, дело је истовремено проширено у погледу радње извршења, јер се више не своди само на обљубу у ужем смислу већ и са њом изједначен полни чин. Кривична законодавства већине европских земаља и даље садрже ову инкриминацију, али се примећује тенденција сужавања криминалне зоне приликом њеног прописивања (Стојановић, 2006: 480, 481).

На крају овог кратког прегледа типичних примера утицаја морала на кривичноправну регулативу у области брака и породичних односа, биће споменуто и кривично дело ванбрачна заједница са малолетником из члана 190 Кривичног законика, које је такође криминално – политички спорно. Овим кривичним делом се не штити брак јер је ванбрачна заједница, иако не сасвим изједначена са брачном заједницом, законом призната и регулисана (Стојановић, 2006: 465). У суштини овде се ради о инкриминисању заснивања ванбрачне заједнице од стране пунолетне са малолетном особом. Овим кривичним делом се пружа заштита малолетницима јер се полази од тога да је за њих живот у ванбрачној заједници штетан и да представља препреку за њихов правилан развој и образовање (Стојановић, 2006: 465). Парадокс је у томе што добровољни сексуални односи између оваквих особа нису кривично дело, али заснивање заједнице живота јесте. То би значило да ступање малолетника у сексуалне односе није штетно али заснивање ванбрачне заједнице јесте, иако би ово друго могло да указује на извесну озбиљност, па самим тим и сигурност која постоји у односу између малолетне и пунолетне особе.

Такође, веома често ће постојати мала разлика у старосној доби између малолетне и пунолетне особе (нпр. 17 и 18 година), али закон не узима у обзир

ту могућу околност (Стојановић, 2006: 465). Најбоље могуће решење у таквој ситуацији би представљала парцијална декриминализација нарочито ако се узме у обзир да Породични закон⁶ предвиђа да, под одређеним условима, малолетна особа која је навршила шеснаест година може да закључи брак. То ће бити могуће уколико постоји одлука суда којом се, из оправданих разлога, дозвољава склапање брака малолетном лицу које је навршило шеснаест година живота, а достигло је телесну и душевну зрелост потребну за вршење права и дужности у браку (члан 23 став 2 Породичног закона).

Није спорна потреба заштите малолетних лица од прераног упуштања у тако један озбиљан животни подухват, какво је заснивање ванбрачне заједнице са пунолетном особом, али је споран начин на који се то остварује, прописивањем кривичног дела. Ово је још један пример претераног мешања морала у регулисање приватне сфере појединаца.

Закључак

Многи аутори су истицали неопходност раздвајања законских и моралних норми пре свега путем ослобађања норми модерног кривичног права од моралних категорија. Brathwaite и Pettit су указали на постојање два најзначајнија напада на либерално кривично право: *легалистички морализам* и *легалистички патернализам* (Игњатовић, 2011: 23). Легалистички морализам представља криминализацију неког човековог понашања зато што је неморално или зато што га шири заједница сматра таквим (нпр. инкриминисање споменуте ванбрачне заједнице са малолетником). Легалистички патернализам представља кривичноправно кажњавање нечије радње зато што може нанети штету самом субјекту који је предузима (типичан пример је инкриминација наркоманије).

Све наведене области у којима је утицај морала најзначајнији су истовремено и део већ споменуте приватне сфере појединаца. Очигледно је да су то подручја чија је веза са моралом посредна и лабава што утиче да веза са слободом одлучивања, као слободом избора, буде директнија. Та слобода је оно на чему се гради појам приватног и признање њеног постојања претпоставка је могућности одбацивања патернализма како у политичкој, тако и у приватној сфери. Постојање сфере приватности је претпоставка не само за квалитетан живот, него и за могућност квалитетне политике (Бабић, 2005: 131).

Право сваке модерне државе на много начина указује на утицај како прихваћеног друштвеног морала, тако и ширих моралних идеала. Ти утицаји започињу или нагло и јавно кроз законодавство, или тихо и поступно кроз судски поступак. Право може одсликавати морал кроз законе који могу да буду само правна љуштура и да изричито захтевају да буду испуњени уз помоћ моралних начела. У том смислу и кривична одговорност може да буде прилагођена владајућим схватањима моралне одговорности (Харт, 2013: 260, 261).

⁶ Породични закон („Службени гласник РС“, бр. 18/05 и 72/11 – др. закон)

Литература:

1. Babić, Jovan (2005): *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd
2. Delić, Nataša (2014): *Nova rešenja u posebnom delu KZ Srbije*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
3. Ignjatović, Đorđe (2011): *Kriminologija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
4. Stojanović, Zoran (2005): *Pravno-filozofske koncepcije u Predlogu krivičnog zakonika Srbije i Krivičnom zakoniku Crne Gore*“, u: Kazнено zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja, Budva
5. Stojanović, Zoran (2006): *Komentar Krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, Beograd
6. Hart, Herbert (2013): *Pojam prava*, Pravni fakultet u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd

Законски прописи:

1. Krivični zakon Republike Srbije („Službeni glasnik SRS“, br. 26/77, 28/77 – ispr., 43/77 – ispr., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i „Službeni glasnik RS“, br. 16/90, 26/91 – odluka USJ br. 197/87, 75/91 – odluka US RS br. 58/91, 9/92, 49/92, 51/992, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02 – ispr., 80/02 dr. zakon, 39/03 i 67/03)
2. Porođični zakon („Službeni glasnik RS“, br. 18/05 i 72/11 – dr. zakon)
3. Krivični zakonik („Službeni glasnik RS“, br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 i 108/14)
4. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije („Službeni glasnik RS“, broj 39/03).
5. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, broj 72/09).

THE INFLUENCE OF MORALITY ON CRIMINAL LAW

Summary: The author considers in work the problem of the influence of morality on criminal law. Although the impact of morality is minimal nowadays, it is still present. A current Criminal Code contains certain incrimination that reflect the influence of morality. In particular, the author discussed certain crimes against sexual freedom, and in this regard the phenomenon of prostitution, which basically is not punishable in criminal law but some aspects of that phenomenon are punishable. It is also analyzed the influence of morality on criminal offenses against marriage and family. Also, the issue of indirect punishment of drug addiction is considered because it is in the main „ratio legis“ of the offense of unauthorized possession of drugs. In this regard it will be discussed and the phenomenon of "victimless crimes" in the context of the presence of a moral element in this category of crimes.

Key words: morality, criminal law, law, crimes, sexual freedom, prostitution, marriage, family, drug addiction, victimless crimes

Упутство сарадницима о прилозима:

Текст послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com (или преко контакт форме на адреси www.kpolisa.com). Текст треба бити припремљен у формату В5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, величина фонта Size: 11, тастатура Serbian (Cyrillic), једноструког прореда Line spacing: Single. Максимални обим оригиналних научних и прегледних радова је један ауторски табак (или 36300 карактера са размацима). На првој страни, изнад наслова рада, у левом горњем делу треба написати име, презиме (у фусноти доставити контакт са аутором: е-маил, тел.), установу, место а испод наслова рада сажетак (до 150 речи) и кључне речи (највише седам) на српском и једном од светских језика.

Страна имена писати транскрибована, а код првог навођења иза имена у загради ставити име у оригиналу.

Пример: Бродел (Braudel).

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор на који се позива.

Пример:

(Вебер, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Исто правило важи и код навођења литературе у списку литературе на крају списа.

Пример:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Напомене: Радове објављене у часопису, није дозвољено прештамповати ни у деловима ни у целини без сагласности издавача. Оцене изнесене у радовима ставови су аутора истих, и не изражавају мишљење уредништва часописа.

Рукописи се рецензирају, и не враћају ауторима. Објављени радови се хонораришу у складу са финансијским могућностима издавача.

Издавање часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу и информисање АП Војводине

<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Штампање часописа финансијски подржала:

Београдска пословна школа, Краљице Марије 149. Београд

Економист систем доо Нови Сад

Александар Б. Фатић

Вредносни нарашћив у моралном ојравдању међународне интјервенције

Дарко Голић

Глобализација и државна сувереност

Младен М. Милошевић

*Глобалне димензије криминалишења
корпорација и моћност и међународној права*

Вељко Турањанин / Борко Михајловић

*Прање новца - глобални проблем
и регионална ујореднојравна анализа кривичној дела*

Божидар Бановић / Вишња Ранђеловић

Основи искључења кривице у кривичном јраву Србије и Енјлеске

Вељко Делибашић / Сања Мандарић

Насилничко јонашање на сјоршској јриредби или јавном скују

Гордана Гасми / Драгана Петровић

*Глобални значај нових евројских сјандарда кривично-јравној
јроцесуирања јочинилаца јородичној и родно заснованој насиља*

Жељко Ћ. Бјелајац

*Намењање очинсјва као сјецифичан облик дејрадације јородичних
вредност и злоујојтеребе јоверења у брачној заједници*

Јелена Ж. Шупут

Кривичнојравно санкционисање дискриминације

Јоко Драгојловић

Сјречавање јрања новца у ери јобализације

Мина Т. Зиројевић

„Женски штероризам“ у Чеченији – „Црне удовице“

Ненад Бингулац

Проблем сексуалне експлоатјације – шамна сјрана јобализације

Милован Б. Јовановић

Улоја и значај лобирања

Сања Шкорић

*Правни субјективитјет јривредној друшјва –
јравна, јолишничка и социолошка дилема*

Звонимир Ивановић

Аушјорска јрава и ушјицај јобализације

Вук Раичевић

*Анализа законодавној оквира - зајошљавања особа
са инвалидитјетом у Рейублици Србији и ЕУ*

Александра З. Илић

Ушјицај морала на кривично јраво

